

İÇİNDEKİLER

1. BULGARİSTAN'DA TÜRKOLÖJİNİN GELİŞMESİNE HİZMETİ GEÇEN TÜRK DÜNYASI AYDINLARI Prof. Dr. Hayriye SÜLEYMANOĞLU YENİSOY	5
2. ESKİ TÜRK DOMBRASINDAKİ SAZ YAZI Prof. Dr. Karjaubay SARTKOJAOĞLU	11
3. TÜRK HALKLARININ EKONOMİK-KÜLTÜREL İLİŞKİLERİNDE TARİHİ İPEK YOLUNUN ROLÜ Prof. Dr. Memmed RZAYEV Doç. Dr. Elbrus İSAYEV	21
4. GÜRCİSTAN'DAKİ BORÇALI AZERİ TÜRKLERİNDE ÂŞIKLIK GELENEĞİ Prof. Dr. Şureddin MEMMEDLİ Doç. Dr. Gülnara GOCAEVA MEMMEDOVA	28
5. TURKİ TİLDERİNDEĞİ DAUISSIZ DIBİSTAR SAIKESTİKTERİNİN GİLİMİ-TEORYALIK SİPATTAMASI Doç. Dr. A. H. YERİMBETOVA	37
6. TÜRK DİLLERİNDEKİ SES DEĞİŞMELERİNİN İLMİ TEORİK YÖNÜ Doç. Dr. Ayım YERİMBETOVA	41
7. KAFKASYA VE TÜRKİSTAN'DA ULUS-MODEL KURGULAMALARI Doç. Dr. Ergin AYAN	44
8. «KUTADGU BİLİĞ» ESAS ALAN KAYNAKLAR Doç. Dr. Bakytgöl KULZHANOVA	52
9. TÜRK DÜNYASI VE MİLLETLERARASI ÖRGÜTLER Doç. Dr. Mehmet KARAGÜL	59
10. ÇOCUK EDEBİYATININ GELİŞİM VE KALİPLAŞMA DEVRİ Doç. Dr. Rısgül ABİLHAMİTKIZI ...	78
11. TÜRKLER VE KAFKASYA Yrd. Doç. Dr. Elvira LATİFOVA	82
12. TÜRK DEVLET VE TOPLULUKLARININ ORTAK ALFABEYE ZAMAN KAYBETMEDEN GEÇMELERİNDE YARAR VARDIR Yrd. Doç. Dr. Rasim ÖZYÜREK	92

13. ABD VE TÜRKİYE ÖRNEKLERİ İLE SİYASAL ALANDA ÖTEKİLİK Taylan MARAL ...	96
14. ÇİN HALK CUMHURİYETİ Mehtap ALTUNSAK, Ayşe ÇAPKIN	104
15. ABD SİVİL MÜDAHALE YÖNTEMİ; “DEMOKRASİ GELİŞTİRME” Doç. Dr. Sait YILMAZ	109
16. DİRENİŞ’TEN HÜKÜMET’E; HAMAS’IN HÜKÜMET TECRÜBESİ Yrd. Doç. Dr. M. Serkan TAFLIOĞLU	121
17. İLKEL TOPLUMLARDA YASA VE DÜZEN; İLKEL TOPLUM - Bronislaw Malinowski (KİTAP ÖZETİ) Dr. Mehmet Emin KILIÇ	145
18. TALİŞ HANLIĞI’NDAN GEÇEN TRANSİT TİCARET YOLLARI ve PARA DEVRİYESİ Mayis CƏFƏROV Vəliməmməd oğlu	154
19. İMÂM GAZZÂLÎ İLE KOHLBERG’İN AHLÂK TEORİLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI Dr. Mehmet Emin KILIÇ	159
20. РОЛЬ ЧЕЛОВЕКА КАК ЛИЧНОСТЬ В СОЦИАЛЬНО- ПОЛИТИЧЕСКОМ ОБЩЕСТВЕ К. Г. МОМИНОВ	170
21. KUR’ÂN-I KERÎM’DE SEMİTİK KÖKENLİ ÖZEL İSİMLER Yrd. Doç. Dr. İbrahim USTA	177
22. AZERBAYCAN DIŞ İŞLERİ BAKANLIĞI/BAKANLARI Dr. Elnur AĞAYEV	190
23. GÜVENLİK KAVRAMININ REALİZM, NEOREALİZM ve KOPENHAG OKULU ÇERÇEVESİNDE TARTIŞILMASI Dr. Övgü KALKAN KÜÇÜKSOLAK	199
KİTAP TANITIMLARI ve REKLAMLAR	206

(1)

BULGARİSTAN'DA TÜRKOLOJİNİN GELİŞMESİNE HİZMETİ GEÇEN TÜRK DÜNYASI AYDINLARI

Prof. Dr. Hayriye SÜLEYMANOĞLU YENİSOY

ÖZET

Bulgaristan'da bilimsel anlamda Türkoloji çalışmalarına geçen yüzyılın ilk yıllarında başlanmıştır. 1906 tarihinde Sofya Üniversitesinin Tarih-Filoloji Fakültesinde Türk dilinin ayrı bir ders olarak okutulmaya başlanmasıyla bilimsel araştırmalarda da bazı adımlar atılmıştır. Üniversitenin ünlü Bulgar bilginleri bu çalışmalara öncülük etmişlerdir. Zamanla Rusya, Polonya, Macaristan gibi ülkelerin Türkologları da yayımladıkları eserleriyle katkıda bulunmuşlardır.

İkinci Dünya Savaşından sonra Bulgaristan'da Sovyet modeli yepyeni bir sistem kurulmuş ve her alanda köklü değişikliklere gidilmiştir. Y. V. Stalin'in **Millî Mesele Öğretisi** doğrultusunda millî azınlıklara birtakım haklar verilmiştir. Bulgarlardan sonra en büyük nüfusa sahip olan Türk azınlığa da eğitim, bilim ve kültürel alanda gelişme olanakları sağlanmaya başlamıştır. 1952 tarihinde Sofya Üniversitesinin Filoloji Fakültesinde Türk Filolojisinin (daha sonraları Türkoloji) müstakil bir bölüm olarak açılmasıyla Türkoloji çalışmaları bilimsel temellere dayandırılmıştır. Türkoloji alanında Türklerden de uzmanların yetiştirilmesinde Azerbaycan Türkologları başta olmakla Türkoloji alanında ün yapmış Türk Dünyası aydınları önemli katkıda bulunmuşlardır. Türkoloji Bölümünde ders okutmuşlar, Bakü'de okuyan gençler olmuş, Alma-Ata Üniversitesi Kazak Dili ve Edebiyatı öğrencileriyle Sofya Üniversitesi Türkoloji öğrencileri arasında karşılıklı ziyaretler gerçekleşmiş, öğretim elemanları Bakü ve Alma-Ata'da ihtisas yapmışlardır. Ancak kardeş Türk Cumhuriyetleriyle her türlü ilişkilere son verilerek Bulgaristan Türklerine soykırım uygulamaya kalkışılmıştır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle, Bulgaristan Türklerine yeni ufuklar açılmış, Türkiye ile ilişkilerde de engeller ortadan kalkmıştır. Günümüzde Türkiye başta olmakla, Türk Cumhuriyetleri üniversitelerinde Bulgaristan Türk gençleri öğrenim görmekte, Bulgaristan Türklerinin eğitim, bilim ve kültürü konularında çalışmalar yapan Türk Dünyası araştırmacılarının da sayısı giderek artmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bulgaristan'da Türkoloji, Sofya Üniversitesi, Türk Dünyası aydınları

ABSTRACT

Turkology studies in Bulgaria in scientific context have started in the first years of the last century. In 1906 beginning with the establishment of a course of Turkish language at History-Philology Faculty of The Sofia University certain steps have been made towards scientific research. With time, the published works of turkologists from countries like Russia, Poland and Hungary have contributed to the field.

After The World War II a Soviet model was buildt in Bulgaria leading to substantial changes in all fields. In the context of Y. V. Stalin's **National Question Theory** certain rights were given to national minorities. Having the largest population after Bulgarians, Turkish minority was provided with opportunities for development in educational, science and cultural fields. In 1952 with the establishment of Turkish Philology at Philology Faculty of The Sofia University (afterwards renamed to

Turkology) as an independent department, Turkology studies were placed on a scientific basis. Led by Azerbajdzanian turkologists, reputed intellectuals from Turkic World have contributed essentially to the raising of specialist among the Turks in the field of Turkology. Courses were given in The Turkology Department, young students were educated in Baku, exchange visits were made between students of Department of Kazakh Language and Literature of Alma-Ata University and Sofia University Turkology Department, research personnel were trained in Baku and Alma-Ata. However, all relationships with the Turkic Republics of the former Soviet Union ended after the assimilatory ethnic oppression on Bulgarian Turks.

Following the collapse of The Soviet Union and the end of the Cold War, new opportunities have been opened for Bulgarian Turks and hurdles for relationships with Turkey have ended. Nowadays, led by Turkey, young Bulgarian Turks undertake education in universities in Turkic Republics and the number of Turkic World researchers working on educational, scientific and cultural issues of the Bulgarian Turks is increasing.

Keywords: Turkology in Bulgaria, The Sofia University, Turkic World intellectuals

GİRİŞ

1877/78 Osmanlı-Rus Savaşından sonra Berlin Barış Antlaşması (Temmuz 1878) sonucu Rumeli'nin Tuna Vilâyetinde bir Bulgar Prensliği kurulur. Sofya şehri de yeni kurulan devletin başkenti olur.

Savaş zamanında Rus Kızıl Haç'ı ve Slav Hayır Dernekleri temsilcisi olarak gönderilen Rus topluncusu Petır Vladimiroviç Alabin, savaş sona erdikten sonra, 1878'de Geçici Rus İdaresinde yeni başkent Valiliğine (gubernator olarak) getirilmiştir. Aynı yıl Sofya Toplum Kütüphanesinin, yani bugünkü Kiril ve Metodiy Millî Kütüphanesinin açılması P. V. Alabin'in sayesinde gerçekleşmiştir. Yeni açılmış bu Kütüphanede bir de Türk Şubesi (daha sonraları Şarkiyat Şubesi) kurulmuş ve Bulgaristan'ın her bölgesinden Türk Müslüman mirası olan cami, okul, tekke kütüphanelerinden her türlü eserin, arşivin toplanıp Sofya'ya getirilmesi emredilmiştir. Bu Türk İslâm eserlerinden oldukça büyük bir miktar seçilerek Rusya'ya gönderilmesi emredilmiş, kalanı da Sofya Toplum Kütüphanesine bırakılmıştır.

Bütün bu Türk kitap ve belgeleri şimdi Millî Kütüphanede muazzam bir koleksiyon oluşturmakta ve bunlarda bizim son yüzyıllardaki geçmişimiz hakkında değerli malzeme bulunmaktadır.

Bulgar Prensliğinin kuruluşunun onuncu yılında, 1888 tarihinde Sofya'da bir Yüksek Okul öğretime kapılarını açar ve böylelikle Bulgaristan'da yüksek öğretimin temelleri atılmış olur.

1904'te özel bir yasayla Yüksek Okula özerklik verilerek üniversite ilân edilir.

1906 yılında Sofya Üniversitesinin Tarih-Filoloji Fakültesinde Türk dilinin seçmeli bir ders olarak okutulmasına başlanmıştır. Bu dersler Türkçeyi çok iyi bilen Bulgar araştırmacılar tarafından okutulmuştur. Dimitır Gacanov 26 yıl süreyle Üniversitede Türkçe dersleri okutmuştur. Gacanov, Bulgaristan'ın Deliorman Türk ağızları üzerinde ilk araştırmaları yapan bir Bulgar bilginidir. Millî Kütüphanede bulunan önemli Osmanlı kaynaklarından bazılarını Bulgarcaya çevirmiştir. Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinden Balkanlar'la ilgili bölümlerinin de Bulgarcaya çevirisini yapmıştır.

Daha sonraları D. Gacanov'un yerine Gılib Gılibov geçmiş ve 1965'te Türk Filolojisinden emekliye ayrılncaya kadar burada Türkçe ve Osmanlıca dersleri okutmuştur. G. Gılibov ilk kez Bulgarca olarak Türkçenin grameri'ni yazmış, Bulgar Bilimler Akademisi tarafından yayımlanmış Türkçe-Bulgarca Sözlük'ü hazırlayanlardan da biridir. Ayrıca Osmanlıca ile İslâm Hukuku ve Osmanlı kaynaklarına ilişkin araştırmaları vardır. G. Gılibov, Sofya Üniversitesi Türkoloji öğrencilerinin ihtiyaçları için Osmanlı Tekstolojisi adlı bir de ders kitabı hazırlamıştır.

XX. yüzyılın ilk yıllarında bilimsel araştırmalar alanında da çalışmalara başlanmıştır. Ünlü Bulgar bilginleri bu çalışmalara öncülük etmişlerdir. İvan Şişmanov Protobulgarların kökeni, Bulgar etnoniminin etimolojisi; Stefan Mladenov çağdaş Bulgarcada Asparuh Bulgarlarından kalma Türkçe kelimeler; Benü Tsonev Bulgar dilinin gramer ve leksik sisteminde Türk etkileri gibi konularda değerli eserler bırakmışlardır. Bulgaristan Türkleri ve bunların dil ve kültürü konusunda başka ülkelerin Türkologları da araştırmalar yapmış, eserler yayımlamışlardır. B. A. Moşkov, İ Kúnos, T. Kowalski, U. K. Dmitriev gibi araştırmacıların adları başta gelenlerdir. *

İkinci Dünya Savaşından sonra Bulgaristan'da Sovyet modeli yepyeni bir sistem kurulmuş ve her alanda köklü değişikliklere gidilmiştir. Y. V. Stalin'in Millî Mesele Öğretisi doğrultusunda millî azınlıklara birtakım haklar verilmiştir. Bulgarlardan sonra en büyük nüfusa sahip Türk azınlığa da eğitim, bilim ve kültürel alanda yükselme olanakları sağlanmaya başlanmıştır. 1952-53 eğitim-öğretim yılında Sofya Üniversitesinin Filoloji Fakültesinde Türk Filolojisi, Felsefe-Tarih Fakültesinde Türk Tarihi, Fizik-Matematik Fakültesinde de Türkçe öğretim yapılan bölümler açılmıştır.

Filoloji fakültesinde Türk Filolojisinin (daha sonraları Türkoloji) müstakil bir bölüm olarak açılmasıyla Türkoloji çalışmaları bilimsel temellere dayandırılmıştır. Türkoloji alanında Türk azınlığı arasından uzmanların yetiştirilmesinde Azerbaycan başta olmakla Türkoloji alanında ün yapmış Türk Cumhuriyetleri aydınları Sofya Üniversitesinin yardımına koşmuşlardır.

Sofya Üniversitesinde Türk dilinde öğretim yapan bölümlerin açılması Türkiye ile Bulgaristan arasındaki ilişkilerin en kötü durumunda olduğu bir döneme rastladı. Türkiye'den öğretim üyeleri davet etmek şöyle dursun, öğretim ihtiyaçları için esas ders kitapları veya yardımcı kitapların, literatürün sağlanması dahi olanaksızdı¹. Bu sorunun çözümü büyük ölçüde Türk Cumhuriyetleri sayesinde oldu.

Ertesi yıl, 1953/54 eğitim-öğretim yılı başında Azerbaycan Cumhuriyeti'nden bir grup öğretim üyesi Bulgaristan'a gelerek Sofya Üniversitesi Türk gençlerine ait yeni açılmış bölümlerde ders okutmaya başladılar. Türk Filolojisinde Prof. Dr. M. Şiraliyev ve Doç. Dr. (daha sonraları Prof. Dr.) M. Mirzazade ders okutmuş, Bulgaristan'da Türkolojinin gelişmesine büyük katkıda bulunmuşlardır. Prof. M. Şiraliyev Türk diyalektolojisi disiplininin temellerini atmış, ders vermenin dışında Bulgaristan Türk ağızları üzerinde de araştırmalar yapmıştır. Doç. Dr. M. Mirzazade de çağdaş Türk dili dersleri okutmuştur. Bu satırların yazarı Türk Filolojisinin ilk öğrencilerinden biriydi ve bu muhterem hocaların öğrencisi olmanın mutluluğunu yaşamıştır.

1950'lerde 30 dolayında Bulgaristan Türk genci Bakü'de öğrenime gönderilmişler, Azerbaycan Devlet Üniversitesi ve Azerbaycan Pedagoji Enstitüsünde

¹ 1960'lı yıllardan sonra Türkiye'de düzenlenen Türkoloji kongrelerinde Bulgaristan Türklerinin dili ve kültürü araştırmalarında bir gelişme başlamıştır. Kongrelere katılanlar Bulgarlar olmuştur. Türk kökenli Bulgaristan bilim insanlarının da katılmalarına ilk kez 1979 yılında Bulgar makamları tarafından izin verilmiştir.

okumuşlardır. Bu gençler ve daha sonraki yıllarda doktora yapmaya veya ihtisasa gönderilmiş olanlar üniversite öğretim üyeleri yanında hazırlık görmüşlerdir. Türkologlardan: E. Demircizade, M. Hüseyinzade, Z. Tagızade, S. Caferov, A. Ahundov,; tarihçi İbragimov; edebiyatçı Ş. Sadıkov; felsefeci M. Sattarov; Arapçadan Y. Şirvan gibi Azerî bilim adamlarının öğrencisi olma şansını bulmuşlardır.

Türkoloji Bölümünde tanınmış Macar Türkologlardan J. Németh ve G. Hazai de Bölümde bulunmuşlardır. Prof. Németh 1954-1956 yılları arasında Türk dili tarihi ve diyalektolojiden, özellikle Vidin ve Ada Kale Türk ağızları üzerine konferanslar vermiştir. G. Hazai de 1957-1959 yılları arasında Türkolojiye Giriş ve Türk lehçeleri (dilleri) tarihi dersleri okutmuş, Türk ağızlarını, özellikle Doğu Rodop Türk ağızlarını araştırma konusu seçmiştir. Macar araştırmacı S. Kakuk da aynı yıllarda Bulgaristan'ın Köstendil, Mihaylovgrat (günümüzde Montana) ve Kızanlık Türk ağızlarını araştırmıştır. J. Eckmann'ın bundan önce Varna ve Razgrat Türk ağızlarını incelemiş olduğunu da belirtelim. Macar Türkologlar Bulgaristan Türk ağızları üzerinde çok değerli eserler yayımlamışlardır.

1960'ların ortalarında Kazakistan Cumhuriyeti Alma-Ata Üniversitesi Kazak Dili ve Edebiyatı Bölümü ile Sofya Üniversitesi Oryantalistik (bu yıllarda Türk Filolojisi değil, Bölüm artık Oryantalistik /Şarkiyat/ olarak adlandırılmıştır) Bölümü arasında işbirliği kurulmuş, öğretim elemanlarıyla birlikte 1970'lerin başına kadar, birkaç yıl öğrenciler yaz tatilinde birer ay karşılıklı ziyarette bulunmuşlar ve bunlara Türk dili ve Kazak dilinden kurslar düzenlenmiştir. Her iki Bölüm arasındaki işbirliği, bundan sonraki yıllarda da Prof. Dr. Azize Nurmahanova, prof. Dr. Devletova gibi öğretim üyeleriyle bilimsel konularda karşılıklı yardımlaşma sürdürülmüştür.

Türkoloji Bölümü öğretim elemanları Kazakistan ve Azerbaycan Devlet Üniversitelerinde ihtisas yapmışlardır. Özbekistan bilim adamları ve Ahıska (Meshet) Türkleriyle de ilişkiler sürdürülmüştür.

Sofya Üniversitesi Türkoloji Bölümünden mezun olan genç uzmanlardan bazıları Türklerin dili ve folkloru, birkaçı da Tatar Türklerinin dili ve folklorunun araştırılmasında ilk adımları atmaya başlamışlardı. Gagavuz araştırmaları konusu da aynı dönemde güncellik kazandı. 1959-1961 yıllarında Bulgar Bilimler Akademisi Balkan Araştırmaları Enstitüsünce bilimsel ekspedisyonlar düzenlenerek Kuzeydoğu Bulgaristan Gagavuz köylerine gidildi, üç yıl boyunca yaz aylarında alan araştırmaları yapıldı. Gagavuz topluluğun dili ve kültürüyle ilgili pek çok malzeme toplandı. Bundan birkaç yıl sonra da Sofya Üniversitesi Türkoloji Bölümümüz Güneydoğu Bulgaristan'ın Yambol (Yan-Bolu) yakınlarında bulunan az sayıda Gagavuz köylerini ziyaret etti, buradaki Gagavuzlardan dil ve kültür malzemesi topladı. Böylelikle tüm Bulgaristan Gagavuz yerleşim yerleri araştırma kapsamına alınmış oldu. Romanya Türkologlarından Wladimir Drimba, Sovyetler Birliği'nden L. Pokrovskaya gibi Gagavuz dili uzmanlarıyla ilişkiler başladı ve bilimsel çalışmalar normal bir yönde gidiyordu. 1950'lerin ikinci yarısında Polonyalı Türkologlardan Wl. Zajaczkowski gibi araştırmacılar da Gagavuz köylerinde araştırmalar yaparak Gagavuz folkloru üzerinde yazılar yayımlamaya başlamışlardı. Wl. Zajaczkowski Dobruca Tatarlarının dili üzerinde de araştırmalar yapıyordu.

Yukarıda sıralanan olumlu gelişmeler Bulgaristan'da Türkolojinin parlak bir geleceği olacağı umudunu veriyordu. Ancak çok geçmedi, türlü olumsuz olaylar birbirini izlemeye başladı. Türkoloji çalışmalarına ve kardeş Türk Cumhuriyetleriyle

ilişkilere son verildi. Bazı konularda konjönktüre uyularak bilimsellikle hiçbir alâkası olmayan “teoriler” üretildi, her türlü Türkoloji çalışmaları yasaklandı².*

1990 yılından sonra Sovyetler Birliğinin dağılması, Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle Bulgaristan Türklerine yeni ufuklar açılmış, Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkilerde de engeller ortadan kalkmıştır. Türkiye-Bulgaristan arasında yürütülen ortak bilimsel çalışmalar meyvesini vermeye başlamıştır. Günümüzde Türkiye ve öteki Türk Cumhuriyetleri üniversitelerinde Bulgaristan Türk gençleri öğrenim görmekte, doktora savunmaktadırlar. Bulgaristan Türk azınlığın eğitim, bilim ve kültürü konularında çalışmalar yapan Türk Dünyası araştırmacılarının da sayısı giderek artmakta, yayımladıkları eserleriyle Bulgaristan’da Türkolojinin gelişmesine de katkıda bulunmaktadırlar.

KAYNAKÇA

Drimbe, Wl., Remarques sur les parlers gagauzes de la Bulgarie du Nort-Est, RO XXVI/2, 1963, 63-89.

Chirli, N., Geçmişten Bugüne Gagavuz Türkçesi, Gagavuz Türkçesi Araştırmaları Bilgi Şöleni. 27-29 Aralık 2007. Türk Dil Kurumu Yayını. Ankara, 2010, 71-78.

Gadzanov, D. G., Vorläufiger Bericht über im Auftrag der Balkan Kommission der kais. Akademie der Wissenschaften in Wien durch Nord-ost Bulgarien unternommene Reise zum Zwecke von türkischen Dialektstudien. Anzeiger der phil-hist. Klasse d. K. Akademie d. Wiss. in Wien, Jahrgang, 1911, No V, 1-15. Gadzanov, D. G., Zweiter vorläufiger Bericht... Anzeiger der phil-hist. Klasse d. K. Akademie d. Wiss. in Wien, Jahrgang, 1912, 1-8.

Kowalski, T., Kuzeydoğu Bulgaristan Türkleri ve Türk Dili, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyat Dergisi, 3, 1949.

Kowalski, T., Les turcs et la langue turque de la Bulgarie du Nord-Est, Krakow, 1933.

Kúnos, İ., Rumelicsh-türkische Sprich Wörter, KSZ. VII, 1906, 66-83.

Mahmut, E., Romanya’da Türkçe Eğitim Hayatı (İkinci Dünya Savaşından Günümüze Kadarki Dönem). Balkan Ülkelerinde Türkçe Eğitim ve Yayın Hayatı Bilgi Şöleni. Bildiriler. Türk Dil Kurumu, Ankara, 1999, 349-356.

² Azerbaycan uzmanları süreleri dolmadan ülkelerine gönderildiler. Macaristan ve Polonyalı Türkologların bundan böyle Bulgaristan’a araştırmalar yapmaya gelmelerine izin verilmedi. Sofya Üniversitesi Türkoloji Bölümünden Türk kökenli dört öğretim üyesinin evleri eşzamanlı basıldı ve kitaplıklarından Türkoloji bilimiyle ilgili kitapları ve araştırmaları Bulgar Devlet Organları tarafından alıp götürüldü. Yayımlanması için karar çıkmış Türkçe-Bulgarca Sözlük yayımlanmadan Üniversite Yayınevinden alındı. Türk okulları kapatıldı, okul kütüphanelerinden Türkçe kitaplar toplatılarak büyük bir bölümü yakıldı, kalanı da “kayboldu”. Şu gerçek dikkati çekmektedir: Bulgaristan’da Türk okulları 1959/60 öğretim yılında kapatıldı. Prof. Dr. Enver Mahmut’un bildirdiğine göre, Romanya’da da Türk okulları 1960 yılında kapatılmıştır. O dönemde SSCB sınırları içerisinde bulunan Moldova Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nde de 1960’ta Gagavuz Türkçesinin okullarda okutulmasına son verildiğini yazıyor Nadejda Chirli. Üç sosyalist ülkede de Türk okullarına, Türkçeye, tatar Türkçesine ve Gagavuz Türkçesine aynı yılda, aynı dönemde olumsuz kararların uygulanmasının bir rastlantı olduğu düşünülemez... Bulgaristan Türk Müslüman azınlığın adları Hristiyan Bulgar adlarıyla değiştirildi, Türkçe konuşmak yasaklandı. Direnenler hapisanelere, Belene ölüm adasına gönderildi. 1989’un yaz aylarında yüzbinlerce Türk ve Müslüman evlerinden barklarından kovulup göçe zorlandı. Türk ve Müslümanlara soykırım uygulamaya kalkışıldı. Aileler parçalandı, yürekler sızladı...

Tryjarski, E., Prasa Turków Bułgarskich I Jej Jezyk, Przegląd Orientalistyczny, 1962, 4 (44), 362-371.

Yenisoy, H. S., Bulgaristan Gagavuzları (Dil ve Kültür Araştırmalarının Durumu), Gagavuz Türkçesi Araştırmaları, 27-29 Aralık 2007 Bilgi Şöleni, Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara, 2010, 207-219.

Yenisoy, H. S., Bulgaristan Türkçesinin Eğitim ve Kültürel Kalkınmasında Hizmetleri Geçen Azerbaycan Aydınları, Balkanlar'da Türk Kültürü, Sayı 74, 75 ve 76, 2009.

Yenisoy, H. S., Sofya Üniversitesi ve Açılışının 50. Yılında Türk Filolojisi, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Türk Dil Kurumu, Sayı: 16, Yaz 2003, 145-162.

Yenisoy, H. S., Tarih Boyunca Slav-Türk Dil İlişkileri, Türkçede ve Öteki Türk Lehçelerinde Slav Leksik Unsurları, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. Türk Dil Kurumu Yayını. Ankara, 1998.

Yenisoy, H. S., Türk-Bulgar Dil İlişkilerine Toplu Bir Bakış, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Türkiye'de Sosyal Bilimlerin Gelişmesi ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sempozyumu. Bildiriler, 24-26 Nisan 1996. Ayıbasım, Ankara, 1998.

Yenisoy, H. S., Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, 8. Bulgaristan Türk Edebiyatı. Kültür Bakanlığı, Ankara, 1997.

Zajaczkowski, Wl., Jezik i Folklor Gagauzow z Bulgari, Krakowie, 1966; Zajaczkowski, Wl., "Gagauz Folkloru", I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Ankara, 1976, 233-242.

Дмитриев, Н. К., Заметки по болгарско-турецким говором, ДАН-Х, 1927, 210-216.

Мошков, В. А., Турецкие племена на Балканском полуострове (Отчет о поездке на Балканский полуостров летом 1903 г., Известия русского географического общества, Т. XI., СПб, 1904, 426-436.

(2)

ESKİ TÜRK DOMBRASINDAKİ SAZ YAZI AN ANCIENT DOMBRA-MUSICAL INSTRUMENT

Prof. Dr. Karjaubay SARTKOJAOĞLU³

ÖZET

Makalede araştırmacı Moğolistan Alataylarında bulunan eski türk sazı hakkında bahsediyor. Bu sazdaki eski run yazısının transkripsiyonunu, çevirisini ve açıklamasını yapıyor. Yazılan yazı ve sazın yapıldığı maddeye analiz yaparak onun 5-7 yy. ait olduğu kanatına varıyor.

‘Nefis ezgi bizi mest eder’ denilen yazı türk halklarının tüm varlığını, oluşumu ve tanımını vermektedir.

ABSTRACT

Author gives the information about musical instrument, which was found in the Cave of Altai Mountain. He have been investigating this instrument and came to that this instrument is “Dombra (musical instrument of Kazakh people)”.

On the neck of this instrument was runic inscription, author entered the sentence, which was read by him, in the scientific turn. The sentence gives the following meaning:

“The fragrant melody gives the pleasure us”.

Analyzing the peculiarities of this runic inscription author made conclusion that this instrument is concerned to 5th-7th century.

The appearance of term “kui” proves that this instrument is the heritage of Sak’s (Scyth) period.

Thus, author concludes: there is a possibility of that this instrument, which was found in Altai mountain, is one of the primary examples of the string instruments.

Eski dombranın bulunduğu yer: Altay dağlarının Moğolistan sırtında uzanan ve Cargalant-Kayırhan olarak adlandırılan kısmında “Ömnöhön Aman”, yani “Ön Vadi” isimli yerde bulunan “Nuhen Had”, yani “Mağara Taş” denilen bir mağarada bulunmuştur.

2008 senesinde ilk defa bu mağarayı N. Dandar isimli bir çoban keşfetmiş ve içindeki boynu eğri dombrayı (sazı) bulmuş ve durumdan köy okulunun öğretmenlerinden C. Enhtor’i haberdar etmiştir. Enhtor Ulan Batur’daki Moğolistan İlimler Akademisi Arkeoloji Enstitüsüne bu haberi ulaştırmıştır.

Bunun üzerine Ts. Törbat’ın başkanlığında bir grup arkeolog 25 Haziran 2008 tarihinde Nuhen Had (Mağara Taş) mağarasına geldiler. Mağara (GPS) 47°37’433” enlem ve E 92°27’273” boylamda, deniz seviyesinden 1866 m. yükseklikte bulunmaktadır.

Araştırılması: Mağarada bulunan bu buluntu hakkında ilk bilimsel yazı Ts. Törbat başkanlığındaki Moğol arkeologların tarafından ‘Studia Arhaeological’ dergisinde (11. 274-292 ss.) yayınlanmıştır. Makalede kazı çalışmalarının sonuçları ortaya konmuş ve sazın resmiyle birlikte mağaradan bulunan insan kafataşı, eyer,

³

Uluslararası

Cengizhan

Akademisi

Üyesi,

L. N. Gumilev adındaki Avrasya Ulusal Üniversitesi, “Turkology and altaistica” araştırma merkezi müdürü, Astana/KAZAKİSTAN.

üzengi, yay ve okların resimleri yayınlandı. Ancak saz hakkında çok fazla bilgi verilmemiştir.

İkinci yayın Alman arkeologlarla 2007 Ağustos ayında Ulan Batur'da yapılan uluslararası sempozyumun 2009 yılının ikinci yarısında yayınlanan bildiriler kitabında yer aldı. Tsagaan Törbat, Dunburee Batsukh, Jan Bemmman, Thomas O. Hollmann ve Peter Zieme tarafından ortaklaşa yazılan makale "Current Archaeological Research in Mongolia" (10. 365-383 ss.) dergisinde yazılmıştır. Daha sonra bu makalenin özeti <http://www.vfgarch.uni-bonn.de/downloads/bemmman-horse-head-fiddle.pdf> internet sitesinde yer aldı. Bu yazılarda yer alan sazın özellikleri tam olarak ortaya konmamakla birlikte, makale yazarları hiçbir bilimsel kanıt ileri sürmeden bunun Moğolların "Morin huur" yani At Kopuz çalgısı olduğunu ileri sürmüştür. Yani, sazın tam tanımı verilmemiştir.

Bu makale sahibi Karjaubay Sartkojaoğlu daha önce Moğolistan Arkeoloji Enstitüsüne yeniden getirilen sazı görerek ondaki yazının kopyasını almak istediğinde enstitüt çalışanları izin vermemiştir. Ama biz bu buluntu hakkında ilk eserimizi 2008 yılının sonunda "Egemen Kazakistan" gazetesi () gibi 7-8 gazeteye makale olarak yayınlamıştık. Daha sonra 2010 senesinde Moğolistan'a gerçekleştirdiğimiz ekspedisyona dolayısıyla tekrar Moğolistan Arkeoloji Enstitüsü ile itibatta bulunarak sazın sıfatını ve yazısının kopyasını aldık. Bunun neticesiyle önce Kazakistan'daki "Dala men Kala" gazetesinde "Ata dombra" adlı makale ile (2010.№47.376) sonra Türkiye'deki <http://www.taltkb.org/content/hun-d%3%b6neminden-g%3%bcn%3%bcm%3%bczeula%5%9f-1500-y%b111%4%b1k-saz> sitesinde yayınlandı. Kazakistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı tarafından 22 Aralık 2010 tarihinde gerçekleştirilen "Genel dil bilgisi ve türk dillerinin önemli meseleleri" adlı uluslararası bilimsel konferansında Karjaubay Sartkojaoğlu "Erken orta çağdan günümüze gelen dombra (saz)" adlı makalesi dinlendi ve konferan dergisinde yayınlanmıştır (12.34-41 ss.). Bu makalede sazın bulunduğu yerinin, mağaradan bulunan tüm buluntuların, dombranın (sazın) tam tanımları geniş olarak yer almıştır. Bununla beraber sazdaki eski türk run yazısının orijinali, transliterasyonu, transkripsiyonu, çevrili ve açıklaması yapılmıştır. Bizim bu makalemizle ilgili olarak Kazakistan Cumhuriyeti İlimler Akademisi M.Auezov adındaki Edebiyat ve Sanat bilimsel araştırma enstitüsü bilimadamları Prof.Dr. S.Kuzembayeva, Doç.Dr. A.Muhan, Doç.Dr. H.Kenjalınların bilimsel makaleleri yayınlandı ("Dala men Kala" gazetesi.2010. №49-50). Bu üç bilimadamlarının bilimsel makalesinde yeniden bulunan dombra (saz) dünyadaki çalgı müzik aletlerinin atası olarak tanımlanmış ve sanat tanım alanına katılan büyük katkı olarak değerlendirilmiştir. K.Sartkojaoğlu bulunan dombranın (sazın) bilimsel kopyasını yaparak Kazakistan Cumhuriyeti Dombra Muzesine teslim etmiştir.

Tanımlaması: Mağaranın girişi dik bir şekildedir ve mağaraya giren adam derek aşağı doğru kayar. Mağaranın giriş ağzı 86 x 60 cm boyutındadır. İçeriye 95 cm kayarak girilmektedir. İçeriye tek bir oda gibidir. Odanın tabanı 130 x 280 cm'dir. Arkeologlar mağaraya girmelerinden önce, mağarayı ilk bulan N. Dandar toprağı kazdığı ve mağara içinin ilk durumunda bazı değişiklikler yaptığı anlaşılmıştır. N. Dandar 35 cm. çapında ve 15 cm. derinliğinde toprağı kazmıştı. Çıkan toprakları mağaranın kapı tarafına yığmıştı. Mağaranın doğu tarafında duvarı kısmına doğru iki üzenge ve eyerin bir kenarı açıkça görülmekteydi. Duvara dayalı duran sazı ise N. Dandar yerinden almış ve öğretmen C. Enhtor'e getirip vermişti. Eyerin altından sadak oklarıyla birlikte bulundu.

Kazı çalışmaları sonucunda kafatası sağlam bir insan iskeleti, 20 temren, okun ağaç sapları, enli eyer, iki Türk üzengisi bulundu (11. 275-279).

Moğolistan İlimler Akademisi Arkeoloji Enstitüsü mağaradan çıkarılan insan iskeletine antropolojik incelemeler yaptırdı. İskeletin paleoantropolojik analiz bulguları şu şekildedir: Kafataşı oldukça iyi korunmuş bir durumdadır. Kafataşının sol tarafının üst kısmı bir zamanlar yara almış, fakat sonradan iyileştiğinin işaretleri kalmıştır. Kafataşındaki yara izi sivri uçlu bir silahla yapılmış gibidir. Ancak, bu ok yarası değildir. Yara izinin boyutları 3,6×2,0 cm'dir. Kafataşının tepesinde ve alın kısmında kafa derisi bulunmaktadır. İskeletin yapısı ve kafataşının eklemleri, dişinin özelliklerinden anlaşıldığına göre, bu 20-25 yaşlarında ve 166, 7 cm boyundaki bir genç erkeğe aittir (11.279).

Dombra (Saz): Mağarada bulunan arkeolojik buluntular içinde bizim en çok ilğimizi çeken şey saz oldu. Ts. Törbat, Peter Zieme başkanlığındaki yazılan makalede sazı hiçbir bilimsel kanıtsız moğolların “Morin huur” (at-kopuz) dedikleri çalgısı diye adlandırmıştır (10. 377).

№ 1 resim

№ 2 resim

№ 3 resim

1. Morin huur (at-kopuz) nasıl bir çalgıdır?

Morin huur (at-kopuz): Karnı büyük ve dört köşelidir. Boynu kısa ve kalındır. Sapında perde olmaz. Sapının başında atın şekili konunmuş ve keman gibi sürtülerek çalınan bir çalgıdır (№1 resim). Teli atın kuyruğundan yapılır. Atın kuyruğundan alınan iki tel iyice temizlenerek kopuza tel olarak takılır. Morin huurun (at-kopuz) köprüsü (keman köprüsü gibi) yüksektir. Parmakla vurularak çalınan dombranın köprüsüne göre daha büyük ve keman bigi sürtülerek çalındığı için enli ve sağlamdır. Ukraynalıların homuzu, türklerin kopuzu gibi dünyadaki tüm kopuza benzer çalgıların tümünün boynu kısa ve kalındır. Çünkü sürtüldüğü zaman boyuna ağırlık verilmektedir. Bununla beraber kopuz tipli çalgılarda perde olmaz. Oysa, mağaradan bulunan sazın boynu ince, karnı küçük ve boyunda yapıştırılmış perdeleri var. Hemde sazın kertiği küçücük. Yani bu sazın oluşumuna bakarak sürtülerek değil, çalınarak oynanan müzik aleti olduğu görülmektedir (№2 resim).

Mağaradan bulunan eyer, üzengi, sadak, ok ve yay gibi buluntuların Türklere ait olduğunu yukarıda bahsettiğimiz makale yazarları ve arkeologlarda kabul etmektedirler. Hatta bulunan eyer ve üzengilerin bugünkü Kazakların kullandıkları eyer ve üzengilerden hiçbir farkı olmadığı görülmektedir. O zaman mağaradaki tüm eşyaların Türklere ait olduğunu söyleyebiliriz. Öyleyse, niçin bunların arasındaki saz Moğollara ait oluyor? Üstelik sazın sap kısmındaki eski Türk yazısı olduğunu da unutmamak lazımdır.

Dombranın (saz) karnı. Sazın karnının birinci yüzünde iki telli çalgı aletine ait köprü yer almaktadır. İlk defa sazı elime aldığımda köprüsünün karnı yüzünde

yapıştığını farketmiştim ve daha sonrada o şekilde fotoğrafını çekmiştim. Köprü tellere paralel olarak yapışmıştı. Sazın telleri gerilerek koptuğunda köprü yerinden oynamıştı. Saz karnının ön yüzünde küçük üç tane delik var. Bu yüzeyi saz boyundan 2 mm kadar yüksek bulunmaktadır. Ters yüzünde artı şeklinde (ayşık damga) büyük delik yapılmıştır. Atrı şeklindeki damga “ayşık” olarak adlandırılır ve “kerey” boyunun damgasıdır (günümüzde de halen bu şekilde moğolistan kazakları kullanmaktadır). Saz karnının ters yüzünde geyik, bulanın resimleri oyularak yapılmıştır. Taşlardaki resimlerden pek parkı yok.

Dombranın (saz) perdesi. Bulunan sazın dokuz tane perdesi var. Dokuz sayısı eski türklerde özel anlam taşır. Hatta bir halkın sembölü haline gelmiştir. Sazın perdeleri ip veya hayvan bağırsaklarından değil de çam ağacının babuğundan ince olarak yapılmıştır. Bu yapıştırılan perdeler sazın boyuna sarılarak yapıştırılmıştır ve dolayısıyla sazın boyuna yazılan yazıyı bazı yerlerde örtmüştür.

Dombranın (saz) başı. Sazın başı ceylan (bugi) veya bulanın başına benzemektedir. Günümüzün sazları gibi düz değil. Eski devir geleneklerine göre, hayvan stiliyle süslenmiştir. Türkler İslamiyete girdikten sonra hayvan stili süslemelerini bırakmıştır. Çünkü, Göktanrı dininin tüm alışkanlıklarını terk etmeyince, tam Müslüman olmak mümkün değildi. Sazın sapının eğrilğine gelince, bunun doğal olduğunu, çünkü herhangi bir sazı bir duvara yaslı olarak belli bir müddet bırakıldışı zaman sapı eğrilir. Hemde sazın teli vardı ve bu teller eski türkler koyunun bağırsaklarından eğirerek yapmışlardı ve o kurudukça sekilecektir, oda sazın boyunun eğrileşmesine sebeptir.

Dombranın (saz) sapındaki yazı.

Sazdaki yazıyı ilk defa Berlinli bilim adami Peter Zieme okumayı denemiştir. Ancak bazı harfleri doğru görememiştir. Zieme 12 harfi doğru tanımlamıştır. Oysa sazın sapında:

16 15 14 13 12 11 10 9 8 7 6 5 4 3 2 1

Şeklinde 16 işaret ve bir adet iki nokta vardır. Zieme bu işaretleri eksik olarak 16 yerine 12 harf olarak görmüştür. Zieme 1, 2, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 15 ve 16 numaralı işaret veya harfleri doğru tanımlamıştır. Fakat kalan 3, 4, 5 ve 11 numaralı harfleri ise görememiş ve yok saymıştır. 12- harfi ise dört köşe içinde nokta olarak görmüş ve “-nt” olarak okumuştur. Oysa harfin üzerinde eğri çizgi vardı ve ortadaki noktada ağacın kendi erozisinden oluşan lekedir. Bu yüzden metini yanlış okumuştur. Harflerin üstünü örten kara lekeler saza perde olarak yapıştırılan çam ağacının kapuklarıdır.

Yazının aslı:

16 15 14 13 12 11 10 9 8 7 6 5 4 3 2 1
4xXh 1: JTYA MB4J19

4xXh 1: JTYA MB4J19

Transliterasyonu:

ž² p r¹ küü çöre: sb²t²d²mz

Transkripsiyonu:

župar küü çöre sebit idmis

Çevrisi:

Nefis ezgi bizi mutlu eder.

İzah:

1. Biz sazın sapındaki runik yazıyı inceledik. Yazı Türk dilinin uyum kuralına uygun yazılmamıştır. Yer bakarsanız yazının başındaki ʒ² (ž² j) harfi ince sözlere, ʳ¹ (r¹) harfi ise kalın sözlere yazılması lazımdı. Bu durum ise, bu yazının Türk runik yazı sistemine reform yapılmadan önce yazıldığını bize göstermektedir. Yazı reformunun 552-570 yılları arasında gerçekleştiğini düşünürsek, bu saz bu yıllardan önce yapılmış olmalıdır. Reformdan önce eski Türk bitiglerinin harf ve işaretleri birbirine bitişik şekilde yazılmaktaydı. O dönemde yazının grammer kuralları yapılmamıştı. Bundan dolayı biz sazdaki yazının V-VI yüzyıla ait olduğu kanatındayız.

2. Yazıda kullanılan 12 işarete inceleme yaparsak:

- Orta Asyada = ʳ¹ m.ö. I yy. (14. 128 ss.);
- Huanhede (Sarı ırmak) = ʳ¹ m.s. III – VIII yy. (14.128 ss.);
- Kubanda = ʳ¹ m.s. VII – IX yy. (13. 128 ss.);
- Moğol Altayında = ʳ¹ m.s. VI – X yy. (14.130 ss.);
- Güney Enisey, Donda = ʳ¹ m.s. I – X yy. (13. 70 ss.);
- Moğol Altayında = ʳ¹ m.ö. VIII – III yy. (14.129 ss.);
- Mondor Sokkan (dağlı Altayda, Rusia) = ʳ¹ m.s. I – VI yy. (13. 85 ss.);
- Büyük Bom (dağlı Altayda, Rusia) = ʳ¹ m.s. I – VI yy. (13. 85 ss.);
- Eniseyde (reformdan sonra) = ʳ¹; ʳ¹;
- Orhonda (reformdan sonra) = ʳ¹; ʳ¹; ʳ¹;

Bu işaretlerin oluşumu şu şekilde olabilir. Demek ʳ¹ işareti logogramik olarak “ev” diyen mana veren oldukça eski işaretdir. Türk bitige m.s. 552-570 yılları reform yapıldığında “b²” sesini ʳ¹; ʳ¹; ʳ¹ bu işaretlerle belirerek eski türk yazısına katmıştır.

O zamana kadar “b²” işaretinin yerine “ b¹” işaretini kullanmışlardır. Sazı yapan adam kendi kültürünü iyi bilen adam olmuş olabilir. “b²” sesini daha önceki hece yazısı gibi işaretiyle göstermişti ki, bizde bunu “b²” harfi olarak tanıdık. Bu kanatımızda sazdaki metnin anlamına denk geldi.

3. Sazdaki metinde kalın sesli kelimeye ince sesliye yazılan (ž² j) harfini kullanmıştır. Yazı reformunun 552-570 yılları arasında gerçekleşikten sonra bu harf sadece ince okunan kelimelere yazılmıştır. Oysa reformdan önce eski Türk bitiglerinin harf ve işaretleri birbirine bitişik şekilde yazılmaktaydı. İnce, kalın diye bir ayırım yoktu. Bu özellik sazdaki yazıda saklanmıştır. Bundan dolayı biz sazdaki yazının V-VI yüzyıla ait olduğu kanatındayız.

4. “küü” kelimesi. Burdaki B işareti “ök, kö, ük, kü” olarak okunmaktadır ve bunun yanında (ü) işareti yazılmıştır ve “küü” olarak okunmaktadır. Yazıdaki ezgi manasına gelen “küü” kelimesi eski Türk metinlerinde “kügü” olarak da geçmektedir. Ortadaki “g” sesi zamanla düşmüştür. V. yüzyılda bu “küü” olarak söyleniyor olmalıdır. Bugünkü Kazak Türkçesinde hala yaşayan “küy” kelimesinin telafuzuna benzemektedir. Bu kelime erken Ortacag’da Çince metinlerde “ch’u” olarak geçmektedir [1]. Uyğur metinlerinde “tükedı Afrin çor Tegin kügi” (Afrin-çor Tegin ezgisi (küü) sona erdi) [Uıg.VIII]. Mani marşlarında (VIII-IX yy.), Karahanid devrinde (XI-XII yy.), Çağatay yazılarında (XIV-XV yy.), 1172-1173 yılları arasında yazılan Çağatayca-Farsça sözlüğünde (Muhammed Mahdi Haan’ın sözlüğü) [2] “köög, küüg, kügi” kelimeleri “şarkı, ezgi, müzik” anlamını vermektedir [3.709,711]. Bu nedenle “küü” kelimesini “ezgi” olarak çevirdik.

5. “çöre”. Bu kelimeyi türk dilleri sözlüklerinde bulamadım. Ama kazak türkleri keşi kendi yavrusunu tanımayarak kaçtığı zaman “çöre-çöre” diyerek bir ezgi oluştururdu ve keçinin yavrusunu tanıyarak emmesine sebep olurdu. Bu halan göçebe hayat yaşayan ve hayvancılıkla uğraşan moğolistandaki kazak türkleri arasında çok yaygındır. Bu anlamda bu kelimenin anlamı “ezgi” kelimesi manasına tam gelmektedir.

Bu bilgiler dünyadaki tüm türklerin ortak eseri olan “küü (ezgi)” dalının daha V-VI yy.dan önce oluştuğunu kanıtlamaktadır. Demek dombra (saz) ile gerçekleşen “küü (ezgi)” sanat dalı Sakalar ve Hunlar döneminden gelen tüm türkü dünyasının ruhani zenginliğidir diyebiliriz.

Efsane ve 1500 sene önceki saz: Kazaklarda dombıra veya sazın nasıl meydana geldiği konusunda birçok efsane mevcuttur. Bunların bazıları B. Saribayev [4], K. Jubanov [5], O. Janibekov [6] ve A. Seydimbekov [7] gibi araştırmacıların kitaplarında yer almaktadır. Dombıra ve dombıra küyleri / ezgileri konusunda bu araştırmacıların eserlerinden faydalandık.

Akselev Seydimbek’in “Küy şecire” kitabında bunlardan iki efsaneye çok önem vermiştir. Bunlardan “Çift tel” efsanesinde “Çok eski devirlerde bir genç dağlarda geyik avlayarak geçimini temin ediyormuş. Bir gün yüksek dağlarda, bir maral vurdu. Onu aşağıya indirmek için işkembe ve bağırsaklarını boşalttı. Aradan aylar geçtikten sonra, avcı genç dişi maralı vurduğu yere tekrar gelir ve burada kulağına vızıltı gibi sesler gelir. Dikkatle etrafına baktığında, birkaç ay önce vurduğu maralın bağırsaklarının akbaba gibi leş yiyici kuşlar tarafından yenirken, ağaç dallarına takılı kalmış olduğunu gördü. Vızıltı gibi ses dala takılıp kurumuş bir çift bağırsaktan gelmekteydi. Ruzgâr estikçe, dallara gerili bir biçimde takılmış olan bağırsaklardan farklı-farklı hoş sesler geliyordu. Avcı genç bağırsaklar dile gelmiş gibi göründü ve daldan bu bir çift kurumuş bağırsagı alıp eve getirdi ve tahtadan yaptığı bir alete takar. Bağırsaklara parmaklarıyla vurdukça ağaç dallarındaki gibi hoş sesler çıkarır. Bu sadece gençin

değil, onu dinleyen herkesin hoşuna gider. Onları çeşitli duygulara sürükler. Böylece dombıra herkesin sevdiği bir müzik aletine dönüşür. Günümüzde de bazı yerlerde Kazaklar dombıranın tellerini hala kurutulmuş bağırsaklardan yaparlar [7.192].

Efsane bizlere bunları anlatırken, bundan 1500 sene önce yapılmış ve Altaylarda bir mağarada günümüze ulaşan yaşlı sazın karnına maralın, geyiğin resimleri yapılmıştır. Hatta sazın sapının uçuna da maral veya geyiğin başı konmuştur. Bu hayret verici bir durumdur. Acaba bu bir rastlantı mıdır, yoksa tarihi hakikat mıdır? Efsanede geçenleri, bu yaşlı “bilge” saz kendi varlığıyla teyit etmektedir.

Bu efsanenin devamı gibi efsaneyi etnology uzmanı Ö. Canibekov kendi kitabında böyle anlatıyor. “Bu efsaneye göre dombıranın karnına tarihin dokuz ayrı tarihnamesi konulmuş ve o tarihnameler çıkmasını diye dokuz tane perde konulmuş. Bu nedenle tarihi sırla dolan dombranın karnı büyükleşmiş, boyunu ise incelemiştir. Daha sonar tarihin sırlarından haberi olan alim bir yaşlı adam dombıranın kulağını delerek – dinlenen, telini takarak – konuşan etmiş. Bundan sonar dombıranın karnından dokuz çeşit sır aktarılmış” [6].

Ne hayret! Bulunan dombırada da dokuz perde. Üç, beş, yedi, yirmü değil dokuz! Efsane ile yaşlı dombıra bir-birini ine tamamlıyor.

Üçüncüsü “Aksak kulan” efsanesi. Dehşetli han oğlunun ölümü haberini kim ulaştırırsa onun boğazına kaynayan kurşun kuymalarını buyurur. Bu nedenle kimse bu haberi ulaştırma korkuncunda dolaşırken ortaya dombıracı çıkıp “Aksak kulan” ezgisini çalar. İki gözünden yaş akarak dinleyen dehşetli han: “Kuy bunun boğazına kurşunu!” emir üzerine yerinden aman isteyen dombıracı “Ben değil size oğlunuzun ölümünü ileten – bu dombıra” diye seslenir. Han da: “o zaman dombıranın karnına kurşun koyun” der. Bundan ötrü dombıranın karnında delik oluşmuştur derler. Bu Cocu kağan devridir. Yani m.s. XIII yy-ın başı.

Bizim bulduğumuz yaşlı dombıranın karnında delik yok (ön yüzeyinde) ve bu dombıranın V yy. Ait olduğunu biliyoruz. Demek XIII yy. Kadar dombıranın karnında delik olmamıştır. Bu dam ı rastlantı. Tarih ne der, yaşlı dombıra ne der!

Biz yukarıda erken ortaçağ ve orta çağda “küy” kelimesi hakkında açıklama yaptık. Şimdi de biz kazak türkçesindeki “küy” kelimesine açıklama yapalım [7.149].

Küy – kazak türklerinin müzik aletleriyle çalınan ezgisi;

Küy – insanın belli bir his alanı, belkide bu kötü yada iyi olabilir bir his alanı. İnsanın morali;

Küy – emretme anlamı taşıyan edat. “otka küy (ota yan)” yanmak, yakmak;

Küyşi – müzik aletinde ezgi oynayan adam;

Küyle – emretme anlamını taşıyan edat. “müzik aletlerinin sesini ayarlamak”;

Küyleu – edat. 1) Canlıların çiftleşmesi 2) Müzik aletlerinin sesini ayarlamak;

Küylü – insanların veya hayvanların durumunun iyi olması;

Küyit – insanların kendi isteklerini, arzularını gerçekleştirme hareketi;

Küygelek – sabırsız adam;

Küyzelu – insanların moral açısından yorulması veya haykırması;

Bu “küy” kelimesine yakın anlamdaki sözlerin manasının aynı şekilde hisle bağlı anlam taşımasıdır. Türklerdeki “küy” kelimesine tekrar dönersek, konar göçer halklarda özellikle Türk-Moğol halklarında ezgi manasındaki “küy” kelimesi en kutsal ve önemli kelimelerden biridir. Belki bu yüzden Türk-Moğol halklarında “küy” ve “kök” yani “gök” kelimeleri “Tanrı” kelimesiyle eşanlamlıdır. Başka bir deyişle, “köğü, kü:ü, kök” gibi çeşitli kullanımları olan bu kelimeler Göktanrı inancıyla yakından ilgili olduğunu gösteren tarihi ve manevi bulgular mevcuttur.

Türk halklarının kağanlık devirlerinde kağanın altın işlemeli Ak Keçeli Evinde her sabah küy ile, yani ezgi ile karsi alınırdı. Daha açık bir ifadeyle bu bir gelenekten ziyade, Göktanrı inancıyla ilgili bir ritüel olmalıdır. Kağanlık merkezinde çalınan ezgi / küyün sayısı bir sene içindeki günlerin sayısına uygun olarak 366 idi. Bunu “Tanrı’nın 366 bölüm küyü” olarak adlandırıyorlardı. Yılbaşı baharda gece ile gündüzün birbirine eşitlendiği (22-23 Mart) günden başlardı ve bu güne “Ulusun ulu günü” denir ve büyük şölenler yapılırdı. Ulusun ulu gününde tüm kağanlığın dilek ve isteklerini Tanrı’ya ulaştıran 9 küy çalınırdı. Eski Yunan tarihçilerinden Quintus Curtius Rufus (M.S. I. Yüzyıl) “Büyük Iskender’in Tarihi” isimli kitabında Orta Asya konar göçerlerinin Ulus bayramını nasıl kutladığını yazmaktadır. Ulus günü güneş doğmak üzereyken Kağanlık Merkezinin üstüne güneş sembolü olan bayraşın çekildiğini, bir tepeye hepsi kırmızı elbiseler giymiş ve bir yılı sembolize eden 365 delikanlının çıkarak nevrüz şölenini başlattığını hayranlıkla yazmaktadır. Buna benzer bir Göktanrı inancını müzikî araştırmacısı Abdülkadir Meragi de “Zubdet’ul Edvar” isimli eserinde şöyle ortaya koymaktadır: “Türk-Moğol şarkı ve küyleri şu şekilde üç kısma ayrılır: müzikî aletle çalınan bir türü vardır. Onlara “kökler” denir, sesle söylenenlerine “ır” ve “dola” diye isimlendirilir. Eski Türk ülkesinde küyün sayısı 366’dır. Bir sene içinde kaç gün varsa, o kadar küy / ezgi olur. Onun her biri her gün hanın önünde çalınır. Bunların içinde en asili ve en büyüğü 9 küydür” [7. 150-151; 5.309].

Bu hakkında kazak türklerinin küy’ün araştıran tanınmış bilimadamı A.Seidimbek böyle anlatıyor: “İlk başta tanrılık inançtan çıkan temel ortaklıktır. Gökyüzünü Tanrı olarak tanımlayan kazak türkleri vakit ile oluşumdaki değişikliği Tanrısal değişim olarak görmüştür. Bu nedenle bugüne kadar kazak türkleri ilkbaharı, yani gün ile gecenin eşitleştiği günü yılbaşı olarak tanır ve “Ulusun Ulu günü” olarak anmaktadırlar. Yani, devletin, halkın en kutsal günü diyorlar. Bu gibi günde kağanın ordusunda kutsal sanılan 9 küyün çalınması Tanrıya yapılan bir teşekkürdür. Yıl başını sağ-salim görmesini sağlayan tanrısına bir övgüdür. Bunun iyi bir örneği kazak türklerinin küy çalma desturunda halen vardır. “Toğuztarau” (Dokuz bölüm)” küyü. Günümüzde çalınan “Kertolğau” küyü önceden “Toğuztarau-Kertolğau” olarak adlandırıldığını eski köz yaşlılarımız beyan etmektedir” [7.152].

Bu tarihi kaynak eski devirlerde bile Türkler arasında saz enstrümanı, ezgi sanatı, onları anlama, hissetme ve saygı duyma benliğinde duyma kültürü bugünkü seviyeden aşağı olmadığını göstermektedir. Bu konuda en son arkeolojik bir kaynak 2008’de Moğolistan’da Bayanhongor bölgesi, Galuut yerleşimi Olonuur ovasında bulunmuştur. Burada bulunan Türk mabedinin kalıntıları VII-VIII. yüzyıllara ait bir yazı bulunmuştur. Taşa kazınmış yazıda “İzgilik Çor sekiz çeşit saz müzikî aletine vakıf olduğu için sert taştan yapılmış bir mabet inşa ettik” denilmektedir [9.603-606].

Bu durum bize VII-VIII. yüzyıllarda Göktürklerde 8 çeşit saz olduğunu, bu sazları çalıp söyleyene sonsuz mabet inşa ettiklerini göstermektedir. Bu da bir zamanlar eski Türklerin saza, müziğe, saz sanatına ne derecede büyük önem verdiğini bildirmektedir.

Bu sazların en kudretlisi V asırda yapılmış en eskisi Moğolistan’da bir mağarada bulunarak günümüze ulaşmış bulunmaktadır. Bu, günümüzde çalınan sazların dünyadaki en eskisidir. Dünyanın bir çok ülkesine yayılmış bulunan yaylı çalgılardan kopuzun X yüzyıldan beri kullanılmakta olduğu tahminleri yapılmaktadır. Bu sebeple kopuz yaylı çalgıların atası olarak kabul edilmektedir. Öyleyse çalınan sazların en eskisi ve atasının da “dombıra” olduğunu söyleyebiliriz.

Avrasya'nın iki kitasında da dombıra sazının çok yaygın olduğunu gösteren dil malzemeleri elimizdedir. Türk halklarından Kazaklarda “dombıra”, Karakalpak, Nogaylarda “dombıra”, Tuvalarda “dambıra”, Kırgızlarda “dungir”, Türkmenlerde “tamdıra”, Özbeklerde “tambur”, Ruslarda “domra”, Afganlarda “dambura”, Iraklılarda “tunbur”, Moğol kökenli Halkalarda “dombir”, Buryatlarda “dombir”, Kalmuklarda “dungirma” olarak geçmektedir. Bu durum bize dombıra çalgısının Avrasya halkları arasında ne derece çok yaygın olduğuna işaret etmektedir.

Yukarıda söz ettiğimiz tarihi bilgilerle halklar arasındaki yaygınlığı çalmalı müzik aletlerinin atasının dombıra oluşunu kanıtlar. Bununla beraber türkü halklarında milli oluşumunda müzik kültürünün büyüklüğünü gösterir. Dombıradaki milli ezgi kazak türklerinin milli oluşumunu, kültürünü tam anlamıyla yansıtmaktadır. Demek, dombırayı kazak türklerinin milli kimliği diyebiliriz.

KAYNAKÇA

1. Giles H.A. Chinese-English Dictionary. London. 1912.
2. Gibb E.J.W. Memorial, New Series XX.London. 1960.
3. Clauson G. An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. Oxford. 1972. ss. 709, 711.
4. Сарбаев Б. Қазақтың музыкалық аспаптары. Алматы, 1978.
5. Жұбанов Қ. Исследования по казахскому языку. Алма-Аты, 1966.
6. Жәнібеков Ө. Алтын домбыра // Қазақ әдебиеті. 1984, 6-қаңтар.
7. Сейдімбек А. Күй шежіре. Алматы, 1997.
8. Руф К.К. История А.Македонского. М., 1993.
9. Қаржаубайұлы Ж. Байырғы түрік Ғалуты мәтіні // «Еуразияшылдық идеясы контекстіндегі Қазақстан түркітануы: мәселелері мен болашағы» халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының ғылыми-теориялық мақалалар жинағы. 12-13 желтоқсан 2008 жыл. 603-606 беттер.
10. Tsagaan Torbat, Dunburee Batsukh, Jan Bemmann, Thomas O. Hollmann, Peter Zieme. A ROCK TOMB OF THE ANCIENT TURKIC PERIOD IN THE ZHARGALANT KHAIRKHAN MOUNTAINS, KHOVD AIMAG, WITH THE OLDEST PRESERVED HORSE-HEAD FIDDLE IN MONGOLIA – A PRELIMINARY REPORT // Current Archaeological Research in Mongolia. Bonn.2009. ss. 365-383.
11. Төрбат Ц., Батсүх Д., Батбаяр Т., Баярхүү Н., Идэрхангай Т. «Монгол Алтайгаас илэрсэн хадны орчуулгууд»//АС.2008.т.24.ф.14.274-292 худ.
12. Сартқожаұлы Қ. Ертеортағасырдан жеткен атадомбыра.// «Жалпы тіл білімі және түркі тілдерінің өзекті мәселелері» Халықаралық ғылыми-теориялық конференция материалдары. Астана «Астана полиграфия» АО баспаханасы. 2010. 34-41 бб.
13. Кызыласов И.Л. Рунические письменности евразийских степей. М.1994.
14. Сартқожаұлы Қ. Байырғы түрік жазуының генезисі. Астана 2007.

(3)
**TÜRK HALKLARININ EKONOMİK-KÜLTÜREL İLİŞKİLERİNDE
TARİHİ İPEK YOLUNUN ROLÜ⁴**

Prof. Dr. Memmed RZAYEV

Doç. Dr. Elbrus İSAYEV

Ticaret yollarının içinde tarihsel olarak en önemlisi halkların, devletlerin birbirini tanımada, yakınlaşmada, iktisadi ve medeni ilişkilerin hayata geçirilmesinde çok büyük öneme sahip olan Büyük İpek yolu olmuştur. Bu yol Çin'i Orta Asya vasıtasıyla Doğuya, Karadeniz, Hazar denizi ve Akdenize birleştiren kervan yolu olmuştur. Bu yolun önemi sadece uluslararası ticaretle sınırlı değildi. Asyayı Avrupa ile birleştiren Büyük İpek yolu farklı toplumların siyasi, diplomatik ve modern ilişkilerinin gelişmesinde ayrıcalıklı bir öneme sahip olmuş ve hem doğal kaynakların araştırılmasında hemde askeri amaçlı keşif yolu olarak kullanılmıştır. Büyük İpek yolu ifadesi ilk olarak milattan önce meşhur Çin seyyahı Çjan Syan'ın yolculuğundan sonra meydana gelmiş ve Çin'den Asya'ya uzanan kervan yolu olarak tarihe geçmiştir. Daha sonraları bu ifade iletişim sistemlerini, Asya, Akdeniz bölgesini ve Avrupa ülkeleri arasındaki ilişkileri anlatmakla yeni bir anlam kazanmıştır. Bu yolun gidiş ve gelişinin çok canlılık kazandığı dönemler olmuştur. Orta asırlarda ise Büyük İpek yolu ülkeler arasındaki ticari ve medeni ilişkilerin gelişmesinde çok büyük roller üstlenmiştir. (1).

İpek yolu sadece bir anayol değil, çok farklı kervan yollarını birleştiren ve başlangıç olarak Çin'deki Hian'dan başlayan ve Avrupada Romadaki ticaret yollarıyla birleşen yol idi. Bu yol VII. ve VIII. asırlarda kendisinin en parlak dönemini yaşamıştır (2 s.20).

Büyük İpek yolunun meşhur hale gelmesinde Türk devletlerinin de büyük rolü olmuştur. Bu devletler tarafından hazırlanan kervanlar bu yolla Doğudan Batıya ve Batıdan Doğuya çeşitli ticaret mallarını taşıyorlardı. Türklerin bu yola ne kadar büyük önem verdikleri bir Özbek atasözünde şöyle ifade edilmiştir: «Kâinata iki büyük yol vardır: «Gökyüzünde Samanyolu, Yeryüzünde İpek yolu».

1800 lü yıllara kadar faaliyetine devam eden Büyük İpek yolunun toplam uzunluğunun tahminen 20000 kilometresi Türk halklarının yerleştiği arazilerden geçmiştir. Böylece, Büyük İpek yolu Türk halklarının Çin, Kafkasya, Rusya, Hindistan ülkelerinin halkları, aynı zamanda Arap ülkelerinin halkları ile iktisadi ilişkilerin meydana gelmesinde ve geliştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Ayrıca bu yol Türk halklarının yeni arazilerde yerleşmesine sebep olmuş, böylece onlar arasında ilim ve medeniyetin karşılıklı olarak geliştirilmesine büyük tesir göstermiştir (3, s.65).

Dünya ticaretinin şah damarı sayılan «İpek Yolu»nun esas ana hattı sayılan ve Çin ile Bizans birleştiren büyük ticaret yolu türklerin elindeydi. Pekinin kuzeyinden başlayan türk sınırları, İrana, Horasana, Ural dağlarına, Hazar denizine kadar uzanıyor, Karadeniz sahillerine yakınlaşıyordu. Bu sınırlarla Türkler eski dünyanın büyük devletleri olan Çin, İran ve Bizans imparatorlukları ile komşuydular. Çin, İran ve Bizans imparatorlukları eski ve ortaçağ dönemindeki büyük ticaretin esas yönlendirici güçleri olup dünyanın istenilen ülkesinde bütün istediklerini kolaylıkla hayata geçirebiliyorlardı. (4, s.331).

⁴ Azerbaycan/Nahçıvan Devlet Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler bölümü.

VI. asrın ikinci yarısından itibaren eski dünyanın hem doğu, hem de batı imparatorluklarının içinde Büyük İpek yolunun ve onun kollarının yönetilmesi uğrunda yapılan mücadeleler gittikçe artmaya başladı. Türk halklarının eski dönemine ait tarihini inceleyen meşhur araştırmacı, tarihçi L.N. Kumilyov bu dönemde ipek ve kervan yollarının ticaret ve iktisadi öneminden söz ederek ortaya koymuştur ki, Türk halkları ve akıncıları Çin hükümdarlıklarını darmadağın ettikten sonra yalnız siyasi değil, aynı zamanda iktisadi kudrete sahip oldular. Çünkü bu olay sonunda Türkler doğuyla batıyı birleştiren büyük kervan yoluna sahip oldular (5, s.53).

Araştırmacı bize ticaret yolunun geçtiği arazilerin adlarını da söyler. Bu yol Çanyandan başlıyor ve Nansyanın etekleri ile zirvelerden gelen sellerin suladığı çok sayıdaki vadilerden geçiyordu. Bundan sonra yol çölden Hami vadisine kadar, oradan ise zor geçişlerin başladığı Turfandaki Lyukçun çukuruna kadar devam ediyordu. Her iki vadi ve yakın bölgelerdeki araziler bağımsız Kaoçan beyliğine aitti. Kaoçanda kervan yolu iki kola ayrılıyordu. Onun bir kolu Tyan-Şan'ın güneyi boyunca Karaşardan, Kuçu ve Aksudan geçiyor, sonra ise Su ve Talas vadileri ile giderek İsfara ulaşıyordu. Diğer kuzey kolda Kaoçanda başlıyor ve Urumçudan, Manasdan, Kurkarasudan ve İren-Şabikan dağlarından geçerek Güney Runkariya ve İli çayının vadisine, oradan da güneye, Orta Asyaya gidiyordu.

Ayrıca Tyan-Şanda uçurumların arasından geçerek, Karaşardan Yıldız vadisi vasıtasıyla İli vadisine çıkan başka bir kervan yolu daha vardı. Fakat çok zor ve tehlikeli bir yol olduğundan buradan nadiren istifade ediliyordu. Orta Asyada kervanların mola verdikleri en büyük konaklama yerlerinden birisi Paykend şehri idi. Buradan geçen yol Horasandan geçerek Rey ve Hemedana, buradan Bizans kalesi Neseviyyeden (Nizib) geçerek Suriye ve Konstantinaposa gidiyordu. Çin denizinin sahillerinden İran sınırlarına kadar olan mesafeyi katetmek 150 gün sürüyordu. Buradan Roma sınırındaki Nizibe kadar olan yolu geçmek için ise 80 günlük zaman lazımdı (5, s.53–54). Batıya kadar ulaşan İpek Yolu Kızıl denizden geçerek, Hint okyanusuna çıkararak su yolu ile birleşerek (bunu İpek Yolunun deniz kısmı olarakta adlandırabiliriz), Doğu Çin denizine ulaşarak, tekrar Çin arazisine dâhil olmuş, dairesel ticaret yolu meydana gelmiştir (6, s.5).

Daha önceki dönemlerde mevcut olmuş olan Hun devletinin hükümdarlığı devrinde de bu devletin arazilerinden geçen ve Uzak Doğuyu Yakın Doğuya ve Batıya bağlayan ticaret yolları vardı. Elde edilen bilgilere göre Hun devrinde Çinden Batıya doğru giden başlıca üç yol vardı. Bunlar kuzey yolu, güney yolu ve ortadan giden yoldu. Kuzey yolu Turfan-Urumçi istikametinde uzanırdı. Turfan bir zamanlar Orta Asyada çok çeşitli yolların kesiştiği bir bölge olmuştur. Bu tarihi bölge Çin'i Hindistan, Fars ülkesi ve Roma ile birleştiren ticaret yolunda stratejik bir yer olmuştur (2, s.19). Orta yol Kurla ve Kuçadan geçerek Kaşkar'a ulaşıyordu. Güney yolu da Çarklıktan geçerek Kaşkara taraf uzanıyordu. Batıdan Doğuya giden yol ise Romanın Suriyedeki şehri Antakya ve Suriye limanlarından başlayarak Dicle ve Fıratı geçerek Hazar denizinin güneyinden Afganistan'ın Belh şehrine ve oradan Pamiriye geçerek Kaşkara ulaşıyordu. Doğu ve Batı arasındaki bu Büyük İpek yolu, Kaşkarın güneyinden ve Hotan arazisinden geçerek ipeğin anavatanı Çin'e gidiyordu. Bu dönemde akla gelen diğer en önemli yol ise Kafkaslardan ve Hazar denizinin güneyinden geçerek doğuya doğru giden yoldu. Bu yollar üstünde sadece ticaret malları satışa çıkarılmıyor, aynı zamanda bazı yerlerde tüccarlar arasında ticaret mallarının değiş tokuşu yapılıyordu.(7, s.19).

Çin'de üretimi yapılan ipek, metal eşyalar, çömlekçilik maddeleri, hediyelik eşyalar ve diğer ticaret eşyaları «Büyük İpek yolu» vasıtasıyla Orta Asyadan ve

Parfiyadan geçerek Romaya (daha sonraları Bizansa) götürülüyordu. Bunun karşılığında geri dönen kervanlar Çin'e Avrupada üretilen eşyaları taşıyorlardı.

Daha sonraları ortaya çıkan diğer Türk devletlerinin hâkimiyeti döneminde de sürekli olarak bu yolla yapılan ticaretin ayrıcalıklı rolü olmuştur. Hatta VIII. asırda ortaya çıkan Uygur devleti Çin devleti ile geniş ticari ilişkilerine sahipti. 757 yılında Çin'de meydana gelen bir isyanı bastırmak için Uygurlar Çin'lilere yardım etmişler ve bunun karşılığında Çin'den 20000 balya ipek almışlardır. Uygurlar'la Çinliler arasındaki ticari ilişkilerde at ve ipek ticareti esas üstünlük taşıyordu. O dönemde Türk atları her yerde meşhurdur ve çok pahalı fiyatlarla alınıyordu. Meşhur Çin ipeğininde çok alıcısı vardı. Ancak ticaretin şekli zaman zaman değişiyordu. Uygurlar güçlü oldukları zaman Çin'le at ve ipek alışverişi yapmak için anlaşmışlardı. Uygurlar Çin'e gönderdikleri her atın karşılığında 40 top ipek istiyorlardı. Atların bu şekilde yüksek fiyatlarla satılması hazine için çok kazançlı olmuştur (8, s.39-40).

Genel olarak baktığımızda ise uluslararası kervan yolu eski ve orta asırlar döneminde bu yol üzerinde hegemonyalığı elinde tutan ülkelerin hazinelerinin esas hissesini oluşturmaktadır. Buna örnek olarak Hun devletinin yükselme ve çöküş dönemini gösterebiliriz. Milattan önce 209 yılı Hun tarihinin en parlak dönemi olan Mete'nin hükümdarlığı yıllarında devletin iktisadi yükselişinin esası İpek Yolu'nun yerli sahiplerinden ele geçirilmesi ve bu yol üzerindeki kontrolün tamamıyla Hunlar'ın eline geçmesi olmuştur. Bundan sonra Çin imparatorluğu yıllık vergi vermeyi kabul ederek bu yolu kullanma hukukunu elde etmiştir. Fakat milattan önce 160 yılında Çin devleti Hunlar'ı zayıflatmak ve bölgedeki nüfuzunu arttırmak, vergilerden kurtulmak amacıyla bu devleti kendi içinden parçalamak için çeşitli yollardan istifade ederek iç çatışmaları körükledi. Bundan sonra Çin devleti Hun imparatorluğunda meydana gelen iç karışıklıklardan istifade ederek İpek yolu üzerindeki ülkeleri sırasıyla ele geçirdi. İpek yolunun kontrolünün Çinliler'in eline geçmesi Hunlar için esas çöküş olmuş, iktisadi ve siyasi zayıflık devletin parçalanması ile sonuçlanmıştır. Bu sırada Batıyla olan ticaret yolları açılmış ve Çin'in merkezine her taraftan kıymetli eşyalar gelmeye başlamıştır. Orta Asya ile de ticaret artmıştı. Bu ticaretten yalnız tüccarlar değil, ticaret yollarının geçtiği yerlerdeki Çinli devlet memurları da büyük kazançlar elde ediyorlardı.

Hatırlatmalıyız ki, bu zamana kadar bu yolların hepsi Hunlar'ın elindeydi. Dünyada ipeğe karşı ilgi ve ipek ticaretinden elde edilen yüksek gelir Türk halklarının yaşadığı yerlerde ipekçiliğin gelişmesine sebep olmuştur. Mesela, İpek yolunun etkisiyle kozacılık için elverişli ortama sahip olan Orta Asya vadileri büyük ipek üreticilerinin merkezleri haline geliyordu. Burada üretilen kaliteli ipekler sadece Avrupaya değil, Semerkant-Sırderya vadisi, Mukorar dağları boyunca uzanan Volga (İtil) nehri vasıtasıyla Rusyaya gönderiliyordu. Sadece ipeğe olan talep ve ipek ticareti neticesinde, Kuzey Kafkasyaya, Don çayına, Kırıma ve Balkanlara kadar uzanan yollar vardı (9, s.54). Böylece, Büyük İpek yolunun yeni kolları meydana geliyordu.

Yukarıda bahsedilen sebeplerden dolayı Çin devletinin güçlenmesi neticesinde bu ticaret yolunun Türkler tarafından kontrolünü zayıfladı. Artık batılı tüccarlarda yavaş yavaş Çin'e gelmeye başlamışlardı. Milattan önce 327 yılında Büyük İskender ordularının İran'ı işgal ederek Hindistan'a kadar ulaşmaları Çin devletinin güçlenmesini daha da hızlandırmıştı (10, s.35).

Batıya giden bütün kervan yolları Kansudan geçiyordu. Kansu da hem etnik, hem de idare bakımından Hunların elindeydi. Bu çok zengin ve değerli bölgeyi iki Hun şehzadesi yönetiyordu. Bu iki şehzadelik milattan önce 121 yılında Çinliler'in eline geçti. Ayrıca Hunlar güneydeki Tibet beylikleri ile birlik olarak Çin'in içlerine kadar

ilerliyorlardı. Kervan yollarının geçtiği bu transit bölge mutlaka Hunlar'ın elinden alınmalıydı. İmparator Vun'un tahta çıkması ile ortaya konan bu plan 20 yıl sonra hayata geçirildi ve Kansu Hunlar'ın elinden alındı (11, s.33). Böylece Çin'den çıkarak Kansu üzerinden Tataristana giden kervanların sayısı gittikçe çoğaldı. Bu sebeple batıda ve dış ülkelerde Çin elçilerinin getirdikleri armağanlara merak azaldı. Çünkü pazarlarda Çin malları çoğalmıştı. Çin'den batıya her yıl 5-10 kervan gönderiliyordu. Çok uzak yerlere gidenler 8-10 yıl, yakınlar gönderilenler ise bir yıl sonra geri dönüyorlardı (12, s.16).

Ticaret bir çok önemli kervan yolları ile hayata geçirilirdi. III asra kadar Çinden batıya giden esas iki yol bilinirdi: 1. Güney yolu – Doğu Türkistanın güneyinden ve Tibet dağlarının kuzey eteklerinden, Hotan şehri üzerinden batıya giden yol; 2. Kuzey yolu – Tanrı dağlarının güneyinden ve Kuça şehri üzerinden giden yol.

Milattan sonra III asrın ortalarında bu iki yola çinlilerin «Yeni Kuzey yolu» dedikleri bir yol daha ilave edildi. Tanrı dağının kuzeyinden giden bu yol, aslında tabii bir yol idi. «Yeni Kuzey yolu» değişik devirlerde Tanrı dağlarını tanıtmakla iki yol gibi gösterilmişti: 1. Tanrı dağının kuzey yolu, 2. Tanrı dağının güney yolu (13, s.292).

Tarihen mevcut olan türk devletleri bu yollara nezareti elden bırakmamak için en kanlı savaşlardan bile çekinmemişlerdir. Öyle ki türk savaş tarihinde «Turan taktiği» adı ile meşhur olan savaş usulü de bu savaşların neticesinde ortaya çıkmıştır. Orta Asya ve Afganistandan geçen Büyük İpek yoluna nezaret uğrunda Sasaniler Ak hunlarla rekabet halindeydiler. Bu rekabet onların arasında birçok defa savaşlara sebep olmuştur. Ak hunlar 430 yılında İran ordusunu yendiler. Bu hadiseden sonra Ak hunlar İranın iç işlerine karışmaya başladılar. Nihayet, Ak hun hükümdarı Ağsuvar (Günhan) himaye ettiği Sasani veliahtı Firuzu İran tahtına çıkardı. Bunun karşılığında ise Firuz Ağsuvara Amuderya etrafındaki toprakları vermeye ve büyük miktarda cizye ödemeye razı oldu. Ancak bu vaziyet İranın çıkarına uygun değildi ve onları tatmin etmemişti. Onun için de Firuz 459 da Ak hunlara qarşı sefere çıktı. Bunu duyan Ağsuvar kendi kuvvetlerinin bir kısmını pusuya yerleştirip sasanileri dar geçitli dağlık bir yerde karşıladı. Döyüş başladı. Önceden hazırlanmış plana uygun olarak, ak hun kuvvetleri kısa bir süre sonra, güya mağlub olup geriye çekilmeye başladılar. Bunu «kaçış» zanneden Sasani ordusu hileye inandı ve süretle geçide girdi. Bu anda pusuda bekleyen hunlar derhal arkadaki geçidin girişini kestiler. Geri çekilen ordu kuvvetleri ise geçidin çıkışında durub ters-hücuma geçtiler. Böylece, Sasani ordusu mühasaraya alınıp darmadağın edildi. Görüldüğü gibi ticaret yollarına nezareti kendi elinde bulundurmak için Ağsuvar hakanın uyguladığı bu savaş usulü sasanilerin yenilgisi ile neticelendi ve savaş tarihinde «Turan taktiği» adıyla meşhurlaştı.

Belirtildiği gibi, birçok türk halkının yaşadığı araziler «Büyük İpek yolu» ile hareket eden ticaret kervanlarının geçip gittiği ve ticaret yollarının kesiştiği mühim arazilerden biri olduğu için ipek yolunun geçtiği Çin, Orta Asya, Kazakistan, Kafkas, Küçük Asya, Kuzey İran arazilerinde ortak dil türk dili olmuştur. Tarihi materyaller ve coğrafi arayışlar ispat eder ki, yakutlardan başka neredeyse, türk halklarının hepsi Büyük İpek yolu ticaretinde faal iştirak etmişlerdir (14, s.43).

Orta asır kaynaklarında, tarihen mühim ticaret yolları uğrunda çeşitli devletlerin ciddi mübareze ettiği ve bu maksatla kanlı savaşların olduğu belirtilmektedir.

Akdeniz sahillerinden Yemene doğru uzanan, oradan ise deniz yolu ile Hindistanla eski «baharat yolu» üzerinde İranla Bizansın menfaatleri çakışırdı. Bu yol vasıtasıyla Bizansa hint baharatı, fil kemiği, çeşitli renkler, parçalar, Yemen buhurdanlığı, altın tozu ve külçeleri, Afrika köleleri vs. getirilirdi. Bu ticaret yolunda

ağalık etmeğe çalışan rakip devletler Yemenin Bizans taraflı hristiyan ve İran taraflı yahudi gazeteleri arasındaki düşmanlıktan istifade ettiler. On yıllar boyu devam eden ve birçok savaşa sebep olan bu mübareze Suriyeye ve oradan Batı Avrupaya götüren ticaret kervan yolunun esas kısmının iranlıların eline geçmesine sebep oldu (15, s.98). Bununla da batı ülkelerinin doğu ile ticareti zayıfladı. İran ise Uzak Doğunun bütün ticaretine hakim oldu. Kuzey Çin ile ticaret alakalarının kesilmesine göre doğulu tüccarlar Afganistan ve Orta Asya yolundan istifade edebilme hakkını kaybettiler. Böyle bir durumda İran gemileri güney Çinden getirilen malları almak maksadıyla Hindistan ve Sri-Lankaya (Seylon adasına) sefere başladılar. Böylece bu ülkeler arasında ticaret deniz yolu hayata geçirilmeye başladı ve V asrın ortalarına kadar ipek batıya bu yoldan taşındı. Artık ipek Çinden iranlılar tarafından getiriliyordu. Tabii ki, bu durumda İran istediği fiyatı koyuyordu. İranın bu ipek yolu ambarqosu uzun süre Bizans ile onlar arasında soğuk savaş döneminin başlamasına sebep oldu. Ülkeler arasında dini farkların olması bu savaşı daha da kızıştırdı (16, s.56-57). En büyük mübareze ise Akdeniz sahillerinden Yemene doğru uzanan yolun üzerinde oldu. Yeri gelmişken belirtelim ki, İranda ipek üretimi II Şapurun (309-379) hükümdarlığı devrinde, esir edilerek İrana yerleştirilen yunanlı ipek ustalarının yardımı ile başlamıştır (17, s.86).

Akdeniz sahillerinden Yemene giden ticaret kervan yolu üzerinde esas yükboşaltma ve yüktaşımaya merkezi Mekkeydi. Buradaki özel anbarlar getirilen yükleri alır ve paylaşırdı. Mekke tüccarları yılda iki defa Yemenden gelen transit kervanlara katılır, kendileri ile Suriyede satmak için aşılarmış deri, Arabistan madenlerinden elde edilen gümüş külçeleri, kıymetli Taif kişmişi götürürdüler. Onların bu ticaretten elde ettikleri gelir 50%, hatta 100%-den az değildi. Kervanlara iyi silahlanmış yüzlerce koruma eşlik ederdi. Fakat Yemenin Sasani impartorluğuna katılması Güney Arabistan yoluyla denizden yapılan ticareti azalttı. Öyle ki, Sasani devleti Bizansa transit giden hint mallarının Yemenden değil, direk İran arazisinden geçmesi için gayret gösteriyordu (15, s.98).

Uluslararası kervan yollarını birleştiren eski İpek yolu VII-X asırlarda da büyük önem taşıyarak Çin ve Hindistandan tutmuş İspaniyaya kadar olan bütün yerleri Arab-müslüman dünyasının arazi bütünlüğü içerisinde ticaretin gelişmesi ile özdeşleştirmiştir. Müslüman olmayan dünya, aynı zamanda Güney doğu ve Merkezi Asya, ve Batı ve Doğu Avrupa ülkeleri ile devlet seviyesinde muntazam ilişkileri koruma gayreti Arapları Büyük İpek Yolunun Hilafet arazisinden geçen kollarını nezaret altında tutmaya zorluyordu.

İlk orta çağ coğrafyacı – gezginlerden olan İbn Hordadbeh, el-İstehri, İbn Havkel, el-Mukaddesi ve diğerleri Hilafet arazisinden geçen ticaret yollarına büyük önem vermiş ve «yol ve memleketler»e dair eserler yazmışlardır (18, s.115). Abbasiler hilafeti Asya, Avrupa ve Afrikanın bir çok devletleri ile geniş ticaret halindeydi.

Hilafetin diğer ülkelerle ticaretinde faal bölgelerden biri de Azerbaycandı. Azerbaycan şehirleri Hilafetle Kuzey-Doğu Avrupa ve Asya ülkeleri arasındaki ticarete aracılık ediyorlardı. Azerbaycan darbhanelerinde basılan sikkelerden Rusya, Almanya, Skandinavya ve Baltık ülkeleriyle beraber Doğu ülkeleri ile ticarete istifade edilirdi. Hazar sahillerindeki Derbend, Bakü, Abaskun, Astrabad ve diğer limanlar Hilafetin Kuzey ve Doğu ülkeleri ile ticaretinde başlıca merkezler idiler. Derbend pazarı kuzeyden Hazarla mal getiren yabancı ve yerli tüccarların toplanma yeri idi. Volga boyundan gelen tüccarlar samur, av kapanı, tilki kürkü, ok, yapışkan, kılıç, zırhlı elbiseler, bakır, mum vs. mallar getirirlerdi (19, s.271).

IX asrın sonu - X asrın başlarında zamanla toprak bütünlüğü dahilinde zenginleşen ve ekonomik güce kavuşan Hilafet zayıfladıktan sonra onun yönetiminde olan bölgelerin bağımsızlıklarını ilan etmesi Büyük İpek yolunun zamanla parçalanmasına ve ayrı-ayrı devletler tarafından idare edimesine zemin hazırladı. Fakat XI asırda «Doğu ve batının sultanı ve hükümdarı» lakabını alan Selçuklu imparatorları Büyük İpek yolunun büyük bir kısmına hakim oldular. XI yüzyılın ortalarında artık Büyük Selçuklu imparatorluğu Orta Asyadan Akdeniz sahillerine ve Derbend geçidinden İran körfezine kadar uzanan geniş bir araziye ihate etmekle Yakın ve Orta Doğunun içtimai-iktisadi ve harbi-siyasi hayatına ciddi tesir etti.

Selçuklu imparatorluğunun yürüttüğü siyaset neticesinde bu devirde ticaret alakaları yeniden canlanarak türk dünyası ile karşılıklı alakanın genişlemesi için elverişli şartlar oluştu. Özellikle, Büyük Selçuklu imparatorluğunda uygulanan tek tip para kullanımı hem Azerbaycan içinde, hem de dış ülkelerle kervan ticaretinin genişlemesine müsbet tesir etti. Şehirlerin hem ülke içi iktisadi alakalarında, hem de uluslararası ticarete rolü daha da arttı (20, s. 240).

Bu devirde Nişabur, Serab, Tus, Merv ve Belh gibi büyük şehirlerin dahil olduğu Horasan bölgesi orta asır dünya ticaretinde ayrı bir öneme sahipti. Yakın Doğudan Orta Asyaya, Uzak Doğuya ve Volga üzerinden Batıya ve Skandinavya'ya uzanan ana ticaret yolları bu araziden geçiyordu. Doğu, batı, kuzey ve güney mallarını taşıyan kervanların konakladıkları ve dinlendikleri başlıca merkezlerden biri Nişaburdu. Selçuklular devrinde ticaret yollarının mütemadi olarak nezaret altında tutulması ve emniyet altına alınması Yakın Doğu ile Orta Asya, Hindistan limanları ve Doğu Avrupa arasında mevcut ticaret alakalarını daha da arttırmış, bu durum bölgeye canlı bir ticaret ve iktisadi ilerleme getirmişti (21, s.108-110). Selçuk devletinin güçlenmesinin başlıca sebeplerinden biri de bu iktisadi güç olmuştur. Selçuklu imparatorluğu büyük savaş gücüne sahip olmakla birlikte, ticaret yollarına nezaret ve ondan istifade sayesinde halkın ekonomik imkanını daha da artmıştı. Elbette ki, bu devirde ekonomik ve harbi yönden çok az gelişen Batı Avrupa milletleri elde ettiyi başarılarla göre bu devlete kıskançlıkla bakmakla beraber onu zayıflatmak için çeşitli planlar da hazırlamışlardı.

XII asrın ortalarında bu güçlü imparatorluğun yıkılması ve küçük beyliklere bölünmesi ülke ekonomisini zayıflatmakla kalmadı aynı zamanda ticaret yollarına nezareti de zayıflattı. XIII asrın başlarında Çinden Batı Avrupaya kadar yeni bir devlet ve planlı hücumlarla tarihe geçen moğollar Büyük İpek yoluna nezareti tam ele almakla önceki devirlerde olduğu gibi kendi devletlerinin ekonomisinin güçlenmesini sağladılar. Doğu-batı ticaretinin canlanmasından büyük menfaat elde eden moğol orduları işgal ettikleri bir çok şehri yağmalasalar da, daha sonra daha önceden tehlikeli duruma düşen ticaret yollarına yöneldiler. Böylece, bir müddet esas ticaret yollarına nezaret güçlü moğol devletlerinin eline geçti.

1258 yılında Bağdatın moğollar tarafından işgalinden sonra XIII-XV asırlarda Doğu ile Batı arasında transit ticaret Mısır, Kızıl deniz ve Hint okyanusu ile devam ettirildi ve nihayet, XVI asırda deniz yollarının keşfi uzun asırlar boyu halkların ve devletlerin medeni-iktisadi münasebetlerinde önemli rol oynayan, uluslararası kervan yolu olan «Büyük İpek yolu»nun faaliyyetinin zaman içinde zayıflamasına sebep oldu.

KAYNAKÇA

1. İpek yolu. http://www.ilham-aliyev.Org./s.18_world/silk_route_a.html
2. Hansen D.R. Kariz: Turfan'ın yeraltı su kaynakları // Çeviri: Doğa Konukman. Bilim ve Utopya dergisi, 2004, s.19-21

3. Budaqov B. Büyük İpek (kervan) yolu // Tarih ve onun problemleri dergisi, 1998, №3, s.64-70
4. Öztunc. Y. Türk tarihinden yapraklar. İstanbul: 1969
5. Qumilyov L.N. Eski türkler. Bakı: Genrlık, 1993, 536 s.
6. Mehbaliyev M.M. Tarihi İpek yolu ve onun harita sxeması // İpek yolu dergisi, 2000, №2, s.5-6
7. Aktı, sobranıe Kavkazskoy arxeografiçeskoy komissiey. Tom 2, Tiflis, 1868, s.
8. Turhan A. Türk Gümrük tarihi. I r., Başlanğıçtan Osmanlı dönemine kadar. Ankara: Türk tarih kurumu basımevi, 1990, 171 s.
9. Hesenov T., Hacızade E. Coğrafya tarihi. Bakı: Çarşıoğlu, 2001, 252 s.
10. Ruqoft M. Marko Polo. Doğu ve Batı kaynaklarında Çin seyaheti. Türkcesi: Hande Loddo. İstanbul: 2003, 152 s.
11. Strabon. Qeoqrafie. Moskva: 1969
12. Şireliyev V. Azərbaycan-Türk dünyası Asya-Avrupa karşılıklı münasebetleri. IV kısım. Bakü: Sabah, 2003, 112 s.
13. Ögel B. Büyük Hun imparatorluğu. 2 cildde, II c., Bakı: Genclik, 1992, 336 s.
14. Budaqov B. Türk dünyası // İpek yolu dergisi, 1998, № 1, s.39-44
15. Velihanlı N. Büyük İpek yolu ve orta asır imparatorlukları // İpek Yolu dergisi, 1998, №4, s.97-101
16. Aka İ. İpek yolu üzerinde İran / İpek yolları deniz araştırma gezisi konferansları. Ankara: GÜ Eğitim fakültesi matbaası, 1993, s.55-64
17. Osmanlı. III c., Editör: Güler Eren. Ankara: 1999, 704 s.
18. Velihanlı N. Arab hilafeti ve Azerbaycan. Bakü: Azereşr, 1993, 157 s.
19. Azerbaycan tarihi (en eski devirlerden XX asra kadar). Üniversiteler için. Z.M.Bünyadov ve Y.B. Yusifovun redaktörlüğü ile. Bakü: Azereşr, 1994, 680 s.
20. Bünyadov Z.M. Azerbaycan Atabeyler devleti. Bakü: Elm, 1985, 258 s.
21. Kafesoğlu İ. Selçuklu tarihi. İstanbul: 1986, s.

(4)

GÜRCİSTAN'DAKİ BORÇALI AZERÎ TÜRKLERİNDE ÂŞIKLIK GELENEĞİ

Prof. Dr. Şüreddin MEMMEDLİ⁵

Doç. Dr. Gülnara GOCAEVA MEMMEDOVA⁶

ÖZET

Gürcistan'da yaşayan Azerî (Karapapak) Türklerinde saz, âşıklık sanatının geliştiği, hem de âşıklığın öz biçimde korunup yaşatıldığı uzmanlarca yüksek değerlendirilmektedir. Makalede Borçalı âşık ekolünün öz geçmişine başvurulur, bu ekolün öncüleri, birincilleri hakkında bilgiler sunulur.

Anahtar Kelimeler: Gürcistan, Borçalı, âşık, âşıklık.

1. KONUYA İLİŞKİN BİR ATIF ÜZERİNE

"Borçalı–Başgeçit mahalleri koruduğu güzel ananeleri, en vacibi de dil saflığı ve tâbiliğiyle seçilir" – bu değer Azerbaycan halk şairi Bahtiyar Vahabzade'nindir [⁷].

Günümüz Türk dünyasının en ünlü, en sevimli şairlerinden olan Bahtiyar Vahabzade'nin şu değerlendirmesinde şunlar öne çıkar:

Borçalı–Başgeçit diyarı şu ölçütlerle özgünlük taşır:

- a) Güzel geleneklerin var oluşu
- b) En öncelikle dil saflığının yaşadığı
- c) Tâbiliğin kalması

Ve şu sanat olgularını, şu özgünlüğü korumaktadır.

Borçalı'da sanat özgünlüğü, dest-üslûp özlülüğü daha çok buradaki saf ozan sanatının arketip (ilk örnek) niteliğinde sergilenir.

2. KONUYA ÖN BAKIŞ

Gürcistan'da Türklerin genel sayısı 500 bin sayılır, onlar sayı çoğunluğuyla bu ülkede Gürcülerden sonra ikinci, Gürcü olmayanlar arasında birinci yeri tutarlar. Burada Türklerin yoğunlukla yerleştikleri arazileri Borçalı diye adlandırırız. Resmîyetçe Aşağı Kartlı diyarı da denir. Diyarın nüfusunun çoğunluğunu Azerî Türkleri oluşturur. Yoğun olarak bizimkiler Marneul – Sarvan (100 bin kişi), Gardaban – Garayazı (50 bin kişi), Bolnis – Bolus (50 bin kişi), Dmanis – Başgeçit (20 bin kişi), Sagareco – Garaçöp (20 bin kişi) ilçelerinde meskûndurlar. Tiflis şehrinde, Rustav şehrinde, Zalga (Barmagsız), Tetrisharo (Ağbulag), Lagodeh, Telav, Mshet, Kaspi ilçelerinde de belirli sayıda Türkler yaşarlar. Burada Sadahlı (10 bin nüfus), Telav Garacalar (9 bin nüfus), Gızılhacılı (8 bin nüfus), Fahralı (7 bin nüfus), Bolus–Kepenekçi (7 bin nüfus), Lembeli (7 bin nüfus) vb gibi büyük köyler bulunuyor [⁸].

Borçalı'ya simgesel olarak "Sazın-Sözün Beşiği", "Âşıklar Yurdu" tanımları da

⁵ Ardahan Üniversitesi öğretim üyesi / Türkiye (Gürcistan uyruklu)

⁶ Haydar Aliyev Gürcistan Azerbaycan Üniversitesi öğretim üyesi / Gürcistan (Gürcistan uyruklu)

[⁷] Bahtiyar Vahabzade, Borçalı–Başkêçid Dağlarında Gaynayan Çeşme / "Veten Ocağının İstisi" mecmuası, Bakü 1982, s. 73–79

[⁸] Ayrıntılı bak: <http://www.turansam.org/dosyalar.php?id=15> / Gürcistan'da Azerî Türkleri Meskûnlaşan Arazi Bölgeleri / 24.04.2009

yakıştırılır.

Arşivler, sine defterleri Orta çağın çeşitli sanatçılarımızdan bize önemli müjdeler, şiirsel inci çelengi erıştırir.

18. yüzyıl arşiv belgelerinde Borçalı'nın Ağcagala nahiyesinde Âşıklı cemaati, Ahstav nahiyesinde Âşık köyü de kayıtlıdır ^[9]. Demek ki, Borçalı'da âşık özel bir zümre gibi seçilmiş ve köylere halk âşıklarının adı verilmişti.

19. yüzyılın ortalarında Rus şair Yakov Polonski, Borçalı'nın Demircihasanlı nahiyesinde gördüklerini "Кавказ" (Kafkas) gazetesi sayfalarında şöyle anlatır: "Bir kez iki yıl bundan önce Tiflis'ten 40 verse aralıdaki Demircihasanlı köyünde sıcak bir günde çayhanenin çardağı altında dayandım, kepenegimi çıkardım, at üstünde gezmek yorduğuna göre beni uyku bastı; birden çungur (saz) sesi, nihayet, yanıklı şarkı sesi duydum, sonra bu ses feryada dönüştü, mecbur elledi başımı kaldırdım: on adım benden aralıda şu çardağın altında üç yaşlı kişi yere uzanmıştı ve onların önünde taşın üstünde genç âşık oturup, metal simlerde el gezdirirdi. Yaşlaşıp elden düşmüş şu dinleyicilerin yüzlerinin ifadesini hiç zaman unutmam, sanki onlar uykudaydılar, fakat kirpiklerini kaldırmadan bene göz gezdiriyorlardı, benim de onlar gibi bu aşığa, böyle tatlı şarkıları dinlemekten hoş hal olmağıma emin olmak istiyordular" ^[10]. Maalesef ki, tatlı-tatlı çalıp-okuyan bu Borçalı sanatçısının adı hatırlanmamıştır; fakat anlatıdan sergilenir ki, onun hafif çalgısı, yanıklı okumaları şair misafire hoş etki bağışlamıştır.

... Borçalı'nın varlığının, özlüğünün ölçütü en önce onun sazıdır, denksiz saz-söz dünyasıdır. Onun tüm maddî-manevî kültürünün üstün kuvveti saza bağlılığın kudreti olmuştur.

3. SAZIN-SÖZÜN BEŞİĞİ – BORÇALI

Mayası sazdan-sözden tutulan, saz havasına, söz müdrikliğine güvenen Borçalı'da edebi-estetik fikir cilâlanıp billûrlaşan kutlu halk inançlarından, bayramlardan, geleneklerden, halk törenlerinden, mitoloji parçalardan, zengin folklordan, ozan-âşık sanatından kaynaklanmıştır.

Bölgede kullanılan deyimlerden:

- Aldı sazı çiğinine, kurban mezhep-dinine;
- Saz harada – söz orada;
- Saz kudreti – Tanrı muhabbeti;
- Saz seven yürek saz kalır...

Borçalı Karapapakları arasında saz da bir karakter, tip olarak halk ağzında övgü, terennüm öznesine dönüşmüştür:

Aziziyim, sim ağlar,
Saz inilder, sim ağlar;
Sen öldün, men ağladım,
Men ölsem, pek kim ağlar?

Borçalı'da sazı bilmecelerle de nişan vermişler:

O nedir ki, yetmiş iki dil bilir?

Yahut:

Çillenir ha, çillenir,
Üstü ayna güllenir;
Her şey ağzından diner,

^[9] Tiflis Eyaletinin Mufassal Defteri, Borçalı ve Gazah, 1728 Yılı / Bakü 2001, s. 169, 230

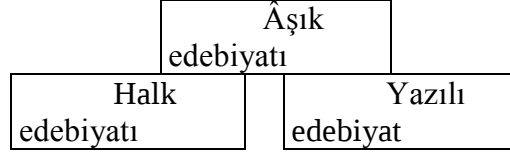
^[10] Gürcistan İlya Çavçavadze Milli Kütüphanesinin arşivi, kod 67/09: "Кавказъ" (Kavkaz / Kafkas) gazetesi, Tiflis, 1851 # 1, s. 3

O, köksünden dillendir.

Borçalı, Garayazı halk geleneklerine, göreneklerine daha derin köklerle bağlı oldukları dolayısıyla burada âşık sanatı, saz şiiri daha geniş yayılmış, bir ekol-mektep gibi kalıplanmış, edebiyatı, kültürü de üstelemiştir ^[11].

Borçalı edebi düzeninde üç yaratıcılık yönünün bütün ilişkisi aşağıdaki şemada sergilenir:

Her üç edebiyat kolunun görevsel sürekliliği Borçalı edebi muhiti örneğinde daha kabarık biçimde öne çıkar. Öncelikle de, Borçalı'da âşık ve saz şairi, âşık ve yazılı edebiyat taşıyıcısı arasında kesin sınır koymak mümkün değildir. Aslında, Borçalı'da yazılı edebiyatı da yöneltenler çok halde saz şairi, kâmil üstat âşıklar olmuşlardı.

Genellikle, âşıklık sırf halk edebiyatı, folklor olgusu olmadığı gibi, tam yazılı edebiyatın içeriği de olamaz; çünkü o, halk edebiyatından yararlandığı, ağız edebiyatı gibi hafızayla yayıldığı halde, hem de müelliflerinin (söyleyicilerinin) belirgin olması, dil-üslûp semantiği ve başka yönleri itibarıyla yazılı edebi gelişime kaynayıp karışır. Âşık şiirini anonim halk edebiyatıyla yazılı edebiyat arasında geçit, köprü olarak değerlendirenler, elbet ki, haklıdırlar; çünkü o, kökü-kökeniyle halk ilhamından su içer, kol-kanadıyla yazılı edebiyata kavuşur... Bu, Borçalı edebi muhiti örneğinde daha açıkça sergilenir.

Âşıklık milli sanattır. Borçalı'ya da haklı olarak sazın beşiği, ozanların ana vatanı, koşmaların, giraylıların, bayatlıların (manilerin) kaynar pınarı diyebiliriz. Bu diyarın manevî zevkini âşık süslemiş, saz sanatı bu yurttan coşmuş, kendi mecrasından çıkmamış, mihverinden kopmamış, iklimini, saflığını koruyup saklamıştır. "Terekeme" halk raksı, "Başkeçid Güzellemesi", "Borçalı Dübeytisi", "Borçalı Gevherisi", "Borçalı Güzellemesi", "Borçalı İbrahimîsi", "Borçalı Gaytarması", "Borçalı Mansırısı", "Borçalı Sultanîsi", "Borçalı Urfanîsi", "Borçalı Yurtyerisi", "Borçalı Zarıncısı", "Destanı", "Ehmedî Kerem", "Fahralı Dilgemi" ("Doşanguloğlu"), "Fahralı Muhammesi", "Güllâbi", "Memmedbağırî", "Sürütme Koroğlu", "Terse Giraylı" saz makamları Borçalı'da oluşmuştur. Bu havaları okumak için özgünlükle sesin akarı yeterince doğal olmalıdır.

4. BORÇALI ÂŞIKLIĞININ ÖZGÜLÜĞÜ

"Borçalı âşık mektebi öz uzun ömürlülüğü, orijinalliği, çalar ve dest-hattıyla seçilir" – bu sözler de Prof. Dr. Eflâtun Saraçlı'nındır ^[12]. Âşık sanatı bilgini Prof. Dr. Meherrem Gasımlı tarihçe biçimlenmiş âşık ortamları arasında Gencebasar (Gence–Gazah) muhitinden sonra Borçalı (Borçalı–Başkeçid–Garayazı) muhitini belirtir ve şöyle der: "Borçalı âşık mektebi teşekkül tarzına göre Azerbaycan âşıklıkının tekçe kökenli tipinde daha çok âşıklaşmış ozanlar kanadına dâhildir... Aslında, Borçalı âşıklarının tek saz ifacılar olması da onların ozan geleneğine dayalı olduğunu gösterir"

^[11] Ayrıntılı bak: Şureddin Memmedli, Borçalı Edebi Muhiti: Kaynakları, Teşekkülü, İnkişafı, Bakü 2000

^[12] Eflâtun Saraçlı-Memmedli, Borçalı Edebi Muhiti / "Edebiyyat ve İncesenet" gazetesi, Bakü 1992, sayı 7, s. 7

[¹³]. Borçalı kökenli başka bir edebiyat bilimcisi Arif Emrahoğlu'nun altını çizdiği gibi, "saz-söz perestişkârlarına yahşi malûmdur ki, sazın da, saz meclisi yönetmeğin de en eski biçimini saf yaşatanlar Borçalı sanatkârları olmuşlar" [¹⁴]. Borçalı âşık muhitinin tarihi-kültürel seciyesini incelemiş Tinatin İsabalıgızı'nın yazdığı gibi, Borçalı saz şairinin âşıkla beraber meclis yürütmesi başka edebi-âşık çevrelerinde müşahade edilmez; bu, Borçalı aşığının, doğrudan-doğruya, seçkin yönüdür [¹⁵].

Borçalı saz ekolü ana, öncül muhitlerimizden sayılır, onun özgünlüğü kabul edilir, bu özgünlük, özgülük ağır, saf saz çalma üslûbu, ezeli (klâsik) makam dağarcığı, çeşitli saz koşuları, düzgüleriyle karakterize olunur.

Borçalı sanat coşkusunun şah damarı milli âşıklık geleneğidir ve bu geleneğin nefesi âşık ifacılığına, besteciliğine dayanan zengin saz şiiri mirasıdır.

Borçalı'nın ağır illerinde zamanlarca çok sayıda farklı âşıklar, şairler, memleketin saz keyfini yüceltmiş, manevî-estetik ihtiyacı gidermişlerdir.

Genellikle, Borçalı'nın edebi öz geçmişi eski çağlardan beri ozanlıkla, ozan kökenli âşıklıkla ilgilidir ve onun coşkuluğu mitoloji motiflere bağlı efsane-rivayetlerle, eski Türk-Oğuz, Türk-Kıpçak folklor, edebi alanının gelenekleriyle, ayrıca, Orta çağın âşık kültürünün ünlü temsilcilerinin edebi miraslarıyla zenginleşerek, yön almış ve gelişmiştir.

Borçalı âşıklığına (aslında ozanlığına) tarihsel görüntüden bakarsak, şunu edebi özneler (âşık şiiri oluşturucuları) ve edebi nesneler (saz şiiri metinleri) düzeyinde çözümleye biliriz.

5. BORÇALI SAZ EKOLÜNÜN ÖNCÜ TEMSİLCİLERİ

1920 yıllarına kadar Borçalı edebi muhitini temsil eden 104 sanatçı tespit etmişiz. Bunun çoğu âşıklar (üstat veya yaratıcı), saz şairleridir. Borçalı'nın köylerindeki âşık-şiir ocakları (yuvaları) arasında ünlülük, verimlilik derecesi değişik olmuştur. Bu bakımdan aşağıdaki mıntıkalar üstünlük kazanmışlardır (yaşayış meskenleri ve âşıklar sayısı nispetinde):

Şeytanbazar (Tiflis)	– 28
Fahralı	– 5
Kürüstü Kosalı	– 5
Gızılhacılı	– 4
Lecbeddin	– 4
Gaçagan	– 4
Sarvan	– 3
Guşçu	– 3
Kölayır	– 3
Hasanhocalı	– 3
Soğanlık	– 3
Arıklı	– 3

Borçalı edebi-âşık muhitine mensup sanatçıların, saz şiiri tarzı akımı taşıyıcılarının en önemlilerinin tarihi-coğrafi-edebi şeceresine ait tabloyu şöyle düzenleyebiliriz:

> 17–18. yüzyıllarda:

Aşır Seyid Ehmed oğlu – Tehle

[¹³] Meherrem Gasımlı, Aşık Seneti / Bakü 1996, s. 209

[¹⁴] Arif Emrahoğlu, Borçalı Aşıqları / "Sovét Gürcüstanı" gazetesi, Tiflis, 1985 # 60, s. 4

[¹⁵] Ayrıntılı bak: Tinatin İsabalıgızı, Borçalı Aşık Mühiti, Bakü 1999

- Memmedhelil – Tehle
Gul Allahgulu – Görarhı, Soğanlık
Fatma Alı gızı – Fahralı
Polad – Fahralı
- > 18. yüzyıl sonları 19. yüzyıl başlarında:
Zabit – Kösalı, Tiflis
Gasım Ağa – Gaş Muğanlı
İveyler Allahverdi – Fahralı
Sadıg – Tekeli, Tiflis
Veli Efendi – Kösalı
- > 19. yüzyılda:
Gul Eli – Gızılhacılı, Tiflis
Güller Peri – Fahralı
Güller İsmail – Fahralı
Nebi Efendi – Kösalı
Alhas Ağa Hacallı – Bolus Kepenekçi
Mehammed Şindili – Garabulag, Ceferli
Abbaseli – Guşçu
Gul Gereni – Beyler, Ahıska
Oruç – Fahralı
- > 19. yüzyılın sonları 20. yüzyılın başlarında:
Allahverdi – Yırğançay
Mirze Mehdî – Kösalı-Hacılar
Miskin Veli – Eyrem
Molla Gasım – Eyrem
İsmail Merdan oğlu – Garaçöp
Murğuzlu Abdulla – Garaçöp
Pirili Elihan – Garaçöp
Yetim Musa – Gazlar
İbad – Gazlar
Dolulu Ebuzer – Gaçağan, Ulaşlı
Nebi Miskin – Fahralı
Ağacan – Guşçu, Gaçağan
Dost Pirmemmed – Sarvan
Heste Namaz – Lecbeddin
Gul Necef – Gızılhacılı
Göyemlikli Ehmed – Molla Eyyublu
Emin Ağa Hacallı – Bolus Kepenekçi
Tomar Oğlu Hasan – İmirhasan
Yusuf Allahyar oğlu – Hasanhocalı, Arıklı
- > 1920 – 1930'lu yıllarda:
Hüseyn Mahmud oğlu – Fahralı
Ehmed Hancallı oğlu – Lecbeddin
Sekine Almemmedli – Fahralı
Balakişi – Saca
Tülü Memmed – Soyugbulag
Ehmed – Saraçlı
Hüseyn – Saraçlı

Abbasgulu Élebağlı	– Görarhı
İsa Borçalı	– Gaçağan
Veli Seyyar	– Lecbeddin
Guşçu İbrahim	– Muluhsa, Guşçu
Biçare Esedullah	– Tiflis, Soğanlık
Bayram Bayramlı	– Garaçöp
Mesim Yadigarlı	– Beyazıd, Gayagocalı
Hındı Memmed	– Gaş Muğanlı
Bayram Sarvan	– Fahralı
Esli oğlu Mehemmed	– Tüller
Mehemmed Muhegger	– Kölayır
Mirze Hesên Mecruh	– Kireç Muğanlı
Hüseyghan	– Gırıklı
Eli	– Şülever
Paşa	– Kürüstü
Daşdemir	– Kölayır
Şaban	– Fahralı
Hoca Mehemmed	– Goçulu
Bedir Minasazlı	– Sarvan
Sadıg Sultanov	– Görarhı, Soğanlık
Gurban	– Soğanlık

Borçalı âşık yaratıcılığının söz hazinesi açısından ilkin kaynaklar (mehazlar) arasında Arap harfleriyle «ذایب گنج» («Cönk-Beyaz») adlı mecmuayı [16] özellikle kıymetlendirmek gerekir. Azerbaycan Salman Mümtaz Edebiyat ve İncesenet Arşivinde Ziyeddin Efendiyev'in (Ziya Borçalı'nın)* fonunda korunan, bilimsel edebiyatta ilk kez bizim tarafımızdan yararlanılmış olan [17], şartı olarak "Ziya Borçalı Cönk-Beyazı" adlandırdığımız şu topluda en çok tertipçinin seçtiği, Borçalı çevresinde derlenmiş şiirler yer almaktadır.

Borçalı âşıklarının, saz şairlerinin söz hazinesinden yapraklar:

Fahralı Seyid Ehmed'den (17. yüzyıl):

Ehmed'em, yâdında gallam éllerin,
Söhbeti olaram şirin dillerin,
Serin-serin esen garayéllerin
Belke taléyimi daraya, dağlar!

Gul Allahgulu'dan (18. yüzyıl):

Gönül, gullug éyle kâmil üstada,
Üstat görmeyenin işi ham galdı,
Néçe danendeler gétti dünyadan,
Yérinde bir néçe ağılı kam galdı.

Fatma Alı gızı'ndan (19. yüzyıl başları):

[16] ذایب گنج = Cönk-Beyaz, Tarih 1914 / Azerbaycan Selman Mümtaz Edebiyat ve İncesenet Arşivi, Ziyeddin Efendiyev fonu 533, dosyalar 63, 64

[*] Not: Ziya Borçalı olarak bilinen Ziyeddin Efendiyev (1902–1965) Borçalı'nın Arıklı köyündendir. 25 yıl Tiflis'te pedagoji enstitütüde öğretim elemanı çalışmıştı, ders kitapları hazırlamıştı, edebi-tankidi makaleler, şiirler yazmıştı. «ذایب گنج» (Cönk-Beyaz) iki defterdir. Hatırlatalım ki, Ziya Borçalı'nın el yazmalarına onun babası Yusuf Efendi Allahyarzade'nin külliyyatı da katılmıştı. Yusuf Efendi Osmanlı'da âli ruhanî öğrenimi görmüştü, şiirler yazmıştı. Sözügeden kaynak da onun saklanlarından ola bilerdi düşüncesindeyiz. "Cönk-Beyaz"ın sureti bizim ev arşimizde bulunmaktadır.

[17] Şureddin Memmedli, Borçalı Edebi Muhiti: Kaynakları, Teşekkülü, İnkişafı, Bakü 2000

Fahrâlı'da bir babanın gızıyam,
Ne uzağa düştü yolum, ay felek;
Atam-anam Borçalı'da galdılar,
Bizi hardan tapar Alım, ay felek.
Güller Peri'den (19. yüzyıl ortaları):
Kars'a sarı bakıp-bakıp ağılaram,
Vurulub köksüme yaralar, gardaş!
Sinem üstün çalın-çapraz dağlaram,
Dolanar gelbimde haralar, kardaş!
Âşık Şenlik Baba'dan (19. yüzyıl sonları):
Bu gün Gasımlı'nın séyrine vardım,
Borçalı'yı geze-geze, efendim.
Semed Bey namında bir gizir gördüm,
Vasfın kaldırıırım söze, efendim.
İsa Borçalı'dan (20. yüzyıl başları):
Borçalı'dır bil mahalim,
Her kese bellidir halim,
Gaçağan'da hoş ahvalim,
Vardı dillerde, dillerde...
Alhas Ağa Hacallı'dan (20. yüzyıl başları):
Uralanmış bostan, derilmiş tenek,
Biçilmiş zemisen, ay Alhas Ağa.
Çırpılmış teknesen, gırılmış senek,
Dağılmış gemisen, ay Alhas Ağa.
Mirze Mehdî Veli-zade'den (20. yüzyıl ortaları):
Deli gönlüm, ne ağılarsan,
Dünya üç gündür, beş gündür;
Bağrım başın ne dağlarsan,
Dünya üç gündür, beş gündür.
Nebi Miskin'den (20. yüzyıl ortaları):
Menim adım Şair Nebi, senetin binasıyam,
Sarraf olsa, bu mekânda aşıkların hasıyam,
Aşık olub éller gezdim, men élin anasıyam,
Tutdum sözün méydanını, bir pehlivan olmuşam.

6. BORÇALI ÂŞIKLIĞININ ÇEVREYE ETKİSİ ÜZERİNE

Konuyla ilgili iki bilimsel yönü özellikle vurgulamak isterdik:

- > Birincisi, Borçalı–Ahıska–Kars edebi-âşık ortamı
- > İkincisi, Borçalı âşıklığının etkisiyle Gürcüler arasında da âşıklığın var

oluşu

Birinci konu hususunda: Borçalı'dan göçler, kovulmalar zamanı göçmenler arasında saz-söz adamları da çok olmuştur ve onlar yeni yurttaki yeni çırılar (şakirtler) erіştirmiş, Borçalı saz-söz coşkusunu gelenek halinde sürdürmüşlerdi. Belirli zaman dilimlerinde Borçalı diyarından göçen saz-söz adamlarının Borçalı saz, âşıklık üslûbunu, sanat özelliklerini kendileriyle taşıyıp yaydıkları dolayısıyla Ahıska'nın da, Kars'ın da, Urmiye'nin de Karapapak âşık muhitleri Borçalı sazının coşkusu üzere şekillenmiştir diyebiliriz. İlgili bölgelerden derlenmiş anonim halk, âşık edebiyatları ve yazılı edebiyat örnekleri fikrimize destektir. Borçalı sazı, âşıklığı daha çok

etkileyici kuvveye sahip olmuştu, Ahıska'nın da, Kars'ın da, Urmiye'nin de saz-söz sarraflarının şecere kökünü aslında Borçalı'da arayıp bulmak mümkündür [¹⁸]. Borçalı-Kars-Ahıska âşık şebekesinin önemli temsilcileri bunlar olmuşlar: Gul Garani, İsmail Efgan, Molla Halis, İrfanî, Seyfi, Usta Polad, Deli Tamı, Hêyder Bey, Heste Hasan, Gul Ehmed, Nuru, Şenlik Baba, Evez, Deli Yusuf, Mirsisi, Muştaki vb. Bu geniş şebekede en ünlü sanatçı, şüphesiz ki, Şenlik Baba sayılır. Onun babası 19. yüzyılın birinci yarısında Borçalı'dan gelip Çıldır'a sığınmıştı. Âşık Şenlik de Borçalı sazının gücüyle Ahıska-Borçalı'da saz sanatının inceliklerine sahip olarak, bu sanatın özelliklerini, özgünlüklerini yaymıştı.

İkinci konu hususunda: Prof. Dr. Giorgi Şağulaşvili'nin bu fikrine dayanarak diyebiliriz ki, âşık şiiri Gürcü düşüncesi için özgün olmayan (organik olmayan) olguydu, bu sanat Doğu-Türk âleminde geçmiş, Tiflis'te kök salmıştı [¹⁹]. Borçalı edebi muhiti Tiflis şehir şiiriyle ilişkisi, ülfeti o kadar kapsamlı olmuştur ki, Borçalı edebi muhiti Tiflis yönümü biçimlenmişti. 16.-18. yüzyıllar boyunca Gürcü şairler Teymuraz, Arçil, Vahtank, Aleksandre Çavçavadze, Tiflis şehir âşık şiirinin ünlü temsilcisi Besiki ve başkalarının koşmaları, tecnisleri, muhammesleri, müstezatlari, cinaslı bayatileri Doğu şiiri ruhundadır. Âşık şiiri Gürcü edebiyatına Türk dünyasından, Azerbaycan'dan, en çok da, öncelikle de yakın Borçalı muhitinden yayılmıştı. Şarkıcı Allahverdi'nin Tiflis'e Borçalı'dan gelmesi, Tiflis'teki Gürcü, Ermeni sanatçıların bazılarının (örneğin, Hazira'nın) Borçalı'dan olmaları, bazılarının Borçalı'da çalıp-çağırmaları (örneğin, Yetim Gürcü'nün) dediklerimizi destekler niteliktedir. Gürcüler söz koşup-okuyan halk sanatçılarına 'მგოსანო' = 'mgosan' demişler ve 'ozan-mgosan' benzeşmesi ilgi doğurur. Gürcü âşıklardan Yetim Gürcü, Hazira daha çok ün kazanmışlardı ve onların dikkati çeken koşmaları, tecnisleri malûmdur. Yetim Gürcü'nün dedesi, ninesi Osmanlı'ya esir düşmüş, İslâm'ı kabul etmişlerdi ve onlara burada 'Gürcü' mahlâsı verilmişti. Adı geçen Gürcü âşık 'Yetim Gürcü' mahlâsıyla meşhurlaşmıştı. O, Karacaoğlu'nı kendisine üstat saymıştı, Türkçe de şiirler koşmuştu.

SONUÇ

Gürcistan Azerîlerinin âşıklık geleneğinin gelişimini 20. yüzyılın ortalarında ve sonraları üstat kâmil âşıklar Nebi Miskin, Ağacan, sazın sultanı Sadık Sultanlı, avazın lokmanı Hındı Memmed, makam üstadı Dede Emrah, destan sandığı Hüseyin Saraçlı, âşıklığın hanı Han Kâmandar, üstatlar Alhan Garayazılı, Göyçe, Almaz Görarhılı, saz şairleri İbrahimhelil Lecbeddinli, Almaz Velizade, Veli Tomayev, İsa Sadig, Tehle Novruz, Reşid Hacallı, vb başarıyla devam ettirmişlerdir. Halen kâmil âşıklar Mehemed Sadaklı, Ehmed Sadaklı, Gülabi, Nureddin Gasımlı, Aslan Kösalı, Şahbaz Göyçeoğlu, Ziyeddin, vb Borçalı edebi-âşık ortamının gelişimi, zenginleşmesi, çiçeklenmesine kaygılanmaktadırlar.

Borçalı edebi-âşık muhiti ayrıntılı sanat çevrelerindeki âşıkların, saz şairlerinin, şiir meclislerinin genellikle oluşturmuş ve taşımış olduğu edebi faaliyet düzeni doğrultusunda değerlendirilmelidir.

[¹⁸] Ayrıntılı bak: Şureddin Memmedli, Borçalı-Ahıska-Kars Ortag Edebi Ariyalı, Tiflis 2004

[¹⁹] გიორგი შაგულაშვილი, ძველი თბილისის პოეზიის ისტორიიდან = Giorgi Şağulaşvili, Eski Tiflis'in Şiiri Tarihinden, Tiflis 1987, s. 11

KAYNAKÇA

- * 1914 * گنج ذاب = Cönk-Beyaz, Tarih 1914 / Azerbaycan Selman Mümtaz Edebiyat ve İncesenet Arşivi, Ziyeddin Efendiye fonu 533, dosyalar 63, 64
- * 1982 * Bahtiyar Vahabzade, Borçalı–Başkêçid Dağlarında Kaynayan Çêşme / "Veten Ocağının İstisi" mecmuası, Bakü: Gençlik Yayınları
- * 1985 * Arif Emrahoglu, Borçalı Âşıkları / "Sovét Gürcüstanı" gazetesi, Tiflis, 60
- * 1987 * გიორგი შაყულაშვილი, ძველი თბილისის პოეზიის ისტორიიდან = Giorgi Şağulaşvili, Eski Tiflis'in Şiiri Tarihinden, Tiflis: Metsniereba (Bilim) Yayınları
- * 1992 * Eflâtun Saraçlı-Memmedli, Borçalı Edebi Muhiti / "Edebiyat ve İncesenet" gazetesi, Bakü, # 7
- * 1996 * Meherrem Gasımlı, Aşığı Seneti / Bakü: Ozan Yayınları
- * 1999 * Tinatin İsabalıgızı (Memmedova), Borçalı Aşığı Muhiti / Bakü: Élm Yayınları
- * 2000 * Şureddin Memmedli, Borçalı Edebi Muhiti: Kaynakları, Teşekkülü, İnkişafı / Bakü: Élm Yayınları
- * 2001 * Tiflis Eyaletinin Mufassal Defteri, Borçalı ve Gazah, 1728 Yılı / Bakü: Pédagogika Yayınları
- * 2004 * Şureddin Memmedli, Borçalı–Ahıska–Kars Ortak Edebi Ariyalı / Tiflis: Kolori Yayınları
- * 2010 * <http://www.turansam.org/dosyalar.php?id=15> / Gürcistan'da Azerî Türkleri Meskûnlaşan Arazi Bölgeleri / 24.04.2010

(5)

TURKI TILDERİNDEĞİ DAUISSIZ DIBISTAR SAIKESTIKTERİNİN GILIMI- TEORYALIK SIPATTAMASI

Doç. Dr. A. H. YERİMBETOVA²⁰

Til evolyusiyalık damunun barısında birneşe zandılıktardı duniege akeledi. Solardın isindegi negizgi sozdik korımızdın juiesin kuraitın tildik birlikterdin on boyında tabılıp otıratın jane tildin tarihimen astasıp jatkan zandılıktardı biri - dıbıs saikestikteri. Dıbıs saikestikteri tarihi zandılık retinde barlık halıktar tilinde orın ala otırıp, arbir etnostın bazistik leksikasının damuma tikelei aser etedi.

Ainaladagı kubılıstar men zattardı tanıp-bilude jane olaardı atauda tildin sırtkı kabığı men işki mazmundık jagı katar kızmet atkaradı. Adamnın tanımının terendeuine baylanıstı tanıgan nısanın da kır-sırı aşıladı. Al bul prosess oz kezeginde sol nısanga tagılğan tildik birliktin mazmunı men turpatındagı ozgeristerdi tugızadı. Tildik birliktin turpatı dıbıstardı belgili bir retpen tirkesimdiligi arkılı korinedi. Dıbıstardı almasuina ekstrolingvistikalık faktorlar jane sonimen birge tildin damun tugızatın işki faktorları aser etedi. Dıbıstardı işki faktorlardın aserinen almasu ar turli boladı: grammatikalık almasu jane pozisiyalık almasular, tarihi almasu jane fonetikalık almasular. Fonetikalık almasu dıbıstar saikestigi arkılı korinedi. Bir til işinde de, tuıstas tilder arasında da, oli tilder men tiri tilder aralığında da dıbıstardı varianttalıp, tarihi ozgeristerge uşırau kubılısın dıbıstar saikestigi deymiz.

Kazirgi kazak til biliminde dıbıstar saykestigi turalı koptegen zertteuler bolğanimen, bukil turkilik sypat alğan dıbıstar saykestiginin bar bolmısın tanıtatın anıktamanı kezdestire almadık. Al dıbıstar almasuına tilşi S.Mırzabekov almasudın (lat. alternation, orısşa çeredovanye) – ar turli soz formaldın kuramında kezdesetin bir morfemanın bir dıbısın korşı dıbıstın aserinen baska dıbıska aursu ekenin aytıp, onın fonetikalık jagdaydın natijesi ekenin daleldeydi [1, 98]. Songı jıldardagı til biliminin sozdikterinde almasudı (agıl. alternance) al'ternasiyamen barabar dep korsetedi [2, 424]. Al orıs til biliminde dıbıstar saykestegi terminine dal ari naktı berilgen anıktamanı O.S.Ahmanovanın sozdiginen tabamız: “Sootvetstie angl. correspondence, fr. correspondance, nem. entsprechung. Osoboe sootnoşenie zvukov, form, modeley postroeniya I t.p., obnarujivaemıh u otdel'nyh predstaviteley dannoy yazıkovoy sem'y obuslovlivayuşee ih vozvedeniye k obşey praforme, modelei I t.p. i yavlyayuşeesya osnovnoy sravnitelno- istoričeskogo yazıkoznanya. Sootvetstviye leksičeskoe. Sootvetstviye smıslovoe. Sootvetstviye zvukovoe (sootvetstvie fonetičeskoe) angl. phonetic correspondence. Zakonomernoe sootvetstviye zvukov v etimologičeski tojdestvennyh morfemah kak emperičeskaya osnova sravnitelno- istoričeskogo metoda, ishodyaşego iz regulıarnosti zvukovyh izmenenii i ustanavlivayuşego pervonačalnuyu yazıkobuyu obşnost posredstvom planomernogo sopostavleniya zvukovyh system rodstvennyh yazıkov [3, 441].

Dıbıstar saykestiginin payda boluna negiz bolatın mınanday fonetikalık jane fiziologiyalık kubılıstardı atauga boladı:

- 1) sozdi aytuga ketetin energyanı unemdeu;
- 2) dıbıstauga ketetin kuştı (kuattı) meylinşe az jumsau;
- 3) uylesimdilikke umtılu;
- 4) auezdilikke umtılu;

²⁰ T. Riskulov atındagı KazEU-din dosenti, f. g. k., KAZAKİSTAN.

- 5) dıbıstardın ozgeruge tabygy beyimdiligi;
- 6) tildik juyeni jetildirudin işki kajettiligi;
- 7) fonemalardı funksionaldik sypatına karai saralau;
- 8) dıbıstardın artikulyasiyalık ornın ozgertui;
- 9) bir dıbıstık komplekstegi dıbıstardın pozisiyalık jagdayı;
- 10) ozgeretin dıbıstardın korşauında kelui;
- 11) ekpin;
- 12) aleumettik orta;
- 13) geografiyalık jagdaydın ozgerui;
- 14) tilderdin bir-birinen ajırasur;
- 15) tilderdin bir-birimen togısui jane t.b.

Osı atalgan kez kelgen fiziologiyalık nemese fonetikalık kubilıstar dıbıstardın aısuına belgili bir darejede ules kosadı. Atalgan kubilıstarmen birge belgili bir darejede ules kosadı. Atalgan kubilıstarmen birge belgili bir aleumettik ortada kalıptaskan dasturge beyimdeu nemese belgili bir urpaktın kelesi bir jana kezendegi urpakka aısuı siyaktı kogamdık-aleumettik faktorlardın tildin juiesine aser, etip, dıbıstardın ozgeruine akelip sogadı [4, 74].

Til biliminde dıbıstın funksionaldik kılarn, olardın tildik juyedegi manızdılgın taldau barısında tarihi fonologyanı duniege akeldi, alemdik til biliminde birneşe fonologyalık mektepter kalıptastı. Praga mektebinin okili N.S.Trubeskoy dıbıstın soyleu aktisindegi sipatı men til juyesindegi bolmısının bir-birine uksamaytın, olardın arkaysısın derbes karastıru kajettigin, dıbıs turalı kalıptaskan eki gılım salası ozderinin maksat-muddesi men zertteu nısanına oray arturılı adistemeni negizge alatının korsetedi. “Sozdegi (soyleudegi) dıbıs turalı ilim fizikalık kubilıstarmen tikeley baylanıstı, ol jartılıstanu gılmdarının adistemegin negizge aladı, al tildegi dıbıs turalı ilim bugan karama-karsı, taza lingvistikalık adis-tasilder men kagydalarga, kenirek alsak, kogamdık gumanitarlık gılmdardın tajırbelerine suyenedi” [5,94] degen oyları arkılı eki gılım salasının ara-jigin ajıratıp Bergen galım, soyleu juyesindegi dıbıs turalı ilimdi fonetika, til juyesindegi dıbıs turalı ilimdi fonologiya dep atadı usınadı. “Tarihi fonologiya ar dıbıstın ozgeru kubilıstarın bolele-bolele almay, olardı baska dıbıstarmen baylanıstı otırıp, olardın bukıl fonetikalık juyesin birge zertteudi maksat etti, onın zertteu natijeleri klassikalık fonetikalık zandılıktar men kubilıstarga negizdeldi” [6,359]. Dıbıs saykestikterinin juzege asuna negiz bolatın dıbıstar bolgandıktan, ogan baylanıstı kubilıstardın barlıgı tildin damu tarihimen tikeley baylanıstı boladı. Osıgan baylanıstı akademik A.Kaydarov bılay deydi: “Foneticheskoe faktori, kak i drugye zakonomernosty yazıka, nosyat drevnii harakter. Sledovatel'no, I prossesi semanticheskoy dyfferensiyasii, svyazannie s etymy zakonomernostyamy, uhodyat kornyamy v dalekoe prošloe. Pravi v etom otnoşenii te issledovately, kotorie vydyat v semantičeskikh sdvigah, proyshodyaşıh v sylu fonetičeskikh izmenenii v slove, element istorizma i reliktovyh yavlenii. Odnako eto ne daet osnovanya dlya predpolozheniya o yakobi polnokrovnom funkcionirovaniı tak nazıvaemogo fonetičeskogo sposoba obrazovanya na bole drevnih etapah istoričeskogo razvitiya tyurkskih yazıkov, predşestvovaşıh periodu ih aglyutinasii” [7, 263-268]. Şınında da. dıbıs saykestikleri – soz magnasına aser etetin tek kana sozjasamnın tasili retinde karastıruga bolmaytın tildik kubilıs. Dıbıs saykestikleri fonetika jane morfologiya salaları jeke-dara tusindire almaytın, taza sozjasam tasili dep aytuga da kelmeytin fonetika jane morfologiya salaları jeke-dara tusindire almaytın, taza sozjasam tasili dep aytufa da kelmeytin, fonetika, morfologiya, semantika uşeuine de belgili darejede katısı bar aralık ari tilimizdin

kurılımdık ereşeliklerin, tarihi ornın anıktauda eleuli orn alatin kubılıs.Bul kubılıs tilimizde bir buındı sozderge katıstı tek jana soz tudıru kabileti bar dıbıs saykestikleri arkılı korinse, al key jagdayda sozdin tulgalık ozgeriske tuskenimen, magmalık birlikte koldanılı, al endi birde magmalık saralanuma da ıkpall etetin monosillabtar jane polisillabtar kuramındaki dıbıs saykestikleri arkılı korinis tabadı. Sonın işinde biz zertteu jumısımızda – kazak tilindeki magmalık ozgeristerdi tugızbaytın, birak bir sozdin turlişe dıbıstıluna negiz bolatın dıbıs saykestiklerin karastıramız. Mısallı tilimizde paluan-baluan, pal-bal, bolat-polat, batır-patır, put-but t.b. degen siyaktı sozder jergilikli ereşelikterge baylanıstı soz basındaki dıbıstar adeby tildegi normadan aurtkıp, ekinşi bir dıbıska auıstırılıp koldanıladı. Bul saykestikterdin payda bolu sebepterin anıktau uşın kazırgı yurki tilderinin de tildik faktilermen salıstıra karastıramız: Mısallı tubine boylamai ketetin tungyık, şınırau [KTTS., 9-t., 131-b., -560] magmasında koldanılgan teren sozi tur. derin, azerb. dârin, başk. tārān, kırg. tereñ, tat. tirān, terāñ-glubokii [DTS 553-b] turinde dıbıstılsa, konildegi korikti oy, orındalmak ygi arman, ulı maksat, mudde [KTTS., 9-t., 409-b., -560.] magmasında koldanılgan tilek sozi tur. dilek, az. dilak, başk. tilāk, kırg. tilek, ozb. tilāk, tat. tilāk, turkim. dileğ; uyg. tilāk, tılāk – jelanye, pojelanye [DTS 560-b] magmasında koldanılgan tilek sozi bolıp dıbıstıladı. Sol siyaktı tamaktı, şoptı şaynauga nemese tıspen uzuge beyimdelgen, auız kuısındaki katar tizilgen suyek muşe [KTTS., 9-t., 424-b., -560] magmasında koldanılgan tis sozi tur. dış, az. dış, başk. tiş, kırg. tiş, ozb. tiş, tat. tiş, turkim. dış, uyg. tiş, tış-zub [DTS 563-b] turinde dıbıstık ozgeristermen dıbıstıladı. Keltirilgen tildik faktiler dıbıs saykestiklerinin soz semantikasına aser etpey sırtkı formalık jagın ozgertip turganın korsetedi.

Turki tilderin zertteu barısında dıbıs saykestikleri ereşse manızga ie. Osıgan baylanıstı akademik F.Korş kazırgı turki tilderin genealogyalık jagman toptastıru barısında aşık dauıstılardan keyingi ğ/g jane u dıbıstarının al'ternasiyası (tau/tağ) men soz ortasında nemeses soz ğ/g dıbıstarının koldanıluı, koldanıлмаuı zandılıgın başlıkka aladı [8, 31]. Sonımen katar belgili turkitanuşılar A.N.Samoyloviç pen N.A.Baskakov ozderinin klassifikasiyalarında belgili bir dıbıs saykestigin negizgi kriterii etip aladı. Sondıktan tildin damu barısında payda bolgan belgili bir dıbıs saykestigi kazırgı kazak jane turki tilderinde abden ornıgıp zandılıkka aynalgan.

Tilimizdin fonologyalık juesin kuraytın fonema baska fonemalarmen morfema degeinde gana emes, sonımen katar fonologyalık dengeyde de undesedi. Sondıktan dıbıs saykestiginin payda boluna aser etuşi faktorlardın biri retinde fonemalardın pozisiyalık-kombinatorlık ereşeliklerin atauga boladı. Bul turalı N.A.Baskakov tubirge affiksterdin jalganuı kezinde dauıssızdar togısıp assimilyativti jane dissimilyativti prosester juretindigin aytadı [9, 104]. Bir buındı sozderden kop buındı sozderdin karkındı jasaluı da dıbıstardın saykesuine on aserin tygizedi. Zertteuşi O.Prisak mınnıdissimilyativti ozgeristerdin natijesinde alsız dauıssızdar kuşeyetindigin mımanday faktilermen daleldeydi: nd>nt, ld>lt, rd>rt: bardı □on pošel'>bartı, bārdım □ya dal'>bārtım [10, 105-6]. Arine, bul piker ali de terendey zertteudi kajet etedi. Degenmen, saykesetin dıbıstar genetikalık jagman bir-birine jakın, turs bolıp keletini anık. Bul turalı prof. B.Sagındıkulının enbегinde dıbıstardın ozgeruge tabigi beyimdiligi, pozisiyalık jagdai, dıbıstar korşauı, dıbıstardın artikulyasiyalık ornın ozgertui, ekpin, unemdeu kubılısı, undesu, tilderdin bir-birinen ajırasuı nemese togısuı, tagı osı siyaktı tolıp jatkan işki jane sırtkı faktorlar fonetikalık ozgeşelikterdi, sonımen katar dıbıstar saykestigin de aykındauşı tegerşikter bolıp tabılattındigin aytadı [11, 25].

Kazak tilinin damuındaki tarihi ereşelikterdi tanıtatın dıbıstar saykestigi soz semantikasının magınalık daldikterin tolık saktay otırıp, tuıstas tilder arasında bolatın tarihi ozferistermen ulasadı.

PAYDALANILGAN ADEBYETTER

1. Mırzabekov S. Kazak tilindegi dıbıstar tirkesi. A., 2003., 98 b.
2. Til Biliminin sozdigi. A, 1998., 424-b.
3. Ahmanova O.S. Slovar' lingvističeskih terminov. M., 1966., -441 s.
4. Polivanov E.D. Faktori fonetičeskoy evolyusii yazıkak kak trudovogo prosessa // Stat'i po obşemu yazıkoznaniyu. M., 1968, 90s
5. Trubetskoy N.S. Osnovı fonologii // Vvedenie v yazıkovedenie. Hrestomatiya. – Moskva: Aspekt Press, 2000. -S. 92-148.
6. Bazarbaeva Z. Alemdik til bilimindegi fonema teoriyasının damurı // Kazirgi zamangı turkologiya: teoriyası, praktikası jane aldagı mindetteri. –Turkistan: Turan, 2004. -359-367 bb.
7. Kaydarov A. Fonetičeskoe faktori, privodyačie k semantičeskoi differensiasii slov v tyurkskih yazıkah // Tyurkskie yazıkoznanie. Materialı III Vsesoyuznoi tyurkologičeskoi konferensii. Taşkent, 1985, 263-268
8. Korş F.E. Klassifikasiya tureskih yazıkov // Etnografičeskoe obozrenie, № 6, SPb., 1910.
9. Baskakov N.A. Istoriko-tipologičeskaya morfologiya tyurkskih yazıkov. M., 1979, -114s
10. Çerbak A.M. Sravnitel'naya fonetika tyurkskih yazıkov. L., Nauka, 1970, - 240s
11. Sagındıkulı B. Kazak tili leksikası damuının etimologiyalıq negizderi. A., 1994, -168 b

(6)

TÜRK DİLLERİNDEKİ SES DEĞİŞMELERİNİN İLMİ TEORİK YÖNÜ
Doç. Dr. Ayım YERİMBETOVA²¹

ABSTRACT

**(SCIENTIFIC-THEORETICAL DESCRIPTION THE CONFORMITY OF
CONSONANTS IN TURKIC LANGUAGES)**

The language brings the several laws in the evolutionary development. The one of the laws connecting with the history of the language and found in the language units comprises the system of the main vocabulary is the sound conformities. The sound conformities take place as the historical law in the all nations languages, and influence directly on the basis lexics of each nation.

Relying on the results of the comparing – phonetic research in all Turkish languages to know deeply the nature of the conformity of the sounds in modern Kazakh language the opinions about the language system of the ancient period of Altai. Also, opinions of scientists said about the formation and the development of the common language have the importance in defining the sound conformities. Further the factors that influence on the development of the person to the new quality, ability of sounds that were the reason to the conformation of the sounds according to all the spheres of the science language.

The alterations in the language of the phonetic phenomenon, considering from the historical point of view of the linguistic sounds having to a new quality have a direct connection. There exist different opinions based on the law of the speech organs from the glottis to the lips, from the mouth to the top side.

The quality that is specific to the general people is to try to spend the strength a bit. All language has a possibility to spend the physical strength economically. The alterations of consonant sounds in Turkish languages in the worldwide language is not connected with the economic law of this phenomenon, also it shows the formation of the briefness tasks as the law in the language connected with the peoples` ethnogenesis and glottogenesis.

The front sounds are formed according to the articulation possibilities on the basis of their physiology and biological development of the people of their front tongue. These physiological processes provide much time. The back sounds influence on all of the system of the front language, middle language sounds. Therefore the alteration, conjugation, analyzing of the word meaning, the development process by the realization of creating new words goes with the physiological development of the human brain, psychological, logical, cognitive development processes. The phonological – morphological – semantic development of the language is realized on the basis of the processes specific to the development of the humanity.

The bilological qualities as formation, development, dying specific to the person are specific to the language, therefore the language has the own development period common to the Turkish nations. The formation of the individual language of the tribal dialects separated from the language formed and had the development of thousand years did not happen in one time. The each language that has close connection with the different objective, subjective

²¹ Almatı/KAZAKİSTAN.

reasons are connected directly with the formation of the nation who speak that language. Therefore the historical sound alterations, the conformities can be taken as a symbol in the differentiation of the relation of the relative languages. The articulation – acoustic influence is not shown concretely in conforming the sounds in each language from the synchronic point of view, but the symbols of the development of the articulation can be seen according to the physiology development of the human.

Dil, evrim gelişimi sürecinde birçok değişime uğrar. Bunlardan biri, esas kelime hazinemizin sistemini oluşturan ve dil tarihine bağlı olan ses değişimleridir. Ses değişimleri doğal olarak tüm Türk dillerinde vardır. Dolayısıyla bu ses değişimleri, her bir halkın temel kelime hazinesinin gelişimini doğrudan etkilemektedir.

Etrafımızdaki olaylar ve eşyaları tanımada, aynı zamanda onları adlandırmada dilin önemi büyüktür. Ne kadar insanın ufkı geniş ise o kadar da etrafındaki eşyaların sınırlarını öğrenmektedir. Bu ise doğal olarak o eşyaya verilen dil biriminin anlamı ve özelliklerinin değişimini ortaya çıkarmaktadır. Seslerin değişimine ekstralenguistik faktörler ile dil gelişimini sağlayan iç faktörler de tesir etmektedir. Seslerin iç faktörlerden dolayı değişime uğraması çeşitlidir: gramer ve yer-konum açısından; tarihsel ve fonetik değişimler. Fonetik değişim, ses değişmesi vasıtasıyla görülür. Ses değişmesi, bir dil içinde, akraba diller arasında, ölü-canlı diller arasında seslerin çeşitlenip tarihsel değişime uğramasıdır.

Dilbiliminde seslerin işlevsel özelliklerini, onların dil sistemindeki önemini tahlil etme durumu, tarihsel fonolojiyi meydana getirdi. Ayrıca dünya dilbiliminde birkaç fonolojik okullar kuruldu. Prag okulunun temsilcisi N.S. Trubetskoy, sesin konuşmadaki yeri ve dil sistemindeki varlığının birbirine benzememesi, onlardan herbirine özel araştırma ihtiyacının duyulması, sesle ilgili oluşan iki bilim alanının kendi araştırmalarına bağlı hertürlü yöntemi esas alması hakkında bahsetmekteydi. Trubetskoy ‘Konuşmadaki ses ile ilgili bilim, fizik olaylara doğrudan bağlıdır. Yani fen bilimleri yöntemlerini esas almaktadır. Dilbilimindeki sesle ilgili bilim ise tam tersi sadece dilbilim yöntemleri ve kurallarına, daha geniş alırsak sosyal bilimlere dayanmaktadır.’ diyerek iki bilim arasındaki farkları belirtmiştir. Böylece konuşmadaki sesle ilgili bilimi fonetik, dilbilimde ise sesle ilgili bilimi fonoloji olarak adlandırmaktadır. ‘Tarihsel fonoloji, her sesin değişimini ayrı değil, diğer seslerle bağdaştırarak incelemektedir. Yani tüm fonetik sistemini incelemeyi hedef tuttular. Araştırma sonuçları da klasik fonetik olaylara dayandı.’

Türk dillerini araştırma sırasında ses değişme olayları büyük önem taşımaktadır. Akademik F. Korş Çağdaş Türk dillerini menşei bakımından sınıflandırdığında açık seslerden sonra ğ/g ve u seslerinin münavebesi olan (tau~tağ) ve kelime ortasında veya kelime sonunda ğ/g seslerinin kullanılması, daha çok kullanılmama olayını esas almaktadır. [1, 31] Ünlü Türkologlar (Türklük bilimi uzmanı) A.N. Samoyloviç ve N.A. Baskakov kendi sınıflandırmalarında belli bir ses değişmelerini esas olarak almaktadırlar. Dolayısıyla dil gelişimi sürecinde ortaya çıkan bazı ses değişimleri Çağdaş Kazak ve Türk dillerine iyice sinmiştir.

Dildeki fonolojik sistemini oluşturan fonem birimi, sadece morfem derecesinde değil, aynı zamanda fonolojik derecesinde de görülmektedir. Böylece ses değişmesinin ortaya çıkmasına tesir eden faktörlerden biri, fonemlerin konum ve birleşme özellikleridir. Bunu Baskakov benzeşme ve aykırılışma olarak adlandırmaktadır. Tek heceli

kelimelerden birçok heceli kelimeler oluşturmak da ses değişimine yol açmaktadır. Araştırmacı O. Paritsak aykırılma olayı sonucunda zayıf sessizlerin kuvvetlenmesi olayını şöyle açıklamaktadır: nd>nt, ld>lt, rd>rt: бapдi (bardi) ‘vardı- ulaştı anlamında’>бapтi, (barti); бapдim (berdim) verdim anlamında>бapтим (bertim) [2, 105]. Elbette bu olay daha çok araştırma gerektiren bir konu. Ama yine de değişime uğrayan sesler menşei bakımından birbirine yakın olduğu gerçektir. Profesör B. Sagındıkulı kendi çalışmasında seslerin değişime yatkın olması, konum yeri, yanındaki sesler, seslerin telaffuz özellikleri, vurgu, uyum sağlaması, dillerin kendi arasında ayrılıp birleşmesi gibi birçok iç ve dış faktörler, fonetik özellikleri, aynı zamanda ses değişimini oluşturan en önemli faktörler olduğunu belirtmektedir.

REFERENCES

1. Korş F.E. Klassifikasiya tureskih yazikov // Etnografiçeskoe obozrenie, № 6, SPb., 1910.
2. Baskakov N.A. Istoriko-tipologiçeskaya morfologiya tyurkskih yazikov. M., 1979, -114s

(7)

KAFKASYA VE TÜRKİSTAN'DA ULUS-MODEL KURGULAMALARI

Doç. Dr. Ergin AYAN*

ÖZET

Türk Dünyası'na mensup ülkelerin jeo-stratejik ve ortak ulusal tarihlerini nasıl yazacağız? Burada Türkistan ülkeleri kavramıyla neyi kastettiğimizi gösteren bir tanım ya da model ortaya koymak, hatta Türk Dünyası tarihi hakkında bilmek istediklerimizi içeren ortak bir kronoloji listesi hazırlamak mümkün görünmüyor. Kaldı ki böyle bir şeyi yapabilirsek bile, bunun ne kadar yararlı olacağını bilemiyoruz. Buna rağmen gelecekteki Türk Dünyası trafiğini yönlendirmek ya da siyasaları uyarmak adına yol haritasına tabiri caizse baba taşları koymakta yarar olabilir. Türk Dünyası tarihinin çok önemli boyutlarından birisi de gerçek kronolojik zamandır. Biz tarihçiler olarak fiilen olup bitmiş olaylarla ve toplumsal yapıların dönüşüm mekanizmalarıyla ilgileniriz. Belli değişkenler dâhilinde seyreden tarihin asıl değeri geçmişten çok günümüzün ve geleceğin ihtimallerini değerlendirmemize yardımcı olmasıyla ortaya çıkar.

Bu nedenle Türk Dünyası'nın tarihi ulusal yapılar ve toplumsal değişimlerin genel modelleri ile fiilen gerçekleşen belirli görüngüler arasındaki bir işbirliğidir. Bu durum araştırmamızın coğrafi veya tarihi boyutu ne olursa olsun geçerlidir. Bu çalışmamızda bir arada yaşayan ve sosyolojik olarak tanımlanabilen ulusal birimlerin, yani belirli ulusal tiplerin ve onların muhtemel ilişkilerinin bir bütün olarak oluşturduğu-oluşturacağı Türk Dünyası'nın ulus-model kurgulamaları ele alınmıştır. Bu anlamda "günümüzdeki Türk Dünyası'nın tanımı 1990'lardan önceki tanımından oldukça farklıdır" şeklindeki açıklamaları geçersiz sayıp reddettiğimiz sürece önümüze yanıtlanması oldukça zor sorular çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, Türkistan, Sovyet, Prestroika, Türk Dünyası.

ABSTRACT

(MODEL-NATION CONSTRUCTIONS IN CAUCASIA AND TURKESTAN)

How would we write geo-strategic and combined national histories of the Turk countries? It does not seem possible to determine what do we intend to say when we use the phrase "Turkestan countries" or to prepare a cronology about Turkish World History. Besides we don't know what are the benefits of such studies. Nevertheless to shape the future relations of Turk countries or at least determine basic cornerstones of the strategic roadmap would be useful. One of the special points of History of the Turkish World is cronologic time. Our interest as a historian is about the past incidents and conversion mechanisms of the social structure. Real value of the history shows itself at making predictions about today and future events.

Therefore the history of the Turkish World is the collaboration between general models of national structures and social reformations. This situation is valid in every historical and geographical dimension of our research. In this study we researched the cohabitated groups that sociologically identified, which means specific national types and their model-nation constructions. In this case our objection to the postulate: "Today definition of the Turkish World is different from pre-nineties definition" leaves us brainteasers.

Keywords: Caucasian, Turkestan, Sovyet, Prestroika, Turkish World.

* Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölüm Başkanı, ORDU/TÜRKİYE.

Giriş

Son yıllardaki araştırmalar, kongreler, sempozyumların bizi Türk Dünyası tarih, kültür ve siyasetine ne kadar yaklaştırdığını sorgulamak istiyorum. Benim burada sunmak üzere seçtiğim konu olan “Kafkasya ve Türkistan’da Ulus Model Kurgulamaları” da Sovyetlerin dağılması ve soğuk savaşın sona ermesiyle özel ilgisi olan bir konudur. Çünkü, bu coğrafyadaki Türk dilli halklar, 1917 İhtilâlinde beri rahatsız edici bir biçimde siyasal ve kültürel olarak aynı boyunduruğa vurulmuşlardır. Bu nedenle Moskova ile ilişkiler her iki taraf için de karmaşık ve sürekli sorunlu olmuştur. Sovyetlerin kendi kuramsal aygıtı, genellikle gözlemlendiği gibi özünde statik bir yapıya sahip olup, tarihsel değişim ve dönüşüme intibak etmekte güçlük çekiyordu. Prof. Dr. Fahir Armaoğlu, “Barış İçinde BiraradaYaşama’nın Sovyet Yorumu”²² adlı makalesinin aslında giriş bölümünde yerinde bir saptamayla ‘20. Yüzyılın başlarına gelinceye kadar devletlerin iç ve dış faaliyetlerinin belirli ekonomik ve siyasal doktrinlere bağlı olmadığını’ ifade etmiştir.

Gerçekten de her devletin izlediği dış siyaset genellikle bir üstünlük ve kuvvet politikası etrafında dönmüştür. Yine Armaoğlu, 1917 Bolşevik İhtilâli ile milletlerarası ilişkilere siyasal ve ekonomik doktrinlerin dahil olduğunu, bunun arkasından önce İtalya’da Faşizmin, sonra Almanya’da Nazizmin hakimiyetinin, uluslar arası ilişkilerde doktriner gelişme ve mücadeleleri artırdığını ilave etmiştir. Demek ki yaşanan gelişmeler ışığında devletler, doktrinlerin tarihsel değişimde içkin halde var olduğunun ve gerçekçiliğinden ciddi ölçüde taviz vermeden ondan soyutlanamayacağını farkında olmuşlardır. Devletler, kendi ekonomik, kültürel ve siyasal sistemlerinin ayarlanmasında tarihe ihtiyaçları olduğunu anlamışlar, fakat tarihi kendi hayati şartlarına nasıl yedireceklerini bilememişlerdir. Bu bakımdan yarışan birkaç doktrini en azından izleyemeyen bazı devletler çağın gerisinde kalmışlardır. II. Dünya Savaşı’ndan sonra bir takım kuvvet merkezlerinin kaybolmasından doğan boşluklardan yararlanıp Sovyet Markizminin emperyalist çabalarını birdenbire artırması, devletlerin iki kutuplu dünyada huzursuz bir şekilde yaşam sürmelerine yol açmıştır. En azından bu kutuplardan birini, bazı tarihçilerin eski Çarlık İmparatorluğu’nun yerini tutan Sovyet İmparatorluğu diye nitelendirdikleri doktriner devlet oluşturmuştu. Yani bu dönemde komünist ve kapitalist olmak üzere iki iktisadi kuram yarışmıştır. Temel bir bakış açısıyla söylemek gerekirse, birinci şıktaki komünist iktisadi kuram artık geçmişte kalmakla beraber, Kafkasya ve Türkistan halklarının tarihine ışık tutmaktadır. Benim burada Sovyet sistemi içindeki Türk dilli halklar hakkında söyleyecek birkaç sözüm olacak.

Doğal Olmayan Tarihsel Gelişim

Soğuk Savaş’ın bitiminden sonra Kafkasya ve Türkistan coğrafyasında kurulan yeni Türk cumhuriyetleri, Rusların Sovyet döneminde çizdiği sınırlar ve verdiği kimlikler temelinde doğmuştur. Türk dilli halklar, Sovyet toplumu olarak adlandırılan bir toplum tipinden, başka bir toplum tipine geçiş dönemi yaşadılar ve yaşamaktalar. Sovyet toplumunun doktriner gelişimini kendi yoluna terk etmenin doğal olan bir ulus model kurgulamasına dönüştürerek, geçiş döneminin daha hızlı bir biçimde rasyonelleşmesi ümit edilmektedir.

Asya’daki Türk topluluklarının önemli bir kısmı esasen Ruslar tarafından geliştirilen ama buradaki toplulukların tam bir aidiyet ve sadakat hissetmedikleri

²² Fahir Armaoğlu, “Barış İçinde BiraradaYaşama’nın Sovyet Yorumu”, s. 283, <http://www.politics.ankara.edu.tr/dergi/pdf/27//5FahirHARMAGANOGLU.pdf>.

toplumsal ve siyasal kimlikler temelinde bağımsızlıklarını kazandılar. SSCB tarafından ulus olarak nitelendirilen bu topluluklar, aslında Ruslar tarafından ve onların istek ve çıkarlarına uygun olarak tasarlanmışlardı. Dağılma süreci öncesi Sovyetlerde toplumlara kimlikler, sosyalist cumhuriyetlere üyelik münasebetiyle ideolojik olarak verilmekteydi ve bu da toplumları oldukça sabit bir hale getiriyordu. Bu toplumlar, sosyalist sisteme entegre edilmeye çalışılıyordu. Her şey üç aşağı beş yukarı önceden belirlenen stratejilere göre yürütülmekteydi. Yani aslında Kafkasya ve Türkistan halklarının kimlikleri, kendi içlerinden olmayan dış şartlar tarafından belirleniyordu. Siyasal, toplumsal ve milli kimlikler, Sovyetler tarafından belirlenen bir şeydi ve bunu değiştirmek için yapacak fazla bir şey yoktu, tıpkı siyasal sınırlar gibi.

Brzezinski Avrasya Balkanlarını etnik bir mozaik olarak tanımlıyor. Buna göre devletlerin sınırları 1920'ler 1930'larda, Sovyet cumhuriyetleri resmi olarak kurulurken Sovyet haritacıların arzusuna göre çizilmiştir. Hiçbir zaman Sovyetler Birliği'ne dahil edilememiş olan Afganistan bir istisnadır. Sınırları genel olarak etnik ilkelerle çizilmiştir. Kremlin'in Rus İmparatorluğu'nun güney bölgesini bölüp boyun eğdirme çıkarını da yansıtır. Bu yüzden Moskova, Türkistan milliyetçilerinin farklı Orta Asya insanlarını Türkistan diye adlandıracak tek bir siyasal birimde birleştirme önerilerini reddetmiştir. Moskova bunun yerine çok parçalı, farklı yeni isimleri olan beş farklı cumhuriyet yarartmayı tercih etmiştir. Tahminen benzeri hesaplarla, Kremlin bir Kafkas federasyonu planını da bir kenarda bırakmıştır. Bu nedenle Sovyetler Birliği'nin yıkılışının ardından, Kafkasya'daki üç devletin de, Türkistan'daki beş devletin de yeni bağımsız durumlarına ya da gerekli bölgesel işbirliğine hazırlıksız olmaları şaşırtıcı değildir²³.

Brzezinski'nin ifade ettiği gibi, Türkistan halklarının ulusal bağları Sovyetlerin sosyal ve politik yapılanması yoluyla azalırken, yeni bir "Orta Asya" kavramı ortaya çıktı. Ulusal kimlikler artık değişik türlerde özgürlükler ve haklar sunacağını vadeden devrimle ve ortadan kalkan sınıfların sonucu olarak devlet tarafından oluşturulmak zorundaydı. Bu nedenle Sovyetler, "Türkistan" diye adlandırılacak tek bir siyasal birime tepkilerini göstermiştir. Bu Türkistan devletleri inşa edilmeden evvel bir yandan yerel dil ve tarih abartılarak Türk topluluklarının farklılıkları pekiştirilmiş, öte yandan da yerel kültür ve gelenekler büyük oranda tahrip edilerek yerini Rus kültür ve geleneklerinin alması sağlanmıştı. Kuzey Kafkasya'da kullanılan usüller parçalamanın en son noktalarına kadar ulaştırılmış ve kabile tipi mikro milliyetlerin doğuşuyla sonuçlanmış²⁴.

Bugün de Rusya Federasyonu'nun aynı politikayı izleme yolunda olduğu gözlenmektedir. Bu uluslar halkın tamamının birbiriyle sıkı bir dayanışma içinde olduğu bir bütün de oluşturmuyorlardı. İçinde ulus düşüncesini zayıflatan ulusüstü komünist ideolojinin yanı sıra kabilecilik, bölgecilik gibi pek çok ulusaltı sadakat biçimleri vardı. Onların ulus gibi görünmeleri daha çok aynı idari birim içinde, aynı merkezi otoriteye zorunlu bağımlılıktan ve görünürdeki simgelerden kaynaklanıyordu.

Yeniden Uluslaşmak

SSCB'nin, mevcut idari bölümlenmeye uygun biçimde sadece Sovyet cumhuriyetleri temelinde dağılmasıyla birlikte, Ruslar tarafından zayıf ve kusurlu

²³ Zbigniew Brzezinski, Büyük Satranç Tahtası, Çev. Yelda Türedi, İnkılap Yayınevi, İstanbul 2005, s. 179.

²⁴ A. Bennigsen-C. L. Quelquejay, Step'de Ezan Sesleri Sovyet Rejimi Altındaki İslâm'ın 400 Yılı, Çev. Nezih Uzel, Kent Basımevi, İstanbul 1981, s.155.

biçimde tasarlanmış bu uluslar bağımsız devletlerine kavuştular, ama aynı zamanda ulus yapılarının sorunları ve zayıflıklarıyla da yüzleştiler. Bundan sonra bu cumhuriyetler sınırları içindeki insanları tam bir dayanışma içinde birlikte yaşamaya ve kader birliği yapmaya yöneltecek bir süreçle, bir başka ifadeyle gerçek bir ulus bilinciyle örgütlemek sorunuyla karşı karşıya kaldılar. Bu yeniden uluslaşma sürecinde temel sorun ise, hem gerçekçi bir yaklaşımla Rusya'yla ilişkilerin devam ettirilmesi zorunluluğu, hem geçmişin olumsuz mirası ve ulusal niteliği bozan Rus kültür ve etkisinin kırılması gerekliliği, hem de ulusaltı sadakatlerin ulusal kimlik içinde eritilirken ulusu mümkün mertebe yurttaşlık temelinde tanımlayarak farklılıklardan kaynaklanabilecek olumsuzlukların giderilmeye çalışılmasıdır. Ayrıca, bu çabanın küreselleşmenin getirdiği uluslararası gelişmelerle örtüşmemesinden kaynaklanan sorunlar da vardır. Bir başka deyişle, özellikle Avrupa'da ulusal kimlikler aşılmaya çalışılırken ve uluslararası alanda ulus-devlet yapıları tartışmaya açılırken, Türkistan coğrafyasındaki uluslaşma çabalarının nasıl başarıya ulaşabileceği ve bunun çağa uygunluğu ciddi bir sorun oluşturmaktadır²⁵.

Bölge öz kimliğinin arayışı içindedir. Sovyet kuralcılar tarafından oluşturulan "cumhuriyetler" nisbeten yenidir ve milli devletler olma yolundaki prosesi henüz başlatmışlardır. Onlar daha yeni yeni gerçek modern kimliklerini, potansiyel müttefiklerini, rakiplerini ve muhaliflerini keşfetme hürriyetine erişmişlerdir. Bu süreç uzun sürecek ve kaçınılmaz bir biçimde uzun vadeli oryantasyonu etkileyecektir. Bu oryantasyon Rusya'dan uzaklaşma yolunda olacaktır²⁶.

Bu ulusların Batılı modele ne kadar yaklaşabileceğini devam eden yeni ulus inşası süreci belirlemekle birlikte, geline aşama itibarıyla etnik temelin güçlendirilmeye çalışıldığı, o nedenle de etnik temelli ulus modellerine yaklaştığı söylenebilir²⁷.

Türkistan Türk kavimleri tarihçileri ilgilendirebilecek zengin bir geçmişe sahiptirler. Bu kavimlerden herhangi birine üye olmak, kendisi bir Anadolu Türk'ü olsa bile kendisini mensup olduğu ulusun geçmişine göre konumlandırmak demektir. Bu nedenle Türk ulus bilincinin sürekli bir boyutu Türk kavimlerinin kültür ve medeniyetleri ile diğer tarihsel kalıplarının zorunlu bir bileşenidir. Türk tarihçilerinin önündeki başlıca sorun da önce Türk kavimlerinin sonra da Türk ulusunun tabiatını çözümlmek ve ulus-modellerdeki dönüşümleri takip etmektir.

Ulusal Kimliklerin Siyasal ve Kültürel Denetim Araçları

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte ulus oluşturma, İslâm ve kimlik sorunları, hazırlıksız olan Türkistan devletlerinin önüne geldi. Sovyetler Birliği'nin tesis etmeye çalıştığı Sovyet insanı ve toprağa dayalı ulus-devlet oluşturma siyasetleri, bağımsızlık sonrası dönemde Türkistanlı liderler tarafından milliyetçi bir çizgiye oturtularak uygulamaya konulmuştur²⁸.

Sovyetlerin dağılmasıyla söz konusu dönüşümün ortaya çıkardığı yeni ulus-devletler ciddiye alınmalıdır. Bağımsızlıklar aniden ve sıra dışı ortaya çıkmıştır. Kayıp

²⁵Erol Kurubaş, "Uluslararası Topluluğun Temel Birimi Olan 'Ulus' Üzerine Kavramsal ve Kuramsal Bir İnceleme", Adnan Tezeli'ye Armağan, Marmara Üniversitesi Yayını, No. 600, İstanbul 2000, s. 360.

²⁶ Graham E. Fuller, "Yeni Bir İmparatorluğa Doğru mu? Rusya Kafkasya ve Orta Asya", Çev. H. Mansur Nevruz, Birleşik Kafkasya, Mart-Nisan-Mayıs 1996, Sayı 6, s. 21.

²⁷Erol Kurubaş, "SSCB Sonrası Türk Cumhuriyetlerinde Yeni Uluslaşma Süreçleri Üzerine Bir Değerlendirme", Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi (UHP), 2006, Cilt 2, Sayı 5, s. 112-133.

²⁸ Geniş bilgi için bk. Ertan Efegil-Pınar Akçalı, Orta Asya'nın Sosyo-Kültürel Sorunları: Kimlik, İslâm, Milliyet ve Etnisite, Gündoğan Yayınları, İstanbul 2003.

ulusların tarihsel ve kültürel hafızası ya da Ermenistan, Gürcistan veya Baltık ülkelerinde olduğu gibi bu ortamı hazırlayan bir milliyetçi hareket söz konusu değildir. Şu veya bu cumhuriyet okulun, gazetelerin, televizyonun veya komşularının kendilerine kimlikleri hakkında öğrettikleri şeylerden kuşku duymayan vatandaşların taze ama ortak hafızalarında, bu yeni cumhuriyetlerin varlığı bir gerçekliği ifade etmektedir. Bağımsızlıktan sonra, iktisadi sıkıntılara ve belli bir Sovyet sistemine duyulan özleme karşın hafızalardaki bu kökleşme güçlenmektedir; zaten özlenen o sistem de artık Rusya'dan gelen bir nimet gibi değil, Moskovalı ağabeylerinin bencilce ihanet ettiği bir miras gibi görülmektedir. Özbekistan bir Polonya değildir, ama bir Doğu Almanya veya Bosna da değildir. Bir ulus, yerleşik bir devlet vardır gerçi ortada. Ama bu devleti var etmek için hiçbir zaman savaşılmamıştır. Sovyetler Birliği, istemeden, Türkistan'da muazzam bir ulus imal etme aracı oldu. Milliyetler politikası her şeyden önce var olan milliyetçilikleri, özellikle Rus, Ukrayna, Gürcü, Tatar hatta Kazak milliyetçiliklerini kırmak için düşünülmüştü. Bu yolda, birbirleriyle çekişme halinde ve kuramsal olarak "büyükler" kadar hakka sahip birçok "küçük" halk imal edildi. Böylece var olmayan milliyetçilikler yaratıldı. Kuşkusuz burada amaçlanan şey bu yeni halkları kendi ayakları üzerinde durabilecek birer ulus-devlete dönüştürmek değildi; tam tersine amaç, diğerleriyle birlikte bu halkları da büyük Sovyet bütünü içinde eritme hedefi doğrultusunda, sadece görünüşte var olan bir yönetime indirgemektir.

Sovyet döneminin en önemli etkisi her insan grubunun sistemli bir şekilde toprak temelinde bölgeselleştirilmesi ve etnikleştirilmesiydi; bu da, o zamana kadar görülmemiş olan bölgeci ve etnik çatışmaların kızışmasına yol açmıştı: kolektivizasyon, bireyin bir kolhoza bağlanması, komünist partinin idari bölümlenme temelinde yapılanması. Buna paralel olarak kimlik tek anlamlı bir hale geldi. On yıllık nüfus sayımı ve ülke içi yolculuklarda kullanılan pasaportun beşinci satırı, herkesin kendini devlet tarafından dayatılan listede yer alan tek bir milliyete (etnik gruba) dâhil etmesini gerektiriyordu. Her şeyin belli bir toprağa, bölgeye dayandırılması ile kimliklerin sistemli bir biçimde etnikleştirilmesi bir arada yürütülüyordu. Böylece, etnik ulus-devletin temelleri, tümüyle siyasal bir kimlik, Sovyet Devleti nezdindeki yurttaşlık aleyhine ortaya çıkıyordu. Bu Sovyet Devleti de Ağustos 1991'de, alkol ve benzin buharları içinde yıkılıp gidecekti. Tarih bilimi bize toplumsal olayların yasalarını gösteren bir ışık kaynağıdır ve toplumbilimin temelidir. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Osmanlı İmparatorluğu ve koca Britanya İmparatorluğu ayrı ayrı uluslardan meydana geldiği için dağılmadı mı? Tıpkı öylece Sovyet İmparatorluğu da dağılıp gitmiştir.

Dolayısıyla Sovyet Türkistanı'nda, karşı olgusal durumların işlevi, geçmişe bakarak ithal modeli sahiplenmek değildir. Yine de bu noktada uygulayıcıların kafalarının gelişmelere açık olup olmadığından emin değiliz. Ciddi tarihçilerin şimdiye kadar görülmüş olan en iddialı toptan karşı olgusallaştırma girişimi diye niteleyebilecekleri Sovyet coğrafyasında uluslar inşa edilmiş olduğu halde, bir şekilde onların inşa edilmemiş olduğu varsayımıyla hareket etmediklerini görürüz. Tarihçilerin asıl amacı bir senaryo kurgulayıp, bu ulusların ihtiyaçlarının hâlihazır mevcut başka yollarla nasıl karşılanabileceğini hesaplayarak, ekonomilerinin büyümesinde ulus-model katkısının hiç de azımsanmayacak ölçüde önemli olduğunu vurgulamaktır. Geleneksel bir karşı olgusal örneğe dönersek, dünya tarihinin Rusya'da komünizmin biraz daha devam etmesi halinde nasıl tamamen farklı bir yönde seyredeceğini, verilere dayanarak kanıtlama girişimlerini değerlendirebiliriz. Bunun gibi küreselleşmenin, yüzyılın siyasası ve ekonomisi bakımından doğurduğu sonuçlar hakkında yorumlar da

üretebiliriz. Ancak tarihçiler, siyasetçiler ve ekonomistlere göre bu sorunlarla daha az uğraşmaktadırlar.

Öyleyse tarihçiler radikal toplum mühendisliği projelerinden yararlanmalıdır. Nasıl ki şairler gece deniz kenarında oturup, aya bakarak ilham alıyorsa tarihçiler de Sovyet tarihinden yararlı fikirler üretmek için faydalanabilirler. Tanımlanması esasen hayli zor olan bu türdeki keşifler görmezden gelinecek kadar etkisiz olmasa gerektir. Çünkü Türkistan'daki ulus-devletleri Sovyet kalıbı içinden çıkarmak ve bu alan dışından verilerle inşa etmek müthiş derecede verimli sonuçlar doğurabilir. Ne var ki bu da problemi çözmeye yetmeyecektir.

Burada iç dengelerden kastedilen, bölgesel ve küresel devletlerin Hazar Havzası'nda giriştikleri nüfuz mücadelelerinin Türkî Cumhuriyetlerinin iç politikalarına etkisi, bölge devletleri arasında güvensizliğin sebep olduğu silahlanma yarışı, fakirlik ve yozlaşma, uyuşturucu ticareti ve organize suçlardır. Bunların yanında etnik çatışmaların sıklıkla yaşandığı bölgede, otoriter yönetimler kurtarıcı olarak görülmüştür.

Yukarıdaki satırlara binaen söylemek gerekirse, bu türden bağımsızlıkların değeri, bizim fiilen tanıdığı olduğumuz tarihsel olayları mı, yoksa Sovyetlerin bizzat benimsediği, değiştirdiği ya da yeniden yorumladığı şartları mı kabul edeceğimizde ortaya çıkmaz. Örneğin Sovyetlerin de kabul ettiği komünist gelişmenin uzun dalgalarının, hatta artçı şoklarının geçersizliğinin kanıtlanması ya da milliyetler üzerine yanlış yöntemler uyguladığının anlaşılması daha az enteresan görülmemelidir. Sorun daha çok, Sovyetlerin çözümsel modelinin, diğer ekonomik ve siyasal sistemlere göre üstün olup olmadığında düğümlenecektir. Bu sorun doğrudan doğruya tarihe Marksizan yaklaşımla ilgili bir durumdur. Çünkü Sovyetler, temelde sosyalist nitelik taşıyan bir üretim tarzıyla belirlenmiş sınırlar içerisinde ortaya çıktığı görülen fikir ya da kültür sistemlerini idame ettirememiştir. Sovyetlerin kuram ve tarih hakkındaki evrensel hareketi, dağılmasından sonraki süreciyle çelişkiye düşmüştür.

Burada sadece Sovyetlerin geçiş sürecine ilgisinin, asıl olarak nedensel bağlantılardan çok, değişkenliğe ve birleşimlere dönük olduğuna işaret edebiliriz. Çünkü yukarıdaki analizler, siyasal-ekonomik düzenlemelere dikkat çekilmesi ve farklı tarzlarda yeşerip filizlenerek güçlenen çeşitli değişkenleri anlamamıza olanak sağladığı için değerlidir.

Bu analizlerden anlaşıldığına göre yeni seçkinler Sovyet sisteminden hareketle bir ulusal çerçeveye bağlanmışlar ama bir kültür, hele bir milliyetçi ideoloji oluşturmaya hiç çalışmamışlardır. Özellikle de, eserleriyle ve araştırmalarıyla bu milli tahayyülü canlandırmaya çalışan bir milliyetçi entelektüeller kategorisine rastlanmaz. Tersine gerçek entelektüeller, Kırgız Cengiz Aytmatov veya klasik Fars kültürünü canlandırma tasasındaki Tacik şairler gibi evrenselcidir. Bunun nedeni basit: Sovyetler'in gözünde ulusal inşa, homo sovieticusun yaratılmasına giden yolda bir aşamadan başka bir şey değildi, bu yüzden ulusal inşaya fazla gerçeklik verilmemesi gerekiyordu. Biçimde ulusal, temelde sosyalist düsturuna göre ulusal yaratının bir koda ve biçime tabi kılınması, sınırlandırılması da buradan kaynaklanır. Uluslar Avrupası'nın milliyetçi ideologları ulusal dilde kütüphaneler doldururken, Sovyet dönemindeki milliyet imalatçıları vitrin süslemekle yetinmişlerdir.

İdeolojik üretimin hem Sovyet düzeninde hem de yeni milliyetçi üretimde zayıflığı sabit bir veridir. Demek ki Sovyet mirasının doktrinle bir ilgisi yoktur. Bağımsız devletler kendilerine bir hakikilik sağlayabilmek için gerçekten de Sovyet yöntemlerini kullanmışlardır (dil ve alfabe reformu, tarihin yeniden yazılması). Böylece, doğmalarına neden olan stratejik kısıtlamaları onlar da uygulamışlardır: Pantürkizm,

Panislâmizm bloklarını reddetmeyerek güçlü, kişiselleşmiş ve yekpare bir bütün olmak isteyen devlet modelini tekrar hayata geçirmişlerdir²⁹.

Her şeye rağmen Avrasya coğrafyasında önemli bir yaşama alanı oluşturan Türklük realitesine ilgi adeta doğal bir gelişim süreci olarak hızla artış eğilimi gösterdi. Türkçülük hem bir aidiyet alanı olarak hem de bilimsel araştırma ve çalışma alanı olarak olağanüstü şekilde bir gelişme gösterdi. Bağımsız altı devletiyle yeniden gündeme gelen Türkçülük, artık sadece esir Türkleri Sovyet boyunduruğundan kurtarmak olarak ele alınmıyor, sadece antropoloji ve etnoloji olmaktan çıkıyor. Türkçülük bugün artık Dünya ülkeleri tarafından tanınan, bu ülkelerin aydınları arasında araştırılan ve tartışılan, yön verilmeye çalışılan bir alandır³⁰.

Türkçülük, Kafkasya ve Türkistan devletlerinde ulus-model inşası için de şüphesiz en önemli referanstır. Türkçülük öğrenim ve öğretimi sadece entelektüel aydın sağlamakla kalmaz. Araştırmalar doruğuna vardığında, Türk Dünyası'na kendi anlık deneyimlerini aşarak, kendine ilişkin belli bir toplumsal bilinç düzeyine erişmesini sağlayan meşruiyeti de sağlar. Açıktır ki, tarih alanlarının pratik bağlantılarında ideologlarca kullanılma ihtimali yüksek olan veriler bulunmaktadır. Tabii ki böyle durumlarda bu tarihci-ideologların sorumlulukları da önemlidir.

SONUÇ

SSCB'nin dağılmasından sonra Kafkasya ve Türkistan coğrafyasında kurulan Türk dilli devletler, 21. yüzyıla yeniden ulusal yapılanma sürecinden geçerek girmişlerdir. Esasen bu ülkelerde geçen yirmi yıllık dönemde önemli gelişmelerin kaydedildiği söylenebilir. Dile getirilmesi gereken ilk gözlem, bir etkiden söz edilebileceği kadarıyla, Sovyetlerde etkili olan Markist ekolden çok, tarihte yeni ulus-model dalgası denilebilecek şeyle ilgilidir. Bu ülkelerde demokratikleşme -serbest ekonominin çok boyutlu önemi sayesinde- bunun bir parçasıdır. Sovyetizm, kapsamlı bir sistem olarak bu ülkelerin halkları üzerinde çok büyük etki yapmış, bunu tanımlanması zor olan yollarla göstermiş ve ayrıca derin izler bırakmıştır. Buna rağmen söz konusu ülkelerin uluslar arası alanda diplomatik ilişkiler tesis etmek amacıyla dış temsilcilikler açarak örgütlenmeleri, haberleşme ve ulaşım imkânlarını geliştirmeleri, hukuki ve finansal altyapıyı kurmaları altı çizilecek noktalardır. Bu ülkeler kuşkusuz kendi bağımsızlık bayrakları altında iktisadi ve sosyal tarih zemininde buluşmakla beraber liderleri, tarihin en azından yararlanabilecekleri kısmının kendi ulusal tarihleri olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Dolayısıyla demokrasiden taviz vermeden ilerideki Türk birliği buluşması da bu yolla gerçekleşecektir. Milliyetçiliğin Türk Dünyası'nda nasıl algılandığına baktığımız bu tarih ve toplumsal hafıza yolculukları için "ayinesi iştir kişinin lafa bakılmaz" demek gerekiyor. Şimdi Türk Dünyası'nda neler yapılıyor, ya da neler yapılıyor olması gerektiğine dair birkaç şey söyleme ihtiyacı hissediyorum. Gerçi bizim işimiz Türk Dünyası'na neler yapması gerektiğini anlatmak değil. Türk Dünyası'nın çeşitli bölgelerinde zaman zaman yaşanan krizler konusunda da çok fazla tenkitler yapmaya da gönül elvermiyor. Bu krizlerin gerçek doğası herhalde başka bir zeminde tartışılacak konuları oluşturmaktadır. Burada benim asıl Yusuf Akçura'nın Üç Tarz-ı Siyaset adlı eserinde etnik zihniyete dayanan milliyetçilik anlayışına yaptığı çok ilginç ve sanırım yararlı referanslarla bağlantılı olarak söylemek istediğim birkaç şey

²⁹ Oliver Roy, Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi, Çev. Mehmet Moralı, Metis Yayınları, İstanbul 2000, s. 7-19.

³⁰ B. Eranlı Behar, "Türkçülük Türkiye'de ve Azerbaycan'da (1990'lı Yıllar)", Avrasya Etüdları, Sonbahar 1996, Cilt 3, Sayı 3, s. 2.

olacak. İşin doğrusu Türkçülük ve milliyetçilik sorununu nasıl adlandıracağımız da o kadar önem arz etmemektedir. Biz bu sorunu ona sistemli bir şekilde kafa yormuş olan aydınlara duyduğumuz minnet borcunu göstermek için yine zihniyet tarihi diye adlandırıyoruz. Bu konuda Azerbaycanlı Hüseyinzâde Ali'nin ve Ziya Gökalp'ın katkıları da muazzam değer taşımaktadır. Şimdi fikre entegre olmuş veya Pan-Türkizm'e yakın başlamış birçok bilim ve fikir adamımız bulunmaktadır. Yine adının anılmasını gerekli duyduğum Fuad Köprülü de böyledir. Türkçülük okulunun güçlü taraflarından birisi, özgün katkılarda bulunabilecek herkese kucak açacak kadar büyük bir okul olmasıdır. Bugün Sovyet sonrası bağımsız ülkeler Türk kültür çevresi içerisinde değerlendiriliyorsa ki böyledir, bunda bu fikir okulunun payı yadsınamaz. İşte tarih ilminin pozitif sonuçlarından biri, bütün maddi ve manevi boyutlarıyla geçmişi yeniden yaratma ve canlandırmaya yürekten bir bağlılık duyulmasıdır. Öte yandan tarihsel açıklamanın toplumsal bağlantı geçmişlerinden uzak duramaması, yeniden canlandırmacı kurgulamaların ortaya çıkmasına neden olur. Bu nedenle Türkçülüğün evsafi kültürel, duygusal, sosyal, dini, ırsi ve ırki çerçevede değerlendirilir. Tarihi, toplumsal bağlantı taşıyan her türlü geçmişten arındırarak tanımlamak mümkün olmadığına göre, bunun elzem kılacağı muhafazakârlığı da göz ardı edemeyiz.

KAYNAKÇA

- ARMAOĞLU, F., “Barış İçinde BiraradaYaşama’nın Sovyet Yorumu”, s. 283-314,, <http://www.politics.ankara.edu.tr/dergi/pdf/27//5FahirHARMAGANOGLU.pdf>.
- BEHAR, B. E., “Türkçülük Türkiye’de ve Azerbaycan’da (1990’lı Yıllar)”, Avrasya Etüdleri, Sonbahar 1996, Cilt 3, Sayı 3, s. 2-20.
- BENNİĞSEN, A.- QUELQUEJAY, C. L., Step’de Ezan Sesleri Sovyet Rejimi Altındaki İslâm’ın 400 Yılı, Çev. Nezih Uzel, Kent Basımevi, İstanbul 1981.
- BRZEZİNSKİ, Z., Büyük Satranç Tahtası, Çev. Yelda Türedi, İnkılap Yayınevi, İstanbul 2005.
- EFEGİL, E.-AKÇALI, P., Orta Asya’nın Sosyo-Kültürel Sorunları: Kimlik, İslâm, Milliyet ve Etnisite, Gündoğan Yayınları, İstanbul 2003.
- FULLER, G. E., “Yeni Bir İmparatorluğa Doğru mu? Rusya Kafkasya ve Orta Asya”, Çev. H. Mansur Nevruz, Birleşik Kafkasya, Mart-Nisan-Mayıs 1996, Sayı 6.
- KURUBAŞ, E., “SSCB Sonrası Türk Cumhuriyetlerinde Yeni Uluslaşma Süreçleri Üzerine Bir Değerlendirme”, Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi (UHP), 2006, Cilt 2, Sayı 5, s. 112-133.
- KURUBAŞ, E., “Uluslararası Topluluğun Temel Birimi Olan ‘Ulus’ Üzerine Kavramsal ve Kuramsal Bir İnceleme”, Adnan Tezel’e Armağan, Marmara Üniversitesi Yayını, No. 600, İstanbul 2000.
- ROY, O., Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi, Çev. Mehmet Morali, Metis Yayınları, İstanbul 2000.

(8)

«KUTADGU BİLİĞ» ESAS ALAN KAYNAKLAR

Doç. Dr. Bakytgöl KULZHANOVA³¹

IX – XV yüzyıllarda Orta Asyanın kültürel gelişme seviyesi Batı Avrupa ülkelerinden üstün olup, bu devrin Türk halkları için Uyanış Çağı olduğu tarihten malumdur. Özellikle X – XII yüzyıllarda Orta Asya ile Kazakistan halklarının dili ve edebiyatının büyük çapta gelişmesindeki yeni yükseliş, müslümanlar için “ilerleme devri” olmuştu [1, 4]. XI – XII yüzyıllarda Karahanlı devletinin güçlenmesiyle birlikte kültür ve edebiyat yeni bir gelişim seviyesine yükseldi. XI yüzyılda Türk İli – Türkistanın kültürel gelişme seviyesinin daha üstün olduğunu gösteren yadigarlar az değildir. Bu asırlarda yaşamış olan baba Türkler gelecek kuşaklarına çok büyük edebî-kültürel miras bırakmışlardır. Türklerin manevî-kültürel ve tarihi geçmişinde bu yüzyıllarda yaşamış büyük düşünen fikir ve ilim sahibi şahsiyetler, şairler ve dil uzmanları Türk edebiyatının yükselişine, gelişine ölçülmeyecek kadar emek harcamışlardır. Şöhreti dünyaya yayılmış El-Farabi, Ahmed Yükneki, Yusuf Balasağunlu (Has Hacib), Mahmud Kaşgarlı yapıtları o devirdeki ileri fikrin yüksek zirveleriydi. Ta o zamanlarda “Türkçülük” bayrağını yükselten bilginler, öz yapıtlarıyla dünya edebiyatının ileri gelen şahısları tarafından iyi tanılıyordu. Türkler, bu yüzyıllar içerisinde dünya çapında emsali bulunmayan iki yapıt verdiği için gurur duymaktadır [2, 3]. Bunlardan biri – Mahmud Kaşgarlının “Lugat at-Türk”, ikincisi ise Yusuf Has Hacibin “Kutadgu Bilig” yani Kut getirecek bilgi destanlarıdır.

Türk halklarının yaşam tarzından genişçe bilgi veren, Karahanlı devletinin son derece geliştiği sıralarda daha önce üstünlük gösteren Arab ve Acem dillerinin etkisinden kurtularak ilk defa Türkçe yazılmış olan, o devrin sosyal-toplumsal sorularının hemen hemen hepsine cevap veren, çağdaş Türk halklarının Orta Çağdaki tarihi, toplumsal siyasi hayatı, edebiyatı ve kültürel seviyesi, örf adetleri ve inançları hakkında çok ilginç ve sayısız malumat verecek her taraflı edebî esere ruhani esas olan başlıca kaynaklar nelerdir? Şair atamızın eserine temel olan insani değerlerin asıl kökeninin ta eski asırlar derinine uzamış ve hemen dikkat çeken üç ana kaynağı olduğunu görürüz.

Şöyle ki, «Kutadgu Bilig» esas alan ilk kaynak – kutsal KUR’AN-I KERİM AYETLERİDİR.

Orta Çağ Türk edebiyatının büyük kısmını dinî eserler oluşturduğu bize bellidir. İslam dininin geliştiği dönemlerde ortaya çıkan bu yapıtlarda genel olarak Kur’an ayetlerine ve Peygamberimizin hadislerine özel verilmiştir. İslam medeniyetinin büyük çınar ağacı gibi yükselen kültürümüzün emsalsiz eseri “Kutadgu Bilig”, İslam medeniyetine has özellikleri içererek, bunu okuyucuya iletebilmesiyle, süslü diliyle, yararlı bilgisiyle fevkalade değerli bir eserdir. Yazar, İslamı tanıyarak, destekleyerek, dünya bilmeceleri ile sırlarını anlamada ve çözmede dinî kaideleri esas tutmuştur. Yusuf Has Hacib, İslam medeniyeti döneminin büyük hümanist-düşünürü ve İslamı methedenlerdendir. Balasağunlu Yusuf, İslamın acayip sırlarına dalmış ilk kişilerden olup, onu kalp gözüyle tanıyıp bütün halka duyurarak kendi destanına temel alan şair, “Kutadgu Bilig” ise Türkçe yazılmış ilk İslamcıl edebiyattı [3, 70]. Yazar, samimiyetliliği dinle birleştirme yolunda çaba göstermiştir. İslam medeniyeti döneminin

³¹ EL-FARABİ KAZAK MİLLİ ÜNİVERSİTESİ, ULUSLARARASI İLİŞKİLER FAKÜLTESİ, Almatı/KAZAKİSTAN.

büyük şahsı Balasağunlu Yusuf, gelecek nesillere örnek olacak nasihatın eşsiz misalini bırakan 18 ayda yazdığı eserinde yaşam tecrübesini, hayatın iyiliği ile kötülüğünü, kederi ile sevincini şuurla inceleyerek önceden düşünüp taşınmış gibidir. Bu eserin o zamanki önemi ne kadar büyükse, şimdi bu ehemmiyeti, değeri daha artmıştır. Bu eser hakkında tanınmış ilim adamlarından A.N.Kononov, “Kutadgu Bilig” felsefi eser” olduğunu dile getirerek, “İslam ideolojisine dayanan ve bu ideolojiyi nasihat edici Türkçe yazılmış bir tek eser” olarak değerlendirmiştir. Yapıtlarına “Bismi’llahi’r - Rahmani-r - Rahim” suresiyle başlama tarzı Orta Çağ Türk şairlerinin eserlerinde kalıplaşmış gelenektir. Sonra Allah’ı övüyor ve Rabbından medet umuyor, Yüce Allah’ın ulu vasıflarını methetmeyle başlıyor, Allah’ın kudretine, tekliğine boyun kırıyor. Eserin sonunda şair birkaç satırı duaya ayırıyor, kendi hal tercümesini dile getirerek Allah’a yalvarıyor.

Eserde Orta Çağ toplumundaki çelişkili bağlantıların tam ortasında bulunan insanoğlu temel konu olarak seçilmiş. Kişileri Peygamberin hakikiliğini ve Kur’an-ı Kerim doğruluğunu tanımaya öğütler ve Kur’an ayetleri nasihat edilir. İnsanın tanıma yeteneğini Yüce Allah’ın olağanüstü vasfına hayran olmaya yönlendirir. Ondan sonra Peygamberi ve dört halifeyi tasvir eder. Destanı böyle başlamak İslam ülkeleri şairlerinde eskiden süregelen gelenektir. Örneğin:

“Tüm iyilik, yoksulluğum, varlığım,
Bir Allah’tandır, bütün keder hüznüm.”

Ya da,

“Emsalsizsin, hiç katkısız bir vücut,

Yarattın sen tüm varlığı, her şeyi” gibi satırlardan yazarın İslama bakışı ve bir Allah’a olan sevgisi açıkça belli oluyor. Bundan şairin Allah’ın emrine içtenlikle kendisini verdiğini ve iman gücünü tanıyoruz. Başka bir deyişle, alimin kana kana içtiği başlıca kaynak – İslamdır.

Destan, dört kahramanın diyaloguyla oluşmuş. Kahramanlar, Yüce Allah ayetleriyle ilgili sohbet ederler. Allah Teala tarafından gönderilen hakikatların tümü sohbet esasını oluşturur. İslamın esas prensipleri açıklanıyor ve İslamın hümanizm ilkelerinden doğan iyiliklerinden bahsediliyor. Yusuf Has Hacibin destanında Kur’an-ı Kerim ayetleri ve peygamber hadisleri aynen tekrarlanmasa bile, şair onu kendi sözleriyle ifade etmeye çalışıyor. Başka bir deyişle, İslamî edebiyatın yine bir şartı, yazar kendi fikrini kanıtlamak için Kur’an ayetlerini ve Peygamber hadislerini, vecizeleri kaynak gösterir. Bunları kendi sözleri ile iletir. Birkaç örnek verecek olursak, Yusuf Has Hacib:

İstedi ve yarattı her varlığı.

“Ol!” dedi ve birden her şey oluştu. [4] (4.beyit) diyor, kutsal Kur’an-ı

Kerimin 2.sure 117.ayetinde [5]:

“Gökleri ve yeri yoktan var eden Allah’tır. O, bir işin olmasını dilerse, ona ancak “ol” der ve olur [KUR’AN-I KERİM. Kazakça anlam ve tefsiri. Arabçadan çeviren ve tefsirlerin yazarı Allaudin Mansur].

Eserde bazen Kur’an-ı Kerimin bir tek kelimesi kullanılmıştır.

Allah adıyla başladın bu sözümü,

O yaradmış, veren bize duyguyu. [6] (120.beyit) Her sure başında tekrarlanmakta olan “Bismi’llahi’r - Rahmani-r - Rahim” sözlerinin yalnız bir kelimesi “Bismi’llahi”i kullanır. “Rahman, Rahim” bırakılmış. Ya da:

Yoktur O’nun benzeri ve eşidi

Erişemez sırrına hiç bendesi (15.beyit)
gibi satırlar Kur'anın 112.sure 4.ayetinde "Hiç bir şey O'na denk değildir" olarak geçer. Eserdeki bunun gibi Ögdülmüş'ün Aytoldı'ya baş sağlığı dileme sırasındaki cevabında:

Yaradılan canlı bir gün ecelini bulur,
Yaradılan sensin, Yaradan kalıcıdır (156.b)

Satırı Kur'anın 185.ayetindeki "Her insan ölümü tadacaktır" sözleriyle bağlantılıdır. "Yaradılan sensin, Yaradan ise kalacak" 112.ayette geçer. "Kutadgu Bilig" in 16.beyitinde:

Yatmadan, yürümeden, uyanık olma O'na has,
Görüp tanıyacağın yoktur O'nun görünüşü rengi (16.beyit)

dediği satırlar aynen Kur'an-ı Kerimin 2.sure 255.ayetinde "Allah, O'ndan başka tanrı olmayan, kendisini uyuklama ve uyku tutmayan, diri, her an yaratıklarını gözetip durandır. Göklerde olan ve yerde olan ancak O'nundur."

Eserde bundan başka da Kur'an ayetlerine uygun gelen satırlar çoktur. Bunun gibi satırların eserde çok olması, şairin müslümanları doğru yola yönlendirmeye ve Allah'ın varlığı ile birliğini tanımaya halkı şevke getirmeye dair doğan merhametli hareketi idi. Çünkü İslamın Türk bozkırına yayılmasıyla beraber Yüce Allah ayetlerini halk anlayışına uygun şekilde nasihat etmek, o devrin bir talebiydi. Bu yüzden "Müslüman Uyanışı" döneminin büyük eseri hala kendi önemini yitirmeden değeri gün geçtikçe artıyor ve her yüzyılın neslini kendi kaynağından kana kana içmeye çağırıyordu.

"Kutadgu Bilig" için esas olan diğer bir kaynak, Muhammed (a.s.m.) hadisleridir. Zaman değişiyor ama insan bünyesindeki iyi kötü vasıflar tekrarlanıyordu. İşbu vasıfların tümünden Resulullah (a.s.m.) hadislerinde bahsedilmektedir. Soru-cevap şeklinde betimlenen olaylar Muhammed (a.s.m.) hadisleriyle örülüyor. Çünkü toplumdaki bütün insanlığa dair sorunlar, edep meseleleri Peygamber hadislerinde etraflı söz olur.Yusuf Has Hacib hadisleri derin incelemiş şahıstır. Hadisler destanın başından sonuna kadar esas olmuş. Dünyanın geçiciliği ve varlıkla mansıbın sabit olmadığı, bunların hepsi Allah'ın emriyle gerçekleşecek vaka olduğu destanın ana konusudur. Böyle öğüdün başlıca amacı, insanı insafa ve kanaat etmeye davet etmektir. Yüce Allah'ın verdiği pay ile nimetine şükranlar getirmek, azla yetinmek ve sabırlı olmak. Eserde toplumdaki yaşamla ilgili bütün edep türleri İslam ilmi üzerinden anlatılır. Alim bu temel kuralları yapıtına esas tutabilmiş. Destanın her bir satırı edep ve terbiyedir. Şair hayatın önemi ile amacı hakkında çeşitli fikirlerden örnekler vererek dünyanın tılsımıyla sırrını etraflıca söz eder ve kalıcı örnekler sunar. Bunlar çoğunlukla zamanlar içerisinde ömür, yaşam tecrübesinde neticelenmiş ve her zaman insanına ibret verecek değerlerdendir. İnsanın sahip olduğu kişilik vasıflar bütün devirler için lazımdır. Destanda söz konusu olmuş insan bünyesinde bulunan türlü insani niteliklerle, örneğin, ar ve utanç, cömertlik ve minnettarlık, bunun gibi insanlığa aykırı – cimrilik ve sabırsızlık, bencillik ve açgözlülük; kişiler arasındaki davranış kaideleri, huy ve insaniyet, çocuk terbiyesi ve evlilik, yemek yeme edebi ve bilim, dil edebi hakkındaki dahilik düşünceler Peygamber hadisleriyle ilgili anlatılıyor. Resulullah (a.s.m.) hadisleri Balasağunlu Yusuf destanının ana konusunu oluşturmaktadır. Destandaki daha önemli kavram, kanaat kaidesidir. Kazak halkı bu kelimeyi günümüzde de kullanır. Buna dahilliği ve sabırlı olma gibi birçok kavramı sığdırır. Yusuf Has Hacib: "Cimri bey hazine arar, servet toplar, cömert bey onları kılıçla doğrar", "Sabır eylersen, iş zenginliğe başlar, şükür edersen, servetin taşır, Şükür edenin bereketi artar", "Sabırlı

kişi dilediğine kavuşur”, “Sabırlı kişi kuğu tutar” veya “Sabırsızlık tüm felaketin başlangıcı”, “Acele sonu pişmanlık” [7], diye birkaç beyitte bunları şiirleştirir. Bu nitelik Enes ibn Malik, İmam Ebu Mansur Ad-Daylamî rivayet eden Peygamber hadisinde “İmanlı olma iki yarımından oluşur. Bir yarısı sabırlı olma, ikincisi şükür etme” olarak açıklanmış.

Balasağunlu Yusuf destanının insanoğlunu kültürlü olmaya terbiyelemede etkisi büyüktür. Toplum yaşamının her aşamasına ünlü şair kendi bakışını ve kararını açıklıyor. Derin incelemeler yapmış. Alim eserinde Dil sanatına ve Dil edebine özel yer vererek, ayrı bir bölüm tahsis etmiş. Kötülük de, iyilik de dildendir. Dili tutabilme, yerinde kullanma dahilik ve terbiyeliliktir. Dil edebi, bütün devirlerde edebin başı sayılmış. Saf altın gibi asıl söz, yerinde söylenen kıymetli söz ne zaman olursa olsun değerini korur. Dikkatle ve düşünüp taşınarak konuşmazsan, diline dikkat etmezsen kendi dilin kendine düşman olacağını hatırlatır, destanın dille ilgili bölümünde kutsal dile dair “Dil, arslandır, kapıyı koruyan, Dilini koru, dışın kırılmasın”, “Başa felaket dildendir” diye kötülüğün de, iyiliğin de dilden olduğunu hatırlatır. “Kutadgu Bilig”den sonar aynı gelenekle yazılmış “Hibat-ül Hakayik” destanında Ahmet Yükneki de sık sık Peygamberimizin hadislerinden yararlanarak dille ilgili örnekler veriyor:

“İnsanı ateşe yakan dil imiş,

Kendini ateşten koru” demiş Resulullah.

“Hibat-ül Hakayik” destanının da ana kaynaklarından biri hadislerdir. İşte bunun gibi satırların çıktığı kaynak Ebu Huraiya, İmam Ebu Daud tarafından rivayet edilen Peygamber hadisinde: “Yüce Allah’a ve Kıyamet gününe inanan herkes iyi söz söylesin veya sussun” olarak geçer.

İnsanın güzel huyunun yararı hakkında da birkaç beyitte söz olur. İyi veya kötü huylar, eski zamanlardan beri söz ediliyordur. Abdullah İbn Amr, İmam Buhârî, İmam Muslim rivayet eden hadiste Resulullah (a.s.m.): “Aranızdaki en iyi müslüman, iyi huylu olanınızdır” derse, şairimiz Balasağunlu Yusuf:

İyi huy, doğru niyet olduğunda,

Fayda senindir iki dünyada.

İkincisi ar, sonra gerçek – bu üçüncüsü,

Bu üçüyle kişi murada erer (anlasana!)

Yumuşak huyluyu halk sever ve anlar,

İşi doğru kişi baş köseye alınır.

Vecizeler ve öğüt, her zamanın insanına kendine göre anlaması için lazım olan nasihattır. Din, imanlı olma temelidir, onun kültürü imanlı olma kaynağıdır. Yusuf Has Hacib eseri, din sayesinde imanlı olmaya, güzel edep sahibini terbiyelemeye yönelik bir eserdir. Başlangıcı ta eski devirlere uzanan gençler eğitiminin temel kaidelerini de bizim atalarımız ortaya çıkarmışlar. Peygamberimizin ümmetine emanet ettiği başlıca değerlilikleri – ilim, bilgi öğrenmek, iyi huy, anne-baba karşısındaki sorumluluk, anne-babanın çocuk karşısındaki yükümlülük, dil edebi gibi değerlilikleri bizim şair atamız destanında İslam şartları ve talepleriyle kaynaştırarak gösterebilmiştir. Kutsal Kur’an-ı Kerim ayetlerini ve Peygamber hadislerini şiirleştirmeye özen gösteren Balasağunlu Yusuf ‘un “Kutadgu Bilig”i islamcıl edebiyatın Türk dilindeki ilk eserlerden olduğunu söyleyebiliriz [3].

Kısacası, “Kutadgu Bilig” İslam kaidelerini şiir diliyle güzel bir şekilde iletmiş nazım biçimidir [8, 35].

Biz küçük makalemizde destan gündeme getiren, destana temel olan başlıca kaynakların ve kutsal Kur'an ayetleri ile Resulullah (a.s.m.) hadislerinin hepsini içermeyi amaç edinmedik. Tabii bütün bir destana yük olan bunun gibi büyük konular bir yazıya sığmayacağı belli. Biz ancak bu konudan okuyucular için bir azıcık açıklık getirmek istedik.

Şimdi “Kutadgu Bilig” için temel olan üçüncü kaynak – halk edebiyatı hakkında.

Eski Türk devri söz sanatının yani edebiyatının esas aldığı kaynaklar, halkın didaktik belagat sözlerinden ve atasözlerinden başlanır. Eski Türk edebi yapıtlarla halk edebiyatı arasında kesilmeden devam eden geleneksel ilişki vardır. Yusuf Has Hacib, kendi hayatının sevinç ve üzüntülerini şiire dönüştürerek, halkın gelenek göreneklerindeki özellikleri ustaca birleştirerek ve kendisi çok yakından tanıdığı Türk sözlü edebiyatının mercanlarını büyük yetenekle kavrayarak ayrı bir şiire dökmüş, böylece yaşadığı devri göz önümüze getirmektedir. “Kutadgu Bilig”, Türkçe şiir sanatının, düşünce sanatının öz suyunu sindirmiş eşsiz bir nazım biçimidir [4, 27]. Türk sözlü edebiyatı örneklerinin ayrıca özelliklerini bu güzel destandan bulabiliriz. Başka bir deyişle, bütün Türk halklarının, Türk dünyasının ilmiyle kültürünün insanoğlunun manevî alemine eklenen feraset meyvesi değerindeki bu destanın hemen bir kitap haline gelmediğinden daha önce bahsetmiştik. “Kutadgu Bilig”ten önce aynı soydan çıkmış Türklerin daha eski devirlerdeki gelişmiş kültürü ile bütün varlığı vardır. Destanın her satırına dikkatle baktıkça halk dahiliğinin, halk zenginliğinin sınırsız temel kaynaklarını duyarız. “Sözlü edebiyatımızın çeşitli janr örneklerinin, vecizelerin, avuntu ve ağıtların, duyuru ve baş sağlığı dilemelerin, atasözlerinin, vasiyetnamelerin, kahraman destanlarının izlerini azçok “Kutadgu Bilig” destanından bulabilir ve eserin önemini daha da arttırdığını” bu destanı ilk defa nazım şeklinde Kazakçaya çeviren şair, ilim adamı A.Egeubaev dile getirmişti [4, 24]. Kısa ve anlatımı etkili sözleri, atasözlerini, deyimleri okurken Türk halklarının verimli toprağından yetişen eski devir tohumunu hissetmiş ve tanımış oluruz. Halk bilgisinin, sinelerin uç burcundan çıkan asil düşüncelerin yüzyılları arkaya bırakıp hayatını sürdürerek sonsuzluğa eriştiği bugün binlerce gönülleri şad etmektedir. Akademisiyen A.N.Kononov, “Kutadgu Bilig”in yazarı kendi eğitimci didaktik amacına halk dahiliğini, vecizeleri ve başka da kaynakları geniş bir şekilde kullanmıştır” diyor [4, 14]. Kazak edebiyatının eski devrini araştıran tanınmış ilim adamı N.Kelimbetov, “Kutadgu Bilig” yazarı Türk halklarının sözlü edebiyatının kaynaklarından kana kana içmiş. Bunun sayesinde şair halk edebiyatının sınırsız imkanlarını yazılı edebiyat tecrübesiyle birleştirebildi” diye yazıyor [1, 174]. Bundan biz eserin temelinde halk tecrübesinin bir çok prensipleri ile taleplerinin uygunluğunu, halk sözlü edebiyatıyla Türk yazı eserleri arasında birlik ve bütünlük, sosyal bir bağlantı, fikir ortaklığı bulunduğunu farkedebiliriz. Bu atasözleri ile vecizeler ve bununla birlikte deyimlerin ta IX – XI yüzyıllardan günümüze kadar kullanılagelmiştir. Y.Balasağunlu eserinin ana konu bakımından didaktik düşüncelere örülmüş hayat gerçeğini şiire dökmüş büyük bir yapıttır. Bu yüzden eserde nasihat türündeki atasözleri ve vecizeler çoktur. “Halk dahiliği” olarak adlandırılan bu ibret dolu sözler “dededen toruna miras kalagelen bir hazinedir” demek yerindedir. Her deyimın çıkarıcısı o devrin neslidir, kendi devrinin dünya görüşü ile inanç ve törelerine uyarak geleneksel fikri yagınlaştırmak ister. Çeşitli toplum hayatının tarzlarına göre bazı atasözlerinin manaları değişime uğrayabilir, zaman süzgeçinden geçemeyenleri eskiyip ya da yeni devre uygun bir şekile girerek yenileşir. Halk hazinesi daima ağzına kadar dolu olacak.

Eserde halk bilgisi ile halk sözlü edebiyatına ortak konular sık sık rastlanır. Destanın yüklendiği görevle, ele aldığı konularla ilgili ululuk hemen hemen her satırdan bulunur. Kazak sözlü edebiyatında ve eserde bulunan benzer vecizelerden birkaç örnek vermek yerinde olacaktır. Yusuf Balasağunlunun “Kutadgu Bilig”indeki veciler dilimizde şu şekilde rastlanır. Örneğin Kazaklar “Yamana (kötü kişiye) yaklaşma, cezası olur” Yusuf Has Hacibde (5256) “Esiz katılma köyürgey esiz”, bunun gibi Kazakçada “Ne eksen onu biçersin”, Yusufta ise: “Bu dünya içi bir tarla gibi, burada ne ekersen, yarın o biter” satırını görürüz. Halkımız “Jaman atka jal bites, janına torsır baylatpas – Arık kötü at semirirse, yanına matara bağlatmaz” veya “Özü bolğan kız törkinin tanımas – Kendi halini kendisi gören kız akraba tanımaz” diyor, bu düşünceleri Yusuf eserindeki:

Arık kötü ata yal biterse (semirirse) hemen sataşır,
Eyerini devirip, kendi istikametini kaybeder.

gibi satırlardan bulabiliriz. “Tüsi iygiden tünilme – Yüzü çirkin olmayandan umudunu kesme”, “Arsız – adamın korı – Namussuz, insanın zavallısıdır”, “Ne ekersen onu biçersin”, “Köp külgen bir jılar – Çok gülen, sonunda ağlar”, “Rahat izdesen – beynetinen korırpa, kuanış izdesen – kaygısınan korıkpa – Rahat, huzur arıyorsan, zorluğundan kaçma, sevinç arıyorsan, kederinden kaçma”, “Jıluı jok jürek – kuis keude – Sıcaklığı yok yürek, boş göğüstür”, “Âyeldin jalğız jetistigi bar: ol – dak túspegen arı – Kadının bir tek başarısı var: o, lekelenmemiş namusudur”, “Bilim - tausılmas baylık – İlim (bilgi), bitmez servettir”, “Köp jegen adam köp auradı – Çok yiyen kişi, çok hastalanır” “Sözdin de estisi bar, eseri bar – Sözün bile uslusu var, kaçığı var”, “İrigen auızdan şirigen söz şığadı – Tadı bozulan ağızdan çürük söz çıkar” gibi sözler dilimizde aynen tekrarlanır.

Şair ve tercüman A.Egeubaev, çağdaş Kazak edebiyatında değişmeden kullanılan vecize ve atasözlerin bir çoğunun Özbek, Tatar, Kırgız, Uygur sözlü edebiyatından da rastlandığını dile getiriyor [4, 14]. Halk sözlü edebiyatı ile XI. Yüzyıl destanındaki bilgili düşünce, kararları karşılaştırarak biz Türk halklarının manevî-kültürel ve tarihî yaşamında akıl, şuur seviyesinin ne kadar yüksek bir derecede olduğunu anlarız.

Zamanında Ayetler de, Hadisler de, sözlü edebiyat da “Kutadgu Bilig” destanını mazmun güzelliği ve muhteva bakımından zenginleştirdi.

Balasağunlu Yusufun “Kutadgu Bilig”i aynı soydan çıkan Türk halkları kültürünün büyük zirvesi, maneviyatın değerini yükselten ve anlam değeri sınırsız çok kıymetli hazinelerimizdendir.

Dünya edebiyatının değerli bir eseri “Kutadgu Bilig”, bugünkü neslin de, gelecek kuşağın da manevi ihtiyacını karşılayacak güzel sanat değeridir.

Türk nazım biçiminin bu ilk eserini eski Türk şiirinin sanatsal niteliklerinin çok gelişmiş olduğunu ispatlamak büyük yapıt diyebiliriz [4, 36]. Eserin halk ruhuyla bu kadar kaynaşması, unutulmaz manevi değer kazanması, yazarın Türk halklarının kendi tecrübesinden, halkın öz manevi yaşamından istediği kadar yararlanmış olduğundan dolayıdır. Bünyesine kendisine değin olan Türk edebiyatının kanunlarını ve bütün güzel niteliklerini toplamış temiz edebi eser olarak, kendisinden sonraki edebiyatın da devirlerine ayrıca gelişme istikameti sunmuş bir yapıttır.

Yusuf Balasağunlu destanı, aynı soydan türemiş Türk halklarının manevi altın hazinesidir.

KAYNAÇA

1. Nemat Kelimbetov. Ejelgi dâwir âdebiyeti/Eski devir edebiyatı. Almatı, Ana tili, 1991.
2. Orınbekov. Qazaq dalasının oyşıldarı/Kazak bozkırının düşünürleri. Almatı, Gılım, 1995.
3. T. Kidir. Orta gasir turki edebiyetine kurannin aseri. Khabarshi. № 3, 2004 y.
4. A. Egeybayev. Kutti bilik. Almatı, Zhazushi. 1986 y.
5. Allauadin Mansur. Kurani karim. Kazaksh magina men tusinigi. Almatı-Bishkek. 2006 y.
6. Yusup Balasaguni. Audargan A. Kuruszanuli. Turkistan. Turan. 2004 y.
7. A. Kuruszanuli. Eski turki jazba eskertkishteri. Almatı, Daur. 2001 y.
8. Nemat Kelimbetov. Kazak adebiyeti bastaulari. Almatı, Ana tili, 1998 y.

(9)

TÜRK DÜNYASI VE MİLLETLERARASI ÖRGÜTLER

Doç. Dr. Mehmet KARAGÜL

ÖZET

İçinde yaşadığımız süreçte uluslararası örgütleri tanımadan mevcut dünya sistemini anlamak mümkün olmadığı gibi, yine söz konusu örgütlerde etkin bir rol alamayan milletlerin küresel sistemde kendi milli çıkarlarını koruyabilmeleri de olası değildir.

Dolayısıyla bu bildiri çalışmasında öncelikle uluslararası örgütler teorik düzeyde ele alındıktan sonra Türk Dünyasının parçaları olan milli devletlerin mevcut uluslararası örgütlerdeki konumları ortaya konacaktır. Devamında ise Türk Cumhuriyetlerinin bölgesel ve küresel ölçekte daha etkin bir rol alabilmeleri için uluslararası örgütlerle olan ilişkilerini yeniden ele alması konuları irdelenecektir. Bu çerçevede, Türk Cumhuriyetlerinin bölgesel ölçekte kendi aralarında oluşturacakları örgütlerde özellikle karşılıklı çıkara dayalı bir sisteme oturması gerekliliği ortaya konacaktır.

GİRİŞ

Milletlerarası örgütler, son yüz yılın en önemli uluslararası aktörleri ve konularındandır. Bundan dolayı bu dönemi; “uluslararası örgütler yüzyılı” olarak niteleyenlerde az değildir. Gerek küresel, gerek bölgesel ölçekte, gerekse belli konular kapsamında son yüzyılda çok sayıda milletlerarası örgüt kurulmuş ve birçok milletlerarası ilişki de hep bu örgütler üzerinden gerçekleştirilmiş ve gerçekleştirilmektedir.

Bilhassa imparatorlukların parçalanması ve doğrudan sömürgeciliğin nispeten sora ermesi olgularına bağlı olarak, bu dönemde çok sayıda milli devlet kurulmuştur. Aynı süreçte ortaya çıkan uluslararası örgütlerin temel amaçlarını, milletlerarası sistemde yaşanan bu parçalanmış yapıyı kontrol etmek ve parçalanmaktan kaynaklanan güç kaybını telafi edebilmek şeklinde özetlemek mümkündür.

Esas itibarıyla baktığımızda, milletler için en önemli unsurun, kendilerini güven içinde hissedebilmeleri olduğunu rahatlıkla söylenebilir. Söz konusu güvenliğin sağlanması ise büyük ölçüde ülkenin ekonomik kalkınmışlığı ile paralel bir süreç arz etmektedir. Bu nedenle, iktisadi başarının ülkeler için doğrudan bir amaç olmasa da asli amaçlar için olmazsa olmaz şartlardan biri olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu nedenle olsa gerek, iktisadi alandaki başarıyı desteklemek için ekonomik amaçlı örgütlerin ön plan çıktığını görmekteyiz.

Bu çerçevede son yıllarda coğrafi ve kültürel ortaklığa bağlı birçok uluslar arası örgütün kurulduğunu ve bunların belli ölçülerde üyelerine pozitif çıkarlar sağladığını görmek mümkündür. Aynı şekilde Türk Dünyasına ait devletlerin de kendi aralarında etkili milletlerarası örgütler kurması ve var olanları çok daha etkin bir şekilde işletmeleri kaçınılmazdır.

A. Milletlerarası Örgütler

Milletlerarası örgütler, uluslararası düzeyde faaliyet gösteren, dolayısıyla birden çok devleti ya da sivil toplum kuruluşunu konu alan, ticari amaç gözetmeyen, belli amaçları ve organları olan, lakin devlet niteliği taşımamakla birlikte devletlere ait birçok yetkiyi kullanabilen uluslararası yapılanmalardır.

Türk Dünyası'nın uluslar arası örgütlerle olan ilişkilerini ortaya koyabilmek için öncelikle milletlerarası örgütler hakkında bir dizi açıklayıcı bilgi vermenin yararlı olacağı kanaatindeyiz.

a. Milletlerarası Örgütlerin Doğuşu

Uluslararası siyasi yapılanmaların, tarihi süreçte **bütünleş-dağıl-bütünleş** şeklinde gerçekleştiğine şahit olmaktayız. Bu bağlamda belli bir dönemde oluşan siyasal yapıların, devam eden zaman diliminde dağılma sürecine girdiği görülmektedir. Dolayısıyla şu an oldukça yaygın olan uluslararası örgütleri de bu sürecin toparlanma aşaması olarak değerlendirmek mümkündür.

İlk olarak parçalı bir yapıya sahip olan siyasal yapılanmalar, zamanla söz konusu parçalanmışlıktan kaynaklanan güç kaybı ve ortak düşmanlara karşı koyamama nedeniyle birleşme eğilimine girmektedirler. Belli bir süre birleşme süreci devam ederken, ortak güç ve menfaatler artmakta bu da sürecin devamını sağlamaktadır.

Ancak belli bir aşamadan sonra, gerek ortaya çıkan menfaatlerin paylaşımı ve gerekse iktidarı kullanmadaki antlaşmazlıklar bütünleşme hareketinin sonunu hazırlamaktadır. Söz konusu antlaşmazlıkların derinleşmesiyle, biraz da dış faktörlerin etkisiyle dağılma sürecine girilmektedir.

Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde yaygınlaşan uluslararası örgütleri ise milli devletlerle parçalanmış siyasal yapının, tekrar toparlanma çabası olarak değerlendirmek mümkündür.

Mesela, Anadolu Türk tarihinde bu **bütünleş-dağıl-bütünleş** sürecini açıkça gözlemlemek mümkündür. Parça parça Anadolu'ya gelen Türkler, Selçuklu İmparatorluğu ile birinci **bütünleşme** sürecini gerçekleştirmiş, daha sonra Anadolu beylikleri ile **dağılma** süreci yaşanmıştır. Devamında ise Osmanlı İmparatorluğu ile tekrar ikinci **bütünleşme** sürecini yaşayan Türkler, Birinci dünya savaşının ardından tekrar **dağılma** sürecine girmişlerdir(Karagül, 2010: 4).

Benzer yapılanmayı Avrupa tarihinde de gözlemlemek mümkündür. Avrupa önce dağınık bir siyasal yapılanmayla şehir devletlerini, ardından bütünleşik bir yapı olan Doğu ve Batı Roma İmparatorluğu sürecini yaşamıştır. Ardından tekrar dağınık bir yapılanma olan derebeylik ve milli devletler dönemini yaşamış olan Avrupa devamında bütünleşik bir siyasal yapılanma olan bugünkü Avrupa Birliğini yaşamaktadır.

Dolayısıyla milletlerarası örgütler, parçalanmış uluslararası siyasal yapıların tekrar bir araya gelerek daha güçlü bir pozisyon kazanma çabası olarak değerlendirilebilir.

b. Milletlerarası Örgütlerin Amaçları

Uluslararası örgütlerin amaçlarını **açık ve kapalı amaçlar** olmak üzere iki alanda ele almak mümkündür. Açık ve kapalı amaçlardan kasıt, uluslararası ilişkilerde her türlü müzakerenin veya faaliyetin karşı tarafa veya kamuoyuna açıkça ifade edilip edilmeme halidir.

Özellikle kurulan uluslararası örgütlerin antlaşma metinlerinde yer alan yazılı amaçları açık amaçlar şeklinde değerlendirmek gerekir. Lakin çoğu zaman aynı örgüt üyesi ülkeler arasında bile ilgili örgütten beklentiler farklı olabilmektedir. Bu beklentilerdeki farklılığı ise kapalı amaçlar olarak değerlendirmek daha gerçekçi olsa gerek.

Burada öncelikle açık amaçları aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür(Karagül-a, 2010: 196):

- * Uluslararası antlaşmazlıkların çözümü,
- * Ortak güvenliğin arttırılması,

- * Milletlerarası sistemde hukukun üstünlüğünü tesis etmek,
- * Savaşları ve çatışmaları önlemek ve barışı hâkim kılmak.
- * Ayrıca, ekonomik refah artışını teşvik etmek ve
- * İnsan hakkı ihlallerini önlemek şeklinde de diğer amaçları sıralanabiliriz.

Ancak bütün bu sayılan yazılı ve açık amaçlara ulaşmada merkez ülkelerin samimiyeti ve tarafsızlığı hep tartışılır olmuştur. Uluslararası örgütlerin amaçlarını belirlemede genel olarak örgütü kuran uluslararası iradenin küresel hedefleri belirleyici olduğunu ifade etmenin yararlı olacağı kanaatindeyiz. Ayrıca milletlerarası örgütler faaliyet alanına göre iktisadi, siyasi ve askeri olarak sınıflandırılabilir.

Söz konusu irade eğer gelişmiş bir ülke ise onun öncülüğünde kurulan bir örgütün amacı, söz konusu devletin uluslararası düzeydeki ekonomik, siyasi ve askeri hatta kültürel etkinliğini artırmak olacaktır. Diğer bir ifade ile bu tür oluşumlar, küresel güç olma amacıyla olan ülkeler için birer **Truva Atı** niteliğindedir. Söz konusu güçler, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler üzerindeki ekonomik ve siyasal beklentilerini, doğrudan kendi müdahaleleri ile değil, ancak bu tür oluşumlar aracılığı ile gerçekleştirmeyi yeğlemektedirler. Bu tür amaçları da kapalı hedefler olarak değerlendirmek daha olasıdır.

Söz konusu milletlerarası oluşumlar eğer gelişmekte olan ülkeler aracılığı ile kurulmuş ise bu ülkelerin adı geçen örgütlerden beklentileri ise çok daha mütevazıdır. İlgili ülkelerin beklentileri, bu örgütler vasıtasıyla mevcut konumlarını koruyabilmek ve bölgesel anlamda bir adım olsun ön plana çıkabilmek olarak değerlendirilebilir.

c. Milletlerarası Örgütler ve Uluslararası İlişkiler

Milletlerarası ilişkiler, zaman ilerledikçe artan bir eğilim göstermektedir. Çünkü milletlerarası ekonomik, siyasi, askeri ve kültürel ilişkiler artan ihtiyaçlara ve imkânlarla paralel olarak yoğunlaşmaktadır. Lakin artan uluslararası ilişkilerin daha ziyade milletlerarası örgütler düzleminde yapıyor olması bu manada önemli bir gerçeklik olsa gerek.

Bu çerçevede, uluslararası sorunların çözülmesi, mevcut ilişki düzeyinin geliştirilmesi, karşılıklı çıkarlar gözetilerek bölgesel ve küresel boyutta iş birliği imkânlarının artırılması, uluslararası ilişkilerin temel amaçları arasında yer almaktadır.

Bu tür uluslararası örgütlerin yaygınlığı ve ilişki düzeylerinin derinliği, uluslararası ilişkilerin daha güvenli ortamlarda sürdürülmesinde önemli katkı yapmaktadır. Özellikle bölgesel örgütlerin artması, sınır komşu ülkelerarasındaki nispeten küçük sorunların, daha güçlü ortak çıkarlar karşısında görmezlikten gelinmesine neden olabilmektedir. Dolayısıyla uluslararası örgütler, ülkeler arasındaki her türlü ilişki düzleminde özellikle mevcut ilişkilerin daha da geliştirilmesi doğrultusunda önemli katkı yapmaktadır (Karagül, 2010: 6-7). Bilhassa karşılıklı çıkarlara dayalı ekonomik, siyasi ve askeri ilişkilerde söz konusu örgütlerin son derece etkin rol üstlendikleri bilinmektedir.

d. Milletlerarası İktisadi İşbirliği ve Bütünleşme Hareketleri

Milletlerarası iktisadi işbirliği hareketleri, genelde ülkelerarasında belirli konularda ortak çalışmayı ve dayanışmayı öngörmektedir. Ancak iktisadi bütünleşme hareketleri ise işbirliği girişimlerine kıyasla ülkeler arasında daha derin ve kapsamlı bir ekonomik yapılanmayı öngörmektedir. Bu örgütlenme şeklinde işbirliğine göre öne çıkan en önemli farklılık, ortaya çıkan kurumsal yapının üye ülkelerden belli konularda yetki devralmasıdır. Böylelikle söz konusu uluslararası örgütler, uluslararası camiada yeni bir egemen kişilik olarak varlığını ortaya koymuş olmaktadır (Ertürk, 1991: 6-7).

Bu tür kuruluşların ilk hedefi üyeler arasındaki ticaretin serbestleştirilmesi, bu bağlamda uluslararası ticareti engelleyici her türlü uygulamanın ortadan kaldırılmasıdır. Bilhassa II. Dünya Savaşı'nın ardından ortaya çıkan bu tür uluslararası yapılanmalar, önceki yıllarda yoğun bir şekilde uygulanan **komşuyu zarara uğratma** politikalarının olumsuz sonuçlarını bertaraf etmeyi amaçlamaktadır.

Ayrıca bu tür yapılanmaların, belli bir bölge ülkeleri arasında gerçekleşmiş olması, ilgili ülkelerin bölgesel bir güç oluşturarak küresel ölçekte daha etkin rol alabilmeyi de hedefledikleri söylenebilir. Bütünleşme girişiminde bulunan ülkelerin, iktisadi, siyasi ve kültürel alanlarda birbirleriyle ortak özellikler arz etmesi önemli bir gerekliliktir.

e. İktisadi Bütünleşmelerin Amaçları

İktisadi birleşme gibi son derece önemli bir faaliyetten üye devletlerin insanları adına ciddi beklentilerin olması kaçınılmazdır. Söz konusu bu beklentileri genel ve özel boyutta ikiye ayırabiliriz.

Genel anlamda iktisadi bütünleşmelerin amacı; üye ülkelerin iktisadi alanda kazançlarını arttırarak, refah düzeyini yükseltmek ve uluslararası rekabette daha güçlü bir konum elde edebilmektir. Özel alanda ise iktisadi birleşmelerin amaçlarını detaylandırmak mümkündür.

i. Dış Ödemeler Güçlüklerinin Giderilmesi

Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin en temel sorunu, ödemeler bilânçosundaki açıklardır. Uluslararası Para Fonu (IMF), Uluslararası Ticaret Örgütü (DTC) ve Uluslararası Gümrük İşbirliği Örgütü (ICC) gibi uluslararası örgütler ülkelerin dış açıklarını finanse etme konusunda ve dış ticaretin arttırılması konularında uluslararası işbirliğini geliştirmeye çalışmaktadırlar (Güran ve Aktürk, 1997: 23).

ii. Uluslararası Ticaret ve Sermaye Hareketlerinin Serbestleştirilmesi

Milletlerarası iktisadi örgütlerin en dikkat çekici amacı, kuşkusuz küre üzerinde liberal politikaların hâkim kılınmasını sağlamaktır. Bu çerçevede mal ve sermaye hareketleri önündeki kısıtların kaldırılması milletlerarası iktisadi örgütlerin en yaygın hedeflerindendir.

Ticaretin serbestleşmesiyle artan uzmanlaşmaya bağlı olarak iktisadi refahı artacağı beklentisi bu tür faaliyetlerin asıl nedenidir. Ancak, yaşananlar serbest dış ticaretten ortaya çıkan kazancın yoksullaştıran büyüme teorisi çerçevesinde az gelişmiş ülkeler için değil, gelişmiş ülkeler için menfaat sağladığı şeklindedir.

iii. Gelişmekte Olan Ülkelerin Kalkınmalarına Fırsat Oluşturma

Dengeli bir iktisadi birliğin oluşması durumunda ülkelerin ekonomik alanda kalkınmalarına katkısı kaçınılmaz olacaktır. Çünkü daha büyük bir pazar, daha büyük bir üretim hacmi, daha büyük bir istihdam hacmi ve daha büyük ulusal gelir anlamına gelmektedir.

İktisadi birleşmelerle üye ülkeler, hem etrafında destek alabileceği belli bir ülke grubuna sahip olmuş olmakta, hem de böyle bir beraberliğin ortaya çıkaracağı güçle, ilgili ülkeler uluslararası arenada daha iyi bir mücadele verebileceklerini beklemektedirler (Güran ve Aktürk, 1997: 24).

iv. Ekonomik ve Siyasi Alanda Etkinlik Sahasını Genişletme

Her bir bölgede başat durumda olan ülkelerin bölgesel konumlarını kuvvetlendirerek, küresel ölçekte daha etkin olabilmek için iktisadi bütünleşmeler önemli fırsatlar sunmaktadır. Örneğin Almanya ve Fransa'nın Avrupa Birliğinin kuruluşundaki etkinliğini hala devam ettirmeleri ve Birliğin oluşturduğu gücü her fırsatta kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya çalışmaları buna en açık örnektir.

f. İktisadi Bütünleşme Aşamaları

Yukarıda belirtilmiş olduğu gibi, milletlerarası ekonomik bütünleşme hareketlerini, aslında uluslararası alanda yeni bir aktörün ortaya çıkmasına neden olan bir girişim olarak değerlendirebiliriz. Lakin bu tür oluşumların tek bir yapıda olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Söz konusu bütünleşme hareketlerini basitten, karmaşığa doğru kendi içinde belli aşamaları olan bir yapılanma olduğunu belirtmek çok daha anlamlı olacaktır. Bunları; serbest ticaret bölgesi, Gümrük birliği, ortak pazar, tam ekonomik birlik ve tam siyasi birlik şeklinde sıralayabiliriz.

a. Serbest Ticaret Alanı

Serbest ticaret sahası, iktisadi bütünleşme aşamalarının en dar kapsamlı olanı ve üye ülkelerin yetki devri gerçekleştirmesine gerek duyulmayan en basit temelli bir bütünleşme hareketidir. Üye devletler arasında gerçekleşecek olan ticarete konu mallara konan gümrük vergileri (tarife) ve miktar kısıtlaması (tarife) gibi engellerin kaldırılmasını öngörmektedir (Chacholiades, 1990: 223).

İlgili engellerin kaldırılmasında amaç: üye ülkeler arasında özellikle malların serbestçe dolaşımına imkân tanımak ve bu surette bölgede artan ticaret kazancı ile üye devlet vatandaşlarının refah artışına imkân sağlamaktır.

Serbest ticaret bölgesi antlaşmasına verilebilecek en önemli örnek EFTA (Avrupa Serbest Ticaret Alanı) antlaşmasıdır.

b. Gümrük Birliği

Gümrük birliği antlaşması ise iktisadi bütünleşme/birleşme hareketlerinin ikinci aşaması olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu aşamada ilgili devletler, serbest ticaret sahası birleşmesinde olduğu gibi öncelikle kendi aralarında malların serbestçe dolaşabilmesi için tarife ve kotaların kaldırılmasına imkân tanımakla birlikte, ayrıca antlaşma dışında kalan üçüncü ülkelere karşı da ortak bir dış ticaret politikası uygulanması konusunda antlaşmaya varırlar (Appleyard vd. 1998: 355).

Bu oluşumda üçüncü ülkelere karşı ortak tarifenin uygulanıyor olması, birleşmenin en önemli unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü burada oluşturulmuş olan uluslararası örgütün kurumsal kişiliğini görmekteyiz. Bu kurumsal kişilik, üye devletler adına yetki kullanarak uygulanacak olan ortak dış ticaret politikasını belirlemektedir (Seyitoğlu, 2001: 205).

c. Ortak Pazar

Ortak Pazar tarzındaki bir iktisadi birlik, gümrük birliği aşmasından bir adım daha ileri gidilerek, ülkeler arasında malların serbest dolaşımı ve üçüncü ülkelere karşı ortak tarife uygulanmasına ek olarak, üretim faktörlerinin de serbestçe dolaşımını öngörmektedir (Güran ve Aktürk, 1997: 14).

Üretim faktörlerinin serbest dolaşımıyla, üye ülkeler arasında; emek, sermaye ve girişimci hiçbir kısıtlamaya maruz kalmadan rahatça dolaşabilecektir. Böylelikle ülkeler arasındaki hem malların, hem de üretim faktörlerinin fiyat farklılığı ortadan kalkacak dolayısıyla, bölgesel kalkınma farklılığı ortadan kâkarak, toplam refahta ciddi bir artış ortaya çıkabilecektir.

d. İktisadi Birlik

Bölgesel alanda iktisadi bütünleşme hareketine girişen ülkelerin varabileceği en ileri aşamalardan biri olan ekonomik birlik aşaması, ortak pazar aşamasının bir adım ilerisindeki bir birleşme halini ifade etmektedir.

İktisadi birlik aşamasında, ortak pazara ilave olarak bütün ekonomik politikaların uyumlaştırılması hedeflenmektedir. Böylelikle, bütünleşmeye dahil olan ülkeler; ortak tarım politikası, ortak sanayileşme politikası, ortak hizmetler politikası

gibi bütün iktisadi alanlarda uygulanmak üzere tek düze politikaları oluşturup uygulamaya koymaktadırlar.

Böylesi bir yapılanma, üye devletlerin bağımsız iktisat politikası oluşmasını hemen hemen tamamen ortadan kaldırmaktadır. Neticede itibariyle ülkelerin değil, birliğin dış ticaret politikasından, para politikasından, tarım ve sanayi politikasından söz edilebilir hale gelmektedir (Ertürk, 1993: 9).

e. Siyasi Birlik

Öncelikle karşılıklı ekonomik çıkarları çoğaltmayı amaçlayan iktisadi bütünleşme hareketleri, dar kapsamdan geniş bir alana yayılarak ülkelerin ortak iş yapabilirliğini ispatlamaktadır. Bu tür bir birleşmeden ortaya çıkan sinerjinin de etkisiyle üye ülkeler, doğal olarak bu birleşme hareketlerini ekonomik sahanın yanında diğer alanlara da yayarak söz konusu bu sinerjiyi daha da artırmak istemektedirler.

Böyle bir isteğin sonucu, ekonomik birlik süreci, siyasi, kültürel ve askeri alanlara da genişletilerek, yeni bir bölgesel egemen devlet ortaya çıkmaktadır. Söz konusu egemen devletin ortaya çıkmasındaki en temel etken, üye devletlerin bir bir bütün alanlardaki egemenlik haklarını uluslar üstü kuruma devretmesidir.

Avrupa Birliği süreci tamamen bu aşamalara uygun bir gelişme trendini yansıtmaktadır. Bu sürecin büyük ölçüde **bütünleş - dağıl -bütünleş ikilemine** uygun bir gelişme olduğunu söyleyebiliriz. Yukarı da bahsedildiği şekliyle bu ikileme göre; toplumlar için parçalanmışlıktan kaynaklanan güç kaybını telafi edebilmek için önce birleşme çabası zaruri gözüktürken, birleşmeyle birlikte ise ortaya çıkan menfaati paylaşma ve iktidarı kullanma konusundaki analaşmazlık nedeniyle de parçalama sürecine girilmesi kaçınılmaz olmaktadır.

g. İktisadi Bütünleşmelerin Başarı Şartları

Bu güne kadar kurulan uluslararası iktisadi birliklerin hepsinin hedeflediği amaçlarına ulaşabildiğini söylemek mümkün değildir. Bunlardan çok azı nispeten başarılı olabilmıştır. Dolayısıyla, söz konusu bu başarı ve başarısızlığın nedenlerinin neler olduğunu detaylıca ortaya koymak son derece önemli bir husustur. Bu çerçevede, iktisadi birliklerin başarılı olabilmeleri için gerekli koşulları; coğrafi, iktisadi, siyasi, kültürel ve askeri alanlarda yakınlıklar şeklinde sıralamak mümkündür.

a Coğrafi Yakınlık

Ekonomik bütünleşme hareketlerinin başarılı olabilmelerinin temel şartlarından biri üye ülkelerin belli bir bölgeye ait olmalarıdır. Çünkü özellikle ticari alandaki yoğunlaşmada fiziksel yakınlığın son derece önemli bir katkısının olduğu kaçınılmazdır.

Aynı bölgede olan ülkeler için bölgesel anlamda ortak sorunlar ve ortak fırsatlar söz konusudur. Bu nedenle ortak sorunlara hep birlikte çözüm bulabilmek ve müşterek fırsatları değerlendirebilmek için aynı bütünleşmeye gidecek devletlerin aynı bölgede olması son derece önemli bir gerekliliktir (Karagül-a, 2010: 200).

Öte yandan, üretim faktörlerinin de serbest dolaşımının yoğunlaşması için yine coğrafi yakınlığın pozitif etkisi göz ardı edilemez bir durumdur. Bu nedenle AB, EFTA, LAFTA, NAFTA ve ASEAN gibi örgütlerin tamamı ekonomik anlamda bölgesel işbirliğini geliştirmek maksadıyla kurulmuşlardır.

b. İktisadi Yakınlık

Milletlerarası işbirliğine dâhil olan ülkelerin bu işbirliği hareketinde başarılı olabilmelerinin temel gerekliliklerinden biri de iktisadi kalkınma düzeyi ve yapılanma şekli itibariyle yakın ve benzer olmalarıdır.

İktisadi birlik, üye ülkeler arasındaki her türlü engellerin kaldırılmasını öngördüğü için oluşacak serbest rekabet ortamında dengeli bir ticaret için, üye ülkelerin

gelişmişlik düzeyi itibariyle aynı seviyede olmaları olmazsa olmaz şartlardandır. Aksi takdirde aynı şartlarda ve aynı sahada mahalle takımı ile birinci lig takımının maç yapmasına benzer bir ortaklık kurulacak ve kazanan hep güçlü taraf olacaktır.

c. Faktör Donanımı Hali

Ekonomik bütünleşmeye giden ülkelerin sahip oldukları ekonomik kaynakların birbirinin rakibi veya aynısı olmaması, ilgili kaynakların birbirinin tamamlayıcısı olması, söz konusu bütünleşme hareketinin başarısı için ciddi bir ihtiyaçtır (Ertürk, 1993: 83).

Mesela bir ülke emek yoğun iken, diğerinin sermaye yoğun olması tamamlayıcılık için yerinde bir örnektir. Ancak, emek yoğun ülkelerin az gelişmiş, sermaye yoğun ülkelerin ise gelişmiş olduğu gerçeği dikkate alındığında, bu teorik gerçekliğin pratikte çok da fazla işlemediği görülmektedir. Çünkü oluşan katma değerden sermayenin aldığı pay, emeğin aldığı paydan kat kat fazla olmaktadır. Bu da; az gelişmiş bir ülke ile gelişmiş bir ülke arasında oluşturulacak bütünleşmenin var olan farklılığı daha da arttıracakını öngören **Kutuplaşma Teorisi** gereğince, ilgili bütünleşme, toplam ürün artışı konusunda başarılı olunurken, ortaya çıkan gelirin adil dağılımı hususunda istenileni vermediği görülmektedir.

d. Siyasi Yakınlık

İktisadi işbirliği ya da birliklerin başarılı olabilmelerinde politik duruşun veya yaklaşımların etkisini göz ardı etmek mümkün değildir. Üye devletlerin siyasi yapılanmalarının benzer olması, hem kurumsal yapıların daha kolay oluşturulmasında etkili olacak, hem de ilgili ülkelerin uyum içinde olmaları sebebiyle yeni işbirliği ya da bütünleşme hareketi için gerekli olan güven ortamı çok daha kolay sağlanacaktır (Karagül, 2010: 23).

e. Kültürel Yakınlık

Dünya üzerindeki toplumların her birinin farklı kültürlere ait olması, uluslararası ilişkilerde temel belirleyici etkenlerdendir. Bu güne kadar din temelli kültürel farklılıklardan dolayı küre üzerinde sayısız savaşların çıktığı ve halen de devam etmekte olduğu bilinen bir gerçektir. Bu çerçevede kültürel yakınlığın veya uzaklığın, uluslararası ilişkilerde tarafların safını belirleyen en önemli faktör olduğunu belirtmek gerekir (Güran ve Aktürk, 1997: 16). Dolayısıyla ülkelerin hangi grup ülke ile işbirliği içinde olacağı ya da hangi grup ülke ile rakip olacağı büyük ölçüde kültürel temellere göre şekillenmektedir (Yalçıntaş, 1997: 975).

f. Askeri Yakınlık

Esas itibariyle ülkeler arasındaki askeri yakınlık veya uzaklık yukarıda bahsedilen diğer faktörlere bağlı bir sonuç halidir. Bu itibarla ekonomik ve kültürel alanda yakın işbirliği içinde olan ülkelerin, askeri olarak ta aynı yakınlığı göstermeleri beklenir. Dolayısıyla askeri anlamda yakınlık içinde olan ülkelerin iktisadi alanda oluşturacakları birleşme hareketlerinde de başarılı olmaları daha kolay olacağından hiç şüphe yoktur.

h. Ekonomik Bütünleşmelerin Etkileri

Ekonomik bütünleşme hareketlerinden yukarıda bahsedilen faydalara ulaşabilmek için bir takım teknik etkilerin kendisini göstermesi gerekmektedir. Bunları; ticaret yaratıcı, ticaret saptırıcı, üretim, tüketim ve dış ticaret hadleri üzerine olan etkiler şeklinde sıralayabiliriz.

a. Ticaret Yaratıcı Etkiler

Oluşturulan ekonomik bütünleşme hareketlerinin sebep olduğu etkilerden biri olan ticaret yaratıcı etkiler, ilgili ülkenin toplam ticaretinde yaşanan artış anlamına

gelmektedir (Ünsal, 2005: 412-414). İlgili ülkeler arasındaki gümrük tarifelerinin kaldırılmasıyla karşılıklı ticaretin artması, ticaret yaratıcı etkinin temel nedenidir. Ticaret yaratıcı etkiler toplumsal refahı olumlu yönde etkileyen bir gelişmedir.

b. Ticaret Saptırıcı Etki

İktisadi bütünleşme hareketi nedeniyle kaldırılan tarife ve kotalar sebebiyle birlik dışı ile yapılan ticaretin birlik içine kaymasıyla ortaya çıkmaktadır (Seyitoğlu, 2001: 207-208). Tarife ve kotaların olduğu bir ortamda, düşük maliyetle üretim yapabilen ülkelerle yapılan ticaret, birlik sonrası tarife ve kotaların kaldırılmasıyla nispeten daha yüksek maliyetle üretim yapan birlik içi ülkelere kaymaktadır. Ticaret saptırıcı etkinin kaynakların verimli kullanılan alandan daha verimsiz kullanılan alana kayması nedeniyle, toplum refahına olumsuz etki yapan bir gelişme olduğunu belirtmek gerekir.

c. Üretim ve Tüketim Etkisi

Üretim etkisi, ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkiler vasıtasıyla ortaya çıkmaktadır. Bütünleşme hareketleri, yüksek gümrük vergileri altında üretim yapan ülkeler açısından üretimin diğer ortak üyelere kaymasına neden olacaktır. Çünkü tarife ve kotaların kalkmasıyla talep daha ucuz üretim yapabilen ülkelere kayacaktır. Dolayısıyla, bütünleşmeler neticesinde üretim, korunan ülkelere diğer ortak ülkelere kayacaktır (Ünsal, 2005: 415).

Tüketimde ise bütünleşme girişimi neticesinde ciddi bir artış olacağını söylemek mümkündür. Çünkü o güne kadar, yüksek tarife ve kotalar ile milli sanayisini koruma çabasında olan ülkeler, ilgili tarife ve kotaları kaldırdıkları zaman dışarıdan içeriye çok daha ucuz ciddi bir mal girişi olacaktır. Bu gelişme, doğal olarak içeride yerli üretimin azalmasına ve tüketimin artmasına yol açacaktır.

Bu süreç kısa vadede ilgili ülkede geçici bir refah artışına neden oluyor gibi gözükse de içerideki üretimin daralmasına bağlı istihdamın ve gelirin azalması neticesinde orta ve uzun vadede ciddi bir sıkıntı ile karşılaşmak kaçınılmaz olacaktır. Görüldüğü şekliyle bütünleşme hareketleri, milli sanayisini koruma aşamasında olan ülkelere üretimin azalmasına, tüketimin ise artmasına yola açmaktadır (Kılıç, 2006: 209).

d. Ticaret Hadlerine Etkileri

Genel anlamda **ticaret haddi**, bir ülkenin ihracat birim ve ithalat birim fiyatlarının birbirine oranıdır. Yani ihraç malı fiyatının ithal malı fiyatına göre daha hızlı artması ilgili ülke adına dış ticaret haddinin iyileşmesi olarak değerlendirilmektedir. İktisadi bütünleşmelerin dış ticaret hadlerine etkileri, ülke ölçeğinde olabileceği gibi birlik bazında da görülebilir (Ertürk, 1993: 54-56). Birlik içinde tarife ve kotaların kaldırılması, rekabet edebilmek adına bazı malların fiyatlarında düşüşe neden oluyorsa, düşük fiyatlı malı satan tarafın dış ticaret haddi bozulurken, ilgili malın ithal eden tarafın dış ticaret haddi iyileşecektir.

e. İktisadi Bütünleşmeler ve Kutuplaşma Teorisi

Kutuplaşma teorisi, temelde serbest ticaret uygulamalarının az gelişmiş ülkeler aleyhine işlediğini savunan bir yaklaşımdır. Bu teoriye göre, iktisadi bütünleşmeye giden ülkeler arasındaki gelişmişlik farkı, azalmayacak artacaktır. Çünkü ortaya çıkan serbestlikle verimliliği yüksek olan kaynaklar, birliğin hep gelişmiş alanında toplanırken, az gelişmiş alanında ise verimliliği düşük üretim faktörleri yoğunlaşacaktır. Bu süreç ise tabi olarak birlik içindeki gelişmişlik farkını çok daha büyütecektir.

f. İktisadi Birlikler ve İkinci En İyi Teori

Dünya refahının topluca artması için karşılıklı ticaret hacminin dengeli bir şekilde çoğalması gerekmektedir. Bu sayede, bütün dünyadaki malların ve üretim faktörlerinin fiyatları eşitlenerek, insanlığın refahı adil ve dengeli bir biçimde yükselecektir. Bu ideal durumun gerçekleşmesi günümüz şartlarında pek olası görülmemektedir. Dolayısıyla, en azından bölgesel ölçekte ticareti arttırıcı bir girişim olarak değerlendirilen **gümrük birlikleri**, ikinci en iyi anlamında kabul görmektedir. Lakin Gümrük Birliklerinin kendinden beklenen söz konusu bu pozitif etkiyi gösterebilmeleri doğrudukları ticaret yaratıcı etkinin, ticaret saptırıcı etkiden büyük olmasına bağlıdır (Seyitoğlu, 2001: 215).

B. Uluslararası Örgütlerde Türk Dünyası

Uluslararası örgütlerin özellikle son yıllarda bir hayli ön plana çıkmış olması, her bölge ve ülke için ciddi bir gelişme olmuştur. Benzer şekilde Türk Dünyası'nın önemli öğelerinden olan Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkiye ve Türkmenistan devletlerinin bölgesel ve uluslar arası örgütlerdeki konumları bu manada oldukça önemli bir unsurdur.

Uluslararası örgütleri küresel ve bölgesel örgütler şeklinde ikiye ayırdığımızda, küresel örgütlerin az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için veri niteliğinde olduğunu, bölgesel örgütlerde ilgili ülkelerin çok daha etkin olabilecekleri söylenebilir. Bu bağlamda Türk dünyasının önemli unsurları olan devletlerin karşılıklı çıkarları dengeli bir şekilde gözetecek uluslar arası örgütler kurmaları yada mevcutlarına bu yönde yeniden işlerlik kazandırmaları zorunluluğu bulunmaktadır.

a. Küresel Örgütlerde Türk Dünyası

İçinde bulunduğumuz süreçte ülkelerin ekonomik, siyasi ve askeri gücü büyük ölçüde küresel boyutta faaliyet gösteren uluslar arası örgütlerdeki etkinliği ile doğrudan alakalıdır. Bu yüzden bütün ülkeler için BM, UPF, DB ve DTÖ gibi küresel örgütlerde söz sahibi olabilmek son derece önemli bir husustur. Ancak bu örgütlerde etkili olan ülkelerin hemen hepsi gelişmiş birkaç ülkeden ibarettir. Buna karşılık Türk Cumhuriyetlerinin de dahil olduğu az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin bu örgütlerde pasif konumda oldukları yadsınmaz bir gerçektir. Tablo 1'de görüldüğü üzere Türk Cumhuriyetleri küresel örgütlerin hemen hepsinde üyedirler, ancak bu örgütlerin işleyişi ve karar alma şekilleri az gelişmiş ülkelere fırsat tanımak yerine, daha ziyade gelişmiş ülkelerin çıkarlarına uygun politika ürettiği ve bu doğrultuda çalıştıkları bilinmektedir.

Örneğin, Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın Güvenlik Konseyi hariç, Genel Kurul gibi diğer organlarında alınan kararların bağlayıcılığı bulunmaktadır. Bağlayıcı karar alma yetkisi olan Güvenlik Konseyi ise ABD, Rusya, Çin, İngiltere ve Fransa veto haklarının olduğu bir birimdir. Dolayısıyla Dünya'nın kaderi hakkında geçerli söz söyleme yetkisi sadece bu beş ülkenin elindedir. Benzer şekilde UPF ve DB'nin karar alma şekilleri üyelerin ekonomik güçlerine göre oluşturulan kotalarına göre belirlenmektedir. Dolayısıyla bu örgütlerde de Türk Cumhuriyetleri gibi küresel güç olmaktan uzak devletlerin söz söyleme ve sözlerini dinletme imkânları bulunmaktadır.

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için dünyanın bu gerçeği bir veri niteliğindedir. Dolayısıyla bu ülkelerin bu konudaki hareket alanlarının geniş olduğunu söyleyebilmek pek olası değildir. Esas itibarıyla daha ziyade gelişmiş ülkelerin küresel planlarına uygun ve çıkarlarına uygun çalışan küresel uluslar arası örgütlerin faaliyetlerinden Türk Cumhuriyetleri gibi az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin menfaat sağlaması da pek mümkün gözükmemektedir. Bu nedenle ilgili ülkelerin

küresel örgütlere yaklaşımı çok daha temkinli olması gerekmektedir. Ancak küresel örgütlerdeki bu çekingenlik bölgesel etkin bölgesel örgütlerle sağlanacak sinerji ile belli ölçüde telafi edilebilecektir.

b. Bölgesel Örgütlerde Türk Cumhuriyetleri

Türk Cumhuriyetlerinin bölge ve dünya çapında daha etkin bir konuma gelebilmeleri, büyük ölçüde kültürel ve siyasal anlamda ortak değerleri paylaştıkları ülkelerle oluşturacakları siyasi ve iktisadi örgütlerle gerçekleşecektir. Bu bağlamda ilgili ülkelerin öncelikle üyesi oldukları mevcut bölgesel örgütleri daha etkin hale getirmeleri gerektiğini ifade etmek durumundayız.

Uluslar arası iktisadi örgütlerden beklenen karşılıklı kazancı elde edebilmek için gerekli olan coğrafi, iktisadi, siyasi, kültürel ve askeri yakınlık ile faktör tamamlayıcılığı ön şartların hemen hepsi Türk Cumhuriyetleri arasında mevcuttur. Bunlar arasında en sıkıntılı durum Türkiye ile aralarındaki fiziksel uzaklıktır. Buna karşılık ilgili ülkeler arasındaki kültürel ve siyasal yakınlık ile faktör tamamlayıcılığı faktörleri son derece tatmin edici bir haldir. Çünkü toplumlar için her ne kadar ekonomik güç arzu edilen bir hal olmakla birlikte, asıl amaç, ait olduğu toplumla birlikte güven içinde geleceğe bakabilmektir. Bu çerçevede ekonomik güç, geleceğe güvenle bakabilme amacına hizmet eden en temel araçtır. Dolayısıyla toplumların işbirliği arayışları, kendinden olmayana karşı kendinden olanla ortak hareket etmeye dayanmaktadır.

Bu nedenle Türk Cumhuriyetleri arasında var olan milli, dini ve tarihi ortak değerler, kurulan ve kurulacak olan iktisadi ve siyasi bölgesel örgütlerin temel dinamiği olacaktır. Burada temel sorun var olan iktisadi yetersizlikler değil, ülke yönetimleri arasındaki güven ve irade eksikliğidir. Dolayısıyla güçlü bir irade ile ve karşılıklı güven ve çıkara dayalı duygusallıktan uzak bir şekilde kurulacak ve işletilecek olan örgütler bütün Türk dünyası için önemli bir sıçrama tahtası olacaktır.

Bu bağlamda ilgili ülkelerin özellikle mevcut diğer ülkelerle ve örgütlerle olan ilişkileri de dikkate alınmak zorundadır. Çünkü bilhassa aktif olan küresel güçlerin kendilerine alternatif yada kendi kontrolleri dışında yeni güç merkezleri istemeyecekleri bir gerçektir. İşte bu veriden yola çıkarak bütün ülkelerin dengeli bir siyaset yürütmeleri zorunluluk arz etmektedir. Eski SSCB'nin dağılmasıyla ortaya çıkan yeni Türk Cumhuriyetleri'nin Rusya ve Bağımsız Devletler Topluluğu ile olan ilişkileri ile Türkiye'nin ABD ve Avrupa Birliği ile olan ilişkileri bu bağlamda önemli bir engel oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Gerek Türkiye'nin, gerekse diğer Türk Cumhuriyetleri'nin hâlihazırdaki dış bağlantıları önemli ve gerekli olmakla birlikte; bu bağlantıların söz konusu ülkelerin kendi çıkarları doğrultusunda yeni bağımsız politika oluşturmalarına engel teşkil etmesine müsaade edilememelidir. Çünkü Türk Cumhuriyetleri'nin kendi aralarında gerçekleştirecekleri ekonomik ve siyasi işbirliğinden sağlayacakları karşılıklı menfaati diğer uluslar arası örgütlerden sağlaması pek mümkün gözükmemektedir. Bunun en önemli nedeni hiç kuşkusuz diğerleri ile var olan kültürel farklılığa karşı, kendi aralarındaki kültürel yakınlıktır. Bu nedenle ABD, AB ve Rusya için Türk Coğrafyası ilk planda ekonomik ve siyasi etki alanı genişletme anlamına gelmektedir. Buna karşılık aynı kültürel değerleri paylaşan Türk Cumhuriyetleri için birbirlerinin güçlü olması küresel ölçekte rekabet edebilmek için en az kendilerinin güçlü olmaları kadar istenen bir şeydir. En azından korkulan bir gelişme değildir.

C. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT)

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, ilk olarak Kalkınma için Bölgesel İşbirliği Örgütünün (RCD'nin dağılmasının ardından 1985'de Türkiye, İran ve Pakistan

tarafından kültürel ekonomik ve ticari işbirliğini geliştirmek amacıyla kurulmuş ve 1992 yılında Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Azerbaycan'ın da katılımıyla oldukça geniş bir bölgesel bütünleşme teşkilatı haline gelmiştir.

Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne (EİT) 1985 yılında Türkiye, İran ve Pakistan'ın ardından Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla diğer Türk Devletleri de bu örgüte dahil olmuşlardır. EİT olarak da bilinen bu örgütün halen 10 üyesi bulunmaktadır. Bu ülkeler: Türkiye, Pakistan, İran, Azerbaycan, Afganistan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Özbekistan'dan oluşmaktadır.

EİT'e 1992 yılında yeni üyeler katılırken, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın, ekonomik kalkınmalarına destek olabileceği düşüncesiyle hareket edilmişti. Ancak Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın genişlemesi, örgüte bir yandan yeni imkânlar sunarken, öte yandan Teşkilat'ın üstesinden gelmesi gereken yeni sorunları da beraberinde getirmiştir.

Teşkilat'a yeni katılan yedi üyenin denize çıkışı bulunmamaktadır. Bu ülkelerin iktisaden gelişebilmeleri, ulaşım alanında karşılaşılan bu ciddi sorunla doğrudan ilgilidir. Öte yandan, yeni üyelerin merkezi ekonomiden serbest pazar ekonomisine geçmek için bir dönüşüm sürecinden de geçmekte oldukları göz önünde alındığında, durum daha iyi anlaşılabilir.

Teşkilatın belirlediği hedefleri yakalayabilmesi için mutlak surette uyacağı ve ayrılmayacağı bir dizi ilkeleri de kendisine rehber edinmiştir. Bizce bu ilkelerin en önemlisi, ülkelerarası eşit egemenlik ve karşılıklı çıkarların korunması ilkesidir.

EİT üyeleri; siyasi, kültürel, ticari ve ekonomik alanda işbirliğini hedeflemektedirler. Bu amaç doğrultusunda 2015 yılına kadar serbest ticaret bölgesi oluşturmak en önemli aşama olarak belirlenmiş durumdadır. Hedeflerinden bir diğeri ise üyeleri arasında bir platform oluşturarak işbirliğini genişletmektir. Genişleme sonunda Teşkilat; nüfusu 350 milyonu bulan, 7 milyon kilometrekare alana yayılmış, zengin doğal kaynaklara sahip on üyeli uluslararası bir örgüt halini almıştır (DPT, 2007: 84).

• EİT'nin ulaşmayı planladığı hedefleri ise aşağıdaki şekilde sıralamak olasıdır:

- Üye ülkelerin sürdürülebilir ekonomik kalkınmalarını sağlamak,
- Bölge içi ticari engelleri kaldırmak suretiyle, bölgesel ticareti arttırmak ve öylelikle bölge ülkelerinin küresel ticaretteki paylarını yükseltmek,
- Üye devletlerarası ve diğer üçüncü ülkelerle olan mevcut taşımacılık ve iletişim ağlarını arttırmak ve iyileştirmek, ekonomik serbestleşmeyi, serbest piyasa ekonomisine geçişi hızlandırmak,
- Özelleştirmeyi teşvik etmek, EİT Bölgesinin metal rezervlerinin hareketliliğini ve kullanılabilirliğini arttırmak,
- EİT Bölgesinin endüstri ve tarım potansiyelinin verimli kullanılabilirliğini geliştirmek, uyuşturucu ve ilaçların kötü amaçlı kullanımı, çevre ve çevreyi koruma ile tarihi ve kültürel dokuyu muhafaza etme konularında EİT Bölgesinde toplumlar arası işbirliğini geliştirmek,
- Bölgesel ve küresel ölçekteki diğer örgütlerle karşılıklı çıkarları geliştirmeye dönük işbirliği imkânlarını arttırmak.

EİT'nin üye ülkeler arasında işbirliğinin geliştirilmesine önem atfettiği öncelikli sektörlerden biri de bölgesel ticaretin güçlendirilmesidir. Bu bağlamda Mart 2000'de Tahran'da düzenlenen EİT Ticaret Bakanları Toplantısı'nda EİT Ticaret İşbirliği Çerçeve Anlaşması imzalanmıştır. Bu yöndeki hedeflerin gerçekleştirilmesi

doğrultusunda bir dizi çalışmada bulunulsa da yeterli olduğunu söyleyebilmek mümkün değildir.

EİT'nun ilgi duyduğu diğer önemli bir işbirliği alanı da enerjidir. Bu doğrultuda bölgenin zengin enerji kaynaklarının akılcı bir şekilde kullanılması ve uluslararası pazarlara ulaştırılması hayati önem taşımaktadır. EİT, üye ülkelerin elektrik sistemlerinin birbirine bağlanması projesinin fizibilite çalışması için İslam Kalkınma Bankası'ndan 400.000 ABD Doları hibe yardımı sağlamıştır. Bu örnek olay, Teşkilat'ın diğer uluslararası kuruluşlarla yakın işbirliğinde bulunmasının ne kadar yararlı olabileceğinin açık bir örneğidir.

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, küreselleşmenin olumsuz etkilerinin özellikle gelişme yolundaki ülkeler üzerinde bariz bir şekilde hissedildiği günümüzde, söz konusu menfi etkileri asgari seviyeye indirme çabalarına katkıda bulunmayı da hedeflemektedir. Ancak Teşkilat'ın kendisine sunulan potansiyeli tam anlamıyla değerlendiremediği yönünde haklı eleştiriler de sık sık gündeme gelmektedir.

Türk cumhuriyetleri bugünkü üretim imkanları dikkate alındığında, büyük imkanlara sahip oldukları ham petrol, doğal gaz, endüstriyel hammaddeler yanında sınırlı sayıda sanayi ürünleri ihraç edebilecek durumdadırlar. İthal etmek ihtiyacında oldukları ürünler ise başta temel besin maddeleri olmak üzere genel olarak tüketim mallarıdır(Alagöz, vd., -: 70)

Sonuç

Milletlerarası ilişkilerin “Bütünleş Dağıl ve Bütünleş” şeklinde olduğu dikkate alındığında uluslararası örgütlerin bütünleşme aşamasına ait süreci oluşturduğu görülecektir. Bu aşamada gelişmiş ülkeler, küresel hedeflerine milletlerarası örgütler üzerinden ulaşmaya çalışırken, gelişmekte olan ülkeler ise milletlerarası örgütler vasıtasıyla bölgesel işbirliği imkânlarını arttırmak suretiyle ekonomik ve siyasi alanda küresel güçlere karşı koymaya çalıştıkları görülmektedir.

Bu sebeple hem gelişmiş ve hem de gelişmekte olan ülkelerin milletlerarası örgütlerden kendi çıkarlarına has beklentileri olduğu açık bir olgudur. Dolayısıyla her grup ülke bir şekilde, ya yeni milletlerarası örgütler oluşturmak yada mevcutlarında yer alarak kendisinin bölgesel ve küresel beklentilerine katkı sağlama çabasında oldukları görülmektedir.

Bu çerçevede Türk Cumhuriyetlerinin de küresel ve bölgesel ölçekte faaliyet gösteren örgütlere katılmaları veya yenilerini oluşturmaları son derece normal ve gerekli bir olgudur. Ancak nihai amacın, herhangi bir örgüte her ne surette olursa olsun üye olmak değil, mutlak surette fayda sağlayacağına inanılan örgütlere üye olmak ve bu türden örgütleri hayata geçirmek olduğu bilinmelidir.

Özellikle Türkiye ile Türk Cumhuriyetlerinin iktisadi yapıları, ihracat potansiyelleri ve ithal ettikleri maddeler itibarıyla değerlendirildiğinde birbirlerini tamamladıkları görülmektedir. Bununla birlikte Türkiye dışındaki diğer bağımsız Türk Cumhuriyetleri yaklaşık 2 milyon km² toprak ve 58 milyon nüfusa sahiptir. Öte yanda Türkiye'nin dünyadaki bilinen doğal gaz rezervlerinin yaklaşık %40'ına, petrol rezervlerinin ise %67'sine sahip olan Orta Doğu ve Orta Asya ile bu ürünlerin en büyük talep edicisi batı ülkeleri arasında doğal bir köprü konumunda olduğu dikkate alındığında(Akdiş,--), bu ülkeler arasında gerçekleştirilecek olan olası bir örgütün ne denli büyük menfaatler sağlayacağı görülecektir.

Türk Cumhuriyetlerinin ekonomik ve siyasi konularda birlikte hareket etmeleri bölgesel bir güç olabilmelerinin tek şartıdır. Bunu başaramamaları halinde ise şuan

emarelerini gördüğümüz üzere, her biri ayrı bir küresel gücün desteğini alarak bölgesinde var olabilme mücadelesi verecektir(Şener, 1997, 958) ki bu da uzun vadede ne kendisi ne de diğerleri adına hiçte olumlu bir sonuç vermeyecektir.

Bu itibarla özellikle Türk Cumhuriyetleri arasında bölgesel işbirliğine dayalı karşılıklı iktisadi ve siyasi menfaat sağlayabilecek dar amaçlı dinamik bir örgüte ihtiyaç olduğu söylenebilir. Böyle bir yapılanma gerçekleştirilirken, Rusya gibi diğer bölge ülkeleri ile olan ilişkiler zedelenmeden, karşılıklı menfaat ve eşit hak ve sorumluluk esasına göre oluşturulmalıdır(Türkeş, 1997, 911). Ayrıca ilgili örgütün üyeleri ve açmaları ilke başta oldukça dar tutulmak zorundadır. Henüz karşılıklı güvenin ve menfaat oluşumunun sağlanamadığı bir ortamda çok sayıdaki üyenin oldukça fazla konuda etkin işbirliğine gitmeleri ve bunda başarılı olmaları mümkün gözükmemektedir. Ekonomik İşbirliği ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütlerinin geçen sürede hedeflenen başarıya ulaşamamalarında bu arızanın etkili olduğunu ifade etmek yanlış olmasa gerek.

KAYNAKÇA

AKDİŞ, Muhammed; (), Orta Asya Türk Cumhuriyetleri İle Ekonomik Sosyal Kültürel İlişkiler- Bölgeye Yabancı İlgisi ve Beklentiler, ---, <http://makdis.pamukkale.edu.tr/Mak5.htm> (28.02.2011)

ALAGÖZ, Mehmet, YAPAR, Sinem ve UÇTU, Ramazan; (-), Türk Cumhuriyetleri ile İlişkilerimize Ekonomik Açından bir Yaklaşım, --.

APPLEYARD, D., ALFRED, J., ve FIELD, Jr. (1998), International Economics, 3. Baskı, Mc.Grow—Hill Companies, Milletlerarası Baskı.

CHACHOLIADES, Miltiades; (1990), **International Economics**, McGraw-Hill Inc. New York.

DPT; (2007), **Dış Ekonomik İlişkiler Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Yayın No: 2735 –ÖİK: 686.

ERTÜRK, Emin; (1993), **Ekonomik Entegrasyon Teorisi**, Ezgi Kitapevi, Bursa.

GÜRAN, Nevzat ve AKTÜRK, İsmail; (1997), **Uluslararası İktisadi Kuruluşlar**, Anadalu Matbaacılık, İzmir.

KARAGÜL, Mehmet; (2010), **Uluslararası İktisadi Örgütler ve Azgelişmiş Ülkeler**, Nobel, Ankara.

KARAGÜL-a, Mehmet; (2010), **Tehdit ve Fırsatlarıyla Dünya Ekonomisi**, Nobel, Ankara.

KILIÇ, Ramazan; (2006), Uluslararası Ekonomik Entegrasyon, İçinde **Dünya Ekonomisinden Seçme Konular**, Edit. Feride Öztürk ve Fatih Çelebioğlu, Seçkin Yayınevi, Ankara.

SEYİTOĞLU, Halil; (2010), **Uluslararası İktisat**, Kurtiş Matbaacılık, İstanbul.

ŞENER, Halil; (1997), Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri İlişkilerinde Organizasyon Sorunu, **Yeni Türkiye**, 15.

TÜRKEŞ, Alparslan; (1997) Siyasi Analiz ve Organizasyon, **Yeni Türkiye**, Sayı 15.

ÜNSAL, Erdal; (2005), **Uluslararası İktisat**, İmaj Yayınevi, Ankara

<http://www.ulkeler.net/>, (Erişim: 15 02 2011)

YALÇINTAŞ, Nevzat; (1997), Türk Birliği, **Yeni Türkiye**, 15.

http://www.turkcebilgi.com/uluslararası_örgütler_listesi/ansiklopedi,(Erişim: 12.02.2011)

EKLER:

**Tablo 1: TÜRK CUMHURİYETLERİ'NİN
ÜYE OLDUĞU ULUSLARARASI ÖRGÜTLER**

ULUSLARARASI ÖRGÜTLER	Türkiye	Azerbaycan	Kazakistan	Kırgızistan	Özbekistan	Türkmenistan
AsDB (Asya Kalkınma Bankası)	X	X	X	X	X	X
AG (Avustralya Grubu)	X					
BIS (Uluslararası Ödemeler Bankası)	X					
BSEC (Karadeniz Ekonomik İşbirliği)	X	X				
CCC (Gümrük İşbirliği Konseyi)	X	X	X	X	X	X
CE (Avrupa Konseyi)	X	X				
CERN (Av. Nükleer Araşt. Merkezi)	x					
CIS Bağımsız Devletler Topluluğu		X	X	X	X	X
EAPC (Avrupa - Atlantik Ortaklık Konseyi)	X	X	X	X	X	X
EBRD (Avrupa Yatırım ve Kalkınma Bankası)	X		X	X	X	X
ECE (Bir. Mil. Avrupa Ekonomik Komisyonu)	X		X	X	X	X
ECO (Ekonomik İşbirliği Örgütü)	X	X	X	X	X	X
ESCAP (Asya ve Pasif. Eko. ve Sos. Komisyonu)	X	X	X	X	X	X
EU (Avrupa Birliği)	x					
FAO (Tarım ve Gıda Örgütü)	X	X	X	X		X
IAEA (Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı)	X		X		X	
IBRD (Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası)	X	X	X	X	X	X
ICAO (Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü)	X	X	X	X	X	X
ICC (Milletlerarası Ticaret Odası)	X					
ICFTU (Ulus. Serb. Tic. Birl. Konfederasyonu)	X	X				
ICRM (Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Hareketi)	X	X		X	X	X
IDA (Uluslararası Kalkınma Birliği)	X	X	X	X	X	
IDB (İslam Kalkınma Bankası)	X	X	X	X		X
IEA (Uluslararası Enerji Ajansı)	X					
IFAD (Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu)	X	X	X	X		
IFC (Uluslararası Finansman Kurumu)	X	X	X	X	X	X
IFRCS (Ulus. Kızılhaç ve Kızılay Topl. Feder.)	X	X		X	X	X
IHO (Uluslararası Hidrografi Örgütü)	X					
ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü)	X	X	X	X	X	X
IMF (Uluslararası Para Fonu)	X	X	X	X	X	X
IMO (Uluslararası Denizcilik Örgütü)	X	X	X			X
Inmarsat (Ulus. Denizcilik Uydu Teşkilatı)	X					
Intelsat (Ulus. Telekomn. ve Uydu Örgütü)	X	X	X	X	X	X
Interpol (Uluslararası Polis Teşkilatı)	X	X	X	X	X	
IOC (Uluslararası Olimpiyat Komitesi)	X	X	X	X	X	X
IOM (Uluslar arası Göçmen Teşkilatı)	x		X	X		X

ISO (Uluslararası Standartlar Örgütü)	X	X	X	X	X	X
ITU (Uluslararası Haberleşme Birliği)	X	X	X	X	X	X
NAM (Tarafsızlık Hareketi)		X	X	X	X	X
NATO (Kuzey Atlantik Asamblesi)	X					
NEA (Nükleer Enerji Kurulu)	X					
NSG (Nükleer Tedarikçiler Grubu)	X					
OAS (Amerika Devletleri Teşkilatı)	x	X	X			
OECD (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü)	X					
OIC (İslam Konferansı Örgütü)	X	X	X	X	X	X
OPCW (Kim. Silahları Yasaklama Organizasyonu)		X	X	X	X	X
OSCE (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü)	X	X	X	X	X	X
PFP (Barış İçin Ortaklık)	X	X	X	X	X	X
PCA (Daimi Hakemlik Mahkemesi)						
UN (Birleşmiş Milletler),	X	X	X	X	X	X
UNCTAD (Bir. Mil. Ticaret ve Kalk. Konferansı)	X	X	X	X	X	X
UNESCO (Eğitim-Bilim ve Kültür Örgütü)	X	X	X	X	X	X
UNHCR (BM Mülteciler Yüksek Komiserliği)	X	X		X		
UNIDO (Endüstriyel Kalkınma Örgütü)	X		X	X	X	X
UPU (Dünya Posta Birliği)		X	X	X	X	X
UNIKOM (BM Irak-Kuveyt Gözlem Misyonu)	X					
UNMIBH (BM Bosna Hersek Misyonu),	X					
UNMIK (BM Kosova Geçici Yönetimi)	X					
UNOMIG (BM Gürcistan Gözlem Misyonu)	X					
UNRWA (BM Filistin Mült. Yardım Komisyonu)	X					
UNTAET (BM Doğu Timor Geçici Yönetimi)	X					
UPU (Dünya Posta Birliği)	X					
WEU (Batı Avrupa Konseyi)	X					
WFTU (Dünya İşçi Sendikaları Federasyonu)	X	X	X	X	X	X
WHO (Dünya Sağlık Örgütü)	X	X	X	X	X	X
WIPO (Dünya Fikri Mülkiyet Teşkilatı)	X	X	X	X	X	X
WMO (Dünya Meteoroloji Örgütü)	X	X	X	X	X	X
WToO (Dünya Turizm Örgütü)	X		X	X	X	
WTrO (Dünya Ticaret Örgütü)	X	X		X	X	

Türk Cumhuriyetlerinin Ekonomik ve Sosyal Görünümü

	Türkiye	Azerbaycan	Kazakistan	Kırgızistan	Özbekistan	Türkmenistan
Nüfus:	76,805,524 (2009)	8,238,672 (2009)	15,399,437 (2009)	5,431,747 (2009)	27.000.000 (2005)	4,884,887 (2009)
Yüzölçümü:	780.000 km ²	86,600 km ²	2,717,300 km ²	198,500 km ²	447,400 km ²	488,100 km ²
GSYİH: (Satın alma Gücü paritesi)	627.2 milyar \$ (2006)	21,2 Milyar \$	71,1 milyar \$ (2006)	10.49 milyar \$ (2006)	54.81 milyar \$ (2006)	19.6 milyar \$ (2000)
Fert başına GSYİH:	7.561 \$ (2004)	2,600 \$	4,700 \$	1,900 \$	2,300 \$	4000 \$
Yönetim biçimi:	Parlamentar demokrasi	Başkanlık Cumh. Tipi	Başkanlık Cumhuriyet Tipi	Başkanlık Cumhuriyet Tipi	Başkanlık Cumh Tipi	Başkanlık Cumh Tipi
Sulanan arazi:	52,150 km ² (2003)	14,550 km ² (2003)	Tarıma uygun topraklar: %8.28	10,720 km ² (2003)	35 000 km ²	13,000 km ² (199)
İş gücü:	25 056 milyon (2006)	5.45 milyon (2005)		2.7 milyon	14.44 milyon (2006)	
Sektörlere göre işgücü dağılımı:	Tarım % 25	Tarım ve ormancılık %41, endüstri %7, hizmet %52 (2001)	Endüstri %30, tarım %20, hizmet %50 (2002) İşsizlik oranı: %7.4 (2006)	tarım %55, endüstri %15, hizmet %30 (2000 verileri)	Tarım: %31.1 endüstri: %25.7 hizmet: %43.2 (2006)	tarım: %25 endüstri: %43 hizmet: %32 (1999)
Dış borç tutarı:	277.1 milyar \$ (2008 verileri)	2.997 milyar \$ (2008)	107.8 milyar \$ (2008 verileri)	2.483 milyar \$ (2006)	4.713 milyar \$ (2006)	2.5 milyar \$ (2000)
İhracat:	85.142 milyar \$ (2006)	6.117 milyar \$ (2005)		701.8 milyon \$ (2006)	5.51 milyar \$ (2006)	2.4 milyar \$ (2000)

İhracat ürünleri:	kara taşıtları ve bunların aksam, parçaları, örme giyim eşyası, makineler, mekanik cihazlar, kazanlar, aksamı	Petrol ve gaz %75, makineler, pamuk, gıda ürünleri	petrol %40, makine, kimyasal ürün, tahıl, yün, et, kömür	Pamuk, yün, et, tütün, altın, cıva, uranyum, hidro güç, makine, ayakkabı	Pamuk, altın, doğal gaz, mineral gübre, tekstil, gıda maddeleri, otomobiller	gaz %33, petrol %30, pamuklu kumaş %18, tekstil %8 (1999)
İthalat	137.032 milyar \$ (2006)	4.656 milyar\$ (2005)	22 milyar \$ (2006)	1.177 milyar \$ (2006)	3.99 milyar \$ (2006)	1.65 milyar \$ (2000)
İthalat ürünleri	mineral yakıtlar, mineral yağlar, makineler, mekanik cihazlar, kazanlar, aksam ve parçaları vb. (2006)	Makine ve araç - gereçler, gıda ürünleri, metaller, kimyasallar	Makine ve parçaları, yapı malzemeleri, petrol ve gaz, araçlar	Petrol ve gaz, makine ve parça, gıda maddeleri	Makine ve parça, kimyasallar, metaller, gıda maddeleri	Makine ve parça %60, gıda maddeleri %15 (1999)
İhracat ortakları:	Rusya Federasyonu, Almanya, Çin, İtalya, Amerika Birleşik Devletleri (2006)	İtalya %30.3, Fransa %9.4, Rusya %6.6, Türkiye %6.3, Türkmenistan %6.3, Gürcistan %4.8, İsrail %4.5,	Rusya %12.4, Almanya %12, Çin %11.2, İtalya %8.8, Fransa %8.6, Romanya %5.1, ABD %4.5 (2005)	BAE %35.6, Rusya %18.6, Çin %13.4, Kazakistan %13 (2005)	Rusya %23.8, Çin %11.9, Kazakistan %6.9, Türkiye %6.9, Ukrayna %5.4, Bangladeş %4.7, Polonya %4.2, Tacikistan %4 (2005)	Ukrayna, İran, Türkiye, Rusya, Kazakistan, Tacikistan, Azerbaycan
İthalat ortakları:	ABD, Avrupa Birliği ülkeleri ile Çin ve Orta Doğu ülkeleri	Rusya %17, İngiltere %9.1, Singapur %9.1, Türkiye %7.4, Almanya %6.1, Türkmenistan %5.8, Ukrayna %5.4, Çin %4.1 (2005)	Rusya %35.7, Çin %21.3, Almanya %7.1 (2005)	Çin %43, Rusya %19.7, Kazakistan %12.1, Türkiye %4.4 (2005)	Rusya %26.6, Güney Kore %15.2, Almanya %8.8, Kazakistan %7.1, Çin %7.1, Türkiye %4.7, Ukrayna %4.7 (2005)	Ukrayna, Türkiye, Rusya, Almanya, ABD, Kazakistan, Özbekistan

Din:	Müslüman %99.8, diğer %0.2 (Hristiyan, Yahudi, diğer)	Müslümanlar %96, Ortodoks %2.5, diğer %1.8	Müslüman %47, Rus Ortodoksları %44, Protestanlar %2, diğer %7	Müslüman %75, Rus Ortodoksları %20, diğer %5	Müslüman %88, Doğu Ortodoks %9, diğer %3	Müslüman %89, Doğu Ortodoks %9, diğer %2
Doğal kaynakları:	Demir, bakır, kurşun, kömür, bor, çıva, krom, uranyum ve diğer madenler	Petrol, doğal gaz, demir yatakları, metaller, alüminyum	Petrol, doğal gaz, kömür, demir, manganez, krom, nikel, kobalt, bakır, molibden, kurşun, çinko, boksit, altın, uranyum	Bol hidro güç, altın kaynakları ve diğer metaller, kömür, petrol, doğal gaz, cıva, bismut, kurşun, çinko	Doğal gaz, petrol, kömür, altın, uranyum, gümüş, bakır, kurşun, çinko, tungsten, molibden	petrol, doğala gaz, kömür, sülfür, tuz
Endüstri:	Tekstil, gıda, otomotiv, madencilik, çelik, petrol, inşaat, kağıt	Petrol ve doğal gaz, petrol ürünleri, çelik, demir yatakları, çimento, kimyasallar, petrokimyasallar, tekstil	Petrol, kömür, demir, manganez, krom, kurşun, çinko, bakır, titanyum, boksit, altın, gümüş, fosfat, sülfür, demir - çelik, traktör ve diğer tarım makineleri, elektrik motorları, yapı malzemeleri	Makine, tekstil, gıda maddeleri, çimento, ayakkabı, beyaz eşya, mobilya, elektrikli motorlar, altın	Tarım makineleri kimyasallar metarlurji	Petro kimya tekstil gübre ve pencere camı
Tarım ürünleri:	Tütün, pamuk, hububat, zeytin, şeker pancarı, bakliyat, narenciye, çiftlik hayvanı	Pamuk, tahıl, pirinç, üzüm, meyveler, sebzeler, çay, tütün, büyükbaş hayvancılık, domuz, koyun, keçi	Hububat, pamuk, yün, çiftlik hayvanları	Tütün, pamuk, patates, sebze, üzüm, meyve, koyun, keçi, büyükbaş hayvan, yün	Pamuk, sebze, meyve, çiftlik hayvanı	Pamuk, tahıl, çiftlik hayvanları

(10)
ÇOCUK EDEBİYATININ GELİŞİM VE KALIPLAŞMA DEVRİ
Doç. Dr. Rısgül ABİLHAMİTKIZI³²

Çocuk edebiyatı Kazak edebiyatının bir dalıdır. Onun kendine has gelişme, ilerleme yolları vardır. Önce genel edebiyat miraslarıyla birlikte geliştirse sonradan ayrılarak kendi özellikleriyle tanınmaya başladı. Çocukların yaş seviyesi, eğitim-öğrenim özellikleri, psikolojik gelişim süreçleri dikkate alındı.

Kazak çocuk edebiyatı her sene hem sayı bakımından, hem de ideolojik niteliği bakımından gelişmektedir. Bunun toplumsal büyük anlamı vardır. Çünkü çocuk edebiyatı neslimize milli eğitim veren güçlü bir vasıta. Gençleri milli vatanperverlik duygusu ve geniş fikirli düşüncelerle eğitecektir. Herhangi bir zorlukları aşmaya gayret edecek ve güç kazanacaktır.

Çocuk edebiyatının kalıplaşma, gelişme ve yükselmesinde ünlü aydınlar katkıda bulunmuştur. Çok çeşitli Kazak çocuk edebiyatı konularının bolluğu, çok yönlülüğü, ideolojik muhtevasının zenginliği ve çocuk edebiyatının belirli meselelerinin açıklanması yönünde öneriler verilmiştir. Okulun hayatla bağlantılarını pekiştirme yolunda çocuk edebiyatının eğitici rolü güçlenerek büyük görevler üstlenmiştir. Böylece Kazak çocuk edebiyatı diğer milli edebiyatlar gibi sürekli, aralıksız gelişme sürecini geçirmektedir.

İnsanoğlu gelişim sürecinin çok eskiden başladığı herkesce mühimdir. Eski halklardan efsane, hikaye, çeşitli mitolojik hikayeler v.s. gibileri günümüze kadar devam edegelmiştir. Bunlar çağdaş edebiyatın gelişmesini olumlu yönden etkilemiştir.

“Çocuk edebiyatı toplumda çocuk subkültürünün gelişmesini sağlayan sosyo-kültürel olgulardan biri” olduğundan çocuk edebiyatının genç nesil eğitimindeki yeri de çok önemlidir. Günümüzde çocuğa geçmiş devirlerdeki edebiyat örneklerini tanıştırmak için onlara anlaşılır bir dille başvurmamız gerekir. Çünkü her çocuk kendi tarihi ve kültürünü bilerek yetişmesi gerekir. O yüzden de çocuğu erken yaşlardan çevreyi öğrenip bilmesiyle birlikte eski tarihi destanları ezberleyerek yetişmesini sağlamamız gerekir. Onun için tabii ki milli değerlerimizi, yani, eski Türk dünyasına ortak destanlar ve efsaneleri çocuk bilincine ve yaş seviyesine göre öğretmemiz gerekir.

Kazak çocuk edebiyatındaki Ş.Ahmetov, S.Kirabayev gibi Kazak bilim adamlarına göre ‘halk edebiyatı – çocuk edebiyatının kaynağıdır’, XIX asrın II. yarısından başlanıyor’ denilmektedir. Çocuk edebiyatı XIX asrın ortasında tesadüfen ortaya çıkmamıştır. Çocuk edebiyatının temeli folklordan başlanmaktadır ve eski devirlerdeki Türk uluslarına ortak değerlerimizle devam etmektedir. Çocuk eğitimi nesil problemi her toplum için önemli sayılır. Örneğin, Avrupa kendi çocuk edebiyatının Eski Yunan ve Roma’dan kaynaklandığını, yani Tengri ve mitolojik kahramanlar hakkındaki efsanelerden türediğini söylerler.

Üstelik çocuklarına İncil hikayelerini ilk defa çocuklara göre yazan Polonyalı bilim adamı Z. Kosidovskiy’nin hikayelerini öğretmişlerdir.

Bunun gibi biz de Türk dünyasının çocuk edebiyatını XIX asrdan itibaren başlamıştır diye sınırlamadan eskiden, yani Eski Türklere ortak miraslardan

³² Avrasya Fen Üniversitesi, Felsefe Bölümü, Astana/KAZAKİSTAN.

başlamamız gerekir. Meselan, Kazak edebiyatı devirlerini bir sisteme getiren bilim adamı B. Kenjebayev'in yapı devirlerini öne alarak çocuk edebiyatını aşağıdaki gibi bir sisteme getirdik:

1. Kazak çocuk folkloru
2. Eski Türk halklarına ortak değerlerdeki nesil meselesi
3. XV-XIX asırların I. dönemindeki nazım türündeki çocuk eğitimi
4. XIX asrın II. dönemindeki aydın, demokratlar devrindeki çocuk edebiyatı
5. XX asrın ilk dönemindeki Alaş edebiyatı devrindeki çocuk edebiyatı
6. Sovyetler devrindeki çocuk edebiyatı
7. Çağdaş Türk edebiyatı.

Folklor, şüphesiz çocuk edebiyatının başlangıcı, kaynağıdır. Çocuk edebiyatı halk sözlü edebiyatı örneklerini esasa olarak bugüne kadar bağımsız bir bilim dalı olarak devam edegelmiştir. Çocuk edebiyatının durumu günümüzdeki yeni teknolojisi gelişen XXI asrın ihtiyacı ve talebine cevap verebilir mi? Buna düşünmek gerekir. Bu bir kelimeyle cevap verilecek soru değildir. Çok önemli bir sorudur, cevabı da kolay değildir. Cünümüzde nasıl bir çocuk edebiyatı lazımdır? Örneğin, çocuk folklorunda “Dört çeşit evcil hayvan” şiiri vardır. Bunu biz çocuklara nasıl öğretmekteyiz? Çocuk dört çeşit hayvan hakkındaki şiirleri ezberleyecektir, ama hayatta hiç görmemiş olduğu hayvanları onlara nasıl anlatabiliriz? Çocuk inanması için gözle görmesi, yani çevrede hissetmesi gerekir.

Kazak çocuk edebiyatının temel kökünün sonraki bir parçası - Eski Türk edebiyatı miraslarıdır. Eski devirlerdeki kültürel miraslarımız yurdumuzdaki ve yabancı ülkelerdeki bilim adamlarının dikkatini çevirmektedir. V-VIII asırlarda taşlara yazılarak ebedi abideye dönüşen Orhun – Yenisey yazıtları Oğuzname, Kitabı Deded Korkıt (Dede Korkut kitabı), Divan – i Lügat'it Türk (Türki dili sözlüğü), Kutadgu Bilik (Kuttı bilik) Divanı Hikmet (Danalık kitabı), Atabet'ül Hakayık (Akikat sıy), Bakırgani kitabı, Kodeks Kumanikus (Kıpçaklar'ın kitabı), Hissa – sul – anbiya, Hüsrev- Şirin, Muhabbat – name, “Yadigarname, Gülstan bit – Türki (Türki dilindeki Gülistan) v.s.

Eski Yunan Tengrileri ve kahramanlarını öveceğimize, onun yerine Türk halklarına ortak kültürel miraslarımızı, yani Kültiğin, Bilge Kağan, Tonyukök, Tomiris, Aıp er Tunga v.s. kahramanlıklarını örnek tutsak, yani onları genç neslin bugünkü kahramanları “ terminator”, “şrek”, “örümcek adam” v.s. gibi canavarların yerine baş kahraman seviyesine getirsek iyi olurdu. Bunu düşünmeye bile gerek yoktur. Önemli olduğundan hızlı bir şekilde ele alınması gereken bir meseledir. Orhun abidelerindeki önemli bir konu ülke bağımsızlığını hayal etmek, ülkesini savunan kahramanların yaptıklarını övmektir. Örneğin, Kültigin, Tonyukök, Bilge Kağanları Türk halklarının kahramanları yaparak şiirdeki söylendiği gibi:

Tengri soylu, Tengriden yaratılmış,

Türk Bilge Kagan.

Bu zamanlarda oturdum

Söylediklerimi herker duysun:

Bütün gençlerim, oğlanım,

Birleşen aile, halkım....(3,49)

deyip nesline söylenen eğitici kelimelerden başlayıp onların kahramanlık işleri anlatılmaktadır. Kahramanlığı anlatan yunan mitolojisinden eksik düşmeyen

eski destanlardan biri XIII asrlarda yazılan “Oğuzname’dir” (Oğuz Kagan destanı). Oğuzlar Kök Tengriye ibadet eder, kendilerinin Kök Börüden türediklerini söylerler, aydınlığı Kokjal başlar. Oğuz ve onun hanımı da mavi yüzlüymüş, hatta hanımının saçları deniz dalgaları gibi mavidir diye tasvir edilir. Yani, eski Türklerde mavi renk kutsal sayılmış. Destandan bir özet yapalım “Bir gün Aykağan’ın gözleri sevindi, doğdu. Erkek çocuk doğdu. Bu çocuğun rengi mavidi ...”

Bu çocuk annesini bir kere emmiştir, bundan sonra hiç emmemiştir. Çiğ et yemek istemiş. Konuşmaya başlamış. Kırk gün sonra büyümüş, yürümüş, oynamış ... Oğuz Kağan günler, geceler geçtikten sonra yiğit olmuş. Bundan sonra Oğuz Kağan’ın büyümesi, halkının hayali ve acayıpler ustalıklarla anlatılmıştır.

Bununla birlikte Eski Türk halkları doğaya büyük önem vermişler, saygı göstermişlerdir. Destanda çocuklarının Güneş, Ay, Yıldız, ikinci hanımından – Gök, Dağ, Deniz olmaları da boşuna değildir. Her çocuğuna tabiat olaylarının ismini vererek söyletmiştir. Yunan destanlarında onlara Tengri diyorlarsa, Eski Türk destanlarında kişi isimlerini vermişlerdir. Tabiatı insandan, insanı tabiattan ayrı ele alamayız. Tabiatı anlatmak, tasvir etmek bugünkü çocukları doğa sevgisine öğretmenin esası sayılır. Onun kökü Eski Türk devirlerindedir.

Çocuk eğitime yakın eserler – didaktik eserlerdir. Çocuk eserlerinin çoğunluğu didaktik anlamda yazılmıştır. Bunun gibi Eski Türk halklarının didaktik eserlerinde eğiticilik maksadı önemli bir yer almaktadır. Didaktik anlamda yazılan eserlerden biri Yusuf Balasagun’un ‘Kutadgu Bilik’ eseridir.

Eğitici yol gösteren, derin bir fikir veren eserden özet verelim:

Tengri insanları yarattı, mükemmel yaptı ona hüner, bilgi, fikir verdi.

Bilgi verdi: insan yükselere yetiştirdi.

Akıl verdi: onun sayesinde çözülmeyen düğüm çözüldü.

Bilgiyi – yüksek, akılı - yüce say.

Bu ikisi seçkin kullarını yükselere götürür.

Bilgisiz kişilerin hepsi hasta,

Görkemli işlerin hepsi de akılla yapılmıştır,

Bekler bu hayatta bilgiyle özel bir yere sahiptir.

Altı binden fazla beyitten oluşan eserde akıl, bilgi, bilim, dil sanatı, kendi kudreti, dostluk, çocuk eğitimi v.s. meseleler hakkında ibretli düşünceler söylenmiştir.

Eski Türk dünyasından çocuk edebiyatıyla ilgili didaktik düşünce, ibretli, etkileyici eğitim hakkında yazılmış eserlerin sayısı yeterlidir. Türk halklarına ortak Eski Dünya tarihindeki miraslarda çocuklara vaiz tavsiye şeklinde yazılmıştır. Devlet yöneticileri, vezirliğe hazırlayan insanların kanunları da diyebiliriz. Çocuğu yedi yaşına kadar, yani üç yaşından itibaren öğretmemiz gerekir. Çünkü çocuk psikolojisinden öğrendiğimiz gibi 2-3 yaşındaki çocuk her şeyi çabuk anlar. Beş yaşına kadar eğitimin %80 kalıplaşır. Yedi yaşından sonra çocuğun diğer dilleri öğrenmesini sağlamamız gerekir.

Çocuk her insanın serveti, mutluluğudur. Bugünkü çocuk yarınki büyüğümüz olduğundan çocuğa bakarak biz geleceğimizi tahmin ederiz, değerlendiririz. Dünyaya yeni gelen, kalıplaşmaya adım atan çocuğun ilk önce insan, fert, bilinçli insan olarak kalıplaşmasında ailedeki eğitimin payı büyüktür. Akrabalarının sevgi ve merhametini hisseden çocuk iyi özellikleriyle, iyi vasıflarıyla tanınır. Okulda çocuğa kendi tarihindeki kahramanları anlatmak

onların cesur, kahraman olarak yetişmesini sağlar. Bununla birlikte, çocuk hayalini geliştirerek hayal kurguyla da hayatı anlatmamız gerekir. Çocuk eserlerinin sorumluluğu büyüktür, onlar büyük bir sevgiyle, ustaca yazılmış hayal dünyasına sürükleyecek hislere dolu duygusal etki bırakmalıdır. Milli değerler, iyi eğitim ve doğal insani değerler v.s. önemli olmalıdır. Çocuk eserleri onların psikolojisini, çeşitli olayları iyice anlayıp güzel dille kalbe sıcak, ustaca tasvir edilmesiyle değerini kazanır.

KAYNAKÇA

Арзамасцева И.Н., Николаева С.А. Детская литература. – М.:Академия, 2002.-472 с.

1. Ахметов Ш. Қазақ балалар әдебиеті тарихының очеркі. – Алматы, 1965., Қирабаев С. Өнер өрісі. Мақалалар мен зерттеулер. –Алматы:Жазушы, 1971.-272 б.

2. Жолдасбеков М. Асыл арналар. – Алматы, 1986

3. Өмірәлиев Қ, «Оғыз қаған» эпосының тілі. – Алматы, 1989

4. Ж.Баласағұн Құтты білік. – Алматы:Өнер, 1995

5. XX ғасыр бас кезіндегі қазақ әдебиеті. – Алматы, 1994.

6. 20-30 жылдардағы қазақ әдебиеті. 1-кітап. – Алматы, 1997.

7. Марғұлан Ә. Ежелгі жыр-аңыздар. – Алматы, 1985

(11)
TÜRKLER VE KAFKASYA
Yrd. Doç. Dr. Elvira LATİFOVA*

ÖZET

Kafkasya, topraklarında yaşayan halkların sayısına göre dünyanın ender bölgelerinden biri olarak kabul edilebilir. Asya ile Avrupa arasında köprü rolünü oynayan bu bölge, kadim zamanlardan bu yana çeşitli halkların birbiriyle ilişki kurduğu bir yer olmuştur. Kafkasya bölgesinde yaşayan halklar arasında sayı itibarıyla en fazla olanı Türklerdir. Günümüzde burada yaşayan Azerbaycanlılar, Karaçaylılar, Balkarlar, Kumuklar, Nogaylar vs., en kadim dönemlerden Kafkasya'da meskunlaşan Kimmer-İskit (Skit, Skif)-Sak-Hun-Bulgar-Hazar-Oğuz-Kıpçak vs. boyların soyundan gelmektedirler. Kafkasya'nın Türk halkları, İskit Şahlığı, Hun Devleti, Hazar Hakanlığı, Büyük Bulgar Devleti, Alanya, Kumanya, Kızıl Orda vd. devletlerin varisleridirler.

Kadim ve Ortaçağ kaynaklarında Kafkasya'da çok sayıda Türk boylarının Kimmerlerin, İskitlerin, Sakların, Hazarların ve Kıpçakların yaşadıkları kaydedilmektedir. Kafkasya, Anadolu'ya hareket eden Türk boyları için de uzun tarihi dönem boyunca arka cephe rolünü oynamıştır. XI. yüzyılda meydana gelmiş olan Selçuklu akınları sonucunda ise Oğuz-Türk boyları Güney Kafkasya'nın tamamında temel etnik ve siyasi güce dönüşmüştür. Bu dönemden itibaren ortaçağ ve yeni dönem boyunca Türkçe, çokuluslu Kafkasya halkları arasında temel iletişim aracına dönüşmüştür. XVI. yüzyıldan başlayarak Osmanlı ve Safevi İmparatorluklarının Kafkasya siyasetlerinin etkin hal alması sonucunda, bölgede Türkçenin rolü daha da artmıştır. Kafkasya'nın hem Osmanlı hem de Safevi yönetimine girmiş eski bölgelerinde Türkçe devlet diline dönüşmüştür. Bu açıdan Türkçenin Kuzey Kafkasya'da da yayılmasında Azerbaycan'ın özel rolü bulunmaktadır.

ABSTRACT
(THE TURKS AND THE CAUCASIA)

Caucasus can be considered as one of the most unique regions of the world in the number of peoples living there. This region, which plays a role as a bridge between Asia and Europe, from ancient times is an area of contact of different peoples with each other. The most numerous of the peoples in the Caucasus, are the Turks. Azeris, Karachays, Balkarians, Kumyks, Nogai, now living in the Caucasus, are descendants of the Cimmerians, Scythians, Huns, Bulgars, Khazars, Oguzs, Kipchaks and other tribes. Over the millennia, they left a big imprint on the history and fate of the region. Turkic peoples of the Caucasus are the heirs of the kingdom of the Scythians, the Huns state, the Khazar khanate, the Great Bulgar state, Alanya, Kumani, the Golden Horde and other states.

In ancient and medieval sources observed rates in the Caucasus a large number of Turkic tribes - Cimmerians, Scythians, Sakas, Khazars and Kipchaks. Caucasus also played the role of logistics for the Turkic tribes on their way to

* Bakü Devlet Üniversitesi, Bakü/AZERBAYCAN.

Anatolia. As a result of infiltration Seljuks in the XI century, the Oguz Turkic tribes have become a leading political and ethnic power in the entire South Caucasus. Starting from this period in the Middle Ages and in modern times Turkic language has become a primary means of communication among multi-ethnic population of the Caucasus. In connection with the activation of the Caucasus policy Safavid and Ottoman empires in the XVI century further increased the role of the Turkic language of the region. A special role in the spread of Turkic languages in the Caucasus belonged to Azerbaijan. Azerbaijan has been associated with the Peoples of the North Caucasus in historical, cultural and economic relations. The development of these connections played a particular role Azerbaijani Turkic language.

TÜRKLER VƏ QAFQAZ

Giriş

Qafqaz ərazisində yaşayan xalqların sayına görə dünyanın unikal regionlarından biri sayıla bilər. Asiya ilə Avropa arasında körpü rolunu oynayan bu region qədim zamanlardan müxtəlif xalqların bir biri ilə təmasa girdiyi bir ərazi olmuşdur.

Qafqaz ərazisində yaşayan xalqların içərisində ən çoxsaylı türk xalqlarıdır. Bu gün burada yaşayan azərbaycanlılar, qaraçaylılar, bəlxarlar, qumuqlar, noğaylar və b. ən qədim zamanlardan Qafqazda məskunlaşan kimmer-iskit (skit, skif)-sak-hun-bulqar-xəzər-oğuz-qıpçaq və b. tayfaların nəsilərinəndirlər. Minillər ərzində onlar bu bölgənin tarixində və taleyində böyük iz buraxmışlar. Qafqazın türk xalqları İskit şahlığı, Hun dövləti, Xəzər xaqanlığı, Böyük Bulqar dövləti, Alaniya, Kumaniya, Qızıl Orda və digər dövlətlərin varisləridirlər.

1. Qədim dövrdə Türk tayfalarının Qafqazda yayılması

Qədim və orta əsr mənbələrində Qafqazda çoxsaylı türk tayfalarının – kimmerlərin, iskitlərin, sakların, xəzərlərin, qıpçaqların yaşadığı qeyd olunur. Qafqaz Anadoluya, Asiyadan Avropaya hərəkət edən türk tayfaları üçün də uzun bir tarixi dövr ərzində arxa cəbhə rolunu oynamışdır. Attila və Asparuh xan öz Avropa yürüşlərini buradan keçərək reallaşdırmışdılar. Erkən mənbələr türk xalqlarının Qafqazda qədim köklərə malik olduğunu sübut edir.

Türk tayfalarının Qafqaza kütləvi axını bir neçə mərhələdə baş vermişdir.

Birinci mərhələ kimmer-skif-sak tayfaları ilə bağlı olmuşdur. Qafqaz ərazisində, o cümlədən Azərbaycanda, hələ eramızdan əvvəl VII əsrdən başlayaraq, bu torpaqlarda məskunlaşmış skif-kimmer-sak tayfaları ilə bağlı olan toponimlər saxlanmışdır. Bu tayfalarla bağlı toponimlərin araşdırılması maraqlı faktları ortaya çıxara bilər. Kimmerlərlə bağlı toponimlər Azərbaycanın Zaqatala rayonunun Qımır və Qımırli, Qazax rayonunun Kəmərlə və Qəmərlə kəndlərinin adlarında əks olunmuşdur. Azərbaycanda Şəki, Zaqatala şəhərlərinin, Sakan yaşayış məskəninin adları isə sak tayfaları ilə bağlıdır. Orta əsr mənbələrində Kür və Araz çayları arası ərazilər “Balasakan” (qədim türk dillərində “bala” “düzənlik” mənasını verirdi), yəni Sak Düzənliyi adlanırdı. Böyük Qafqaz dağlarında, Samur çayı hövzəsində yerləşən qədim Saxur kəndinin adını da saklarla bağlamaq olar: «sak-xur» («xur» sözü qonşu

xalqların dilində «kənd» mənasını verir – E.L.). Qeyd edək ki, saxurlar özləri bu kəndi «Sax» adlandırırlar, Saxur isə bu kəndə qonşu xalqlar tərəfindən verilən addır (yəni «sak(x)lar kəndi» - E.L.)³³. Nəzərə alsaq ki, Azərbaycanın Qax şəhərinin yaxınlığında XIX əsrin ikinci yarısına kimi «Sakan» adlı yaşayış məntəqəsi mövcud olmuşdur, yuxarıda göstərilən mülahizə real hesab oluna bilər³⁴.

Bundan əlavə, məlum olduğu kimi, Azərbaycanın şimal-qərb hissəsində saklarla bağlı bir sıra yer adlarına rast gəlinir: Şəki, Zaqatala və s.

Qafqaza, o cümlədən də Azərbaycana, ikinci böyük türk axını eramızın əvvəllərinə təsadüf edilir və bu axın hun, bulqar, sabir, xəzər və s. türk tayfalarının adı ilə bağlıdır.

Xalqların Böyük köçü dövründə Altay və Çin sərhədlərindən hərəkət edən hun, avar və digər türk tayfalarında Qafqazdan keçərək Avropaya üz tutmuşdular. Mənbələrdə 395-ci ildə Dunay sahillərindən Cənubi Qafqaza gələn, oradan da Ön Asiyaya hərəkət edən hun tayfalarının ən böyük axını haqqında çoxsaylı məlumatlar var³⁵. Hunların bu dövrdə Qafqazda məskunlaşan bir hissəsi gələcəkdə bölgənin siyasi hadisələrində mühüm rol oynamağa başladı. Hunlar Azərbaycana quşanlar adı ilə gəlmişdilər. Bu ad onların sitayiş etdikləri 5 müqəddəs totemdən biri olan quşla bağlıdır³⁶. Quşan hunlarının Azərbaycanın Qax rayonunun İlisu kəndində məskunlaşdıqlarına burada saxlanılan «Quş uşağı» və ya «Quşlar» nəsil adı dəlilət edir³⁷. Bundan əlavə quşanlarla bağlı yer adları Azərbaycanın Ağdaş, Qəbələ, Kürdəmir, Şamaxı, Quba və Qazax rayonlarında da rast gəlinir³⁸. Azərbaycanın şimal-qərb bölgəsini Şimali Qafqazla əlaqələndirən dağ keçidinin “Hun beli” adlandırılması və bu toponimin özündə hun tayfalarının adını daşması ikinci axın zamanı bu tayfaların Azərbaycanın şimal-qərbində məskunlaşdığını sübut edir.

Beləliklə, qədim dövrdə Şimali Qafqazdan Cənubi Qafqaza axın edən kimmerlər, iskitlər, saklar, hunlar, avarlar və b. Dərbənd və Dəryal keçidləri ilə yanaşı Hun beli vasitəsilə də Azərbaycan ərazisində yayılmışdılar.

2. Orta əsrlərdə Türklərin Qafqazda aparıcı qüvvəyə çevrilməsi

XI əsrdə baş vermiş səlcuq axınları nəticəsində oğuz-türk tayfaları bütün Cənubi Qafqazda başlıca etnik və siyasi qüvvəyə çevrilir.

Bu dövrdən başlayaraq türk tayfaları Qafqazda artıq aparıcı qüvvəyə çevrilmişdilər.

Səlcuq türklərinin axınları Bizans imperiyasının Cənubi Qafqazda möhkəmlənmək siyasətini və ona arxalanaraq, Azərbaycanın qərb torpaqlarını ələ keçirməyə çalışan erməni və gürcü feodallarının işğalçılıq planlarının reallaşmasına imkan vermədi.

³³ Letifova, E. M, Severo-zapadnyy Azerbaydjan: İlisuyskoe sultanstvo, Baku, İzd-vo “Altay”, 1999, s.28

³⁴ GİA Azerbaydjanskoy Respubliki. F.579, op.1. İngiloykoe (Zakatalskoe) Blagoçinie, ed.hr.3, v. 1,7

³⁵ Djafarov, Y., Gunni i Azerbaydjan, Baku, 1993, s. 36

³⁶ Veliev, M. G., (Baharlı), Azerbaydjan, Baku, 1921, s. 31

³⁷ Letifova, E. M, a.g.e., s. 30; Letifova, E. M, İlisu Sultanlığı ƏrazisindəTürk Toponimləri (Rusca), “Altay Dünyası”, 1999, Sayı 5-6, , s. 35

³⁸ Azerbaydjanskaya SSR. Administrativno-territorialnoe delenie na 1 yanvarya 1977 g. 4-e izd., Baku, 1979

Digər tərəfdən, bu proses nəticəsinə bütün orta əsrlər və yeni dövr boyunca türk dili polietnik Qafqaz xalqları arasında əsas ünsiyyət vasitəsinə çevrilir.

Türklərin yayıldıqları ərazi də xeyli genişlənməmişdi. Bu fikrimizi təsdiqləmək üçün yalnız Azərbaycanın şimal-qərbində indiyədək qorunub saxlanılan erkən orta əsrlərə aid türk yer adlarını çəkmək kifayət edər: Məsələn, Azərbaycanın şimal-qərbində ərazisində türk tayfaları ilə bağlı aşağıdakı yer adları da mövcuddur: Qıpçaq, Oncalı, Tanqıt, Qaradolaq, Bucaq və s. Bundan əlavə, bölgəmizdə M.Kaşqarlının məşhur «Divanü lügət-it-türk» əsərində adı çəkilən oğuz tayfasının 22 qolundan biri, həm də ən başlıcası və birincisi sayılan «kınık» tayfası ilə bağlı yer və nəsil adları indiyə qədər qalmaqdadır: Qanıx çayı, Şəki rayonundakı Baş və Aşağı Göynük kəndləri, İlisudakı Qonux dağı və Qanıqlar nəslə, Sarıbaşdakı Göynük oba məhəlləsi³⁹.

Qafqazda qıpçaqlar yaşadıkları yer adlarında öz izlərini buraxmışdılar. Məsələn, Azərbaycanın şimal-qərbindəki Qıpçaq kəndi öz adında qıpçaq tayfasının adını qoruyub saxlamışdır. Məlumdur ki, Azərbaycan ərazisində qıpçaqlar hələ IV-V əsrlərdən yaşayırdılar. Həmin qıpçaqlar gürcü mənbələrində «ilk» qıpçaqlar kimi qeyd olunur və onların Qafqaza axınları e.ə. VIII – b.e. IV əsrlərə təsadüf etmişdir⁴⁰.

Qıpçaqların bir qolu bucaq tayfaları olmuşdur. Vaxtilə Böyük Qafqaz dağlarının qoynunda yerləşən sabiq İlisu sultanlığının ərazisindəki İlisu və Baydarlı kəndlərində «bucaq» adlı məhəllələr bu günə qədər qalmaqdadır.

Müasir Azərbaycanın Qax rayonunun Oncalı kəndinin adı qıpçaqların digər bir qolu olan «onca» türkləri ilə bağlıdır. Qədim türk kəndi olan Oncalı kəndi ilə bağlı onu da qeyd etmək istərdik ki, türk dünyasının məşhur ozanı Yunus Əmrənin qəbri də buradadır. O, burada mürşidi Şeyx Tapdıqla birlikdə uyuyur. Böyük ozanın burada yaşayıb-yaratması da Qafqazda o dövrdə türk tayfalarının və türk dilinin geniş yayılmasına bir dələldir. Bunu Türkiyə Cumhuriyyətinin prezidenti Ablullah Gülün də 2010-cu ilin avqust ayında Azərbaycana rəsmi səfəri zamanı Qax rayonunun Oncalı kəndindəki Yunus Əmrənin qəbrini ziyarət etməsi bir daha təsdiqlədi.

Yeri gəlmişkən, Qaxın qədim adı da qıpçaq türkləri ilə bağlıdır. XIX əsr müəllifi İ.Lineviç misal gətirdiyi rəvayətdə qeyd edirdi ki, Qaxı keçmişdə Torağay adlandırırdılar⁴¹. Mahmud Kaşqarlının əsərində bu sözün mənası qıpçaq dilində «dağlar arasında sığınacaq yer» kimi tərcümə olunur⁴². Əgər Qaxın həqiqətən də dağların arasındakı düzənlik ərazidə yerləşdiyini nəzərə alsaq, ehtimal etmək olar ki, Böyük Qafqaz aşırımlarından buraya gələn qıpçaqlar burada Torağay adında yaşayış məntəqəsini salmışlar. Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, akademik V.V.Bartold öz əsərlərində Mərkəzi Asiyada da Turqay adlı kiçik şəhərin və Qara Turqay və Sarı Turqay çaylarının mövcud olmasını yazır⁴³. Bu fakt isə bir daha Qafqazdakı eyni adlı yer adının qıpçaq türkləri ilə bağlı olduğunu sübut edir.

Qafqazın Ərəb Xilafətinin tərkibinə qatılmasından sonra onun ərazisində ərəb dilinin rəsmi dilə çevrilməsinə baxmayaraq, ünsiyyət vasitəsi kimi türk dilinin rolu

³⁹ Kaşqarlı, M., Divan-ü Lügati't-Türk, 1 Bölüm, Ankara, 1985, s. 373

⁴⁰ Klyastorniy, S. G., Drevnetyurkskie puniçeskiye pamyatniki kak istoçnik po istorii Sredey Azii, M., 1954, s. 19-21

⁴¹ Lineviç, İ. P., Bivşeye Elisuysskoe sultanstvo, SSKG, Tiflis, 1873, vıp.7., s. 15

⁴² Kaşqarlı, M., a.g.e. , s. 373

⁴³ Bartold V.V. Soçmeniya. T.III. , M., 1965, s. 516

genişlənməkdə idi. Digər tərəfdən, İslam dininin qəbul edilməsi ilə dini ümumiliyin yaranması, Qafqazın türk və qeyri-türk əhalisi arasında qohumluq əlaqələrinin genişlənməsinə, qaynayıb-qarışma prosesinin daha da dərinləşməsinə səbəb oldu.

IX əsrin ortalarında Xilafətin süqutu nəticəsində Cənubi Qafqazda – Azərbaycanda başlanan siyasi dirçəliş – müstəqil Azərbaycan dövlətlərinin meydana gəlməsi, ölkənin türk və qeyri-türk əhalisinin vahid türk-islam cəbhəsində birləşərək yadelli işğalçılara qarşı azadlıq mübarizəsi aparması vahid azəri-türk xalqının və dilin təşəkkülünü də sürətləndirdi. VII-X əsrlərdə türk dilinin nəinki Qafqazda, həm də Dəmirqapı-Dərbənddən Diyarbəkir hüdudlarına, Xəzərdən Qara dəniz sahillərindəki Trabzon və Abxaz elinə qədər geniş yayılmasında Azərbaycan şifahi xalq yaradıcılığının şah əsəri olan «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanlarının böyük rolu oldu⁴⁴. Türk dili bu böyük ərazidə qüdrətli bir ünsiyyət vasitəsinə çevrilmişdi.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, XI əsrdə baş vermiş səlcuq axınları nəticəsində isə oğuz-türk tayfaları bütün Cənubi Qafqazda başlıca etnik və siyasi qüvvəyə çevrilir. Səlcuq axınları nəticəsində türk tayfalarının yeni dəstələri Cənubi Qafqazda, xüsusilə də Azərbaycanda məskən saldılar. Eyni kökdən və dildən olan, İslamı qəbul etmiş Oğuz-Səlcuq türkləri qısa bir zamanda qaynayıb-qarışdılar. Bu proses nəticəsində Azərbaycan xalqının da formalaşması başa çatdı. Bu dövrdən başlayaraq, bütün orta əsrlər və yeni dövr boyunca türk dili çoxmillətli Qafqaz xalqları arasında əsas ünsiyyət vasitəsinə çevrilir.

XIII əsrdə monqol yürüşləri nəticəsində Qafqaza yeni-yeni türk tayfaları axın edir. Fəzlullah Rəşidəddinin əsərində monqollarla cəlmış türk tayfalarının adları çəkilir: cəlayir, sunit, tatar, merkit, kurlaut, tulas, tumat, bulaqaçın, keremuçin, urasut, tamqalığ, tarqut, oyra, barqut, kori, telenqut, kesutami, urənka, kurkan və sukait⁴⁵. Bu tayfaların əksəriyyətinin izləri Qafqaz toponimikasında bu günə qədər qalmaqdadır⁴⁶.

Fikrimizcə, orta əsrlərdə türk dilinin və etnosunun Qafqazda geniş yayılmasını sübut edən faktlardan biri də çoxsaylı epigrafiq abidələrdə saxlanılan yazılarda şəxsi adlar ərəb qrafikası ilə yazılarkən «oğlu» və «qızı» sözlərinin yazılmasıdır. Belə ki, hətta Böyük Qafqaz Dağlarının şimalında, əlçatmaz yüksəklikdə yerləşən Saxur kəndində 1278-ci ildə inşa edilən məscidin divarındakı yazıda onun Xədicət Məhəmməd qızının göstərişi ilə Səfi Qədir bəy oğlu tərəfindən inşa edildiyi göstərilir⁴⁷. Bu yazıda «qızı», «oğlu», «bəy» sözlərinin istifadə olunması türk dilinin geniş yayılmasına dələldir.

Rus tarixçisi S.Bronevski də XIII - XV əsrlərdə tatar (bir qayda olaraq, rus müəllifləri türk xalqlarını «tatar» adlandırırdılar – E.L.) nəsilələrinin və dilinin Qafqazda üstünlük təşkil etdiyini qeyd edir⁴⁸.

XIV əsrin sonu - XV əsrin əvvəllərində Qafqaza səyahət etmiş İohann de Halonifontibus burada yaşayan yunanların, tatların, rusların, çərkəzlərin, ləzgilərin,

⁴⁴ Mahmudov, Y. M., Azərbaycan tarixi, İntibah dövrü (IX əsrin ikinci yarısı-XIII əsrin evvəlləri), Bakı, "Altay dünyası" dergisinin yayını, 1996, s. 80

⁴⁵ Rəşid ad-Din, Sbornik letopisey, t.I, kn.I, II, M.-L., 1959, s. 77

⁴⁶ Bkz., Letifova, E. M., a.g.e., s.32, Geybullayev, G. A., Mongolskie toponimi v Azerbaydjane, İzvestiya AN Az. SSR, 1981, No: 3, s.77

⁴⁷ Lavrov, L. İ., Epigrafiçeskie pamyatniki Severnovo Kavkaza X-XVII v.v., M., Nauka, 1966, s. 85.

⁴⁸ Noveyşie geografiçeskie i istoriçeskie izvestiya o Kavkaze, sobrannie i popolnennye Semenom Bronevskim. Çast vtoraya. M., 1823, s. 442-443

yassıların, alanların, avarların, qazıqumuqların bir-biriləri ilə tatar, yəni türk dilində danışdıqlarını qeyd edirdi⁴⁹.

XVI əsrdən etibarən Osmanlı və Səfəvi imperiyalarının Qafqaz siyasətinin fəallaşması nəticəsində regionda türk dilinin rolu daha da artır. Qafqazın həm Osmanlı, həm Səfəvi hakimiyyəti altına keçmiş ərazilərində türk dili dövlət dilinə çevrilir. Bu dövrdə bütün rəsmi yazışmalar türk dilində aparılırdı. Osmanlı və Səfəvi imperiyalarının dövlət dillərinin türk dili olması bu dildən Qafqazın qeyri-türk əhalisinin ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə etməsinə öz təsirini göstərmişdi.

XVII əsrin məşhur türk səyyahı Övliya Çələbi özünün «Səyahətnaməsində» Dağıstanda və Şimali Qafqazın müxtəlif bölgələrində gördüklərini qələmə alarkən, burada bir çox türk yer adlarının adını çəkir: Dəmir qapı, Baş təpə, Koysu, Yamansu, Yarıksu, Karabudak, Aktaş, Karabudakxan, Kübeçli və s.⁵⁰. Burada yaşayan noğayların dilləri haqqında bəhs edərkən, Övliya Çələbi noğay dilinin osmanlı tuürkcəsindən xeyli fərqləndiyinə baxmayaraq, onların tatar (türk) olduqlarını göstərir⁵¹. Eyni zamanda müəllif Dağıstanın müxtəlif xalqlarının öz doğma dillərindən başqa ərəb və fars dilləri ilə yanaşı türk dilləri olan qumuq, qıpçaq, çağatay və b. dilləri bilmələri və bu dillərdən ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə etdikləri haqqında məlumat verir⁵².

Türk dilinin geniş yayılması xüsusilə Azərbaycanın qonşuluğunda yaşayan və onunla geniş iqtisadi və siyasi əlaqələrdə olan Dağıstan xalqları, çərkəzlər, çeçenlər, osetinlər arasında müşahidə olunurdu. Bu, ilk növbədə, XVIII əsrin əvvəllərindən Azərbaycanın öz iqtisadi-istrategi mövqeyinə görə qonşuluğunda yaşayan müsəlman türk-qafqaz xalqlarını özünə cəlb edən mərkəzə çevrilməsi ilə bağlı idi. Şimali Qafqaz xalqlarının iqtisadi çətinlikləri və əlavə qazanca olan ehtiyacları onları Cənubi Qafqaza, o cümlədən də Azərbaycan xanlıqlarına, sərhədyanı ərazilərdə yerləşən türk paşalıqlarına üz tutmağa vadar edirdi⁵³.

Türk dilinin regionda geniş yayılması faktını XVIII əsrin əvvəllərindən Qafqaz siyasətini fəallaşdıran Rusiya imperiyası da nəzərə alırdı. Məhz türk dilinin Qafqazda cənib yayılmasını bilən Rusiya imperatoru I Pyotr öz yürüşü ərəfəsində bəzi yerli hakimlərə ünvanladığı məktubları və yerli əhaliyə göndərdiyi «Manifest» adlanan müraciəti türk dilində yazdırıb göndərmişdi⁵⁴.

3. XIX – XX əsrin əvvəllərində Qafqazda türk amilinin rolu

Türk amili XIX əsrdə də Qafqazda öz mövqeyini qoruyub saxlayır. Bu dövrdə Qafqaza səfər edən səyyahlar, məmurlar, tacirlər və b. türk dilini bilmələri sayəsində bölgənin çoxmilli əhalisi ilə sərbəst ünsiyyət qura bilirdilər. 1807-1808 illərdə Qafqazda olmuş dilçi-şərqşünas Y.Klaprot yazırdı: «Bütün Qərbi Asiyada

⁴⁹ Dagestan v izvestiyah russkikh i zapadno-evropeyskikh avtorov XIII-XVIII vv. Mahaçkala, 1992, s. 35-36

⁵⁰ Evliya Çelebi, Kniga puteşestviya, Vıp. 2. M., 1979, s. 109, 111-112, 114, 118

⁵¹ Evliya Çelebi, a.g.e., s. 55

⁵² Evliya Çelebi, a.g.e., s.115

⁵³ Aliyeva, S. İ., “Azerbaydjanskiy yazık na Severnom Kavkaze”, Aktualnie problemı nauki i praktiki, Sbornik nauçnih statey nauçno-praktičeskoy konferençii s mejdunarodnim uçastiem, Ç. I., Kizlyar, 2009, s. 31

⁵⁴ Mustafazade, T. T., Azerbaydjan i russko-tureçkie otnoşeniya v pervoy treti XVIII veka. Baku, 1993, s. 44

olduğu kimi, türk (tatar) dili bütün Qafqazda da geniş yayılmışdır: bu dili çərkəzlər və osetinlərlə yanaşı, çeçenlər və ləzgilər də başa düşürlər»⁵⁵.

Türk dilinin Qafqazda geniş yayılması faktını XIX əsrdə burada olmuş tanınmış rus şairləri A.A.Bestujev-Marlinski, A.S.Puşkin, M.Y.Lermontov xüsusilə qeyd edirdilər. Məsələn, 1825-ci il dekabr üsyanından sonra çar hökuməti tərəfindən Qafqaza sürgün edilmiş şair Bestujev-Marlinski bu barədə yazırdı «Zaqafqasiya diyarının tatar (Azərbaycan – E.L.) dili türk dilindən az fərqlənir, və onunla Avropada fransız dili ilə mümkün olduğu kimi, bütün Asiyayı başdan-başa gəzmək olar»⁵⁶. Analoji fikirlərlə biz XIX əsr rus poeziyasının zirvəsində duran şairlərdən biri M.Y.Lermontovun 1837-ci ildə Tiflisdə olarkən S.A.Rayevskiyə yazdığı məktubunda rastlaşırıq: «Tatar dilinə öyrənməyə başlamışam. Bu dil burada, və ümumiyyətlə, Asiyada, Avropada fransız dili qədər vacibdir...»⁵⁷. M.Y.Lermontov Qafqaza həsr etdiyi «Bela», «Aşiq Qərib» kimi əsərlərində çərkəz, kabardalı və digər Qafqaz xalqlarının nümayəndələri olan qəhrəmanların dili ilə geniş şəkildə türk söz və ifadələrindən («urus yaman», «yox», «ağa», «ana», «bəy», «paşa» və s.) istifadə etmişdir⁵⁸.

1829-cu ildə Qafqaza səyahət etmiş dünya şöhrətli rus şairi A.S.Puşkin türk dilinin Qafqazda geniş yayıldığını müşahidə etmişdir. O, hətta Osetiyada, Tatartupa adlanan əyalətdə «tatar» (türk – E.L.) dilində yazılan epitafiyları (qəbirüstü yazıları – E.L.) gördüyünü qeyd edirdi⁵⁹.

1858-1859-cu illərdə Qafqazda olmuş tanınmış fransız yazıçısı A.Düma özünün «Qafqaz» əsərində Tiflisdə müxtəlif yığıncaqlarda olarkən, burada «Allah verdi», «Yaxşı yol» və b. kimi türk ifadələrindən istifadə edildiyini qeyd edir⁶⁰. Nəzərə alsaq ki, 1122-ci ildə Kartli-Kaxetiya çarı David tərəfindən Tiflis müsəlman əmirliyini ləğv edənə qədər Tiflis əhalisinin əsas hissəsini türk-müsəlmanlar təşkil edirdi, XIX əsrdə türk ifadələrindən burada istifadə edilməsinin təəcüblü olmadığını hesab edə bilərik⁶¹.

Qafqazın tarixi, coğrafiyası və əhalisini tədqiq edən tanınmış XIX əsrin rus tarixçisi S.Bronevski öz əsərində çərkəzlərin öz yazılarını ərəb qrafikası ilə «türkü» adlanan «tatar» dilində yazdıqlarını qeyd edir⁶². Müəllif çərkəzlərlə yanaşı Dağıstan xalqları olan kubaçı və tabasaranların da həm yazıda, həm də məişətlərində bir qədər təhrif olunmuş türk dilindən istifadə etdiklərini yazır⁶³. S.Bronevski hətta Terek çayının sağ sahilində yerləşən çeçen kəndlərinin çoxunun türk adlarını daşdığını yazırdı: İstisu, Oysunqur, Nuim-berdi, Kaş-Gəldi, Novruz-aul və s.⁶⁴.

XIX əsrin Azərbaycanın görkəmli tarixçisi A.A.Bakıxanov «Gülüstani-İrəm» əsərində dörd Tabasaran kəndində - Maqartı, Maqraqa, Xuçni və Çiraxda əhalinin

⁵⁵ Klaprot, Yu, Pyteşestvie mo Kavkazu i Gruzii, predprinyatoe v 1807-1808 gg, Osetini glazami russkih i inostrannih puteşestvennikov (XIII-XIX vv). Ordjonikidze, 1967, s. 108

⁵⁶ <http://ru.wikipedia.org>

⁵⁷ Mihaylov, M. S., “K voprosu o zanyatiyah Lermontova “tatarskim” yazıkom”, Tyürkologičeskiy sbornik, t.1. M.-L. 1952, s. 127-135, s. 127-135

⁵⁸ Mihaylov, M. S., a.g.m., s. 128

⁵⁹ Lavrov, L. İ., Epigrafičeskie pamyatniki Severnovo Kavkaza X-XVII v.v., M., Nauka, 1966, s. 24

⁶⁰ Dyuma, A., Kavkaz, Tbilisi, 1988 s. 201-202

⁶¹ Krımskiy, A. E., Nizami i ego sovremenniki, B., 1981, s.158-159

⁶² S. Bronevski., a.g.e., s. 459-460

⁶³ S. Bronevski., a.g.e., s. 323-324, 347

⁶⁴ S. Bronevski., a.g.e., s. 175

türk dilində danışdığını yazırdı. Müəllif hətta o dövrdə Gürcüstanın bir hissəsində, Erməni vilayətində (bu vilayət XIX əsrdə Qərbi Azərbaycanın ərazisi hesabına Rusiya imperiyası tərəfindən yaradılmışdı – E.L.), Azərbaycanda və İranın bir çox vilayətlərində həmin türk ləhcəsində danışıldığını qeyd edir. A.A.Bakıxanovun fikrincə, bu ləhcə türk, çağatay, qumuq və noğay ləhcələri arasında orta ləhcəni təşkil edir⁶⁵.

XIX əsrin ortalarında Qafqazda geniş vüsət almış azadlıq mübarizəsinin başçısı Şeyx Şamil də rəsmi yazışmalarında türk dilindən istifadə edirdi. Çar hökuməti də Şeyx Şamilə və hərəkatın digər başçılarına ünvanladığı məktubları türk dilində yazıb gündəririrdi. Bunun üçün xüsusi tərcüməçilərdən istifadə edilirdi. Məlum olduğu kimi, Şamil Qafqazda Osmanlı imperiyasının himayəsi altında müsəlman dövlətinin yaratmaq istəyirdi⁶⁶. XIX əsrin 40-50-ci illərində Şamili lə Osmanlı sarayı arasında intensiv yazışmalar gedirdi. Hər iki tərəfdən yazışmalar türk dilində aparılırdı. Şeyx Şamil Osmanlı hökumətinə türk dilində məktubların yazılması və gizli yolla göndərilməsində özünün naibi və keçmiş İlisu sultanı Daniyal bəyin xidmətlərindən geniş istifadə edirdi⁶⁷.

Dağıstanda ləzgi dil qrupuna daxil olan xalqlar, avarların bir hissəsi, laklar, tatlar və b. azəri türkcəsindən öz aralarında ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə edirdilər. Bu barədə görkəmli rus türkoloqu akademik V.V.Bartold yazırdı: «Dağıstanın sahilələri düzənliklərində əsasən türkcə danışirlar, Dərbənd və onun ətraflarında – azərbaycan-türk dillərində, şimal rayonlarında isə qumuqların və noqayların qərbi-türk ləhcələrində (Əsər-i Dağıstanın müəllifinin fikrincə isə çağatay-türk dillərində) danışirlar. Ölkənin tarixi keçmişi ilə əlaqədə bu cür linqvistik xəritənin necə izah olunacağını, - məsələn, xəzər, alan və monqol ağalığı nə cür izlər buraxmışdır? – gələcək tədqiqatlar göstərəcək. Hal hazırda yazılı dil kimi hər yerdə Azərbaycan dili digər dilləri üstələyir»⁶⁸.

Azərbaycan türkcəsinin bu dövrdə ünsiyyət vasitəsi kimi Qafqazda, xüsusilə də Dağıstanın polietnik əhalisi arasında geniş yayılması tarixi köklərə söykənirdi. Azərbaycan dili və mədəniyyətinin qonşu xalqlara təsiri bütün həyatı sahələrdə özünü göstərirdi.

SONUÇ

XX əsrin 30-cu illərində latın qrafikasının və türk dilinin sıxışdırılmasına baxmayaraq, Şimali Qafqazda, xüsusilə də Dağıstanda azəri türkcəsi hələ ötən əsrin ortalarına qədər geniş yayılmışdı. 1952-ci ildə Cənubi Dağıstanda yerli əhali (saxurlar, rutullar və b.) arasında dillə bağlı aparılan statistik tədqiqatların nəticələrinə görə 872 nəfərdən 768-i azəri türkcəsində sərbəst danışdıqlarını göstərmişdilər⁶⁹. Yerdə qalan azəri türkcəsini bilməyən respondentlər isə yaşı 60-dan yuxarı olan bəzi qadınlar və məktəbəqədər yaşda olan uşaqlar olmuşlar. Bu da onların cəmiyyətin ictimai həyatında fəal iştirak etməmələri səbəbi ilə izah oluna

⁶⁵ Bakıxanov, A. A., Gyulistan-i İram, B., 1991, s. 25

⁶⁶ Bkz., Latifova, E. M, a.g.e., s. 80

⁶⁷ Dnevnik polkovnika Runovskogo, sostoyavşego pristavom pri Şamile vo vremya prebivaniya ego v gor. Kaluge s 1859 po 1862 gg. AKAK, t. IX, Tiflis, 1883., s.1444

⁶⁸ V. V. Bartold, a.g.e., s. 417

⁶⁹ Nikolskaya, Z. A., Raboti çahurskogo otryada dagestanskoy ekspedicii 1952 g. KSİE im. N. N. Miklyuho-Maklaya, 1953, vıp. XIX, s. 12

bilər. Göstərilən dövrdə Azərbaycanla həmsərhəd olan Dağıstanın cənub rayonlarının əhalisi arasında azərbaycan dilinin geniş yayılması faktını M.M.İxilov da qeyd edir⁷⁰.

Məsələ burasındadır ki, sovet dönəmində də Dağıstan əhalisi Azərbaycanın şimal rayonlarına can atırdı. Azərbaycanı Şimali Qafqazın müsəlman respublikaları və vilayətləri ilə tarixi, mədəni və iqtisadi əlaqələr bağlayırdı. Bu əlaqələrin inkişafında isə türk dili, xüsusilə də Azərbaycan türkcəsi xüsusi rol oynayırdı.

KAYNAKÇA

1. ALIEVA, S. İ., “Azerbaydjanskiy yazık na Severnom Kavkaze”, Aktualnie problemi nauki i praktiki, Sbornik nauçnih statey nauçno-praktičeskoj konferençii s mejdunarodnim uçaştiem, Ç. I., Kizlyar, 2009.
2. Azerbaydjanskaya SSR. Administrativno-territorialnoe delenie na 1 yanvarya 1977 g. 4-e izd., Baku, 1979.
3. BAKIHANOV, A. A., Gyulistan-i İram, B., 1991.
4. BARTOLD V.V. Soçmeniya. T.III. , M., 1965
5. Dagestan v izvestiyah russkih i zapadno-evropeyskih avtorov XIII-XVIII vv. Mahaçkala, 1992.
6. DJAFAROV, Y., Gunni i Azerbaydjan, Baku, 1993.
7. Dnevnik polkovnika Runovskogo, sostoyavşego pristavom pri Şamile vo vremya prebivaniya ego v gor. Kaluge s 1859 po 1862 gg. AKAK, t. IX, Tiflis, 1883.
8. DYUMA, A., Kavkaz, Tbilisi, 1988.
9. EVLIYA ÇELEBİ, Kniga puteşestviya, Vıp. 2. M., 1979.
10. GEYBULLAEV, G. A., Mongolskie toponimi v Azerbaydjane, İzvestiya AN Az. SSR, 1981, No: 3.
11. GİA Azerbaydjanskoy Respubliki. F.579, op.1. İngiloyское (Zakatalское) Blagoçinie, ed.hr.3.
12. <http://ru.wikipedia.org>
13. İHİLOV, M. M., Materialı po etnografii rutulov i çahurov, KSİE, vıp. XXXIII, M., 1960, s. 23-30.
14. KAŞGARLI, M., Divan-ü Lügati't-Türk, 1-3 Bölüm, Ankara, 1985.
15. KLAPROT, Y., Pyteşestvie po Kavkazu i Gruzii, predprinyatoe v 1807-1808 gg. Osetini glazami russkih i inostrannih puteşestvennikov (XIII-XIX vv). Ordjonikidze, 1967.
16. KLYAŞTORNIY, S. G., Drevnetyurkskie puniçeskiye pamyatniki kak istoçnik po istorii Sredey Azii, M., 1954.
17. KRIMSKIY, A. E., Nizami i ego sovremenniki, B., 1981.
18. LAVROV, L. İ., Epigrafiçeskie pamyatniki Severnovo Kavkaza X-XVII v.v., M., Nauka, 1966.
19. LETİFOVA, E. M, İlisu Sultanlığı Ərazisində Türk Toponimləri (Rusca), “Altay Dünyası”, 1999, Sayı 5-6, , s. 34-39.
20. LATİFOVA, E. M, Kuzey-Batı Azerbaycan'ın Toponimisinde Kadim Türk Boy İzleri, “Tarih ve Onun Problemleri”, Bakü 2010, sayı: 1, s. 47-54.
21. LETİFOVA, E. M, Severo-zapadnıy Azerbaydjan: İlisuyskoe sultanstvo, Baku, İzd-vo “Altay”, 1999.

⁷⁰ İhilov, M. M., Materialı po etnografii rutulov i çahurov, KSİE, vıp. XXXIII, M., 1960, s. 23-30, s. 28

22. LİNEVİÇ, İ. P., Bıvşeye Elisuyskoe sultanstvo, SSKG, Tiflis, 1873, vıp.7.
23. MAHMUDOV, Y. M., Azərbaycan tarihi, İntibah dövrü (IX esrin ikinci yarısı-XIII esrin evvelleri), Bakü, “Altay dünyası” dergisinin yayını, 1996.
24. MİHAYLOV, M. S., “K voprosu o zanyatiyah Lermontova “tatarskim” yazıkom”, Tyürkologičeskiy sbornik, t.1. M.-L. 1952, s. 127-135.
25. MUSTAFAZADE, T. T., Azerbaydjan i rusko-tureçkie otnoşeniya v pervoy treti XVIII veka. Baku, 1993.
26. NİKOLSKAYA, Z. A., Rabotı çahurskogo otryada dagestanskoy ekspedicii 1952 g. KSİE im. N. N. Miklyuho-Maklaya, 1953, vıp. XIX.
27. Noveyşie geografiçeskie i istoriçeskie izvestiya o Kavkaze, sobranie i popolnennıe Semenom Bronevskim. Çast vtoraya. M., 1823.
28. RAŞİD AD-DİN, Sbornik letopisey, t.I, kn.I, II, M-L., 1952.
29. VELİEV, M. G., (Baharlı), Azerbaydjan, Baku, 1921.
30. VEYDENBAUM, E. G., Kavkazkie etyudi, İssledovaniya i zametki, Tiflis, 1901.

(12)

TÜRK DEVLET VE TOPLULUKLARININ ORTAK ALFABEYE ZAMAN KAYBETMEDEN GEÇMELERİNDE YARAR VARDIR

Yrd. Doç. Dr. Rasim ÖZYÜREK⁷¹

Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılmasıyla Azerbaycanlılar, Kazaklar, Kırgızlar, Özbekler, Türkmenler bağımsızlıklarını kazanmışlar. Kendi devletlerini kurmuşlardır. Türk dünyasında aynı dili kullanan soydaşlarımız birbirlerinden bağımsız olarak hareket etmemişlerdir. Birçok alanda birbirleriyle işbirliği içinde olmak için olağan üstü gayret göstermişlerdir. Bilindiği gibi Türk devlet ve topluluklarında yaygın bir biçimde kullanılan lehçe Oğuz Lehçesidir. Türk nüfusunun yüzde altmış beşi Oğuz grubundan olduğunu hepimiz iyi biliriz.

Türk devlet ve topluluklarında Türk dili Kurultayları, sempozyumları, açık oturumları, yapılan kongreler sonucunda düzenlenen sonuç bildirgelerinde bilim adamları Türk devlet ve topluluklarında Latin Alfabesinin kullanılmasının daha yararlı olacağını ifade ettiler. Ortak bir Latin alfabesini kullanılmasını kabul ettiler. Bazı Türk Cumhuriyetleri de kademeli olarak Latin Alfabesine geçmeyi istediler. Kendi programlarına bunu aldılar

Ortak Alfabe Türk devletlerinde 1993 yılından itibaren bu devletlerin bir politikası haline geldiğini, önce Azerbaycan kademeli olarak Latin Alfabesi'ne geçmiştir. 1996 yılında Azerbaycan'ın tamamen bu alfabeye geçtiğini görüyoruz.. Türkmenistan bu geçiş konusunu 2000 yılında ancak gerçekleştirebildi. Tataristan, özerk bölgesinde de Latin Alfabesine geçmeleri meclislerinde kabul edildi. Özbekistan da Latin Alfabesine geçmiş bulunmaktadır. Kazakistan Cumhuriyeti ise önümüzdeki yıllarda Latin Alfabesine geçeceğine ilişkin meclislerinde ortak bir karar aldı ve programına koydu..

Türk devlet ve topluluklarının kullandıkları alfabelere bakıldığında gözümüze çarpan üç çeşit alfabe kullanıldığını görüyoruz. Ülkemizde, Azerbaycan'da, Türkmenistan'da, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinde, balkanlardaki Türk topluluklarının Latin alfabesi kullandıklarını görüyoruz. Başkurdistan'da, Tataristan'da Altaylarda, Tuva'da, Yakutistan'da, Çuvasistan'da, Kırgızistan'da halen kiril alfabesinin kullanıldığını, Doğu Türkistan'da, Afganistan'da, İran'da Suriye'de, Irak'ta, yaşayan Türk soyları da Arap Alfabesini kullanıyorlar. Yalnız kuzey Irak Türkmenleri kendi aralarında Türkiye Türkçesiyle haberleşmelerini sağlıyorlar. Türkmence konuşuyorlar. Kuzey Irak'ta Türkmen okullarında Türkmenler Latin Alfabesini kullanıyorlar. Kırgızistan tek kiril alfabesini kullanan bir devlettir. Kırgızlar Kıpçak soyundan geldikleri için Latin Alfabesine daha kolay geçeceklerdir.

20. yüzyılın sonunda dünyada bir çok değişiklikler oldu. Bunlardan en önemlisi bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin ortaya çıkmasıyla Türk boylarının fedakar insanları Türkiye ile kucaklaştılar. Türkiye'de başta Türk Dil Kurumumuz, Kültür Bakanlığımız çeşitli üniversitelerimiz tarafından düzenlenen Türk Dili Kurultayları, sempozyumlar, açık oturumlar yaparak ortak alfabeye doğru çok güzel yerinde kararlar almışlar. Bu kararları uygulamaya geçirememişler. Süreç uzamıştır. Uzama konusunu araştırdığımız zaman karşımıza iki konu çıkıyor. Birincisi Türk

⁷¹ Bilkent Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Öğretim Üyesi, Ankara/TÜRKİYE.

devlet ve topluluklarının kültür bağlarının kuvvetlenmesini istemeyen güçleri görüyoruz. Bunlar sürekli engellemeler yaparak bugüne kadar gelmiştir. İkinci husus Türk cumhuriyetlerindeki yöneticilerin, o ülkelerde Türkologların, dilcilerin, eğitimcilerin, dilbilimcilerin ortak bir karar alınamayışı, konu üzerinde istenilen düzeyde çalışılamaması dikkatimizi çekmiştir.

Dünyamızda yirmiyi aşkın edebi yazı diline rastlıyoruz. Bu yazı dilleri birbirlerine çok yakındırlar. Bunları dört gruba ayırarak inceleyebiliriz. Bunları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz.

Güney Doğu Türk Lehçeleri, Güney Batı Türk Lehçeleri, Kuzey Doğu Türk Lehçeleri, Kuzey Batı Türk Lehçeleridir. Bunları yazı dili haline getirerek ortak bir iletişim dili getirilebilirdi. Böylece dünyada yaşayan 510 milyon kişinin 310 milyonu bu ortak dille iletişimlerini gerçekleştirebiliyorlar. Başta Türk Devlet ve toplulukları başkanlarının, Türkologların baş görevi ortak bir iletişim dilini kullanmaları olmalıdır. Türk devlet ve topluluklarında konuşulan dilde yani ortak türkçede kelimeler, fiiller, zamirler, sayı adları, organ adları, coğrafya adları, renk adlarımız, soru kelimelerimiz hep ortaktır. Ortak dille insanlarımız, soydaşlarımız iletişimi çok kolay sağlayacaklarından anlaşacaklarından eminiz.

Güzel Türkçemiz neden bir dünya dili olmasın? Bu coğrafyaya bakıldığında dünyanın sayılı dilleri arasında yer almaktadır. Türkçe geniş bir coğrafyada konuşulmaktadır. Orta Asya etkili ve o kadar da önemli bir yere sahiptir. Atalarımız oralardan Anadolu'ya gelmişler Burasını bir yurt haline getirmişlerdir.

Türk Devlet ve topluluklarından yükseköğrenimlerini tamamlamak üzere ülkemize gelen, soydaş öğrenciler, ülkemizden Türk devlet ve topluluklarına yüksek öğrenimlerini tamamlamak için giden T.C vatandaşları çocukları öğrencilerimiz ortak alfabe sayesinde bu dili iyi öğrenirlerse Üniversitelerdeki öğretim elemanlarımızda bu dili öğrencilere iyi öğretirlerse, lisans eğitimlerini çok rahat yapacaklar. Bu nedenle bu ortak alfabenin ne derece faydalı olacağını bir kez daha yineliyoruz ve dile getiriyoruz

Türk devlet ve toplulukları arasında iletişimin gerçekleşmesi için artık ortak alfabe oluşturulması olmazsa olmazdır. Hemen ortak alfabe oluşturulmasına tez elden geçilmelidir. Gerçekleştirilecek ortak alfabede 34 harfin bulunması gerekiyor. Türk dünyası ülkelerine sadece ekonomik değil, kültürel, bilimsel ve iletişimi sağlayacak her alanda yakın temas kurulmalı. Ortak bir dil ile güçlü bir iletişimin gerçekleşeceği hepimizin görüşüdür. Türk devlet ve topluluklarında ortak kelimeleri kullanıyoruz örnek verecek olursak Türkmenistan ve Türkiye Türkçesi arasında ortak olarak bilinen kelimeler yüzde seksen civarındadır. Bu iki ülke arasında iletişimde zorluk çekmelerinin nedenleri alfabeler arasındaki farklılıktır. Yukarıda da söylediğimiz gibi 34 harfli ortak alfabeyle bu çözümlenir. Türkiye olarak eğer Türk devlet ve toplulukları arasında güçlü bir iletişimin gerçekleşmesini istiyorsa bu isteniyor. Biz öncü rol üstlenebiliriz..

Türk devlet ve toplulukları dilde iletişimi sağlamaları için Türkiye 34 harfli Latin alfabe çalışmalarına hızla önem vermelidir.. Eğer bu konuda yerli yerinde bir çalışma yapılırsa Türk devlet ve toplulukları arasında dilde iletişim kolayca sağlanabilir. Kanımca bunun yapılabilmesi için önce Latin Alfabesine dayalı ortak bir yazı dili çalışmalarına hız verilmelidir.

Dünyamızda aynı kökten gelen, Türk diliyle konuşan Türk devlet ve topluluklarının aralarında iletişimin gerçekleşebilmesi için ortak dil ve alfabeye geçilmesinin artık zamanı geldi ve geçiyor. Türk devlet ve topluluklarında tez elden ortak alfabeye geçmelidir. Böylece Türk devlet ve toplulukları arasında her yönden gelişme olacaktır. Kültür ilişkileri daha da kuvvetlenecektir. Dilde , fikirde işte birlik gerçekleşmiş olacaktır. Dil birliğinin korunması, güçlenmesi Türk dünyasının ortak iletişim dilinin oluşması için bu konuya gönül veren herkese görev düşmektedir.

KAYNAKÇA

1. **Akalın, Ş. Haluk.** Güz 2001, “Gaspıralı İsmail Bey ve Dilde Birlik Ülküsünden Ortak İletişim Türkçesine” Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Sayı: 12- 1.
2. **Akçay, Yusuf.** 2007, “Osmanlı Dönemi Alfabe Tartışmaları Bağlamında Dr. İsmail Hakkı Bey ve Islah-ı Huruf Cemiyeti” Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi, Erzurum.
3. **Albayrak, Mustafa.** 1989, “Yeni Türk Harflerini Kabulü Öncesinde Halk Eğitimi ve Yazı Değişimi Konusunda Türk Kamuoyunda Bazı Tartışmalar ve Millet Mekteplerini Açılması (1862 -1928)”, Atatürk Yolu, Yıl 2, Sayı 4 (Kasım).
4. **At Keltir.** 1930. “Yengi Türk Latin Elifbası”, Yaş Türkistan, Sayı 7-8. Paris.
5. **Baysal, Jale.** 1981, “Harf Devriminden Önce ve Sonra Türk Yayın Hayatı” Harf Devriminin 50. Yılı Sempozyumu. TTK Yayınları. Ankara.
6. **Buluç, Saadettin.** 1981, “Osmanlılar Devrinde Alfabe Tartışmaları” Harf Devriminin 50. Yılı Sempozyumu. TTK. Ankara.
7. **Canpolat, Mustafa.** 1981, “Arap Yazılı Türk Alfabesinin Gelişimi” Harf Devriminin 50. Yılı Sempozyumu. TTK. Ankara.
8. **Demir, Nurettin** (çeviren). 2001, “Türk Dünyası’nın Sınırları: Türk Topluluklarının Gelişmesinde Bağlayıcı ve Ayırıcı Unsurlar” Türkbilig, Sayı 2.
9. **Dowler, Wayne.** October 1995. “The Politics of Language in Non-Russian Elementary Schools in the Eastern Empire, 1865-1914”, The Russian Review, Volume 54, Number 4.
10. **Ercilasun, A. Bican.** 2005, Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri (6. baskı) Akçağ Yayınları, Ankara.
11. **Ertem, Rekin.** 1991, Elifbe’den Alfabe’ye Türkiye’de Harf ve Yazı Meselesi Dergah Yayınları, İstanbul.
12. **Hudayberdiev, Cora.** Bahar 1998. “Özbekçede Ses Uyumunun Yok Edilişi” Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Sayı: 5.
13. **Levend, A. Sırrı.** 1972, Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri, (3. Baskı) TDK Yayınları, Ankara.
14. **Levend, A. Sırrı.** Aralık 1988, “Latin Harfleri Meselesi”, Milli Kültür, Sayı 63.
15. **Kerimli, Latif.** Güz 2002, “Azerbaycan’da Dil Siyaseti: Alfabe ve İmla Meseleleri Tarihinden” Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Sayı14.
16. **Kocaoğlu, Timur.** 1988, “Türkistan Kültürünü Öğrenmede Türkistan Türk Lehçelerinin Önemi”, Türk Kültürü, Sayı 302.
17. **Kocaoğlu, Timur.** 3 Ekim1996, “Dünyada Türk Dili Sosyo-Politik Bir Yaklaşım”, Türk Dil Kurumu, Ankara.

18. Korkmaz, Zeynep. 1963, “Türk Dilinin Tarihi Akışı İçinde Atatürk ve Dil Devrimi”, AÜ: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara.

19. Korkmaz, Zeynep. 1996, “Türk Dünyası ve Ortak Yazı Dili Konusu ”, Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992, TDK Yayınları:632, Ankara.

20. Sadoğlu, Hüseyin. 2003, Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

(13)
ABD VE TÜRKİYE ÖRNEKLERİ İLE SİYASAL ALANDA ÖTEKİLİK
Taylan MARAL*

ÖZET

Siyaset kurumunun toplumu yönetmek adına her türlü kavramı, kuralı ve sistemi kendine göre şekillendirip kullandığı ve bunu yaparken de en çok medya organlarından faydalandığı bir gerçektir. Bireysel ayrımcılıktan toplumsal ayrımcılığa uzanan “ötekilik” kavramı, kendi içerisinde çeşitli şekillerde incelenebilmektedir. Genellikle etnik kökeni kullanan siyasiler, kendi çoğunluklarını oluşturarak hedef aldıkları kesime ya da gruba karşı bazen dolaylı bazen de dolaysız ayrımcılık söylemlerini kullanırlar. Özgürlükler ülkesi olarak bilinen Amerika Birleşik Devletlerinde yıllarca süren zenci – beyaz ayrımının günümüzde halen devam ettiği, Barack Hüseyin Obama’nın Amerika Birleşik Devletleri Başkan adayı olmasıyla tekrar kendini göstermiş oldu.

Ülkemizdeyse farklı bir durum siyaset sahnemizde Barış ve Demokrasi Partisi adıyla yer alan partinin tutum ve davranışları ile gözlemlenmektedir. Bu farklılık, sürekli olarak bir bütünün içerisinde kültürel zenginlik olmak istemeyen ancak ayrılıkçı terör örgütü ile hareket ederek bölünme istekleriyle bilinmektedir. Bu çalışmada ötekiliğin tanımı, işlevleri, Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye’deki siyasilerin söylemleriyle siyaset alanında ötekiliğin nasıl kullanıldığı örneklerle incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: ABD, Ötekilik, Siyaset, Türkiye.

ABSTRACT

It is commonly known that the institution of politics uses every kind of concepts, rules and systems, for its own sake for governing society. While doing this, it especailly uses mass media. The term of “otherness” individual discrimination to social discrimination can be analyzed in different form. The politicians using the ethnic origins sometimes directly or generally indirectly use the discrimination concepts against portion of the groups that they target. With the presidential nomination of Barack Hussain Obama the White&Black discrimination has arised at The State which is commonly known as the land of freedoms.

But in our country a different case is observed on the attitude of Party of Peace and Democracy. The difference for this case is known for refusing to be part of unity as cultural richness but acting in accordance with the separatist terrorist activity. In this study the definition and functions of otherness in Turkey and the States will be analyzed on the cases of politicians.

Keywords: USA, Otherness, Politics, Turkey

Giriş

Ülkemiz, içinde çok çeşitli etnik ve kültürel kimlikleri, dini ve mezhepsel grupları barındıran tam anlamıyla bir kültür çeşitliliğidir. Ve bu çok kültürlü yapısından kaynaklanan avantajları ve dezavantajları bulunmaktadır. Türkiye'nin de artık çağdaş dünyada olduğu gibi çok kültürlülükle birlikte hiçbir gruba veya kültüre "ötekilik" oluşturmadan, aynı zamanda da üniter yapıyı koruyan ve tüm bu gruplar arasında ayrılıkçılık oluşturmayan siyaset benimsemesi gerekmektedir.

Sadece ülkemizde değil, tüm dünya ülkelerinde, bir arada yaşamanın getirebileceği riskleri de göz ardı etmeden, tüm kimliklerin birbirleri ile arasındaki iletişimi ve bu kimliklerin devletle olan ilişkilerini düzenleyen siyaset kurumunun her söyleminde bunu düşünerek hareket etmesi gerekmektedir.

Psikoloji, edebiyat, felsefe ve daha birçok sosyal bilimler alanında 'öteki' kavramı değerlendirilmiş, farklı şekillerde ele alınmıştır. Her ne kadar farklı şekillerde ele alınsa da 'öteki' kavramı, 'bizim dışımızda olan' noktasında birleşmektedir. Siyaset kurumunda 'ötekilik' daha çok ırkçılık üzerine ele alınmıştır. Siyasilerin söylemleri de daha çok bu mecrada şekillenmiştir. Birleştirici siyaset söylemlerinin altında, aslında hep bir 'öteki'leştirme vardır.

Bu çalışmada, Amerika Birleşik Devletleri'nin Başkanlık seçimleri ile Türkiye'nin siyasi liderlerinin ve siyasi figürlerinin özellikle seçim dönemlerinde kitleleri hedef alan, kutuplaştırıcı ve "ötekileştirici" söylemleri ele alınarak, aslında bir bütünü yönetmek isteyenlerin, diğerlerini nasıl "ötekileştirdikleri" örneklerle anlatılmaya çalışılmıştır.

1. ÖTEKİLİK KAVRAMI VE YAPISAL ÖZELLİKLERİ

Öteki kavramı bizden olmayan veya mevcut kültürün içinde dışlanmış olan şeklinde tanımlanmaktadır(<http://tdkterim.gov.tr/bts>). Bu tanım doğal olarak ötekine bazı özellikler atfeder. Çünkü bir kimseyi veya grubu dışlamak psikolojik olarak bazı tatminkâr sebeplere dayanmalıdır. Bu nedenle öteki olanın en öne çıkan özelliği düzen bozucu olarak görülmektedir. Toplum, düzen arayışının bir sonucu olarak, ortak uzlaşıyla oluşmuştur. Toplumda var olan düzenin bozulmaması için dıştan gelecek etki ve katılımlara önyargıyla bakılır.

Toplumlar, iç çatışma ve sorunları çözerken ötekinin yani bir dış düşman veya bozguncunun varlığından yararlanırlar. Birlik, beraberlik ve toplumsal özellikler ön plana çıkartılarak, "öteki"nin tehlikesine karşı önlem alınmış olur. Homojen bir kütle olarak tanımlanan öteki, toplumun düşmanı ilan edilir. Ve toplum tarafından oluşturulmuş önyargılarla öteki olanın bizden biriyle ilişkide bulunması engellenmeye çalışılır. Olumsuz sıfatlar ve yargılarla ötekileştirilenlerin topluma katılabilmek için tek çaresi hâkim kültüre uyum sağlamak olmaktadır. Sonucunda çatışma devam ediyorsa uyum gerçekleşmemiş demektir(Özçalık, 2008).

Günter Frankber öteki'yi tanımlarken: "Başka bir ülkede doğmuş olan, sonradan gelen, devlete yabancı, vatansız, konuk, ait olmayan, mülteci ya da turisttir" şeklinde ifade etmektedir. Bu tanım birçok yönden yetersizdir. Çünkü erkeklerin gözünde ötekileşen kadınlar, zenginin gözünde ötekileşen yoksullar, batının gözünde ötekileşen doğulular gibi pek çok grubu dışlamıştır. Bu da ötekinin sınırsızlığını göstermektedir(Özçalık, 2008).

1.1. Öteki'nin Özellikleri

Öteki, içimizdeki biz ya da ben kavramından türetildiğinden, öteki'ye yönelttiğimiz tüm tespitler bizde olanın tersi ya da bizde olmamasını istediğimiz şeylerdir. Bunun sonucunda da tüm bu özellikler oluşturduğumuz öteki'nin üzerine yapışan birer özellik olarak kalmaktadır. Toplamların oluşmasında düzen arayışı temel önemde olduğundan, o toplumu oluşturan bireylerin mevcut düzenin devamı içinde kendiliğinden kabul edilmiş rızaları vardır. Mevcut düzen bir uzlaşmanın sonucu olduğundan, koşullarda bir değişme olmadığında temel ihtiyaç olan düzen de devam edecektir. Böylece iki temel bileşenden söz etmek mümkün olur. Birincisi düzeni oluşturan öğeler bütünü (yasalar, gelenekler, kültür vs.), diğeri ise bu öğeler bütününe itirazı olmayan ve onu temelden sarsacak girişimlerde bulunmayacak ya da riski az olan bir kitledir(Özçalık, 2008).

“Biz” açısından “öteki”yi tanımlayan en önemli özellik düzen bozma potansiyelidir. Buradaki “biz” ne kadar düzene sahip çıkan sistemin devamını sağlayansak, sistemin karşısında olan, işleyişini bozmak isteyen herkes ve her şey “biz”im için “öteki” konumunda olacaktır.

Almanya'da Hristiyan Demokrat Parti'nin(CDU) Meclis Grup Başkanı Friedrich Merz'e göre, Alman kültürü azınlıktaki “düzen bozan”lar yani göçmenler tarafından tehdit edilmektedir. Merz, yabancıların topluma uyum sağlayabilmesi için mutlaka Alman ‘öncü kültürü’nü (Leitkultur) benimsemeleri gerektiğini söylemiştir(<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-201953>).

Ötekiliğin oluşturulma sürecinde önyargı'nın payı büyüktür. Önyargı, kişilerin kategorileştirme ihtiyaçlarının bir sonucudur. Schnapper'e göre kategorileştirme, bilinmezi bilinir kılarak bireyin gündelik yaşantıyı yönlendirmesini, nesneleri ve deneyimleri tanımasını sağlar(Özçalık, 2008). Ancak böyle olduğunda gayet normal olarak görünen kategorileştirme, değerileştirme-değersizleştirmeye dönüşerek genellemeyle sonuçlanır. Oluşan genellemeler kişilerde ve toplumlarda ön yargılara yol açar. Kendiliğinden ötekiliğe mahkûm edilen “öteki” ise artık bir düşman, yıkıcı, medeni olmayan ve kısaca düzen bozandır.

1.2. Ötekileşme Sürecinde Irkçılık

İrkçı yaklaşım, “ötekileştirme” sürecinin en uç noktasını oluşturur. “Öteki” bu ırkçı yaklaşımla birlikte kimi zaman yok edilmeye çalışılır, kimi zaman da aşağılanmaya maruz kalır(Özçalık, 2008).

İrkçı yaklaşımlarla mücadele edebilmenin tek yolu, ırkçılığı en iyi şekilde analiz edebilmektir. Bu nedenle günümüzde uygulanan ırkçılığı, yirminci yüzyıl ırkçılığından ayırmak gerekir. Günümüzde ötekileştirilenlere en çarpıcı örnek göçmenlerdir. Ve göçmenler mevcut kapitalist sistemlerin vazgeçilmez insan güçlerini oluştururlar. Bu nedenle yok edilmek yerine kendilerine verilen işleri verilen ücret karşılığında yapmak zorunda bırakılmışlardır. Yeni ırkçılık adı verilen bu yaklaşımı Etienne Balibar şöyle tanımlar;

“Yeni ırkçılık, “sömürgelikten kurtuluş” çağına, eski sömürgelerle eski metropoller arasındaki nüfus hareketlerinin tersine çevrilişi, insanlığın tek bir siyasal alan içinde parçalanış çağına ait bir ırkçılıktır. Bizde göç karmaşığını merkez alan günümüz ırkçılığı ideolojik olarak, Fransa dışında, özellikle de Anglosakson ülkelerde çoktan beridir gelişmiş olan bir “ırksız ırkçılık” çerçevesi içinde yer alır. İlk bakışta bazı grup ya da halkların diğerlerine üstünlüğünü değil, “sadece” sınırların kaldırılmasının sakıncasını, hayat tarzının ve geleneklerin bağdaşmazlığını savunan

böyle bir ırkçılık, haklılıkla, farklı ırkçılık olarak adlandırılabilir” (Balibar, Wallerstein, 2000:30). Balibar’a göre artık ırkçıların savundukları herhangi bir ırkın üstünlüğü değil, kültürlerin uzlaşmazlığıdır. Balibar, ırk kavramının yanlışlaşmasının, yeni ırkçılara malzeme verdiğini ve artık ırkların hiyerarşisinden ziyade kültürlerin uzlaşmazlığına yöneldiklerini söylerken, günümüzde asıl tartışılması gerekenin temessül, uyum ve çok kültürlülük gibi konular olması gerektiğini savunur(Özçalık, 2008).

1.3. Temessül – Uyum

Temessül yani farklı kökenden gelen azınlıkları veya etnik grupları, bunların kültür birikimlerini, kimliklerini baskın doku ve yapı içinde eriterek yok etme çabası, “öteki”ne karşı yüzyıllardır bir önlem olarak benimsenmeye çalışıldı.

Temessül tek taraflı bir süreçken, uyum da karşılıklı etkileşim söz konusu olmaktadır(<http://www.tdk.gov.tr>). Uyum, kabul olduğundan temessülle aynı yerde olamazlar. Bu sistemlerde, uyum sağlayamayan ya da olması engellenen gruplar “öteki”leşirler, kabulün olduğu yerde çoğunluk olmayanın öğeleri artık çoğunluğun öğeleri olarak kabul edilir.

2. SİYASAL ALANDA ÖTEKİLİK SÖYLEMİ

Ayrımcılık en basit tanımıyla, herhangi bir kamu yararı ya da mantıklı bir gerekçe söz konusu olmaksızın, bir kişiye, benzer durum ve koşullardaki diğer kişilerden farklı ve eşit olmayan muamele yapılması anlamına gelir(Çelenk, 2009:211). Ayrımcılık, farklı şekillerde karşımıza çıkabilmektedir. Bu anlamda ayrımcılığı iki sınıfta inceleyebiliriz:

1- Doğrudan Ayrımcılık; Aşikâr bir şekilde, bir kişi, grup veya kesimi inanç, dil, din ya da etnik kökenine göre eşit olmayan muamele görmesi demektir.

2- Dolaylı Ayrımcılık; Fark edilmesi güç olan, imalar veya dolaylı ifade biçimleri aracılığıyla işleyen ya da bazen görünürde hiçbir problemlili durum oluşmamasına karşın, sonuçları bakımından belirli kesimleri ayrımcılığa maruz bırakan tutumlardır(Çelenk, 2009:221).

Siyasilerin özellikle seçim dönemlerinde sıkça kullandıkları propaganda yöntemlerinin başında ayrımcılık gelmektedir. Ötekileştirmenin içinde ele aldığımız ırkçılığın temelinde yine ayrımcılık yatmaktadır. Siyasiler söylemlerinde ötekileştirmeden, ırkçılıktan ve ayrımcılığın her türüsünden örnekler sergilemektedirler. Topluları kutuplaştırmanın, kışkırtmanın siyasal rant olarak görüldüğü ve maalesef başarıya ulaştığı –her zaman olmasa da- liderlerin söylemlerine kendi tabanlarının verdiği destekle de ölçülebilmektedir.

2.1. ABD Başkanlık Seçimleri (2008)

Amerika Birleşik Devletleri tarihinde çok önemli bir yere sahip olan 2008 başkanlık seçimleri, seçim kampanyalarının tekniği, adayları ve sonuçları bakımından dünya tarihine geçecek bir dönem olmuştur. Demokratların adayları, eski ABD Başkanlarından Bill Clinton’ın eşi Hillary Clinton ve bir “siyah” üstelik “Müslüman” olduğu iddia edilen Barack Hüseyin Obama idi. Bu seçimler Amerikan tarihinde ilk kez zenci Amerikalı başkan adayının, ilk kadın başkan adayı ile mücadelesine sahne oluyordu. Bu mücadele ırk, cinsiyet ve din odaklı olduğundan çok farklı bir boyuttaydı. Şimdiye kadar hep beyaz erkek adayların mücadelesine sahne olan Amerikan başkanlık

seçimlerine adaylık seçimlerini “siyah”, “erkek” ve adı “Hüseyin” olan Obama kazanarak büyük bir başarıya imza atmıştır.

Obama’nın başkanlık yarışındaki rakibi Cumhuriyetçi Parti’nin adayı John McCain olmuştu. McCain, seçim kampanyası boyunca aşırı sağcı-muhafazakâr bir strateji izlemiş ve kurmaylarını hem bu çizgiden insanlardan seçmişti. Bunlardan ilk akla gelense Sarah Palin’dır. Seçim kampanyaları boyunca McCain ve Palin, her fırsatta Obama aleyhine sert çıkışlarda bulunmuşlardır. “The New York Times” gazetesinde Obama ile 1969’da kurulan bağımsız bir komünist devrimci örgütün kurucularından biri olan Bill Ayers arasında bağlantı olduğunu iddia eden makale yayımlanmış, McCain konuşmalarında 11 Eylül saldırıları ve Müslüman kesim ile ilgili konulara yer vererek, kendisini dinlemeye gelenlere “Gerçek Obama kimdir?” diye soruyor, dinleyiciler de bir ağızdan “terörist” cevabını veriyorlardı(Devran, 2011:62).

Kampanyaya katılan kitleler “Öldürün onu”, “Hain”, “Obama’ya bir bomba” gibi sloganlar atıyordu. Cumhuriyetçi bir kadın kafası karışmış bir halde McCain’e, “Obama’ya güvenmiyorum; çünkü o bir Arap” dediğinde bütün bu yürütülen kampanyanın kitlelerin kafasını karıştırmada işe yaradığını kanıtladı(Devran, 2011:62).

2.2. Obama’ya Karikatürlü Irkçi Saldırıları

ABD’nin California eyaletinde, Başkan Barack Obama’yı maymuna benzeten bir fotoğraf tartışmaya neden oldu. Fotoğrafta, bir bebek şempanzenin yüzü fotomontaj tekniği ile değiştirilerek Obama’nın yüzü haline getirilmişti. Cumhuriyetçi Marilyn Davenport’un elektronik posta yoluyla yayılmasını sağladığı fotoğrafta ayrıca “Şimdi neden doğum sertifikası olmadığı anlaşılıyor” ifadesi de kullanılıyordu. Bu sözlerle Cumhuriyetçiler Obama’nın ABD’de dünyaya gelmediğine atıfta bulunuluyordu(<http://sabah.com.tr/Dunya/2011/04/19/obaya-irkci-saldiri>).

Ünlü medya patronu Rupert Murdoch’a ait tutucu çizgideki bulvar gazetesi New York Post’da yayınladığı bir karikatürle ortalığı karıştırmıştı. Connecticut eyaletinde insanlara saldırdığı için polislerce öldürülen bir şempanzeye gönderme yapılan karikatürün alt yazısında ateş eden polislerden biri diğerine, “Artık, ekonomiyi canlandırma paketini imzalaması için yeni birini bulmak zorundalar” diye söylüyordu. Bu ifade ile 787 milyar dolarlık ekonomiyi canlandırma paketini imzalayan Obama’ya gönderme yapılıyordu(<http://www.kalemlervekiliclar.com/forum/Thread-ABD-yi-karistiran-karikatur>).

3. TÜRKİYE’DE ETNİK KÖKENE YÖNELİK SİYASET

Ülkemizde de genellikle siyasiler etnik köken merkezli siyaset yapmayı tercih etmişlerdir. Bunu kimi zaman açık şekilde kimi zaman da gizli şekillerde yapmışlardır. Türkiye’nin bir kültür çeşitliliği olduğu düşünüldüğünde siyasilerinde bu farklılığı söylemlerinde “ayrıştırıcı” amaçla kullanmaları da kaçınılmaz olmuştur. Bunu yaparken bazıları ayrılmış olanı kendilerinin birleştirebileceğine vurgu yapmış, bazıları da zaten ayrı olduklarını ve birleşmek yerine tamamen ayrılmayı tercih ettiklerini dile getirmişlerdir.

3.1. Cumhurbaşkanı’nın Etnik Kökeni

Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, 2008 yılı Kasım ayında Prof. Ahmet İnsel, Prof. Baskın Oran, Dr. Cengiz Aktar ve gazeteci-yazar Ali Bayramoğlu ve bir grup aydının öncülüğünde başlatılan “Ermenilerden özür diliyorum” kampanyası hakkında “Türkiye’de özgür ve demokratik bir ortam yaşanıyor, canlı bir tartışma var. Bundan da

memnuniyet duyarım” ifadesini kullanmıştı. Bunun üzerine CHP İzmir Milletvekili Canan Arıtman “Gül’ün bu kampanyayı desteklediği görülüyor. Gül cumhurun yani Türk milletinin Cumhurbaşkanlığı’nı yapsın, etnik kökeninin değil. Gül’ün anne tarafından etnik kökenini araştırın görürsünüz” diyerek, Cumhurbaşkanı’nın etnik kökeninin Ermeni olduğunu iddia etmiş ve yaptığı açıklamayı da buna bağlamıştı(http://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%96z%C3%BCr_Diliyorum).

3.2. Etnik Unsurlarla Dolaylı Ayrımcılık

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Kurban Bayramı’nın birinci gününde Bayrampaşa’daki İstanbul Emniyet Müdürlüğü Çevik Kuvvet Şube Müdürlüğü’ne gelerek, burada çevik kuvvet polisleriyle bayramlaştı ve birlikte öğle yemeği yedi. Yemeğin ardından bir konuşma yapan Erdoğan, güvenlik güçlerinin, askeriyle polisiyle Türkiye’nin içerde ve dışarıda teminatı olduğunu, yaptıkları mücadelenin her türlü takdirin üstünde bulunduğunu söyledi. Erdoğan, “Bu ülkede 36 etnik unsur var. Bu etnik unsurun, hepsi birdir, beraberdır, bütündür. Bunun da şemsiyesi Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığıdır. Bu vatandaşlık bilincinde el ele olacağız. Diğerleri bizim zenginliğimizdir” diyerek konuşmasını tamamladı(<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=5707412>). Başbakan, birlik mesajı vermek için önce ayırmak gerektiği şeklinde bir yol izleyerek, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan halkın otuzaltı farklı etnik gruptan oluştuğu söylemini geliştirerek “dolaylı ayrımcılık” yapmıştır. Başbakan’ın bu sözlerine hemen herkesten tepki gelirken, en çok tepki ise milliyetçi kesimden gelmişti.

MHP Genel Başkan Vekili Oktay Vural, “Milletvekillerinin etnik köken esasına göre ayrılmadığını” belirttiği açıklamasında “Başbakan’ın etnik kökene göre siyaset anlayışı bölücülüğün değirmenine su taşımaktadır. Türkiye’imizde 36 etnik gurubun varlığını iddia eden Başbakan muhtemelen diğer kökenlere de aynı teklifi getirmesi beklenmelidir” dedi(<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=6788999>).

3.3. Kendi Kendini Ötekileştirmek

Önceki yıllarda gösterdikleri tavır, davranış ve söylemler nedeni ile kapatılan ancak farklı isimlerle (HEP, ÖZEP, ÖZDEP, DEP, HADEP, DEHAP, DTP) tekrar açılan ve son olarak da Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) adını alan parti mensuplarının kullandığı siyasi söylem stratejisi de yine “ötekilik” ve “ırk” temellidir. Kürt halkının haklarını savunduklarını dile getiren BDP’liler, kanaat önderleri olarak her zaman PKK terör örgütü elebaşı Abdullah Öcalan’ı göstermişlerdir. Kürt kökenli vatandaşların sürekli olarak öteki oldukları yönünde açıklamalarda bulunarak provoke etme yoluna giden BDP, her fırsatta federasyon talebini dile getirmiştir.

BDP Grup Başkan Vekili Bengi Yıldız, Batman’da yaptığı bir konuşmada Kürt ailelere çocuklarını askere göndermeme çağrısında bulundu. Yıldız, “Askere gitmemek bir haktır. Kendi çocuklarımızı öldürecekimize gider paşa paşa cezaevinde yatarız. Ulaştığınız herkese bunu söyleyin” dedi(<http://siyaset.milliyet.com.tr/bdp-li-bengi-yildiz-cocuklarinizi-askere-gondermeyin-cagrisi-yapti/siyaset/siyasetdetay/21.06.2010/1253505/default.htm>).

Diyarbakır’da 14 Temmuz 2011 tarihinde 850 delege ile toplanan Demokratik Toplum Kongresi’nin sonuç bildirgesini okuyan Aysel Tuğluk, ‘Demokratik Özerklik’ ilan ettiklerini duyurarak, “Halkımızın vicdanı olan aydın, yazar, STK temsilcileri ve Coğrafyamızda yaşayan herkesi, kendisini demokratik özerk Kürdistanlı olarak

tanıtmaya davet ediyoruz” dedi(<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=18258466>).

Demokratik Toplum Kongresinde BDP’yi temsil eden beş milletvekilinden biri olan Bengi Yıldız Taraf gazetesine yaptığı açıklamada ilan ettikleri bölgenin sınırlarının Sivas Koçgiri’ye kadar olan bölge olduğunu, Maraş’ın bir kısmı, Erzincan, Malatya, Elazığ, Erzurum, Van, Ağrı, Batman, Diyarbakır, Antep, Adıyaman ve Siirt’i kapsadığını kısaca Doğu ve Güneydoğu’nun tamamı olduğunu belirtmiştir.

Sert çıkışlarıyla da tanınan BDP milletvekili Leyla Zana’da, Mesud Barzani’ye yakınlığıyla bilinen Rudaw gazetesine yaptığı açıklamada; “İlk başlarda özerklik istedik ama artık özerklik yeterli gelmiyor” diyerek bağımsız devlet kurmak istediklerinin mesajını veriyordu. Türkiye’de hazırlıkları süren yeni anayasa çalışmalarına da değinen Zana, yapılacak düzenlemelerin “bireysel” olduğunu ancak Kürtlerin birey değil “ulus” olduğunun altını çizerken “ırk” temelli siyaset yaptıklarını da bir kez daha gösteriyordu(<http://www.haber7.com/haber/20111228/Leyla-Zana-Kurtlere-ozerklik-yetmez.php>).

SONUÇ

Birleştirme yerine ayrıştırma, uzlaşma yerine kutuplaştırma siyasal rantın bir arada tuttuğu politikaların başında gelmektedir. Seçmen kitlesine hitap edebilmek, aidiyet duygusunu harekete geçirmek için radikal çıkışlar yapmak medyada yer bulmanın en kolay ve etkili yoludur. Bu yolu da en iyi kullanan siyasetçiler kitleleri, toplulukları bazen de bir coğrafyayı ötekileştirmede hiçbir mahsur görmezler. Ağızlarından çıkabilecek bir kelimenin, taraftarları arasında nasıl bir infial uyandıracığına bakmadan, seçimi kazanmak veya daha ön planda olabilmek adına sonucunda da hedefledikleri gerek ekonomik gerekse manevi çıkarlara ulaşabilmektedirler.

Farklı kültürle, cinsel kimliklere, siyasal fikirlere kapalı yönetimler dolayısıyla toplumlar Mussolini İtalya’sı, Hitler Almanya’sı ya da Lenin Rusya’sı döneminde kaldı dersek tamamen yanılmış oluruz. Belki o dönemdeki kadar sert yaptırımlar, toplu katliamlar uygulanmıyor olabilir ancak, günümüzün koşullarında bu uygulamalar yönetimler tarafından özellikle medyanın aktif kullanılmasıyla halkı “oyalama” ve “üretmeme” yaptırımları olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

“ABD’yi Karıştıran Karikatür”, <http://www.kalemlervekiliclar.com/forum/Thread-ABD-yi-karistiran-karikatur>, 12 Nisan 2012)

Balibar, E. ve Wallerstein, I. (2000), Irk Ulus Sınıf, Belirsiz Kimlikler. N.ÖKTEN (çev.). İstanbul: Metis Yayınları (orijinal baskı tarihi 1990)

“BDP’li Bengi Yıldız, ‘Çocuklarınızı Askere Göndermeyin’ Çağrısı Yaptı”, <http://siyaset.milliyet.com.tr/bdp-li-bengi-yildiz-cocuklarinizi-askere-gondermeyin-cagrisi-yapti/siyaset/siyasetdetay/21.06.2010/1253505/default.htm>, 19 Nisan 2012

“Bizdeki Terör ETA ve IRA ile Karşılaştırılmaz”, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=5707412>, 27 Nisan 2012

Çelenk, S. (2009). Ayrımcılık ve Medya. B.Çaplı ve H.Tuncel (Ed.). Televizyon Haberciliğinde Etik içinde. Ankara: Fersa Matbaacılık, 211-228.

Devran, Y. (Ed.). (2011). Seçim Kampanyalarında Geleneksel Medya, İnternet ve Sosyal Medyanın Kullanımı. İstanbul: Başlık Yayın Grubu.

“DTK Demokratik Özerklik İlan Etti”, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=18258466>, 11 Nisan 2012

“Goethe Okunmasa da Olur”, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-201953>, 17 Nisan 2012

“Leyla Zana: Kürtlere Özerklik Yetmez”, <http://www.haber7.com/haber/20111228/Leyla-Zana-Kurtlere-ozerklik-yetmez.php>, 19 Nisan 2012

“MHP’li Vural: Başbakan, Bölücülüğün Değirmenine Su Taşıyor”, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=6788999>, 27 Nisan 2012

“Obama’ya Irkçı Saldırı”, <http://sabah.com.tr/Dunya/2011/04/19/obaya-irkci-saldiri>, 12 Nisan 2012

“Öteki”, <http://tdkterim.gov.tr/bts>, 25 Nisan 2012

Özçalık, S. (2008), “Ötekileşme ve İşlevleri”, <http://www.daplatform.com/images/otekilesme%20ve%20islevleri.pdf>, 10 Nisan 2012

Özür Diliyorum. (t.y.)
http://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%96z%C3%BCr_Diliyorum, 30 Nisan 2012

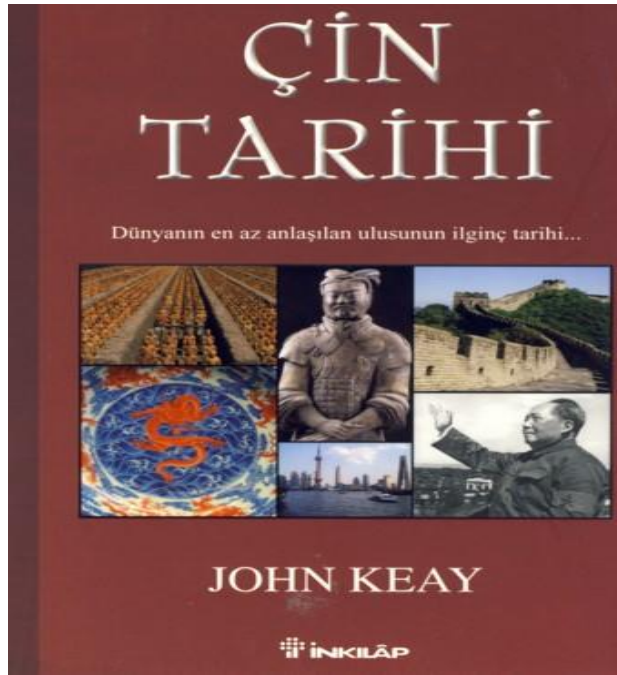
(14)

ÇİN HALK CUMHURİYETİ Mehtap ALTUNSAK, Ayşe ÇAPKIN⁷²

Avrupa’da bulunan bir Uzakdoğu ülkesidir. Nüfus sayımlarına göre dünyanın en kalabalık ülkesidir. Ülkenin başkenti pekindir. Yüzölçümü itibariyle dünyanın üçüncü, nüfus itibariyle en büyük Güney Doğu Asya ülkesi, Doğusunda Güney Kore, kuzeydoğusunda ve kuzeybatısının da Rusya, kuzeyde Moğolistan, güneybatıda Afganistan ve Pakistan, güneyde Hindistan, Nepal, Butan, Birmanya, Laos ve Kuzey Vietnam, doğusunda ise Büyük Okyanus ile çevrilidir.

Tarihi;

Eski devirlere ait yapılan araştırmalar Çin hakkında devamlı yeni bilgiler vermektedir. Ülkeyi yöneten ilk hanedan olarak Hva ve Sang sülaleleri bilinmektedir. Hva sülalesi hakkında bilinen tek bilgi hükümdarların ismidir. Sang sülalesinin, yapılan araştırmalar neticesinde yaklaşık olarak M.Ö. 1450-1050 seneleri arasında Çin ovalarına hâkim oldukları bilinmektedir. M.Ö.1050-220 yılları arasında değişik uygulamalarla Coy sülalesi yönetmiştir. Sang Sülalesini yıkarak başa geçen Coy Sülalesi, M.Ö. 1050-771 seneleri arasında feodal bir idare kurdular. Ülkede,

feodal devletler bağımsız devletler halinde gelişmeye başladı. Bu durum hükümdarın gücünün azalmasına ve feodal devletlerarasında savaşa sebep oldu. Batıdan gelen Türk ve Moğollar, ülkenin büyük bir kısmını fethettiler. Batı milletlerinin eline düşmüş olan topraklarından büyük bir kısmını Çin beyi Tsin, geri aldı. Böylelikle devleti önemli feodal devletlerden biri oldu. M.Ö.770-472 devri: Feodal beylerin kendi aralarında iç savaşlara giriştikleri bir devirdir. Bu savaşlar neticesinde yedi bey kalmış ve bunlarda kral sanını alarak Coy Sülalesinden ayrıldılar. M.Ö.472-221 iç savaşı sonunda M.Ö.453 senelerinde Tsin’in feodal devleti üç devlete bölündü. M.Ö.221-206 aralarında Tsin’in Sülalesi memleketi mutlakiyetle idare etti. Tekerlek dingillerinin standartlaştırılması ve bazı ölçü birimlerinin kullanılmaya başlaması Çin tarihinin bu safhasına ait önemli hadiselerdir. Kuzeyden gelen saldırılardan korumak için Çin Seddi’nin ilk şekli olan toprak tabyalar yapıldı. Doğu Çin bölgesinde başlayan bir ayaklanma, uzun süre savaşlara sebebiyet verdi ve bu savaşlar sonunda Han Sülalesi yönetimi ele geçirdi ise de, bir müddet sonra idare değişti. M.Ö.206 yılında yönetimi. Küçük rütbeli bir asker

⁷² T. C., Kars Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, 3. Sınıf öğrencileri; Kars/TÜRKİYE. Not: Bu makale aynı zamanda “Bilimsel Araştırma Yöntemleri” dersi ödevi olarak hazırlanmıştır. Ödevler arasında kalite ve özgünlüğüne göre seçilerek dergimizde yayınlanmaya uygun görülmüştür.

olan Lui Ki ele geçirerek Han Sülalesini kurdu. M.S.168 senesinde meydana gelen bir hükümet darbesi üzerine 220 senesine kadar devam eden iç savaşlar devri başladı. Büyük bir halk ayaklanması bastırıldı. Bu iç savaş neticesinde ülke üçe bölündü, kuzeyde Vey(220-264), güneydoğuna Vu(229-280), güneybatı Şu(221-263)imparatorlukları kuruldu. Göçlerin arttığı devirde, Tsin Sülalesinin(265-316)başına geçerek, parçalanmış Çin'in birleştirmeleri de ülkeye huzur ve istikrar getirdi.

Daha önceleri ücretle kullanılan milletler bu savaşlardan o derece kuvvetlendiler ki, bunlardan Hunlar 303'te yeni bir devlet kurdular. Bu sülale Çin İmparatorunu iki defa esir almış ve 317'den başlayarak bütün Kuzey Çin'de hâkimiyet kurmaya başlamıştır. Bunun üzerine Tsin ailesi kuzeye inerek burada Doğu Tsin Sülalesini(317-419) kurdu. Güney Çin'de 580 senesine kadar çeşitli sülalelerin kurduğu muhtelif devletler görülür. Suy sülalesi(581-618) Çin'i birleştirmeye muvaffak oldu. Bu kısa ömürlü hanedan zamanında Çin, Vietnam'ın kuzey ve güneyini ve Tibet'in kuzeyini ele geçirdi. Çin'in nüfuzunu tekrar Orta Asya'da hissettirdi. Bu devrede Kuzey ve Orta Çin Ovasındaki ticari münasebetleri kolaylaştırmak için kanallar açıldı. Ancak bütün bu işlerin yapılması için yabancılardan yardım istenmesi Suy Sülalesinin sonu oldu. T'ang Sülalesi(618-907)işbaşına geldi. Bu hanedan devrinde(664) toprakların yeniden taksimi ve vergilendirilmesi yapılmıştır. Müslüman Arapların saldırıları üzerine Türkistan Çin'in elinden çıktı. Bundan sonra Türkler devlet iradesinde önemli mevkilere yerleştiler ve sık sık vuku bulan ihtimallerde önemli rol oynadılar.

T'ang Hanedanının düşüşünden sonra 960 tarihine kadar 5 küçük hanedan iş başına geçti. Bu devirde Kuzey ve Güney Çin'de küçük eyaletler şeklinde devletler meydana çıkmıştır. 960 tarihinde iş başına geçen Sung Hanedanı zamanında Çin İmparatorluğunun birliği yeniden tesis edilmeye çalışılmaz, ancak bunda muvaffak olunamamıştır. Bu hanedan devrinde birçok şehirler kuruldu ve barut kullanılmaya başlandı. Mimari, tarih, şiir, resim, porselen ve bahçecilikte çok yüksek bir seviyeye ulaşılar. Elde bulunan tarihi dokümanlar bu medeniyetin yüksekliğine delil teşkil etmektedir. Cengiz han, 1206-27 yılları arasında Çin'i işgal etti ve Moğollar,1214 yılında Sarı Nehrin kuzey tarafındaki bölgede hâkimiyeti ele geçirdi. 1271 tarihinde Kubilay Han, imparatorluğunu ilan etti. Böylece Yüan Hanedanının (1260-1368) ve başşehir pekini kurdular. Moğollarla beraber Yüan Hanedanı bütün Çin'i fethederek hâkimiyetleri altına aldılar. Bundan sonra Moğollar Çin kültürünün etkisi altına girerek, din, örf ve adetlerinde, giyim ve kuşamlarında Çin örf ve adetlerini benimsediler.

Binlerce yıl süren hanedanlar yönetimi. 1912'de milliyetçilerin yönetimi ele geçirmesi ile son bulmuştur. 1949 da milliyetçileri yenmeyi başaran Komünist Çinliler Mao liderliğinde ülke yönetimini ele geçirmiştir. Mao sosyalist bir devlet kurmak için

çalışmaya başlamıştır. Ama zamanla Mao, eleştiriler kapalı birleştirmeyi öngören düzenlemeleri büyük başarısızlığa uğrayan Mao politik açıdan zor durumda kaldı. Bu başarısızlığı 1960larda partinin Maoistler ve Pragmatistler olarak ikiye ayrılmasına neden oldu. Maadan sonra Zhou En Lai başbakan oldu. Halen 24 ülke ve Tayvan tarafından tanınmamaktadır. Günümüz medeniyetlerinin yapı taşlarını oluşturan kâğıt, matbaacılık, barut, pusula gibi pek çok buluşun kökenleri Antik Çin medeniyetine dayanmaktadır. 20 Eylül 1954 tarihli bir anayasa ile Sosyalizm idaresi kurulmuş oldu. Ancak tam anlamıyla sosyalist bir ülke olamamışlardır. Mao döneminin ardından yapılan yabancı sermaye ithal ettiklerinden gerçek anlamda sosyalist değil kapitalist bir ülkedir.

Coğrafyası;

Çin, Asya kıtasının Doğu ve Güneydoğusun da yer alan Batıdan itibaren Afganistan, Tacikistan, Kırgızistan, kuzeyde Rusya, Moğolistan, doğuda Kore, Çin Denizi, Sarı Deniz güneyde Vietnam, Laos, Birmanya, Nepal, Hindistan ile çevrili olan bir Asya ülkesidir. Dünyanın alan olarak en büyük dördüncü ülkesi olan Çin Halk Cumhuriyeti yaklaşık 1,5 milyar nüfusuyla dünyanın en kalabalık ülkesidir

Yönetim Şekli;

Çin Halk Cumhuriyeti'nin yönetim sistemi yetki birliği ilkesine göre sürdürülür. Bu sistemde tek olan parti belirleyici roledir. Devlet ve tek parti yukarıdan aşağıya doğru hiyerarşik şekilde düzenlenmiş olan ve kabaca birbirine koştur bir yapılanma gösteren geniş bir bürokrasiye dayanır. İdari yapısı Eyaletler, Bölgeler ve Kasabalar olmak üzere üç kademeli bir sisteme dayanır. İktidara ülkenin tek partisi olan Komünist Parti hâkimdir. Ülkede yasama ve Yönetim 1227 üyeli, senede bir defa toplanan Milli Halk Kongresinin elindedir. Senede bir gün toplanan Milli Halk Kongresi'nin yürütme meclisi olan Daimi Komisyon veya Devlet Meclisi, Kongre üyeleri tarafından kendi aralarında seçilen bir Başkan, 13 temsilci, bir genel Sekreter ve 65 milletvekilinden teşekkül eder.

Yürütme yetkisi Başbakan, 12 temsilci, 32 Bakan veya Bakan seviyesindeki komisyon başkanlar ve genel sekreterden teşekkül eden hükümete aittir. Yürütmenin bir kolu olan Devlet, Başkanı kongre tarafından dört yıl için seçilir. İdari bakımdan 28 eyalete ayrılmış olup, bunların 5'ini Muhtar eyalet, 21'ini eyalet ve 2'sini de birer şehir olan iller teşkil eder.

Din;

Çin halkının dini, Antik çağlardan beri çoğulculuk olarak tanımlanır. Çin toprakları Taocu, Budist ve Çin folklorik dinlerine ait tapınaklarla doludur. Mahayana Budizm, 1.yy. beri Çin de ki en büyük organize din olarak yaşamayı başarmıştır. Çin halkının çoğu Budist'tir. Budistlerin oranı %50, Taocuların nüfusu ise %30 dur. 2005te yapılan bir araştırmaya göre nüfusun %14'ü dinsiz olarak kabul edilir.

Bayrağının Anlamı;

Çin'in ilk bayrağı 1872 yılında resmen kullanılmaya başlandı, o zamanlarda tek hükümlan olan Manchu hanedanını simgelemek amacıyla sarı zemin üzerine mavi ejderha varmış. Komünist devrim ile birlikte bayrak şu andaki halini almış; Sol üst köşesinde beş yıldız bulunan Kızıl Bayraktır. Kırmızı zemin komünist devrimi, soldaki büyük sarı yıldız Komünizmi, büyük yıldızın etrafındaki küçük sarı yıldızlar, köylüyü, işçiyi, şehir halkı burjuvaziyi ve yurtsever kapitalistleri ifade eder. Dört küçük yıldızın her bir ucu büyük yıldızın merkezine yönelir.

Milli Marşı;

Çin Halk Cumhuriyeti'nin Milli Marşının adı, "Gönüllü Ordu Marşıdır. 1935 yılında tiyatro yazarı Tian Han tarafından yazılmış ve Çin'in yeni müzik anlayışının kurucusu Nie Er tarafından bestelenmiştir. Bu marş aslında "Fırtınalı Yılların Kahramanları" adlı filmin müziğiydi. Filmde "18 Eylül olayından sonra Çin'in kuzeydoğusundaki üç eyaletin Japon saldırganlar tarafından işgal edilişi, Çin ulusunun ölüm kalım anını yaşaması, bazı aydınları" Aydın Bunalımı" ve tereddüdünden sıyrılarak Japon saldırganlarına karşı ön cephede direnmelerini anlatıyordu. Kullanılan müzik ve şarkı, filmin değişik yerlerde gösterilmesine ve vatani kurtarma kampanyasının başlamasıyla birlikte Çin'in her köşesine yayıldı. 27 Eylül 1949'da Çin Halk Siyasi Danışma Konferansı 1.Genel toplantısında, Çin Halk Cumhuriyetinin milli marşı resmen saptanmadan önce "Gönüllü Ordu Marşının milli marş olarak kullanılması kararlaştırıldı. 14 Mart 2004'te Çin 10.Ulusal Halk Meclisi'nin ikinci toplantısında kabul edilen Anayasa değişikliği tasarısında Çin Halk Cumhuriyetinin milli marşının "Gönüllü Ordu Marşı" olarak belirlendi ve konu anayasal hükme bağlandı.

Çin Halk Cumhuriyetinin Milli Marşı;

Ayağa kalkın,
Köle olmak istemeyen insanlar!
Kanımız ve etimizle yeni bir Çin Seddi oluşturalım!
Çin ulusu en tehlikeli dönemden geçiyor,
Herkes son haykırına zorlandı.
Ayağa kalkın! Kalkın! Kalkın!
Hepimiz tek yürek olalım,
Düşman ateşi içinde ilerleyelim.
Düşman ateşi içinde ilerleyelim
İleri, İleri, İleri!

Milli Geliri;

Uzun yıllar kapalı bir ekonomi yapısı gösteren Çin, 1980'lerin başlarında kolektif tarım uygulaması durdurdu ve özel teşebbüse yeniden izin verdi. Şuan da Çin dünyanın en büyük ihracatçılarından ve rekor düzeylerde dış yatırım çekmektedir. Dünya Ticaret Örgütüne katılma hakkı kazanmıştır. Son on yıldır istikrarlı bir şekilde sürdürdüğü %10'a ulaşan kalkınma hızıyla "yüzyılımızın yeni küresel gücü" olarak anılmaya başlanmıştır. Çin'de büyük ölçüde tarım ve sanayi sektörüne dayanalı bir ekonomi yürütülmektedir. Bu iki sektör ekonomik politikalar bakımından bir dizi değişiklikler geçirmiştir. Başlangıçta üretim kalabalık nüfusu ancak ayakta tutmaya yetecek kadarken günümüzde, gelinek ekonomik seviyeye ulaşmak için bir takım iyileştirmeler yapılmıştır. Bir buçuk yıllık Kalkınma Planı döneminde, 1935-1957 yılları arasında sanayide hızlı kalkınmaya öncelik ve yatırım malları sektörüne aktarıldı. Kuzey komşusu Sovyetler Birliği'nin teknik ve mali yardımıyla birçok fabrika kuruldu. 1958'de ikinci beş yıllık kalkınma planına işlerlik kazandırılmasından kısa bir süre sonra "Büyük Atılım" politikası kabul edildi. Kırsal kesimde özel mülkiyete son verilerek komünler vasıtasıyla tarım ürünlerini artırmayı ve büyük fabrikaların yanı sıra küçük sanayiler de harekete geçirmeyi öngören bu politika başlatılan her iki alanda da başarısız oldu. Çin ticaretinde en belirgin gelişmeler 1957-1978 yılları arasındaki yirmi yıl içinde yaşanmış ve dış ticaret hacmi yaklaşık 6,7 kat artırılmıştır. Çin'in 2003 yılı GSMH 1 trilyon 400 milyar ABD dolarına kadar ulaştı. Böylece Çin, dünyada altıncı sırada yer almıştır.

Askeri Gücü;

Çin asker sayısı açısından dünyada birinci sıradadır. Bunun nedeni nüfus ve askerlik mesleğinin uygun olmasıdır. Çin'in bütün kara birlikleri ile deniz ve hava kuvvetlerini bünyesinde bulunduran Çin Halk Komünist Ordusu geleneksel olarak Komünist Partinin ana Silahlı gücüdür. Yedi askeri bölgede görev yapacak şekilde teşkilatlanmıştır. Askeri Tali bölge komutanlıkları, bulundukları bölgede mahalli ve otonom bölge hükümetlerinin emrinde ÇHKO ile koordineli olarak faaliyette bulunurlar. Sayıları yirmi sekizi bulan bu komutanlıklar genelde ayrı askeri kuruluşlar olup hudut ve kritik bölge savunma birlikleri olarak da görevlendirilirler. 2007 yılında orduyu modernize etmek için tam 137 milyar dolar harcanmıştır. Ayrıca komünist ünlü Çin Halk Ordusu ihtiyaçlarını kendileri karşılamaktadır.

KAYNAKÇA

1. Dr. Walfram Eberhard. Türk Tarih yayını, Ankara, 1947.
2. Charlie HORE, Çin Üzerine, Çev. Ali Taş, Koral Yayınları No.7, İstanbul, Eylül 1990.
3. Word Defence Almanac-9.

(15)

ABD SİVİL MÜDAHALE YÖNTEMİ; “DEMOKRASİ GELİŞTİRME”

Doç. Dr. Sait YILMAZ*

ÖZET

21. yüzyılın ilk çeyreği önümüzdeki yıllarda uluslar arası ilişkiler ve güvenlik alanında çok önemli değişimlere neden olacak parametrelerin geliştiği bir dönemi temsil etmektedir. Küresel güvenlik ortamı genel bir kaos ve istikrarsızlık içindedir. Soğuk Savaş’ın sona ermesi ile dünya küreselleşmenin getirdiği hızlı bir değişim sürecine girmiştir. Uluslar arası güç dengeleri değişirken, dünya tek hegemon güç olan ABD tarafından yönlendirilen bir dönüşüm süreci içindedir. Bu durum AB ve diğer Batılı ortakları tarafından da korunmaktadır. Bu çalışmanın amacı, hegemonik güç ilişkilerinin teorik ve pratik boyutları ile evrimi kapsamında, çağdaş hegemonyanın demokrasi geliştirme mekanizmasını aktörleri, süreçleri ve vasıtaları ile açıklamaktır.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi Geliştirme, ABD, Müdahale.

ABSTRACT

The first quarter of the 21st century marks a period of developing parameters which will cause crucial changes in the years to come in the field of international relations and security. Global security environment is profoundly complicated in the midst of general chaos and instability. Following the end of the Cold War in 1989, the world has entered in a period of rapid change accelerated by globalisation. As the scope of the international power balance changes, the world is presently in a period of transformation manipulated by the US, a unique hegemonic power. This status quo is also maintained by the EU and other Western partners. The argument of this study is to disclose democracy promotion mechanism of contemporary hegemony including actors, processes, and instruments within the context of the evolution of hegemony and power relations in relation to theory as well as practice.

Keywords: Democracy Promotion, United States, Intervention.

GİRİŞ

Dünya yüzeyinde demokrasi ve özgürlüklerin geliştirilmesi ABD dış politikasının ana unsurlarından biri olagelmıştır. Liberal demokrasilerin geliştirilmesi küresel bir politika olmakla birlikte, Bush döneminden beri özellikle Müslümanların çoğunlukta olduğu ülkelerde, aşırı İslamcılarının kin, nefret ve baskılarına karşı bir panzehir olarak düşünülmektedir. Demokrasi geliştirme işi ABD’nin bir müdahale biçimi olarak; ekonomik, siyasi ve moral kaynakların açık ya da örtülü şekilde diğer ülkelerdeki rejimleri demokratikleştirmek için kullanılmasıdır. Bu nosyon’a “liberal müdahalecilik” veya “Kaslı Wilsonculuk” adı da verilmektedir⁷³. Demokrasi geliştirme işi seçimleri demokratların kazanmasını, bu ani değişiklik ise hazırda kukla adamları gerektirir. Demokrasi geliştirme işinde Hipokrat yemini uygulamak oldukça zordur. Ülke çıkarları ile idealizm arasındaki iki yüzlülük demokrasi gündeminin kaçınılmaz bir unsuru olagelmıştır. ABD demokrasi geliştirme işleri kalkınma ve (uygarlıklar/dinler arası) diyalog işleri ile iç içe geçmiş ve dış politikasına diğer

* İstanbul Aydın Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Öğretim Üyesi, saityilmaz@aydin.edu.tr

⁷³ Shadi Hamid: The Meaning of "Power", Brookings Institute, (July 20, 2007).

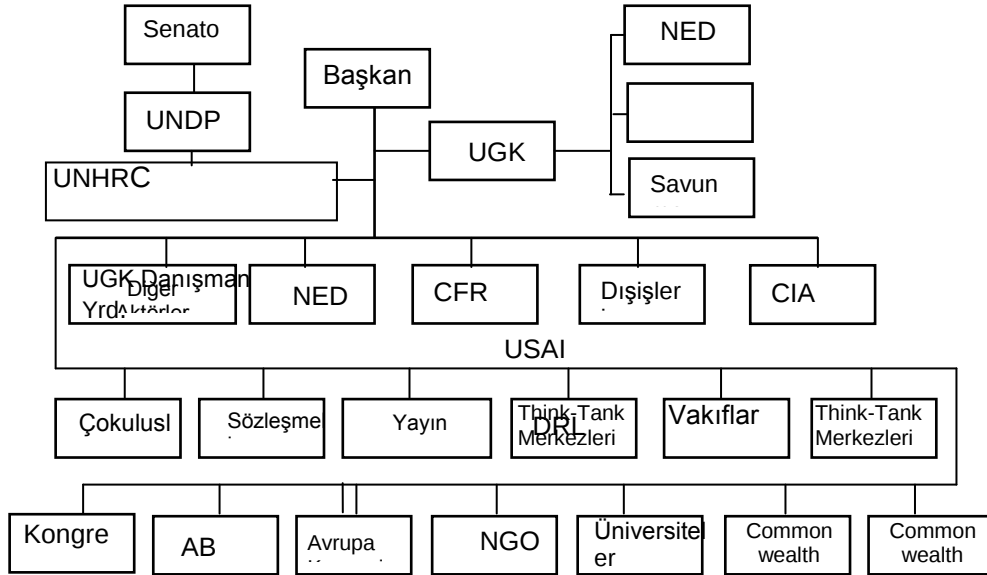

ülkelerin iç içlerine müdahalede lider yetiştirme, askerleri kontrol altına alma, rejim restorasyonu ve ülke inşası gibi operasyonel vasıtalar sağlamıştır. Ancak gelinen aşamada bir yandan ABD'nin dünyadaki misyonu ve gücü azalırken, sivil müdahale kurgusu da önemli bir dönüm noktasındadır. Bu makalede, ABD'nin demokrasi geliştirme işinde gelinen aşamayı değerlendireceğiz.

ABD'nin Diğer Ülkelerde Demokrasi Geliştirme İşlerinin Tarihçesi

Amerikan ideallerinin denizaşırı ülkelere taşındığı ilk büyük ölçekli yer 1898'de Filipinler oldu. Burada yaşanan hayal kırıklığı ABD'ye dünyanın direnmekte inatçı olduğunu öğretmişti ama asla bu işten asla vazgeçmeyeceklerdi. 1. Dünya Savaşı'nın müttefik devletlerce kazanılması ardından ABD Başkanı Woodrow Wilson'un ortaya attığı "dünyayı demokrasi için güvenli hale getirmek" düşüncesi dönemin çalkantıları içinde cılız kalmıştı. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD; Japonya ve Almanya'da yaşanan başarılı örneklerden itibaren Irak'a kadar olan dönemde demokrasi işlerinde motivasyonunu korumuştur. Bu dönem esasında Realizmin ABD dış politikasında hüküm sürdüğü dönemdi ve kendine modernizasyon teorisinde ortak bulmuştu. Pek çok Amerikalı bilim adamı ve politika yapıcı, Üçüncü Dünya ülkelerine ekonomik yardım ve demokratik olmayan koşulların ortadan kaldırılması için demokrasi geliştirme ve kalkınmanın bulunduğu projelerde buluşmuşlardı⁷⁴. 2. Dünya Savaşı'nı takiben 1948 yılında ABD'nin gayreti ile BM Genel Kurulu'nda kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Deklarasyonu ile herkesin seçme ve seçilme hakkında vurgu yapılmış, yönetim yetkisinin temelinde halk oyunun yattığı ifade edilmişti. ABD, 1950 ve 60'larda Avrupa'daki demokrasi hareketlerini desteklemek için özellikle baskı altındaki gazete ve partilere örtülü yardım yaptı.

Şekil: ABD Demokrasi Geliştirme Kurgusu

Kaynak: Sait Yılmaz, Güç ve Politika, Alfa Yayınları, (İstanbul, 20008), s.247.

⁷⁴ James Traub: The Freedom Agenda: Why America Must Spread Democracy (Just Not the Way George Bush Did), Farrar, Straus and Giroux, (2008).

İlk defa Johnson yönetimi zamanında denizaşırı ülkelerde demokrasi geliştirilmesi işinin daha açık ve şeffaf bir şekilde yapılması için bir kamu-özel mekanizmanın kurulması gündeme geldi. 1970'lerde Jimmy Carter Dışişleri Bakanlığı bünyesinde "Demokrasi, İnsan Hakları ve Çalışma Bürosu"nu kurarak demokratik değerlerin geliştirilmesini ilk defa bir kurum çatısı altına koydu⁷⁵. 1983 yılında Westminster'de yaptığı meşhur konuşması ile Ronald Reagan ABD'nin odak noktasını özgürlüklerin geliştirilmesinden demokrasilerin geliştirilmesine kaydırması, önemli bir dönüm noktası idi. Reagan, yıllık Kongre tahsisleri ile fonlanan sözde özel yapıdaki Ulusal Demokrasi Vakfı'nı (NED⁷⁶) kurarak ABD'nin dünya genelinde demokrasileri ve demokrasileri desteklemesinin mekanizmasını oluşturdu⁷⁷. NED'in "demokrasi", ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı'nın (USAID) "kalkınma" işine 1990'ların sonundan itibaren medeniyetler/ dinlerarası "diyalog" oluşturma düşüncesi katıldı. 1998 yılındaki Uluslararası Din Özgürlüğü Kanunu ile insan hakları içinde ibadet ve din özgürlüğü hedef seçildi ve Dışişleri Bakanlığı içinde Uluslararası Din Özgürlüğü Ofisi kuruldu. Artık başka ülkeler için sadece insan hakları değil dini özgürlükleri ihlal karnesi de tutulacaktı. Dünya genelinde bu tür ihlalleri izlemek için Uluslararası Dini Özgürlükler Komisyonu (USCIRF⁷⁸) kuruldu.

George W. Bush ise 2002 yılında Ortadoğu Ortaklık İnisiyatifi'ni (MEPI⁷⁹) oluşturarak Ortadoğu'da demokrasi geliştirme işini önceliklendirdi. MEPI'nin görünürdeki amacı sivil toplumun ve hukukun üstünlüğünün güçlendirilmesi, eğitimin geliştirilmesi, ekonomik reformların teşvik edilmesi, NGO'lara, eğitim kurumlarına, yerel hükümetlere ve özel teşebbüse yardım ederek siyasi katılımın artırılması idi. 2009 yılına kadar MEPI, 17 ülkede 600'dan fazla projeye 530 milyon dolar harcadı. Obama'nın insan hakları ve demokrasi işlerine başlangıçta çok istekli gözükmemesi diğer ülkelerde "edinilmiş demokrasileri" üzdü hatta onların yaşamlarını tehlikeye soktu⁸⁰. Aslında Obama, Bush döneminin kötü imajını yıkmak için daha dikkatli olmak istiyordu. Ayrıca, Bush'un demokrasi geliştirme anlayışı rejim değiştirme hedefi güdüyordu ki bu da Obama için Ortadoğu'da riskli idi. Ancak Mayıs 2010'da yayınlanan Ulusal Güvenlik Stratejisi dokümanında Amerika'nın demokrasi ve insan haklarının geliştirilmesine verdiği önem vurgulanmakla⁸¹ birlikte demokrasi işlerine dönüş de başladı. Nitekim Obama 2010 yılı Dışişleri Bakanlığı demokrasi programları bütçesini %9 artırarak 324 milyon dolara çıkardı⁸². Bush döneminde başlatılan MEPI programının bütçesini %30 artırırken, gene Bush döneminin MCC⁸³ (Millenyum Hedefleri İşbirliği) programı için ayrılan fonu 2011 yılında 784 milyondan 1.28

⁷⁵ David Lowe, "Idea to Reality: NED at 25," National Endowment for Democracy, at <http://www.ned.org/about/history> (February 7, 2011).

⁷⁶ National Endowment for Democracy

⁷⁷ Ken Wollack, remarks at "U.S. Democracy Policy Under Obama: Rebalancing or Retreat?" event sponsored by Carnegie Endowment for International Peace, Brussels, October 12, 2010, at <http://www.carnegieendowment.org/events/index.cfm?fa=eventDetail&id=3030> (January 31, 2011).

⁷⁸ U.S. Commission on International Religious Freedom.

⁷⁹ Middle East Partnership Initiative.

⁸⁰ Lisa Curtis: Championing Liberty Abroad to Counter Islamist Extremism, (February 9, 2011).

⁸¹ The White House, National Security Strategy, May 2010, p. 37, http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf (Jan 31, 2011).

⁸² Freedom House, "Making Its Mark: An Analysis of the Obama Administration FY2010 Budget Request for Democracy and Human Rights," Special Report, July 1, 2009, p. 1, at <http://www.freedomhouse.org/uploads/FY2010BudgetAnalysis.pdf> (January 31, 2011).

⁸³ Millennium Challenge Corporation.

milyar dolara çıkardı. Bunlara ilave olarak dış ülkelerde sosyal-medyaı kullanabilmek için “Internet Özgürlüğü” programı oluşturdu.

Demokrasi Geliştirme Konsepti

ABD, 20. yüzyılın son çeyreğinde demokrasi geliştirmede bir başkandan diğerine değişen farklı stratejiler uyguladı. Jimmy Carter, Amerikan moral değerlerini kurtarmak isterken, Ronald Reagan Sovyetler ile fikir savaşını kazanmak, Bill Clinton ise Soğuk Savaş sonrası ABD küresel angajman politikasını desteklemek için demokrasi, kalkınma ve insan haklarını geliştirme işine başvurdular. Farklı konseptler olmasına rağmen birinden diğerine sürekli yeni demokrasi politika ve programları ortaya çıktı ve ABD dünyayı daha demokratik yapma rolünü sürdürdü. Karşılaşılan en büyük sorun bu tür işlerin otokrat ülkelerdeki ekonomik ve güvenlik çıkarları ile genellikle örtüşmemesi idi. Bu çelişki ABD’nin gayretlerini sınırladı. Carter, Amerikan moral değerlerine dayalı dış politika sınırlarını unutarak İran, Filipinler ve başka yerlerde anti-komünist, otokrat dostları destekledi. Reagan ise demokrasi geliştirme ile komünizm karşıtlığını birbirine karıştırarak kötü şöhreti olan gruplar ve hükümetleri de destekledi. Baba Bush, Soğuk Savaş’ın yumuşak bitişinden korkmuş yenisinin başlamasından endişe etmişti. Clinton ise Rusya gibi büyük yerler yanında Haiti gibi küçük ülkelerde ayağına gelen fırsatları kaçırmış, demokrasi geliştirme için verdiği sözleri tutamamıştı⁸⁴. Oğul Bush döneminde ise demokrasi geliştirme işi yükselen retoriğine rağmen daha düzensiz ve karmaşık bir hal aldı.

1989 sonrasında demokrasi geliştirme işleri Orta ve Doğu Avrupa’da komünist sistemden çıkan ülkeleri hedef aldı. Buna Latin Amerika ile Asya ve Afrika Sahrası’ndaki bazı ülkeler eklendi. ABD, 1990 sonrası dönem için güvenlik çıkarları ile demokrasi geliştirme işlerini nasıl uyumlu hale getireceği konusunda arayış içinde idi. Demokrasi geliştirme için kurulan mekanizma ise oldukça zayıftı. Kalkınma işlerinden sorumlu USAID’in 1989’daki bütçesi 100 milyon dolardan azdı. Demokrasi geliştirme işi o dönemde oldukça küçük olan NED’in sorumluluğunda idi. USAID içindeki kalkınmacılar, demokrasiciler ile nasıl çalışacaklarını bilmiyorlardı. Dışişleri Bakanlığı’nın İnsan Hakları Bürosu henüz demokrasi geliştirme işine girmemişti. Özetle 1989 sonrasında demokrasi geliştirme aygıtı oldukça zayıf bir politika vasıtası idi. Demokrasi geliştirme işinde bazı Alman parti vakıfları hariç ABD yalnızdı⁸⁵. Avrupalı bağışçılar demokrasi işinde çalışmıyorlardı ve çok taraflı kalkınma bankaları da bu işten oldukça uzaktı. Demokrasi geliştirme konusunda bilgi birikimi henüz olgunlaşmamıştı. Uluslararası seçim izleme işi bu dönemde yaratıldı. Devlet kurumlarının güçlendirilmesine odaklanıldı ama siyasi istek olmayınca reformlar çok zaman aldı. Sivil toplum desteği için ülke vatandaşları ile çalışmak ABD için oldukça yeni bir durumdu çünkü Soğuk Savaş döneminde halk hareketlerinden korkuluyordu. Sivil toplumla çalışmanın arkasındaki düşünce ülke vatandaşlarının güvenliğini sağlamak ve gerektiğinde ayaklanma (devrim) için güç vermektir.

Son 25 yıldır USAID, NED’in öncü rolü rağmen, demokrasi geliştirmeye dünyadaki herhangi bir örgütten daha fazla kaynak, enerji ve dikkat sarf etti⁸⁶. NED ve

⁸⁴ James Traub: The Freedom Agenda: Why America Must Spread Democracy (Just Not the Way George Bush Did), Farrar, Straus and Giroux, (2008).

⁸⁵ Thomas Carothers: Democracy Promotion: Comparing the Challenges and Opportunities of 1989 and 2011, USAID DRG 2.0 Conference, (June 20, 2011).

⁸⁶ Thomas Carothers: Effective U.S. Democracy Assistance Requires Reform at USAID, House Committee on Foreign Affairs, (June 10, 2010).

(sırası ile Demokrat ve Cumhuriyetçi Partideki) uzantıları olan NDI, IRI ve dünya genelinde 70'den fazla ülkede rejim düzeltmeleri için çalışmaktadır. AID, 1990-2008 arasındaki dönemde 120 ülkede demokrasi yönetim programlarına 8.47 milyar dolar harcadı⁸⁷. Bunlar arasında İran'da muhaliflerin seçimlerde desteklenmesine harcanan 75 milyon dolarlık program da var. Ortadoğu Demokrasi Projeleri Direktörlüğü'nden Stephen McInerney'e göre demokrasi ve insan hakları için ayrılan para artmış olmakla birlikte bu paraların çoğu sivil toplumu destekleme ve hukukun üstünlüğü programlarına gitti⁸⁸. Ancak paralar demokrasi programları içinde çoğulculuk ve siyasi rekabet sağlayacak rejim değişiklikleri yerine mevcut rejimlerin kabiliyetine harcanmaktaydı. Son 30 yıldır demokrasi ve kalkınma için uluslararası yardımlar dünya genelinde yüzlerce ülkede uygulandı. Demokrasi geliştiriciler uygulanan metot ve değerler içinde kalkınma yardımının da olması konusunda kararsız hatta ihtiyatlıdılar. Demokrasi ve kalkınma arasındaki köprü son on yılda açıldı ve hala bir senteze gidilmeye çalışılmaktadır⁸⁹.

Demokrasi Geliştirmede Geline Aşama

11 Eylül 2001 ile birlikte demokrasi geliştirme işlerinde iki eğilim ortaya çıktı⁹⁰; (1) Teorik de olsa terörizm ile demokrasi eksikliği arasında nedensel bir ilişki kuruldu. (2) ABD, ılımlı İslam'a yatırım yapmaya başladı. İslamcıların şiddet yanlısı olmayanlarının siyasi sürece dâhil edilmesine karar verildi. Milyonlarca dolar Batı yardımı Arap dünyasındaki küçük NGO'lara, zayıf siyasi partilere ve parlamentoda yer alsın diye kadın kuruluşlarına aktarıldı. NED ve NDI, demokratikleşme programları ile aslında demokrasi getirmeyecek bu işe öncü oldular. Sivil toplumu desteklemek ve laik siyasi partilere eğitim ve teknik yardımda bulunmak ele geçen tek ilerleme idi. 1990'lar ile karşılaştırıldığında 2000'li yılların ilk on yılında demokrasi işlerinin hızı yavaşladı. Çünkü demokrasi geliştirme işine direnç başladı. Yüksek petrol fiyatları gibi uluslararası trendler de demokrasi lehine olmadı. Demokrasinin kaleleri olarak görülen Avrupa ve ABD'nin yaşadığı ekonomik krizler dünyadaki konumlarına olan güveni sarıstı. Ancak, yeni iletişim teknolojilerinin yerel halka ulaşmada sağladığı kolaylıklar ümit vermektedir. 2012'ye gelindiğinde ABD demokrasi geliştirme içinde oldukça farklı bir konumdadır. Orta ve Doğu Avrupa'da çok şey başarıldı ama eski Sovyet Cumhuriyetlerinde çok az ilerleme oldu. Afrika, Asya ve Latin Amerika'da demokrasi bardağının yarısı boş, yarısı doludur.

Renkli devrimler esnasında Batı farklı bir role bürünmüştü; demokrasiyi desteklemek için değil rejimi değiştirmek için yardım etti. Gürcistan'daki Gül Devrimi ve Ukrayna'daki Turuncu Devrim esnasında medya kullanılarak seçimlerde hile yapıldığı argümanı kullanıldı. Gürcistan'da USAID tarafından desteklenen Rustavi-2 televizyonu, Ukrayna'da ise Batı fonları ile desteklenen "Pravda Ukrayna" öncü oldular. 2000 yılında Sırbistan'da Slobodan Miloseviç'in kovulmasında ise bir öğrenci grubu olan Otpor (Direniş) kullanıldı. Otpor, Amerikan hükümeti ve hükümet dışı

⁸⁷ Council on Foreign Relations: 2008 Foreign Policy Symposium: Democracy and America's Role in the World, (Sept 4, 2008).

⁸⁸ Stephen McInerney, "The Federal Budget and Appropriations for Fiscal Year 2010," Project on Middle East Democracy, July 2009, at <http://pomed.org/wordpress/wp-content/uploads/2009/08/fy10-budget-analysis-paper-final.pdf> (January 31, 2011).

⁸⁹ Thomas Carothers: The Elusive Synthesis, Journal of Democracy, (October 2010).

⁹⁰ Shadi Hamid: Is There Hope? Yes. The Emerging Consensus on Democracy Promotion, (November 05, 2005).

kaynakları tarafından yüzbinlerce dolar ile desteklendi yani iş ucuza gelmişti. Otpor'un Ukrayna'daki karşılığı olan Pora (Yüce Zaman) da Batılı hükümetlerden para almıştı. George Soros'un Açık Toplum Enstitüsü'nün (OSI) fonları da açıkça bu hareketlere verildi. OSI bununla da kalmadı, binlerce gence direniş için eğitim verdi. Demokrasi geliştirmede ülkeden ülkeye farklılıkları kapsayacak retorik kaymasına ihtiyaç vardı. Nitekim ABD demokrasi geliştirmesi Sovyetlerle "eğitici", Belarus diktatörüne "yaptırımcı", Kazakistan'daki kuvvetli adam ile "saygı duyan", Rusya ile "yapıcı ortaklık", Moldova ile "aktif angajman", Azerbaycan ile "yaşa ve yaşat" stratejileri izlemiştir⁹¹.

ABD, benzer bir salata politikasını Ortadoğu için geliştirdi. Renkli devrimler esnasında Batı rejim değiştirme oyunu oynamış, sözde çalınmış seçimler üzerinden tetikleme yapılmıştı. Amerika Ortadoğu'ya demokrasi ihracına 1990'ların başında sivil toplumu geliştirmek için kurduğu programlar ile başladı. Batılı demokrasi geliştiriciler 11 Eylül sonrası demokrasi alet-edevat kutusunu açarak büyük dönüşüm için işe giriştiler. İş listesinin başında muhalefetin birliğini sağlamak, anayasal reform ve seçimler vardı. Geçmişten alınan derslere bakarak eski yöneticilerin siyasete devam etmesinin yasaklanması hatasına tekrar düşülmeyecek, askerlerin diskalifiye edilmesi adım adım yapılacak, elle tutulur ekonomik rahatlama için hızlı yöntemlere başvurulacaktı. Tarihsel olarak Arap ülkeleri hep uçurumunda kenarında, rejimleri her an yıkılmaya hazır görülmüşlerdir. 11 Eylül 2001 sonrası Bush yönetimi demokrasi geliştirme için kesenin ağzını açtı. Sadece 2009 bütçesinde yer alan para bile 1991-2001 arasında harcanan paranın toplamından fazladır. Bunun adı demokrasi yardımı olsa da sadece demokrasi geliştirmeye kullanılmadı. Demokrasi geliştirme iktidarın değişimini gerektirir ama Batı yardımı alan çoğu NGO rejimde bir değişikliği desteklemekten kaçındı. Sebebi ise Batılıların rejim değişikliği değil reform istemesi idi⁹². Çünkü otokratik de olsa bu rejimler Batı çıkarlarını en iyi sağlayacak stratejik seçenektir. Bu çıkarlar bölgedeki askeri yapının muhafazası, enerji kaynaklarının kullanılabilmesi ve İsrail'in güvenliği idi.

Demokrasi Geliştirme ve Ortadoğu

Arap Baharı öncesi Mısır, Ürdün, Fas, Cezayir ve Yemen gibi ülkeler reform yapıyor görüntüsü ile yetinmişlerdi. Demokratikleşme savunma ağırlıklı ve yönetilebilir olmalı idi, sonsuz dönüşüm içinde rejim muhalifleri kendini tuzağa düşmüş buldu. Batılılar durumu geçiştirmek için "görecelilik" kavramını bulmuştu ve hatta durumu mazur göstermek için önce ekonomi sonra siyasal değişim argumanı da geçerli idi. Haziran 2009'da Obama yeni ABD, Başkanı olarak Kahire'de tarihi olarak nitelenen konuşmasını yaparken Müslüman dünyasına sızmak için 16 ayrı program bir yıl önceden hazırlanmıştı. ABD Dışişleri ve CIA birçok sözleşmecî şirket kiralıyor, bazılarını yeniden kiralıyordu. Başkanın hedefi 25.000 kişilik bir Sivil Yardım Kolordusu yaratmaktı⁹³. ABD'nin 2010 yılında ilki yayınlanan Dört Yıllık Diplomasi ve Kalkınma Gözden Geçirme (QDDR⁹⁴) raporu ile Hillary Clinton ABD güvenliğinin

⁹¹ Thomas Carothers: Think Again: Arab Democracy, Foreign Policy, (March 10, 2011).

⁹² Shadi Hamid: The Struggle for Middle East Democracy, Cairo Review of Global Affairs, (April 26, 2011).

⁹³ Peter W. Singer: New Year's Resolutions for the Pentagon, The Washington Examiner, (December 22, 2009).

⁹⁴ Quadrennial Diplomacy and Development Review.

ve dış politikasının için üç önemli ayağı olan “kalkınma”yı, diplomasi ve savunma ikilisi bir yola sokmaya çalıştı⁹⁵.

Tablo: ABD Demokrasi Geliştirme Dış Yardım Fonları (Milyon Dolar)

	2009 Bütçesi	2010 Bütçesi	2011 Bütçesi
DCHA-USAID Ofisi	68.5	82.4	59.8
Dışişleri Bakanlığı DHRL Bürosu	18.8	21.8	23.7
Dışişleri Bakanlığı MEPI	50.0	65.0	86.0
Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu Bölgesel Demokrasi Programı	25.0	40.0	40.0
NED	115.0	118.0	105.0
BM Demokrasi Fonu	3.0	4.5	5.0
MCC	850.0	1.105.0	1.279.7

Not: Rakamlar tüm demokrasi fonlarını ve ikili yardım programlarını içermemektedir.

Kaynak: Lisa Curtis: Championing Liberty Abroad to Counter Islamist Extremism, (February 9, 2011).

1990’ların başında ABD Ortadoğu’da sivil toplumun geliştirilmesine başlamıştı. Ancak 11 Eylül 2001 ile birlikte Amerikan yardımı arttı ve 2009’a gelindiğinde Amerikan’ın Ortadoğu’ya demokrasi yardımı 1991-2001 dönemine göre iki katına ulaştı. NED ve NDI’nın liderliğinde yüz milyonlarca dolar Arap dünyasındaki küçük NGO’lara, desteklenen zayıf siyasi partilere ve parlamentoya girebilsin diye kadınlara verildi⁹⁶. Ortadoğu’daki NGO’lar gerçekte NGO değil hükümetin organize ettiği NGO yani GONGO’dur⁹⁷. Örneğin Ürdün’de NGO’lar demokrasi işlerine fazla giremeyecek kadar sıkı yasalara tabidir. ABD’de Freedom House, NED ve Uluslararası Seçim Sistemleri Vakfı gibi NGO’lar vasıtası ile verilen paralar daha çok reformlara destek için verilmektedir. Arap dünyasında yapılan yardımlar içinde en çok destek gören Tunus ve Mısır’daki muhalif gruplardı. Daha devrim başlamadan Mısır’ın sol eğilimli 6 Nisan Hareketi lideri Ahmed Maher, “Sorun Mübarek değil Amerikan hükümetinin Mübarek’i ne yapmak istediğidir, onun varlığı tamamen onların elindedir” diyordu. Aslında ilk Arap Baharı 2005’de Mısır’da Müslüman Kardeşler ile olmuş ama İslamcıların geleceğini görünce Bush desteklemekten vazgeçmişti.

ABD stratejisinin hedefinde teröre açıkça göz yummayan ama demokratik sistemleri yıkmaya çalışan İslamcılar⁹⁸ vardı. Böylece Müslüman gruplara ve liderlere daha çok nüfuz edilecek, onlar siyasi sürece çekilerek, aralarındaki bölünme artırılarak terörizmi destekleyenler ve diğer anti-demokratik usuller uygulayanlar marjinal hale gelecekti. Bu bölünme El Kaide ve diğer terörist örgütlerin gelişmesine temel teşkil

⁹⁵ Noam Unger, Homi Kharas: Hillary Clinton to Attend Busan Forum: Demonstrating Development Diplomacy? The Brookings Institution, (September 21, 2011).

⁹⁶ Shadi Hamid: The Struggle for Middle East Democracy, Cairo Review of Global Affairs, (April 26, 2011).

⁹⁷ Shadi Hamid: Civil Society in the Arab World and the Dilemma of Funding, Afaq al Mustaqbal Journal, (October 2010).

⁹⁸ Göz yumulan İslamcılar, şeriat esasına göre İslam devleti kurmak isteyenlerdi.

eden İslamcı ideoloji üzerinden yapılacaktı⁹⁹. Uygulanan programların bir yönü de salt demokrasi geliştirme yanında Aşırı İslamcılar ile ideolojik savaşı kazanmak, Müslüman toplumlar içinde onlara karşı alternatif bir güç meydana getirmektir¹⁰⁰. Dışişleri Bakanlığı'nın Terörle Mücadele Koordinatörü Daniel Benjamin, 2008 yılında hazırladığı raporda bu kapsamda IRI¹⁰¹ ve NED'in önemine vurgu yapmaktaydı¹⁰². Savunma Bakanı Yardımcılarından Douglas Feith'e göre de Müslümanlara Batılı gibi olmayı öğretmektense onları İslam'ın şiddet ve yıkıcı taraflarını tartışmaya teşvik etmek daha önemli idi¹⁰³. Ancak İslamcılar ile ilişkilerden ABD umduğunu bulamadı. İslamcılar, gerçekte sadece kendi yerel siyasi konum ve güçlerini geliştirmek için çalıştılar. İslamcılarının niyeti uzun dönemli bir sosyal dönüşüm ile kendi toplumlarını demokrasi ile değil korku ile daha kolay kontrol etmektir¹⁰⁴.

Demokrasi Geliştirmede Arap Baharı ve Türkiye

Demokrasi uzmanlarına göre; aşırılığın veya radikalizmin nedeni demokrasi eksikliği olmalıydı. Aşırılık, dinsel gelenekler ile çatışan modernizasyon ya da ABD düşmanlığından kaynaklanmakta idi. Demokrasi eksikliği şiddet yanlısı aşırı hareketleri azdırıyordu. Demokrasi ya radikalleri zayıflatacak ya da daha fazla radikalleşme için kapıyı açacaktı. Nitekim sosyal değişim için baskı yaptığında 1990'ların başında Cezayir'de radikalleşme artmış, 2006 Filistin seçimlerinde Hamas'ı iktidara getirmişti. Bu nedenle demokrasi geliştirme işi her ülkenin şartlarına göre özel bir elbise gerektiriyordu¹⁰⁵. Arap Baharı'nda hem ABD hem de Avrupa demokrasi için halkın nasıl hızla harekete geçirilebileceğini gördü. Tunus ve Mısır'da rejimler herkesin umduğundan daha çabuk çökmüştü. Doğu Avrupa'da devrim için muhalif gruplara para hazır idi ama Ortadoğu'da devrimler kapıyı çaldığında muhalifler beklemede idi. Çünkü Amerika demokrasi değil, kendi adamlarını istiyordu.

Pek çok İslamcı hareket ve parti demokrasi ve demokrasi uygulamaları ile teolojik çelişkilerini çözmüş olmasına rağmen demokratik standartları anlama ve iç uygulamada aralarında önemli farklılıklar göstermektedir. Bazıları demokrasinin sağladığı faydalardan şüphe ederek lidere sorgulamaksızın bağlılık ve dine dayalı örgütsel hiyerarşide taviz vermemektedirler. İslamcı hareket ve partiler iki ana gruba ayrılmaktadır. İlk grupta demokrasi için gerekli prensiplerin uygulandığı ideal bir iç

⁹⁹ Jennifer A. Marshall, "Religious Liberty in America: An Idea Worth Sharing Through Public Diplomacy," Heritage Foundation Backgrounder No. 2230, January 15, 2009, at <http://www.heritage.org/Research/Reports/2009/01/Religious-Liberty-in-America-An-Idea-Worth-Sharing-Through-Public-Diplomacy>.

¹⁰⁰ Lorne W. Craner and Kenneth Wollack, "New Directions for Democracy Promotion," 2008, at http://www.ndi.org/files/2344_newdirections_engpdf_07242008.pdf (January 31, 2011).

¹⁰¹ International Republican Institute.

¹⁰² Daniel Benjamin, "Strategic Counterterrorism," Brookings Institution Policy Paper No. 7, October 2008, p. 3, at http://www.brookings.edu/~media/Files/rc/papers/2008/10_terrorism_benjamin/10_terrorism_benjamin.pdf (January 31, 2011).

¹⁰³ Douglas J. Feith and Abram N. Shulsky, "Organizing the U.S. Government to Counter Hostile Ideologies," Hudson Institute, March 2010, pp. 3-5, at http://www.hudson.org/files/publications/Organizing_the_USG_to_Counter_Hostile_Ideologies.pdf (January 31, 2011), p.4.

¹⁰⁴ Amitai Etzioni, "Religion and Social Order," Policy Review, No. 148, March 28, 2008, at <http://www.hoover.org/publications/policy-review/article/5807> (January 31, 2011).

¹⁰⁵ Thomas Carothers, "U.S. Democracy Promotion During and After Bush," Carnegie Endowment for International Peace, 2007, at http://carnegieendowment.org/files/democracy_promotion_after_bush_final.pdf (January 31, 2011).

yapı söz konusudur. İkinci grupta ise demokrasi bir ahlaki değer değil iç politikada bir vasıttır. İlk gruba örnek Fas'ın AKP'sidir. Demokratik kriterler parti içinde de uygulanmaktadır. Gençler ve kadınlar için kotalar uygulanmaktadır. Parti içi dengelerin korunduğu Bahreyn'deki El-Vefaq İslamcı Toplum Partisi de bu gruptadır. Türkiye'nin AKP'si, Mısır, Ürdün ve Cezayir'deki İslamcı hareketler (Müslüman Kardeşler vb.) ise ikinci gruba girmektedir. Demokrasi rekabet etmek için bir vasıttır. Her iki gruptaki İslamcı hareket ve gruplar için de demokrasi laik ve liberal partilerden daha iyi görülmekte ve kendi iç politika amaçları için bir vasıta teşkil etmektedir¹⁰⁶.

ABD'nin kendi adamlarını iktidarda tutma niyeti yıllardır Arap burjuvasında kızgınlık ve hayal kırıklığı yanında anti-Amerikancılığı da beslemiştir. Arap kamuoyuna göre ABD politikalarının odağında İsrail vardı ve Batı bölgenin doğal gelişimini önlemişti. Böyle nefret edilen bir ortamda rejim muhalifi olarak Amerika'dan demokrasi için umut beslemek kolay değildi. Zaten ABD ve Avrupalılar bölgedeki her demokratik gelişmeyi kendileri engelliyordu. Müslüman Kardeşler'in liderlerinden Essam El-Erian 2008'de demokratik yollardan bile gelseler uluslararası kamuoyunun İslamcı temsili istemediğinden yakınıyordu. Özetle Ocak 2011'e kadar ABD bu coğrafyada baskıcı rejimleri destekliyor ve demokratik hareketlere arka çıkmıyordu. Bölge sanki devrimlere karşı bağışıklık kazanmıştı. Ortadoğu'da ortaya çıkan ayaklanmalar demokrasi geliştirme işlerinin yenilenmesi için yeni ipuçları vermektedir. Nitekim ABD, ülke dışında demokrasi geliştirme faaliyetlerini güçlendirme ve yeni reform arayışı içindedir. Özetle demokrasi geliştirme ve kalkınma projeleri için yeni bir kurguya ihtiyaç duyulmaktadır.

Yolunda Gitmeyenler ve Gelecek

Başkan Bush, NED'de Kasım 2003'de yaptığı konuşmada "Ortadoğu özgürlüklerin gelişmediği bir yer olarak kaldıkça durgunluk, kin ve şiddet ihraç eden bir yer olarak kalacaktır" demişti. Bush dönemi demokrasi geliştirme işi Ortadoğu'da başarısız oldu çünkü gerçek anlamda uygulanamadı. Sadece 2004-2005 yılları arasında Arap rejimlerine önemli bir baskı yapıldı¹⁰⁷. Yanlış yöntemler ve kişiler kullanılması da başarısızlıkta etkili oldu. Alınan derslerden biri demokrasinin ılımlıları desteklediği kadar ters etki ile radikallerin de işine geldiği idi yani demokrasi bu bölgede her derde deva değildi. Olgunlaşmamış demokrasi kısa vadede şiddet ve istikrarsızlık getiriyordu. Güçlü kültürel ve dinsel kuvvetler göz ardı edilemezdi. ABD Devlet Başkanı Bush, Ortadoğu'da demokrasi ve özgürlükleri destekleme çağrısı yaptıktan dört yıl sonra varılan sonuç bir hiçti. Bu sonucun nedeni sadece otoriter Arap rejimlerinin kabiliyet sorunu değil, daha çok Bush'un Amerikan çıkarları ile demokrasi desteği arasında hayali bir bağ görmesi idi¹⁰⁸.

Demokrasi geliştirme kurgusu ile askeri müdahale arasındaki yakın ilişki dünyanın gözünde bu işlerin hukuksuz ve meşru olmadığı yönünde bir imaj oluşturdu¹⁰⁹. Ortadoğu'da demokrasi baskısı çamurlu politika sularında kaldı. Arap otokratlar ile yakın ekonomik ve güvenlik bağları demokrasi yolunda sadece bazı

¹⁰⁶ Khalil Al-Anani, Todd G. Patkin: Islamist Movements: The Uses of Democracy, Al-Ahram Weekly, (August 14-20, 2008).

¹⁰⁷ Shadi Hamid: Promoting Democracy to Stop Terror, Policy Review, (February/March 2010).

¹⁰⁸ Khalil Al-Anani, Todd G. Patkin: The United States and the Democracy Delusion, Daily News Egypt, (August 19, 2008).

¹⁰⁹ Thomas Carothers. Repairing Democracy Promotion, Washingtonpost.com's Think Tank Town, (September 14, 2007).

gönülsüz ve düzensiz gayretler doğurdu. Arap demokrasi açılımları sadece İslamcılara yaradı, 2005’de Mısır Müslüman Kardeşler’in, 2006’da Filistin’de Hamas’ın seçim zaferleri ABD’yi ürküttü. Öte yandan ABD yönetiminin demokrasi geliştirme için kullandığı dil ve rejim değiştirmek için verdiği yardımlar diğer insanlar üzerinde korku yarattı. ABD’nin “küresel özgürlük gündemi” dünyanın geri kalanında pek çok şeyi daha kötü yapmıştı. İran, Filistin (Hamas’ın kazanması), Mısır, Suudi Arabistan, Venezüella, Bolivya, Ekvator gibi ülkelerde başarısız olundu. Demokrasi geliştirme işi anti-amerikancılığı besledi. Geline aşamada 1960 yılından beri ortaya çıkmaya çalışan genç demokrasilerin yarısı başarısız oldu. Bazıları ise çok zayıf ve kırılğan olarak devam etmektedir.

Demokrasi projesi Avrupa Birliği ya da Amerika’nın çelişkilerini çözecek ilericilikten uzaktı. Öte yandan Çin ve Rusya gibi demokratik olmayan ülkeler önemli ekonomik büyüme sağladılar. İlginç olan demokratikleşmeyi deneyen Rusya daha sonra büyük ölçüde geri adım attı. Çin ise demokrasiyi hiç denemedi ama liberal toplum yarattı. Bu örnekler demokrasi olmadan da ekonomik refaha giden bir yol olduğunu gösterdi. Demokrasi geliştirmenin başarısızlığı Çin gibi otoriter rejimlerin liberal demokrasiye alternatif yönetim biçimleri ortaya çıkarmasına yol açabilir. Bugün gelinen aşamada liberal uluslararası gemisi artık batmakta ve hiçbir örtü bu gerçeği saklayamamaktadır¹¹⁰. Çin, Rusya, Pakistan, Kazakistan, Azerbaycan, Nijerya, Suudi Arabistan, Ürdün vb. ülkeler söz konusu olduğunda demokrasi beklentisi havada kaldı. Bu örnekler USAID ve NED’i daha da itibarsızlaştırdı. Demokrasi geliştirme, kitle imha silahları gibi sadece meşruiyet yani orada bulunma gerekçelerinden biri idi¹¹¹. Dünya gittikçe çokkutuplu hale gelirken Türkiye, Endonezya, Güney Kore ve Şili gibi Batılılarla işbirliği yapan ülkelerin kendi sınırları dışında demokrasilerin geliştirme işine katılması da yeni bir yöntem olarak ortaya çıktı.

SONUÇ

Demokrasi, kalkınma ve İnsan hakları konseptleri USAID ve NED tarafından milyarlarca dolar kullanılarak operasyonel hale getirilen, diğer halkları özgürleştirmekten ziyade Amerikan gücünün onlar üzerinde hileli yollardan uygulandığı birer düşünsel çerçeve olageldi. ABD yönetimleri 1980 ve 90’larda dünyanın pek çok yerinde demokrasi yardım programları geliştirmişti. Çin ve Rusya gibi otokrat rejimlerle petrol güvenliği ve teröre karşı mücadelede işbirliği beklentisi demokrasi geliştirme işine baskın çıkmıştı. Yani demokrasi geliştirme ABD dış politikasının birçok çıkarından sadece birisi idi. Bazen diğer çıkarlarla çatışmakla birlikte dış politikada her zaman kullanılması gereken bir argumdur. Bazen demokrasinin geliştirilmesini saldırgan bir biçimde isterken bazen sesini çıkarmamakta ama 1990’ların başından beri Amerikan yönetimlerinin birbiri ardına sürdürdükleri bir politika vasıtası olmaya devam etmektedir. 25 yıldır demokrasi yardımı yapılmasına rağmen halen bu programlar ABD dış politikası içinde uyumlu ve sağlam bir kurumlaşma içine oturtulamamıştır. Dahası demokrasi geliştirme işi dışarıdaki kalkınma projeleri ile iyice entegre olamamıştır.

Demokrasi geliştirme işi pahalı, tehlikeli ve başarısız olma ihtimali fazla olan bir projedir. Amerikalılar demokrasi geliştirmekte, demokratik rejimlerin ABD’nin çıkarına davranacağını düşünmektedir ancak Ortadoğu’da durumun böyle olmadığı anlaşılmıştır. Ortadoğu’da demokrasi ve liberalizm çelişkisi yaşanmaktadır; daha fazla

¹¹⁰ Tony Smith: Response to The Democracy Crusade Myth, National Interest, (July 30, 2007).

¹¹¹ Thomas Carothers: Report and Retort: Carothers Responds to Smith, Carnegie Endowment for International Peace, (August 6, 2007).

demokrasi daha az liberalizm getirmektedir. Bu coğrafyada seçimler Amerika yanlısı diktatörlerin yerine daha popülist ve anti-amerikancı liderlere yol açmaktadır. Demokrasi gelsin diye yapılan seçimler her zaman iyi adamları başa getirmemekte, Hamas ya da Hizbullah gibi ABD düşmanlarına da fırsat vermektedir. Artan anti-amerikancılık ise ABD'nin bölgedeki demokrasi geliştirme işlerin daha karmaşık hale getirmektedir. Bu nedenle ABD son dönemlerde hem imaj düzeltmek hem de işleri ucuza getirmek için dünyanın çeşitli coğrafyalarında yeni taşeronlara başvurmaktadır. Nitekim Hindistan, Güney Afrika ve Türkiye gibi seçilmiş ülkeler bölgesel çatışmalarda demokrasi yanlısı arabuluculuk faaliyetlerine angaje olmaktadırlar¹¹².

KAYNAKÇA

Amitai Etzioni, "Religion and Social Order," Policy Review, No. 148, March 28, 2008, at <http://www.hoover.org/publications/policy-review/article/5807> (January 31, 2011).

Council on Foreign Relations: 2008 Foreign Policy Symposium: Democracy and America's Role in the World, (Sept 4, 2008).

Daniel Benjamin, "Strategic Counterterrorism," Brookings Institution Policy Paper No. 7, October 2008, p. 3, at http://www.brookings.edu/~media/Files/rc/papers/2008/10_terrorism_benjamin/10_terrorism_benjamin.pdf (January 31, 2011).

David Lowe, "Idea to Reality: NED at 25," National Endowment for Democracy, at <http://www.ned.org/about/history> (February 7, 2011).

Douglas J. Feith and Abram N. Shulsky, "Organizing the U.S. Government to Counter Hostile Ideologies," Hudson Institute, March 2010, pp. 3–5, at http://www.hudson.org/files/publications/Organizing_the_USG_to_Counter_Hostile_Ideologies.pdf (January 31, 2011).

Freedom House, "Making Its Mark: An Analysis of the Obama Administration FY2010 Budget Request for Democracy and Human Rights," Special Report, July 1, 2009, at <http://www.freedomhouse.org/uploads/FY2010BudgetAnalysis.pdf>.

James Traub: The Freedom Agenda: Why America Must Spread Democracy (Just Not the Way George Bush Did), Farrar, Straus and Giroux, (2008).

Jennifer A. Marshall, "Religious Liberty in America: An Idea Worth Sharing Through Public Diplomacy," Heritage Foundation Backgrounder No. 2230, January 15, 2009, at <http://www.heritage.org/Research/Reports/2009/01/Religious-Liberty-in-America-An-Idea-Worth-Sharing-Through-Public-Diplomacy>.

Khalil Al-Anani, Todd G. Patkin: Islamist Movements: The Uses of Democracy, Al-Ahram Weekly, (August 14-20, 2008).

Khalil Al-Anani, Todd G. Patkin: The United States and the Democracy Delusion, Daily News Egypt, (August 19, 2008).

Ken Wollack, remarks at "U.S. Democracy Policy Under Obama: Rebalancing or Retreat?" event sponsored by Carnegie Endowment for International Peace, Brussels, October 12, 2010, at

<http://www.carnegieendowment.org/events/index.cfm?fa=eventDetail&id=3030>

¹¹² Thomas Carothers, Richard Youngs: Democracy Promotion in the Age of Rising Powers, Q&A, (July 14, 2011).

Lisa Curtis: Championing Liberty Abroad to Counter Islamist Extremism, (February 9, 2011).

Lorne W. Craner and Kenneth Wollack, "New Directions for Democracy Promotion," 2008, at

http://www.ndi.org/files/2344_newdirections_engpdf_07242008.pdf

Noam Unger, Homi Kharas: Hillary Clinton to Attend Busan Forum: Demonstrating Development Diplomacy? The Brookings Institution, (September 21, 2011).

Peter W. Singer: New Year's Resolutions for the Pentagon, The Washington Examiner, (December 22, 2009).

Sait Yılmaz, Güç ve Politika, Alfa Yayınları, (İstanbul, 20008).

Shadi Hamid: Is There Hope? Yes. The Emerging Consensus on Democracy Promotion, (November 05, 2005).

Shadi Hamid: The Meaning of "Power", Brooking Institute, (July 20, 2007).

Shadi Hamid: Promoting Democracy to Stop Terror, Policy Review, (February/March 2010).

Shadi Hamid: Civil Society in the Arab World and the Dilemma of Funding, Afaq al Mustaqbal Journal, (October 2010).

Shadi Hamid: The Struggle for Middle East Democracy, Cairo Review of Global Affairs, (April 26, 2011).

Stephen McInerney, "The Federal Budget and Appropriations for Fiscal Year 2010," Project on Middle East Democracy, July 2009, at <http://pomed.org/wordpress/wp-content/uploads/2009/08/fy10-budget-analysis-paper-final.pdf> (January 31, 2011).

The White House, National Security Strategy, May 2010, p. 37, http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf (Jan 31, 2011).

Thomas Carothers: **Report and Retort: Carothers Responds to Smith**, Carnegie Endowment for International Peace, (August 6, 2007).

Thomas Carothers, "U.S. Democracy Promotion During and After Bush," Carnegie Endowment for International Peace, 2007, at http://carnegieendowment.org/files/democracy_promotion_after_bush_final.pdf.

Thomas Carothers. Repairing Democracy Promotion, Washingtonpost.com's Think Tank Town, (September 14, 2007).

Thomas Carothers: Effective U.S. Democracy Assistance Requires Reform at USAID, House Committee on Foreign Affairs, (June 10, 2010).

Thomas Carothers: The Elusive Synthesis, Journal of Democracy, (October 2010).

Thomas Carothers: Think Again: Arab Democracy, Foreign Policy, (March 10, 2011).

Thomas Carothers: Democracy Promotion: Comparing the Challenges and Opportunities of 1989 and 2011, USAID DRG 2.0 Conference, (June 20, 2011).

Thomas Carothers, Richard Youngs: Democracy Promotion in the Age of Rising Powers, Q&A, (July 14, 2011).

Tony Smith: Response to The Democracy Crusade Myth, National Interest, (July 30, 2007).

(16)

DİRENİŞ'TEN HÜKÜMET'E; HAMAS'IN HÜKÜMET TECRÜBESİ

Yrd. Doç. Dr. M. Serkan TAFLIOĞLU*

ÖZET

Bu makale Hamas hükümeti ve Filistin Yönetimi kurumları arasında güç mücadelesi ve çatışmasının nasıl meydana geldiği incelemektedir. 2006 yılındaki Filistin Yasama seçimleri ardından, Hamas'ın zaferle çıkması Filistin Siyasi sistemindeki kuvvetler dengesini derinden etkilemiştir. Seçimlere kadar Filistin Özgürleştirme Örgütü ve Filistin Yönetimi'nin tüm kuruluşları Fetih tarafından yönetiliyordu. Filistin'i Özgürleştirme Örgütü (FKÖ), Filistin'de ve topraklarından sürülmüş tüm dünyadaki Filistinlilerin temsilcisi bir yapı olarak kurulmuştur. Zaman içerisinde Fetih, Filistin'i Özgürleştirme Örgütünü eline geçirmiş ve diğer hareketleri dışlamıştır. Diğer direniş hareketleri Filistin'i Özgürleştirme Örgütünden bağımsız hareket etmeye başlamışlardır.

Fakat Oslo Barış görüşmelerinde Fetih yönetimindeki Filistin'i Özgürleştirme Örgütü tüm hareketler adına Oslo Uyum anlaşmalarını imzalamıştır. Sonraki süreçte Filistin Yönetimi Fetih tarafından kurulmuştur. Bu, Filistin Yönetimi Başkanlığı, hükümeti, güvenlik kuvvetleri ve parlamentosu Fetih yönetiminde anlamına geliyordu. Hamas'ın parlamento ve Hükümet'te çoğunluğu ele geçirmesi, kırk yıldır Filistin siyasetinde egemen olan Fetih için hayati bir tehdit oluşturmuyordu. Bu durum Filistin Yönetimi politika ve parametrelerinin Hamas'ın İslami direniş ilkelerine göre yeniden tanımlanması demektir. Bu Fetih ve aynı zamanda İsrail için kabul edilemez bir durumdur. Uluslararası ve yerel gerilim Filistin Yönetimi Başkanı Mahmut Abbas ve Hamas hükümeti arasında siyasi mücadele ve çatışmaya sebep olmuştur. Bu çatışmalar hükümet sorumluluk alanları ve Filistin Yönetimi kurumları üzerindeki farklı anayasal yorumlara dayanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hamas, Filistin, İsrail, Gazze, Seçim.

ABSTRACT

(FROM RESISTANCE TO GOVERNMENT; GOVERNMENT EXPERIENCE OF HAMAS)

This article examines how power struggle and conflict between Hamas government and Palestinian Authority Apparatuses has arisen. In the aftermath of the 2006 Palestinian Legislative election, electoral victory of Hamas had a deeply impact on the balance of forces within the Palestinian political system. Up to the elections the establishments of both the Palestinian Liberation Organization (PLO) and the Palestinian Authority were governed by the Fatah. PLO was established as a representative apparatus for all Palestinians who were living in the Palestinian and whole around the world whom expelled from Palestine. In time Fatah took possession of PLO and excluded the other Palestinian fractions. Other resistance movements have begun to act independently from PLO.

But in the Oslo Peace Negotiations PLO under Fatah control has represented the Palestinians and signed the Oslo Accords in the name of all movements. Following period Palestinian Authority (PA) was founded by Fatah. This meant within the PA Presidency, the government, the security forces and the Parliament was under the

* Yrd. Doç. Dr. Niğde Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı, staflioglu@gmail.com, staflioglu@nigde.edu.tr.

control of Fatah. The possession of majority in the parliament and in the government was the vital threat to the forty years Fatah domination in the Palestinian politics. It means the redefinition of the PA policies and parameters according to the Hamas islamic resistance principles. It was unacceptable change for the Fatah as well as Israel. International and domestic tensions have caused political struggle and conflicts between PA President Mahmoud Abbas and Hamas government. These conflicts based on the realms of governmental responsibility and different constitutional interpretations over the Palestinian Authority institutions.

Keywords: Hamas, Palestine, Israel, Gaza, Election.

Giriş

Tarihsel süreç içinde İsrail-Filistin sorununda temel çıkmazlardan biri Filistin halkının temsil meselesi olmuştur. Meşru temsil için yasal bir yapı oluşturmak işgal sebebiyle bugüne kadar mümkün olmamıştır. Filistin halkını temsil için oluşturulan Filistin'i Özgürleştirme Örgütü (FKÖ) zaman içerisinde El Fetih hareketinin hâkimiyetine girerek Filistinlileri temsilden gün geçtikçe uzaklaşmıştır. Bugün Filistin nüfusunun yarısından fazlası Filistin coğrafyası dışında yaşamaktadır.¹¹³ Oslo barış görüşmeleri ise FKÖ adına sadece El Fetih ve Arafat önderliğinde yürütülmüştür. Bunun sonucunda ortaya çıkan siyasi yapı Filistin halkının tamamını temsilden uzak kalmıştır. Arapça, Farsça ve İbranice kaynaklara ulaşabilme imkânımız tahlillerimizde birincil kaynakları kullanmamızı sağlamaktadır.* Filistin yönetimi için FKÖ kurucu misakı gibi üst ve kapsayıcı normla beraber Filistin Anayasası da bulunmaktadır. Bu zeminde FKÖ kurucu belgelerinde ve Filistin anayasasındaki egemenlik dağılımı ve çatışmasını da ortaya koymaya çalışacağız. Bu çatışma Hamas'ın hükümet kurması ve Filistin meclisinde çoğunluğu elde etmesi ile daha sarıh bir şekilde ortaya çıkmıştır. İncelememiz siyasi kuram ve söylemlerden ziyade siyasi çatışmanın hukuki zeminini içerecektir.

Hamas'ın Seçim Zaferi

Filistin'de 25.1.2006 tarihinde yapılan milletvekili seçimlerinde 132 sandalyeli mecliste Hamas 74, El Fetih ise 45 sandalye kazanmıştı.¹¹⁴ Esas itibarıyla bu seçim sonucu Amerikan ve İsrail yönetimleri'nin yanında bazı Arap yönetimlerinde de büyük şaşkınlık ve rahatsızlık yaratmıştı. İsrail yönetimi gibi ve El Fetih de bu sonucu beklemiyordu. Hamas, Müslüman Kardeşler hareketinin Arap dünyasındaki tek silahlı örgütü konumundaydı. Bu durum doğal olarak Müslüman Kardeşler hareketinin doğduğu yer olan Mısır'da daha büyük kaygı yaratmıştı. Hamas yönetiminden Ahmet Bahr Hamas'ın bu zaferinin Müslüman Kardeşlerin ve Filistinde direniş ve cihad seçeneğinin zaferi olarak ilan ediyordu. Mısır Cumhurbaşkanı Mubarek ise, bir İsrail gazetesine verdiği demeçte İsrail'in eskiden olduğu gibi barış görüşmelerinde Mahmut Abbas ile devam etmelerini tavsiye ediyordu.¹¹⁵ Bunun ardından Hamas'ın hükümet kurması için İsrail'i tanıması gerektiğini ve böylece Hamas'ın İsrail ile barış görüşmelerine katılabileceğini belirtiyordu. Mahmut Abbas da aynı şekilde kurulacak

¹¹³ Farsoun, Samih K., Aruri, Naseer H., Palestine And The Palestinians, A Social and Political History, Westview Press, U.S.A., 2006, s.111.

* Bölgede bizzat bulunmamızda gerek kaynaklara doğrudan ulaşmamız ve sahada gözlem yapma imkânı sağlamıştır.

¹¹⁴ Muhsin Salih et al., Mısır ve Hamas, Merkez'ül-Zeytun Lidirasat-ı ve'l-İstışarat, Beyrut, 2009, s. 14.

¹¹⁵ İbid., s. 15.

hükümetin Oslo anlaşması ve geçmiş hükümetin imzaladığı tüm anlaşmaların kabul etmesi gerektiğini açıklamıştı.¹¹⁶ Bu da esas itibarıyla İsrail devletinin tanınması ve onunla barış görüşmeleri için masaya oturulması anlamına geliyordu.

Hamas seçim zaferinin hemen ardından, Fetih ile beraber bir hükümet kurabilecekleri yönünde mesajlar göndermişti. Fakat bu ifadeler karşısında Fetih'in önemli isimleri bu teklife son derece sert cevaplar verdiler. Muhammed Dahlan Fetih'e bağlı silahlı birliklerin töreninde " Hamas'ın önderliğinde bir hükümeti katılmalarının Fetih için bir utanç olduğunu ifade edecekti."¹¹⁷ Filistin Yönetimi Başkanı Mahmut Abbas ise seçim sonuçları açıklanmaya başladıktan sonra yeni hükümetin Oslo barış anlaşmaları çerçevesinde bir siyasi program uygulamasının zorunlu olduğunu ifade etmekteydi. Seçim sonuçlarının açıklanmasının bir gün sonrasında Mahmut Abbas, tüm emniyet kuvvetlerinin başkanlarını toplayarak bundan sonra sadece kendisine karşı sorumlu olduklarını ve tüm raporları kendisine sunmalarını isteyecekti. Daha önce sınırların ve doğal olarak Batı Şeria ve Gazze'deki sınır geçişlerinin denetimi hükümete ait iken Mahmut Abbas, çıkardığı bir kararname ile sınır güvenliğini de kendisine bağlı hale getirecekti. Sivil savunmanın da bağlı olduğu başına Reşit Ebu Şebak'ı getirdiği ayrı bir genel müdürlük ihdas edecektir.

Arafat'ın son döneminde Mahmut Abbas, Amerikan ve İsrail yönetimlerinin de desteğiyle Filistin yönetimi başkanından bazı yetkileri devralmıştı.¹¹⁸ Bu süreçte Abbas yakın bir zamanda Hamas'ın hükümet kurmasını hiç düşünmemişti. Şimdi ise hükümetin sahip olduğu bu anayasal yetkileri geri almaya çalışmaktaydı. El Fetih, Filistin'i Özgürleştirme (kurtuluş) Örgütü'ne (FKÖ)¹¹⁹ hâkim olmasıyla yaklaşık kırk yıldır Filistin adına hareket ediyordu. 1993 Oslo barış sürecinden sonra ise Filistin yönetiminin meşru hükümeti konumuna gelerek yeni siyasi yapı El Fetih hâkimiyetinde kurulmuştu. Hamas'ın da dâhil olduğu islami direniş hareketleri Oslo anlaşmasını tanımadıkları için bu siyasi yapının dışında kalmışlardı.

Hamas hükümeti ile El Fetih arasındaki yetki ve egemenlik çatışması seçim sonuçları ilan edilir edilmez başlamıştır. Bir önceki Meclis 2.3.2006 tarihinde seçim sonuçları açıklanmasının hemen ardından toplanarak birçok kritik yasa çıkarılmış ve önemli mevkilere yeni atamalar yapılmıştır. Bu toplantıda Başkan'a bağlı olacak yeni kurumlar ihdas edilmiş ve hükümetin yetkilerinin bazıları Başkan'a devredilmiştir. Hamas yönetimi bu duruma şiddetle karşı çıkmış seçimlerden sonra eski meclis'in görev ve yetkilerinin bittiğini ve kanun çıkarma ve atama yapamayacağını ilan etmiştir. Fakat Meclis'in seçim sonrası son oturumunu açan Ruhi Futuh eski meclis'in görevinin

¹¹⁶ Muhsin M. Salih et al., Sıra'ül-İradeat Suluk'ül-Emni lifetih ve Hamas ve'l-etraf'ül-maniyetü, Merkez'ül-Zeytun Lidırasat-ı ve'l-iştışarat, Beyrut, 2008, s. 13.

¹¹⁷ a.g.e. , s.13.

¹¹⁸ Filistin anayasası 1997 yılında hazırlanmış 2002 Mayıs ayında ise Arafat tarafından onaylanarak aynı yıl yürürlüğe girmiştir. 2003 Mart ayında ise Amerikan yönetiminin de baskısı ile Başbakanlık makamı ihdas edilmiştir. Bu anayasanın 39. maddesine göre Filistin Yönetimi Başkanı aynı zamanda Silahlı Kuvvetler'in Başkomutanı olmaktadır. Aynı şekilde başkan Filistin'in diğer ülkeler nezdinde bulunan temsilcileri atama yetkisine de sahiptir. (Md.40) Filistin Meclis'in onayladığı kanunları kendisine ulaştıktan sonra en geç 30 gün içinde onaylamalı ya da meclise göndermelidir. Eğer Meclis üçte iki çoğunlukla yasayı tekrar kabul ederse kanun onaylanmış kabul edilir. (Md.41)

¹¹⁹ "Munazzamatü'l-Tahrirü'l-Filistin" Arapça orijinalinden ki Filistinden kasıt İsrail'in işgali altındaki tüm Filistin topraklarını (1967 öncesi de dahil) kapsadığı ve kuruluş belgesindeki toprakların özgürleştirilmesi hedefi çerçevesinde asli ifadesi kullanılmıştır. Ayrıca etimolojik olarak da Arapça (رياح) kelimesinin Türkçe karşılığı kurtuluş kelimesi değil özgürlükleştirme'dir. Al Mawrid, s. 285.

ve yetkilerinin yeni meclis'in yemin etmesine kadar devam ettiğini söylemiştir.¹²⁰ El Fetih yönetimi Filistin Anayasasının 47. maddesine dayanarak eski meclis'in görev süresinin yeni meclis üyelerinin yemin etmesine kadar devam ettiğini iddia etmiştir. Neceh Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı Ahmed Mubarek Halidi ise bu son yapılan meclis'in meşru olmadığını velâyet süresi ile Yetki arasında fark olduğunu ifade etmiştir.¹²¹ Ona göre eski meclisin süresi devam etmekle beraber anayasa değiştirmek veya kanun yapmak gibi bir selâhiyeti kalmamıştır. Bununla beraber seçim ilanından sonra milletvekillerinin birçoğu yeniden seçilememiştir. Hamas'ın yöneticilerinden Said Sayyam ise yetkisi biten eski meclisin çıkardığı kanunları tanımayacaklarını ve bunların ilga edeceklerini açıklamıştı. Fakat temel sorun yeni meclisin çıkaracağı kanun ve anayasa değişikliğinin Filistin Yönetimi Başkanı Mahmut Abbas tarafından onaylanması aksi halde kanunların geçmesi için meclis'in üçte iki çoğunlukla onayı gerekmektedir. Yeni meclis'in siyasi dağılımında ise bu mümkün görünmüyordu.

Filistin Yönetimi Başkanı Mahmut Abbas'ın son anda yaptığı önemli değişikliklerden birisi de Anayasa Mahkemesinin yapısının belirlenmesinde olmuştur. (23.1.2006) Daha önceki yasaya göre Anayasa Mahkemesi başkanı ve üyelerinin atanmasında Meclis onayı istenirken yapılan değişiklikle artık sadece Başkanın ataması yeterli olmaktadır. Bu durum Filistin Anayasa Mahkemesini Filistin Yönetimi Başkanı Mahmut Abbas'ın bir nevi bürokratları haline getirmektedir. Hemen ardından tüm memur ve bürokratların idari ve mali soruşturma ve takiplerini yapan bir divan'a başkan atamıştır. Başkan'a bağlı bu divan sayesinde Mahmut Abbas bürokrasi üzerinde daha etkin hale gelmekteydi. Aynı zamanda bu yapı sayesinde Hamas'ın üst düzey bürokratlara atama yapmasını engellemek ve El Fetih'in bürokrasi üzerindeki hâkimiyeti korunmak isteniyordu. Filistin Meclisi Hukuk Uzmanı Assam Abidin ise bu durumun Anayasanın 38. ve 68. maddeleriyle çatıştığını ifade etmektedir.¹²² Hükümetin yürütme gücünden kaynaklanan en hayati ve işlevsel görevler bu çerçevede elinden alınmaktadır. Abbas, Meclis çalışanlarının bağlı olduğu idari amirini bile yeni meclise bırakmadan kendisi atamıştı.

Bu şartlar altında Hamas üyelerinin çoğunlukta olduğu yeni meclis 18 Şubat 2006 tarihinde yemin ederek görevine başlamıştı. Meclis Başkanı seçilen Aziz Duveyk'in ilk işi Meclis'in seçimlerden sonra yaptığı oturumda aldığı kararları yeni mecliste tekrar oylamak için durdurmak olmuştur. Bunun içinde son oturumda yapılan tüm üst düzey atamalar da dâhildi. Fakat El Fetih Meclis grubu başkanı Azzam Ahmed, Meclis başkanının bir önceki meclis'in aldığı kararları dondurmak ya da iptal etmek gibi bir yetkisi olmadığını ve bunun mümkün olmadığını iddia ediyordu. El Fetih'e bağlı Meclis çalışanları ise gerekli dosyaları yeni Meclis Başkanı Duveyk'e göndermiyor hatta Meclis içerisinde telefon görüşmeleri bile kesiliyordu.¹²³ Duveyk buna rağmen eski alınan kararların iptali için Meclis oturumuna açtı fakat El Fetih Milletvekilleri bu oturumu kanunsuz ilan ederek katılmadılar. Hatta görüşme esnasından El Fetih'in kol kuvvetleri Meclis içerisine ateş açtılar.¹²⁴ Önceki El Fetih hükümeti yine son dönemde Hamas hükümeti üzerinde gerek mali baskı gerek

¹²⁰ Meryem Aytani ve Muhsin Muhammed Salih, Sıra'ül- Selahiyat beyne Fetih ve Hamas, Merkez'ül-Zeytun Lidirasat-ı ve'l-iştîşarat, Beyrut, 2008, s. 26.

¹²¹ a.g.e. , s. 28.

¹²² a.g.e. , s. 34.

¹²³ Aytani ve Salih, Sıra'ül-Selahiyat beyne Fetih ve Hamas, s. 36.

¹²⁴ "Ba'd Celese Asıfa Li'l-Meclis'ül-teşri'i ilgat kararar menaha Reis Sultat Evsa", El Kuds'ül Arabî, 7 Mart 2006, Erişim Tarihi 24 Mart 2010, <http://81.144.208.20:9090/pdf/2006/03Mar/07MarTue/> , s.1.

toplumsal baskı oluşması için binlerce yeni memur almış, bu memurlar ise hemen seçim sonrası maaşlarını alamadıkları için maliye bakanlığına saldırmışlardı.¹²⁵

Aynı zamanda El Fetih, kendi hâkimiyetinde olan Filistin'i Özgürleştirme Örgütü'nü (FKÖ) ise gerek iç gerek dış ilişkilerde hükümetin yetkisini azaltmak için kullanmaktaydı. Zaten El Fetih mensubu Reşat Ebu Reşak'ın başına getirildiği Emniyet Müdürlüğü, kolluk kuvvetlerini yönetme bakımından iç işleri bakanını işlevsiz hale getiriyordu. Bunun üzerine Hamas hükümeti sonraki süreçte İç işleri bakanlığına bağlı ayrı bir kurum ihdas etmek zorunda kalacaktı. Doğal olarak Hamas kendi eğitilmiş direniş unsurlarını bu kolluk kuvveti bünyesinde toplamaya başlamıştı.¹²⁶ Bunun üzerine Mahmut Abbas bunun kanunlara aykırı olduğunu ilan ederek alınan kararı ilga ettiğini duyurdu.¹²⁷ Filistin Yönetimi Başkanlığına yani El Fetih'e bağlı Filistin Televizyon ve Radyosundan Hamas hükümeti aleyhine yayınlar yapılmaktaydı. Daha önce hükümete bağlı bu birimlerde sonradan Filistin Yönetimi Başkanlığına bağlanmıştı. Gazze'de artık iki silahlı kolluk kuvveti bulunmaktaydı ve bu sebeple sokaklarda çatışmalar başlamıştı. Filistin Meclis Başkanı Aziz Duveyk ile Filistin Yönetimi Başkanı Mahmut Abbas 2006 yılı Mayıs ayında Milli Birlik ve Yetki çatışmaları gibi konuları konuşmak üzere görüşmeler yaptılar. Hamas hükümeti bu süreçte aynı zamanda yasal gücünü kullanıp sokaklarda asayiş sağlamak için kendi kolluk kuvvetlerinin Gazze'de görevlendirmişti. Fetih sözcüsü ise Hamas hükümetine bağlı kolluk kuvvetlerinin sokaklarda hâkim olmaya başlamasının ardından İç işleri bakanını bu eylemle çatışmaları körüklediğini ifade ediyordu.¹²⁸ İsrail yönetimi bir taraftan Hamas'ın hükümeti sebebiyle Filistin'e iktisadi abluka uygulamakta ve diğer taraftan İsrail Dış İşleri bakanı Mahmut Abbas'a ya seçimlerin yeniden yapılmasını ya da Hamas hükümetinin değişmesi için halk oylaması yapılmasını tavsiye etmekteydi.¹²⁹

Mahmut Abbas, Hamas hükümeti programının Filistin'i Özgürleştirme Örgütü (FKÖ)'nün esaslarıyla çatışmaması gerektiğini bu çerçevede Hamas hükümetinin İsrail'i tanıması gerektiğini ifade etmekteydi.¹³⁰ Filistin'i Özgürleştirme Örgütü Filistin halkının içerde ve dışarda tek yasal ve en üst temsil siyasi yapısıydı. Bu örgüt ise uzun zamandan beri El Fetih örgütünün hâkimiyetinde bu sebeple diğer Filistinli örgütler tarafından meşruiyetini kaybettiği düşünülen bir yapıydı. 17 Nisan 2006 tarihinde İsrail'de İslami Cihad Hareketinin askeri kanadı Kudüs Tugaylarının gerçekleştirdiği eylemi Mahmut Abbas'ın terör olarak nitelendirmesi diğer direniş hareketlerinin El Fetih ve Filistin Yönetimi Başkan'ından daha da uzaklaşmalarına sebep olmuştur.

İsraili Asker Celad Şalit'in Esir Edilmesi ve Direnişin Devamı

¹²⁵ "İ'tikal Naşit min Hamas bi't-tuhme katli Zabiti't-şurta", El Kuds'ül Arabî, 13 Şubat 2006, Erişim Tarihi 24 Mart 2010, <http://81.144.208.20:9090/pdf/2006/02Feb/13FebMon/>, s.1.

¹²⁶ "Tayin'ül Kaid'ül Lecan'ül-mukaveme Şabiye Murakiben A'mmen li'l-Veziratü'l-dâhiliye teşekkül kuvve min rical'ül-emin ve'l-fesail limuvaciheti inkibal'ül-emni", El Eyyam, 21 Nisan 2006, Erişim Tarihi 24 Mart 2010, <http://www.al-ayyam.ps/znews/site/default.aspx?Date=4/21/2006>, s.1.

¹²⁷ "Abbas yufeccir Ezme ve yelga karar-ı Hamas biteşkil-i kuvvetü cedide ve tayin ahadı zuama'il-mukaveme", El Şark'ül Evsat, 22 Nisan 2006, Erişim Tarihi 24 Mart 2010, <http://www.aawsat.com/details.asp?section=4&issueno=10007&article=359506&feature=>, s.1.

¹²⁸ Velid Avaz, "Hamas tenşir kuvvetü emniye cecidetü ve Abbas ye'emmîr şurta bivakfiha", El Kuds'ül Arabî, 18 Mayıs 2006, Erişim Tarihi 24 Mart 2010, <http://81.144.208.20:9090/pdf/2006/05May/18MayThu/>, s. 1.

¹²⁹ Salih, Sıra'ül- İradaat Sulük'ül-Emni lifetih ve Hamas ve'l-etraf'ül-maniyetü, s. 22.

¹³⁰ a.g.e. , s. 16

Hamas'ın, Filistin içerisindeki diğer İslami hareketler tarafından seçimlere girmesi ve hükümet kurması şiddetle eleştirilmekteydi. Bu durumu dolaylı da olsa Oslo anlaşmasının tanınması ve direnişin geri plana atılması olarak değerlendiriyorlardı. Hamas ise direniş faaliyetlerinden vazgeçmeyeceğini ifade etmekteydi ve bunun neticesinde 25 Haziran 2006 tarihinde diğer 3 direniş hareketiyle yapılan ortak bir eylem ile Kerim Ebu Salim geçiş bölgesinden İsrail asker Celad Şalit'i esir alındı.¹³¹ Hamas ve eyleme katılan diğer direniş hareketleri ilk yaptığı açıklamada askerin serbest bırakılması karşılığı bin Filistin'li esirin serbest bırakılması, saldırı ve ablukaların kaldırılmasını istediler.¹³² Filistin Yönetimi Başkanı Mahmut Abbas, seçimlerden sonra Filistinli Esirlerden sorumlu bakanlığa bağlı olan esirlerin durumu ve hapishahlerin idaresi görevini El Fetih'in hâkim olduğu Filistin'i Özgürleştirme Örgütü (FKÖ) nezaretinde yapılacağını ilan etmişti. Hamas bu eylem ile bu konuda fiili olarak söz söyleme hakkının kendilerinde olduğunu da ortaya koymuş oluyordu. Hamas yönetimi İsrail ile esir görüşmelerinde tek aracıyı Mısır olarak kabul ettiklerini ilan etmişti.¹³³ Fakat Mısır hükümetinin Refah sınır kapısını açmaması ve ablukaya etkin destek vermesi Hamas'ın Mısır yönetimine bu konudaki tavrını değiştirecektir. Bunun neticesinde 2008 Aralık ayında Gazze saldırılarından sonra Hamas yönetimi esir görüşmelerinde Almanya'yı arabulucu olarak kabul etmesiyle Mısır'ı geri plana atacaktır.

Seçimlerden sonra Filistin Yönetimi Başkanı Mahmut Abbas'ın İçişleri bakanlığına bağlı kolluk kuvvetlerini kendi yönetimine alması, İç işleri bakanlığını fiilen işlevsiz bırakmıştı. Hükümet bu çerçevede sahip olması gereken üst düzey bürokrat atama ve tayin gibi konularda sıkıntı çekiyordu. Mahmut Abbas, aynı zamanda El Fetih milletvekili olan Muhamed Dahlan'ı Filistin Milli Güvenlik Müsteşarı olarak tayin etmişti. Hükümet ise bunun Anayasaya aykırı olduğunu bir milletvekilinin bürokraside görev alamayacağını söylüyordu.¹³⁴ Bu durum aynı zamanda kolluk kuvvetlerinin İç işleri bakanına karşı sorumlu olmamaları gibi bir durum ortaya çıkıyordu. İç işleri bakanı Said Sayyam ise bu durum karşısında 17 Mayıs 2006 günü Filistin'de asayiş sağlayacak kendisine bağlı güvenlik teşkilatı kurulacağını ilan ediyordu.¹³⁵ Mahmut Abbas ise bunu ilga eden bir karar yayımlıyordu. Fakat Sayyam ise var olan güvenlik birimlerinin kendi talimatlarına uymadığını bu sebeple asayiş sağlamak için bu birimi kurmaya mecbur kaldıklarını açıklıyordu. Sayyam, Filistin Anayasasının 69. maddesine göre ülkede güvenliğin ve asayişin sağlanmasından İç işleri bakanının sorumlu ve yetkili olduğunu buna bağlı olarakda kurulan teşkilatın Anayasal hakları olduğunu ifade ediyordu.¹³⁶ Hemen ardından Filistin Meclis Başkanı da, İç işleri bakanlığına bağlı bir kurumu ilga etmenin Filistin Yönetimi Başkanının yetkisinde olmadığını açıklıyordu. El Fetih ise Hamas'ın kendine ait bir milis kuvvet

¹³¹ “İstışhadü Şabeyn ve Muktil Cundiyein İsrailiyein ve İhtıfat Salis fi'l-amaliyatü al'a Mevki'a Askeriya Cenubu Gazze”, El Hayat'ül Cedid, 26 Haziran 2006, <http://www.arab2.com/f/f.html?http://www.alhayat-j.com/> (Erişim Tarihi 24 Mart 2010), s. 1.

¹³² “İsrail terfuz tahrir 1000 esir-i Filistini ve teheddud biictiyah'ül-mıntakatü'l-şimaliyetü min Kıt'a Gazze”, El Şark'ül Evsat, 2 Temmuz 2006, Erişim Tarihi 24 Mart 2010, <http://www.aawsat.com/details.asp?section=4&article=371141&issueno=10078>

¹³³ Salih, Mısır ve Hamas, s. 22.

¹³⁴ Aytani ve Salih, Sıra'ül-Selahiyat beyne Fetih ve Hamas, s. 58.

¹³⁵ “Kuvveti Vezirü'd-dahiliyetü'l-filistini tebaşir amaliha fi Gazze”, El Şark'ül Evsat, 18 Mayıs 2006, Erişim Tarihi 24 Mart 2010,

<http://www.aawsat.com/details.asp?section=4&issueno=10033&article=363778&feature=>

¹³⁶ Aytani ve Salih, Sıra'ül-Selahiyat beyne Fetih ve Hamas, s. 65.

kurduğunu, hükümet ise her Filistinli hareketten isteyen herkesin bu güvenlik birimlerine katılabileceğini söylüyordu.¹³⁷ Bu yeni kolluk kuvvetleri asayiş sağlamasındaki temel zorluk, Filistin Yönetimi Başkanı Abbas ve El Fetih yöneticilerinin devamlı olarak bu güvenlik kuvvetlerinin meşru olmadığını ilan etmeleri ve diğer Başkan'a bağlı kolluk kuvvetlerinin işbirliği yapmamasıydı. Bu yeni kolluk kuvvetlerine hükümet maddi sıkıntıdan dolayı uniforma ve silah vermekte zorlanıyordu. El Fetih bağlı subay ve polisler hiç bir şekilde Hükümetin emirlerini yerine getirmiyorlar¹³⁸ bu durumda gerek sokakta asayiş sağlanması konusunda gerekse bürokraside çatışmaya sebep oluyordu. El Fetih üyesi Mahmut Abbas'a bağlı kolluk kuvvetleri ile hükümete bağlı güvenlik birimleri arasında silahlı çatışmalar başlamıştı.¹³⁹

El Fetih mensubu Divan başkanı Refik Hüseyini ise ayrı bir kolluk kuvvetinin kurulmasının mümkün olmadığını sadece var olan Genel Müdürlüğe bağlı bir birim kurulabileceğini iddia ediyordu.¹⁴⁰ Söz konusu durumda ise kolluk kuvvetleri Hükümetin emrinde değil Filistin Yönetimi Başkanına bağlı kalacaklardı. Aynı şekilde Hamas hükümeti Gazze'de olduğu gibi Batı Şeria'da da hükümet olarak idari ve siyasi olarak hâkimiyet kurmak istiyordu fakat buna izin verilmiyordu. Esas itibarıyla Batı Şeria fiili olarak İsrail işgalinde olması sebebiyle gerçekte kimse fiili olarak Batı Şeria'da hâkim değildi.

Filistin Hükümetinde iç işlerin de olduğu gibi diplomasi ve dış işleri bakanlığı da bazı hukuki çıkmazlar içindeydi. Filistin halkının en üst yasal temsilcisi kabul edilen Filistin'i Özgürleştirme Örgütü (FKÖ), dolayısıyla Başkan Mahmut Abbas ve El Fetih kendisini Filistin'i uluslararası alanda tek temsilci olarak kabul ediyordu.¹⁴¹ Filistin Diploması Usul Kanuna göre yurt dışında yeni temsilcilikler açmak ve kapamak Dış işleri bakanının görevlendirmesi ve Filistin Yönetimi Başkanı onayına bağlıydı.¹⁴² Fakat Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) ve dış işleri bakanlığı arasındaki görev ayrımı sarıh değildi. Diploması Usul kanununa göre dış işleri bakanlığı, diğer ülkeler, bölgesel ve uluslararası örgütler ile ilişkilerin geliştirilmesi, Filistin'in yurt dışında temsili, tüm diplomatların idari, siyasi ve mali denetimi, kanun çerçevesinde atanması, tayini ve bakanlar kurulu onayıyla diplomatik pasaport vermek¹⁴³ ile yetkiliydi. Fakat 2006 yılının Temmuz ayında Filistin Yönetimi Başkanı Mahmut Abbas, Filistin Özgürleştirme Örgütü (FKÖ) başkanı olarak yurt dışındaki tüm Filistin Büyükelçiliklerine ve Filistin'i Özgürleştirme Örgütü (FKÖ) temsilciliklerine bir bildiri göndererek bundan sonra Filistin'i Özgürleştirme Örgütü siyasi sorumlusu Kaddumi'nin Filistin'lilerin uluslararası alanda temsili ile görevlendirildiğini

¹³⁷ Bu yeni kurulan İç işleri bakanlığına bağlı kolluk kuvvetine katılım: Hamas: 2500, Fetih: 1100, Halk Direniş Cephesi: 600, Halk Cephesi:250, Demokratik Cephe: 50, Arap Özgürleştirme Cephesi: 202, Halk Önderliği Cephesi:100, Ahmed Ebu Reyş Birlikleri: 90, Vadi'a Haddad Grubu: 70, Bağımsız: 540.

¹³⁸ Salih, Sıra'ül- İradat Suluk'ül-Emni lifetih ve Hamas ve'l-etraf'ül-manıyetü, s. 110.

¹³⁹ Velid Avaz, "Edet limuktil Selasetü ve İsabe 11 fi Han Yunis ve İndila'Harik Bi'l-meclis Teşri biramallah" El Kuds'ül Arabî, 9 Mayıs 2006, Erişim Tarihi 24 Mart 2006, <http://81.144.208.20:9090/pdf/2006/05May/09MayTue/>, s.1.

¹⁴⁰ "İmma Demmic El Kuuvetü'l-tenfiziyetü Fi'l-echizetü imma Halluha" El Eyyam, 11 Ocak 2006, Erişim Tarihi 24 Mart 2010, <http://81.144.208.20:9090/pdf/2007/01/11JanThu/>, s.21.

¹⁴¹ Aytani ve Salih, Sıra'ül- Selahiyat beyne Fetih ve Hamas, s. 48.

¹⁴² Filistin Diploması Usul Kanunu Madde 2, Erişim Tarihi 6 Nisan 2010, http://www.mofagov.ps/ar/index.php?p=ministry_4, s.2.

¹⁴³ a.g.e. , Sadece Büyükelçilerin atanması Filistin Yönetimi Başkanı onayıyla gerçekleşiyordu. Diploması Usul Kanunu, Md.7, s.4.

duyurdu.¹⁴⁴ El Fetih, kendi hâkimiyetinde olan Filistin'i Özgürleştirme Örgütü ile hükümet arasında hiyeyarşiyi ortaya koyarak hükümetin yetki bakımından aşağıda kaldığını ifade ediyordu.¹⁴⁵ Hâlbuki 2003 yılında Yaser Arafat döneminde Başbakan olan Mahmut Abbas kendisi bizzat tüm yabancı büyükelçiliklere ve uluslararası kuruluşlara gönderdiği tamimde, dış ilişkilerde Filistin hükümeti dış işleri bakanının sorumlu olduğunu bildiriyordu.¹⁴⁶

Milli Birlik Hükümetinin Kurulması

El Fetih'in üst düzey asker ve istihbaratçıları Gazze'de çatışmalarda öldürülmeye başlayınca 16 Ağustos 2006 tarihinde Abbas ve Filistin Hükümeti Başbakanı İsmail Haniye oluşturulacak Milli Uyum anlaşması çerçevesinde Milli Birlik Hükümeti kurmak için görüşmelere başladı.¹⁴⁷ Bu görüşmeler sürecinde çatışmalar şiddetlenmiş, Filistin Yönetimi Başkanı Abbas sahip olduğu dış desteği ve maddi gücü Filistin Hükümeti aleyhine kullanmaya başlamıştır. Gazze'de maaşları ödenmeyen memur ve çalışanlar grevlere başlamış bu durum zaten var olan İsrail ablukasının da etkisiyle Gazze'de yaşamı daha da zorlaştırmıştır. Abbas, Uluslararası alanlarda Hamas'ı Filistin Özgürleştirme Örgütü üst otorite olarak kabul etmeye ve Oslo anlaşmaları çerçevesinde İsrail'i tanımaya zorluyordu.

Uzun görüşmeler sonucu El Fetih ve Hamas arasında 2 Şubat 2007 tarihinde Mekke'de anlaşma imzalandı. Bu anlaşmaya göre Filistin'da iç çatışmalardan dolayı kan dökülmesi durdurulmalı ve işgal karşısında Milli bir duruş sergilenmelidir. Taraflar arasında imzalanacak esaslar çerçevesince Milli Birlik Hükümeti kurmak için acil çalışmalara başlanacaktı. Daha önce üzerinde anlaşılan Kahire ve Şam uyum anlaşmaları çerçevesinde Filistin'i Özgürleştirme (FKÖ) yeniden yapılandırılacaktır.¹⁴⁸ Esas itibarıyla bu anlaşmanın çıkmazlarının başında anlaşma maddelerinin muğlâk ifadeleri gelmekteydi. Filistin Yönetimi Başkanı Mahmut Abbas Mekke Anlaşmasının iki hedefi olduğunu, birincisi iç çatışmaları durdurmak ikincisi ise Hamas hükümetine Uluslararası meşruiyet kazandırmak olduğunu ifade ediyordu. Bu ise Hamas'ın da içinde olduğu yeni hükümetin İsrail'i tanınmasıyla olacaktı.¹⁴⁹ Mahmut Abbas ve El Fetih'e göre kendileri uluslararası meşruiyete sahiptiler fakat Filistin'in resmi seçilmiş hükümeti bu meşruiyete sahip değildi.

17 Mart 2007 tarihinde yeni Milli Birlik hükümeti görevine başlamıştı. Tarafsız bir içişleri bakanı atanmış fakat o da Filistin Yönetimi Başkanı Abbas'ın kolluk kuvvetlerinden sorumlu müdür olarak atadığı Reşid Ebu Reşak ile yetki çatışması sonucu görevden ayrılmıştı. Kendisi istifa mektubunda İçişleri bakanı olarak fiili hiç

¹⁴⁴ Aytani ve Salih, Sıra'ül-Selahiyat beyne Fetih ve Hamas, s. 50

¹⁴⁵ "Musa Ebu Marzuk: El Hareketü terhibü bi'ey Mubadaratü tesa' li'inha El Ezmetü'l-dâhiliye ala Kaidetü'l-hivar", El Kuds'ül Arabî, 11 Temmuz 2006, Erişim Tarihi 24 Mart 2010, <http://81.144.208.20:9090/pdf/2007/07/11JulWed/>, s.5.

¹⁴⁶ a.g.e. , s. 51

¹⁴⁷ "Abbas ve Haniye Yebhasan İmkaniyeti Hükümet-i İtila'fiye ve Hamas Tettehuz Kararen bitecil teşkiliha", El Şark'ül Evsat, 16 Ağustos 2006, Erişim Tarihi 24 Mart 2010, <http://www.aawsat.com/details.asp?section=4&article=378224&issueno=10123>

¹⁴⁸ Merkez'ül-Zeytun Lidırasat-ı ve'l-iştışarat, Mısır ve Hamas, s. 27

¹⁴⁹ "Kımmetü'l- Selasiye teakida El Yevm Vasati Tatiym İlami ve Hafid Sekafe'l-tevekkuat bihudus İnfrac" El Hayatü'l-Cedid, 19 Şubat 2007, Erişim Tarihi 25 Mart 2010, <http://www.arab2.com/f/f.html?http://www.alhayat-j.com/>, s.1.

bir yetkiye sahip olmadığını belirtmişti.¹⁵⁰ Bu durum temel sorunlardan biri olan milli bir çerçevede kolluk kuvvetlerinin yeniden yapılanmasını engellemiştir. Esas itibarıyla silahlı güçlerin yeniden yapılanması Milli Birlik Hükümeti kurulmasındaki temel hedeflerden biriydi.

General Dayton Planı; Amerikan, İsrail ve Mahmut Abbas'ın ortak Hamas'ı Tasfiye Planı

Yaser Arafat, 2000 yılındaki Camp David görüşmelerinden sonra Filistin'e geri dönerek gerekirse tekrar direneşe dönebilecekleri açıklamıştı. Bunun ardından ikinci intifa hareketi başlamış ve Arafat'ın vefatından (Arafat'ın Doktoruna göre İsrail ajanları tarafından zehirlenmiş bu sebeple şehadetinden) sonra Mahmut Abbas İsrail yönetimi ile daha yakın iş birliği kurmaya başlamıştı. Mahmut Abbas'ın Filistin Yönetimin'e başkan seçilir seçilmez, Amerikan ve İsrail yönetimleri, Mahmut Abbas'a daha önce Amerikan hükümeti tarafından açıklanan Yol Haritası çerçevesinde, acil güvenlik işbirliği anlaşmaları imzamasını istemişlerdi. Bunun üzerine 2005 yılı Mart ayında Bush, Şaron ve Mahmut Abbas yönetimleri arasında Filistin Silahlı Kuvvetlerinin eğitimi, techizi ve İsrail ve Filistin yönetimi arasındaki emniyet işbirliğinin uyum ve denetimini içeren bir güvenlik anlaşması imzalanmıştır.¹⁵¹ Hamas'ın genel seçimleri kazanmasının ilanının ardından Mahmut Abbas, kendisinin Filistin Yönetiminin seçilmiş başkanı olduğunu ve İsrail ile sorunun görüşmeler ve barış yoluyla çözüleceğini duyurmuştur. Buradaki mesaj Hamas hükümetine dış işlerinde son sözü söyleme yetkisine sahip olmayacağını açıkça ilanı olmuştur. Hamas hükümeti ise doğal olarak seçimler öncesi vaad ettiği siyasi reform ve Filistin halkının işgale karşı uluslararası hukuktan doğan temel direniş hakkı, Filistinli mültecilerinin geri gönüş hakkı gibi temel haklarını savunmak istemesiydi. Aynı şekilde Hamas hükümet olsa bile İsrail'in Filistin toprakları üzerinde kalan hiç bir parçasını hiç bir şekilde tanımayacağını savunuyordu.¹⁵²

Amerikan yönetimi ise Filistin güvenlik işleri ile ilgilenmesi için Korgeneral Keith Dayton'u görevlendirmişti. Bu çerçevede Ürdün ve Amerika'da yeni Filistin Silahlı Kuvvetleri seçilip eğitime başlamıştı. Bu Filistin Silahlı Kuvvetlerinin Lojistik ve mali desteği Amerikan, İngiltere, Kanada, Ürdün ve Mısır hükümetlerince karşılanmaktaydı.¹⁵³ Bu birlikler bölgede "Dayton Taburları" olarak bilinmektedir. Bu silahlı birlikler Batı Şeria'da mahkemelerin siyasi tutukluları tahliye kararı vermesine rağmen bu kararları yerine getirmemekteydi. Bu birliklere özel seçilen Filistinliler Batı Şeria ve Gazze'de doğmamış yeni nesilden seçilmektedir. Bundaki temel amaçlardan biri bu kişilerin direnişle ya da toplumla doğrudan bir bağının olmaması istenmektedir. Hatta lise mezunu bile olmamaları tercih sebebidir. Filistin Yönetimi ve El Fetih'e bağlı

¹⁵⁰ Salih Ne'ami, "Hilaf ala'l-selahiyat yedfea vezirü'l-dahiliyetü'l-filistiniye liistikaletü" El Şark'ül Evsat, 24 Nisan 2007, <http://www.aawsat.com/details.asp?section=4&article=416367&issueno=10374>, (Erişim Tarihi 25 Mart 2010).

¹⁵¹ Merkezü'l-Zeytun Lidırasat ve'l-İstişarat, El Tensikü'l-Emni beyne'l-Sulta ve'l-Ihtilal, Beyrut, 2009, s.2

¹⁵² Hamas'ın Seçim Programı Giriş Bölümü 1/14/2006, Erişim Tarihi 18 Mart 2010, <http://www.islamonline.net/arabic/news/2006-01/14article10b.shtml##1>, s.1.

¹⁵³ Aisling Byrne "Businessmen Posing as Revolutionaries": General Dayton and the "New Palestinian Breed" November 2009, Erişim Tarihi 26 Mart 2010, http://amec.org.za/index.php?option=com_content&view=article&id=90:businessmen-posing-as-revolutionaries-general-dayton-and-the-new-palestinian-breed&catid=62:palestine-israel&Itemid=75, s. 3.

bu “Dayton Taburları” bir nevi direnişi bastırma ve İsrail’i koruma gücüne dönüşmüştür. Hatta 7000 El Fetih üyesi Arafat önderliğinde başlatılan ikinci intifadaya katıldıkları için tasfiye edilmişlerdi.¹⁵⁴ Esas itibarıyla Hamas’ın genel seçimlere girmesindeki temel etkenlerin başında bu silahlı kuvvetler gelmektedir. Çünkü Filistin Yönetimi ve El Fetih bu silahlı gücü Filistin halkı tarafından seçilen hükümetin meşru kolluk kuvveti olarak nitelendirmektedir. Hamas, seçimlere girerek hükümette söz sahibi olarak Amerikan ve İsrail yönetiminin bu silahlı güç sayesinde direniş karşıtı etkinliğini kırmak istemektedir.

Haziran 2007 tarihinde Amerikan Kongresi Filistin Yönetimi için güvenlik yardımı olarak 86 milyon dolarlık bir yardım paketini onaylamıştı.¹⁵⁵ Bu yardım General Dayton emrinde Filistin Mahmut Abbas Yönetimi ve doğal olarak El Fetih’in silahlandırılması ve eğitimi için kullanılacaktı. İsrail istihbaratının bu yeni Filistinli asker ve polislerin seçiminde ve eğitiminde veto hakkı bulunmaktaydı.¹⁵⁶ Hatta gelen silahlar İsrail adli tıp kurumu tarafından incelenecek ve eğer kendilerine karşı bir olayda kullanılırsa bu şekilde tespit edilecekti. Silahlar, Mısır ve Ürdün üzerinden Filistin’e tırlar ile nakledilirken İsrail Ordusu tarafından korunuyor ve Filistin Yönetimi Başkanı Abbas’a bağlı subaylara teslim edilmesi sağlanıyordu.

Bunun üzerine Hamas’ın hükümeti kurmasının ardından Mahmut Abbas’ın emrine Ürdün üzerinden tırlar dolusu silahların Batı Şeria’ya girişine Korgeneral Dayton’un isteğiyle İsrail tarafından izin verildi.¹⁵⁷ Hamas hükümeti kurar kurmaz Amerikan ve İsrail yönetimleri, hükümete İsrail’i tanıması için baskı ve abluka uygulamaya başlamışlardı. Henüz daha Hamas hükümeti bile kurulmadan 2006 yılının Şubat ayında Amerikan ve Filistin yönetimleri Hamas’ın hükümetten uzaklaştırılması için görüşme yaptıkları basına yansımıştı.¹⁵⁸ İsrail Savunma Bakanlığının bazı üst düzey subay ve yetkilileri Abbas Yönetimi ile yaptıkları iş birliği neticesinde birçok aranan Hamas mensubunu ele geçirdiklerini ve Hamas’a yardım eden Filistinlilerin sahip oldukları çiftliklere, fırınlara ve mallara el koyduklarını açıklamıştı. Aynı açıklamada Filistin Yönetimi (Mahmut Abbas ve El Fetih) ile artık ortak düşmana yani Hamas’a sahip olduklarını söylemişti.¹⁵⁹ Filistin Yönetimi Başkanı Mahmut Abbas’ın uzun süre Gazze’de askeri sorumlusu ve Mahmut Abbas’ın Milli Güvenlik Danışmanı olan Muhammed Dahlan Hamas’a karşı düşmanlığı ile tanınmaktadır. Hatta Dahlan’a göre Hamas ile El Kaide arasında bir fark yoktur.¹⁶⁰ Bu kişi için dönemin A.B.D. Başkanı Bush bazı konuşmalarında “Bizim Adamımız” ifadesini bile çekinmeden kullanabilmektedir.¹⁶¹

Amerikan basının ele geçirdiği bazı gizli belgelere göre Amerikan hükümeti Milli Güvenlik Danışma Elliot Abrams’ı Filistin’de bir iç savaş çıkmasını tahrik edecek

¹⁵⁴ a.g.e. , s.4

¹⁵⁵ Keith Dayton Konuşma Deşifreleri, Soref Symposium, May 7 2009, Erişim Tarihi 26 Mart 2010, <http://www.washingtoninstitute.org/html/pdf/Daytonkeynote.pdf>, s.5.

¹⁵⁶ Byrne , s.7

¹⁵⁷ Basim Kasım et al., Mele’ül-Emni beyne’l-Sulta ve’l-İsrail, Merkez’ül-Zeytun Lidirasat ve’l-İştıarat, Beyrut, 2009 s. 34.

¹⁵⁸ Steven Erkanger, February 14, 2006, “U.S. and Israelis Are Said to Talk of Hamas Ouster” Erişim Tarihi 26 Mart 2010, <http://www.nytimes.com/2006/02/14/international/middleeast/14mideast.html>, s.1.

¹⁵⁹ Byrne, s.5

¹⁶⁰ Jonathan Figchel “Islamization or Secularization of the Palestine Cause”, Erişim Tarihi 26 Mart 2010, <http://www.ict.org.il/Articles/tabid/66/Articleid/639/currentpage/1/Default.aspx>, s.1.

¹⁶¹ April 2008, David Rose, “The Gaza Bombshell”, Erişim Tarihi 26 Mart 2010, <http://www.vanityfair.com/politics/features/2008/04/gaza200804>, s.2.

bir planı uygulamakla görevlendirdiği anlaşılmaktadır.¹⁶² Nitekim İsrail Güvenlik Bakanı Amir Peretz, henüz Hamas hükümeti kurmadan önce 11 Ocak 2006 tarihinde Mısır ve Ürdün'den silahlar gelmeye başlayınca “hedefin Mahmut Abbas yönetimi ve El Fetih'i Hamas'a karşı olası bir çatışmaya hazırlamak” olduğunu ifade ediyordu.¹⁶³ Bu plan çerçevesinde seçilmiş Hamas hükümetini devirmekle görevli kişi Muhammed Dahlan görünmektedir. Fakat bu plan başarılı olamamış Dahlan ve “General Dayton taburları” Gazze'yi Hamas'ın hâkimiyetine terk etmek zorunda kalmışlardır. Gazze'nin Hamas'ın hâkimiyetine girmesinin ardından Amerikan Başkan Yardımcı Dick Cheney Ortadoğu Danışmanı David Wurmser istifa etmişti. Wurmser, Bush yönetimini Filistin'de kirli bir savaş yürüttüğünü ve Hamas hükümetine karşı Abbas yönetimine destek verdiğini duyurmuştu. Gazze'deki durumu ise El Fetih'in darbe yapma girişiminin Hamas tarafından engellenmesi olarak değerlendirdiğini açıklamıştı.¹⁶⁴

İsrail ile Filistin Yönetimi ve El Fetih ortaklaşa Hamas'a karşı topyekûn bir savaş başlatmıştı. İsrail'in Batı Şeria'dan sorumlu Generali Yaov Mordechai, “Batı Şeria'da Hamas hareketinin sivil ve toplumsal kurumlarına karşı gerçek bir savaş içinde olduklarını ve İsrail-Filistin (yönetimi) arasında bu konuda doğrudan bir koordinasyon olduğunu belirtmekteydi.”¹⁶⁵ Yediot Ahronoth gazetesinin üst düzey analizcilerinden olan Nahum Barnea İsrail Savunma Bakanlığı ve Mahmut Abbas ve Feyyad yönetiminin üst düzey subay ve istihbaratçıların gizli bir toplantısına katılmıştı. Daha sonraları deşifre edilen bu toplantıda Filistin Yönetiminin Batı Şeria'nın Silahlı Kuvvetleri Komutanı Diyab El Ali'nin “Aramızda(İsrail-Filistin Mahmut Abbas Yönetimi) düşmanlık yok. Ortak bir düşmanız var. O da Hamas” demiştir.¹⁶⁶ Aynı toplantıda Filistin Yönetimi Askeri İstihbarat Başkanı Mejid Ferraj ise “Onlarla (Hamas) diyalog olmayacak. Siz onlarla ateşkes yaptınız biz değil. Ayrıca bize gönderdiğiniz (istihbarat kastediliyor) her Hamas kurumu ile ilgilendik. Ya onları kapattık ya da yönetimini değiştirip paralarına el koyduk” dediği iddia edilmiştir.

Hamas'ın Gazze'ye Fiili Olarak Hâkimiyeti ve Mahmut Abbas'ın Hükümeti Feshi

Mayıs ayında Gazze'de El Fetih ve diğer güvenlik birimleri arasında silahlı çatışmalar tekrar şiddetlendi. Bunun üzerine 11 Haziran 2007 tarihinde Hamas'a bağlı kolluk kuvvetleri Gazze'de El Fetih'e bağlı güvenlik birimlerine karşı bir kaç gün süren bir operasyon neticesinde Gazze'yi fiili olarak hâkimiyeti altına aldı. Bunun üzerine Filistin Yönetimi Başkanı Mahmut Abbas, olağanüstü hal ilan ederken İsmail Haniye Hükümetini fes ettiğini ve yeni başbakan olarak da Selam Feyyad'ı görevlendirdiğini açıkladı.¹⁶⁷ Abbas, hükümeti fesih gerekçesinde ise “silahlı isyan” ve “Filistin Halkının genel maslahatı için” ifadelerini kullanıyordu. Hatta El Fetih'in içlerinde üst düzey subaylarında bulunduğu 250 asker, Gazze olaylarında diğer kolluk kuvvetlerine “kardeşlerimize silah çekmeyiz” diye müdahale etmediği için cezalandırıldığı duyuruldu. Haniye hükümeti ise kendilerinin Filistin halkının seçilmiş resmi hükümeti

¹⁶² a.g.e. , s. 3

¹⁶³ Salih, Sıra'ül- İradat Suluk'ül-Emni lifetih ve Hamas ve'l-etraf'ül-maniyetü, s. 238.

¹⁶⁴ a.g.e. s.4.

¹⁶⁵ Salih, Muhsin Muhammed Merkez'ül Zeytun Lidarast ve'l-İştışarat, El Takkir'ül-strateji El Filistin lisene 2008, Beyrut, Lübnan, 2009, s. 52.

¹⁶⁶ a.g.e. , s. 53.

¹⁶⁷ Velid Avaz ve Eşref'ül-Hur, “Hamas teraha “zıddı şerriyetü ve Meş'al yenfi niyyeti hareketi el-istila ala'l-sulta” El Kuds'ül Arabî, 16 Haziran 2007, Erişim Tarihi 26 Mart 2010, <http://81.144.208.20:9090/pdf/2007/06/16JunSat/>, s.1.

olduklarını Anayasal olarak bunun mümkün olmadığını iddia ediyordu. Filistin Yönetimi Başkanı Abbas, yeni hükümeti kurabilmek için engel olarak gördüğü Filistin Anayasasının 65, 66, 67. maddelerini dondurduğunu ilan etti. Filistin Başbakanı İsmail Haniye, Mahmut Abbas'ın Anayasa maddelerini ilga ya da dondurmak gibi yetkileri olmadığını bu durumun kanunsuz olduğunu belirtmiştir. 26 Haziran 2007 tarihinde yayımladığı bir bildiri ile ise, tüm silahlı milislerin silahlarının toplanmasını emrediyordu. Bu aynı zamanda Filistin'deki tüm silahlı direniş hareketlerinin silahlarının toplanması anlamına geliyordu. Hatta Batı Şeria'da birçok Hamas'a müzahir kişiler tutuklanmaya başlamış ve bazıları ise İsrail'e teslim edilmiştir.¹⁶⁸ 29 Haziran 2007 tarihinde Mahmut Abbas, Fransa ziyaretinde Filistin'de başkanlık ve genel seçimlerinde yapılması için Filistin'de Uluslararası bir gücün yerleştirilmesini istemiştir. Bu teklif Amerikan Bush yönetimi tarafından çok olumlu karşılanmıştır. Fakat Hamas, bu gücün İsrail'e karşı mücadele veren silahlı direniş hareketlerini bastırmak için kullanacağı savıyla şiddetle karşı çıkmıştır.¹⁶⁹

Bu çerçevede Gazze'de seçilmiş yasal hükümet olarak Hamas "silahlı isyan" nitelendirmesinin söz konusu olamayacağını savunuyordu. Filistin Anayasasının 115. maddesinin birinci fıkrası Filistin Yönetimi Başkanına "Milli Güvenlik'in tehlikeye düşmesi, bir savaş ya da silahlı isyan durumunda olağanüstü hal ilan etme yetkisi vermekte fakat bu süre bir ayı geçememektedir. Filistin'li hukukçuların tartıştığı temel sorun ise, kendisi Filistin halkının seçilmiş yasal hükümeti olan ve Anayasal olarak ülkedeki asayiş ve emniyetten sorumlu ve yürütme gücüne sahip hükümete karşı nasıl "isyan" nitelemesi yapılabileceğidir.¹⁷⁰ Ayrıca Filistin Anayasasının 110. maddesine göre Filistin Yönetimi Başkanı tarafından ilan edilen Olağanüstü Hal hükümetinin Filistin Yasama Meclisinden güvenoyu alması gerekmektedir. Bu halde Güvenoyu Meclis'ten üçte iki çoğunlukla alınmalıdır. Filistin Yasama Üyesi 45 milletvekili İsrail tarafından tutuklandığı hesaba katılırsa bu nisabın sağlanması da fiili olarak mümkün değildir. Bu durum Filistin'de bugün de hala devam eden Anayasal bir çıkmaz meydana getirmektedir.

El Fetih ve karşı görüş ise, Filistin Anayasasının 83. maddesinin 3 ve 5. fıkralarına göre eğer hükümet üyelerinin üçte biri düşürülür ya da boşalırsa hükümet düşmüş kabul edilir. Filistin Yönetimi Başkanı hükümeti azlettiğini ilan ettikten sonra El Fetih'e bağlı ve bağımsız bakanlar bunu kabul edip istifa etmişti. Bu çerçevede eski bakanların yarısı istifalarını vererek Abbas'ın kararını onaylamış olmaktadır. Burada ise ortaya çıkan sorun bu hükümet üyeleri değişikliğinin Filistin Meclisinin onaması olmadan nasıl göreve başlayacağıdır. Sonuç itibarıyla Parleментар sistemlerin temeli olan Meclis'in sahip olduğu egemenlik yetkisinin hiç bir şart altında ilga etmenin mümkün olmadığıdır. Nitekim Hamas böyle bir yetkinin Parleментар sistemde hiç bir kurum veya kişiye ait olmadığını ifade etmektedir. Buna bağlı olarak Filistin Yasama Meclis'in hangi şart altında olursa olsun yeni kurulan hükümete üçte iki çoğunlukla güvenoyu vermesinin mümkün olmadığına daha önce belirtmiştik. Filistin Anayasasına göre çıkan sonuç Filistin Yönetimi Başkanı hükümeti fesih edebilir fakat olağanüstü hal de ilan edilse yeni hükümet Meclis'in onayı olmadan kurulamaz. Filistin Yasama Meclisi Anayasa Komisyonu Başkanı Ahmed Halidi, hükümet fesih edilse bile yeni hükümet Meclis'inden güvenoyu alana kadar eski hükümetin göreve devam edeceğini

¹⁶⁸ Salih, Sıra'ül- İradat Suluk'ül-Emni lifetih ve Hamas ve'l-etraf'ül-maniyetü, s. 160.

¹⁶⁹ Aytani ve Salih, Sıra'ül-Selahiyat beyne Fetih ve Hamas, s. 111.

¹⁷⁰ Velid Halil Hammami, "Ahadis-i Gazze ve Tenazu'as-selahiyat's-Desturi", El Kuds'ül Arabi, 10 Temmuz 2007, Erişim Tarihi 26 Mart 2010, <http://81.144.208.20:9090/pdf/2007/07/10JulTue/>, s.19.

bu bağlamda Abbas'ın olağanüstü hal hükümet kurma durumunun tamamen Anayasa'ya aykırı olduğunu ifade etmektedir.¹⁷¹ Filistin'in önemli Anayasa hukukçularından Enis Kasım ise yaptığı bir açıklama ile Filistin Yönetimi Başkanı Abbas'ın Meclis onayı olmadan yeni hükümet atamasının söz konusu olamayacağını ifade etmektedir.¹⁷² Hatta Kasım aynı açıklamanın devamında, Filistin Anayasası'nın 79. maddesi çerçevesince değil hükümet herhangi bir bakanın bile güvenoyu almadan göreve başlayamayacağını belirtmektedir. Buna bağlı olarak Filistin Yönetimini Selam Feyyad hükümeti mi yoksa Hamas'ın yani İsmail Haniye hükümeti mi temsil etmektedir? Bu durum Oslo anlaşmaları çerçevesinde kurulan Filistin Yönetimi içerisinde hayati bir adem-i meşruiyet sorunu meydana getirmektedir.

Bu fiili durum hukuksal bir çıkmaz meydana getirirse de, her iki hükümet de kendi bölgesinde Filistin Yönetiminin meşru hükümeti iddiasıyla hâkimiyetini bugüne kadar sürdürmektedir. Fakat bu durum Mısır hükümetinin Gazze'deki durumu tanımadığının ilanı ile İsmail Haniye hükümetini çok zor durumda bırakmıştı.¹⁷³ Mısır hükümeti bununla da kalmıyor, Filistin Yönetimi Başkanı Mahmut Abbas'ın meşruiyetini desteklemek için Arab Birliğini toplantıya davet ediyordu. Mısır Meclisi Dış ilişkiler Komisyonu Başkanı Mustafa Fıkhi yanı başlarında İslami bir emirliğin kurulmasını kabul edemeyeceklerini duyuruyordu.¹⁷⁴ Mısır yönetimi, Müslüman Kardeşlerin Filistin'de denetimsiz ve bağımsız bir şekilde hükümet olmasını kendi rejimi için hayati bir tehdit olarak algılamaktaydı. Hamas, siyasi temsilcisi Halid Meşal Gazze'deki durumun Mısır Ulusal Güvenliğini tehdit etmediğini aksine Hamas hükümeti düşerse Gazze'de El Kaide gibi daha aşırı hareketlerin güçleneceğini belirtmişti.¹⁷⁵

Filistin Yönetimi Başkanı bu olaylar karşısında 7 Temmuz 2007 tarihinde yayımladığı bir kararla seçimlerin yapılması için Meclisi toplantıya çağırdı. İsmail Haniye hükümeti ise Filistin Başkanının Meclisi toplantıya çağırarak gibi anayasal bir yetkisi olmadığı savıyla bunu reddetti. Bunun üzerine Abbas, Filistin'i Özgürleştirme Örgütü Merkez Yönetimini toplayarak Başkanlık ve erken Genel Seçimlerin nisbi temsil esasına dayanarak seçim kararı almasını istedi. El Fetih, bununla Filistin Yasama Meclisi yerine üst otorite olarak kabul edilen Filistin'i Özgürleştirme Örgütü (FKÖ)'yü kullanmak istemişti. Filistin Yönetimi Başkanı Mahmut Abbas'ın hukuk müşteşarı, Filistin'i Özgürleştirme Örgütü'nün kanun yapabileceğini zaten Filistin Yasama

¹⁷¹ Ali Salih Ramallah “ Ebu Mazin yukbil İstikale Feyyad ve Yücellifihu teşkili hukümetü kable tehvilil'ül-haliyetü litasrif'ül-ummal” El Şark'ül Evsat, 14 Temmuz 2007, Erişim Tarihi 27 Mart 2010, <http://www.aawsat.com/details.asp?section=4&article=428091&issueno=10455>

¹⁷² “Vadau Edestur'ül-filistini: La Selahiyat liabbas litayin Hukümetü Tevari”, El Şark'ül Evsat, 9 Temmuz 2007, Erişim Tarihi 27 Mart 2010, <http://www.aawsat.com/details.asp?section=4&issueno=10450&article=427202&feature=>

¹⁷³ “Terhib Arabî ve duveli biteşkil hükümetü'l-filistiniyetü'l-cedid” El Eyyam, 6.18.2007, Erişim Tarihi 27 Mart 2010, <http://www.al-ayyam.ps/znews/site/template/article.aspx?did=58823&date=6/18/2007>

¹⁷⁴ “Mustafa El Fıkhi: Mısır la yumkin en tete hammel kıyam imaratü'l-islamîyetü ala'l-hududuha”, El Şark'ül Evsat, 4 Aralık 2008, Erişim Tarihi 27 Mart 2010, <http://www.aawsat.com/details.asp?section=4&issueno=10964&article=497511&feature=>

¹⁷⁵ Bessam Bedarin, “Kadetü Hamas hazzaru min İnşıkaka'tu Beynehum tentehi bitefrih cemaatü'l-usuliye lisalih'ül-kaide ve'l-kahire bedellet taktikiha fi'l-lahzat'ül-ahira biitticahu intikad kadatü feth'Ül-meydaniyin”, El Kuds'ül Arabî, 18.6.2007, Erişim Tarihi 27 Mart 2010, <http://81.144.208.20:9090/pdf/2007/06/18JunMon/>

Meclis'inin de bu örgütün bir kurumu olduğunu savunuyordu.¹⁷⁶ Filistin Yönetimi tüm imkânlarıyla İsmail Haniye hükümetini tecrit etmeye çalışıyordu. Bu amaçla Filistin Yönetiminin pasaportları bile değiştirilmişti. Gazze'deki tüm resmi dairelerin çalışma ve kararları geçersiz sayılmış hatta Gazze'de 2006-2007 senesinde verilen orta öğretim diplomaları bile geçersiz ilan edilmişti.¹⁷⁷ Aynı şekilde İsmail Haniye hükümetine bağlı tüm memurların maaşlarının kesildiği duyurulmuştur. Batı Şeria'da Hamas'ın etkin olduğu Zekât Komisyonu'nun Başkan, üyeleri ve Mescid İmamları değiştirilmiştir. Hamas'a yakın olduğu düşünülen 103 Sivil Toplum Örgütü, Vakıf ve Dernek kapatılmıştır. Aynı zamanda Mahmut Abbas ve El Fetih yönetimi Hamas'ı Birleşmiş Milletler nezdinde kanun dışı silahlı kuvvet olarak tanıtmaya çalışmaktaydı. İsmail Haniye hükümeti ise bu faaliyetleri "Vatana İhanet" olarak nitelendirmekteydi.¹⁷⁸ Çünkü bu faaliyetler Filistin halkının bağımsızlığı ve işgal edilen topraklarının kurtarılması için mücadele eden tüm direniş hareketlerinin kanunsuz sayılması sonucunu doğurmaktaydı.

Feyyaz'ın olağanüstü hal hükümeti Gazze'nin Mısır ile tek çıkış kapısı olan Refah kapısının, Mısır ve İsrail'in isteğiyle kapatılmış onun yerine İsrail tarafında bulunan Kerim Ebu Salim kapısının kullanılacağını ilan etmiştir. Bu durum Hamas hükümetinin Gazze hâkimiyetinden sonra İsrail ablukasının şiddetlenmesine ve etkisini arttırmasına sebep olmuştur. Mısır Dışişleri Bakanı Ahmed Ebu'l Gayd Ağustos 2008 tarihinde Filistin'de bir iç savaş'ın engellenmesi için Gazze'ye bir "Arap Kuvveti"nin gönderilmesini istemişti. Fakat Hamas ise Mısır hükümetinin bu isteğini Gazze'deki hâkimiyetine son verme olarak değerlendirmişti. Hamas Hükümeti Başbakanı İsmail Haniye, bu gücün Gazze'deki seçilmiş meşru hükümetinin egemenliğine zarar vereceğini belirterek bu öneriye şiddetle karşı çıkmıştı.¹⁷⁹ Mısır hükümeti ise Filistin'de tek yasal temsilcinin Filistin Yönetiminin ve aynı zamanda Filistin'i Özgürleştirme Örgütü(FKÖ)'nün başkanı olan Mahmut Abbas'ı kabul ettiklerini ve bu çerçevede Filistin'i barış görüşmelerinde O'nun temsil edeceğini ilan etmişti. Filistin Yönetimi ise Birleşmiş Milletler nezdinde yaptığı konuşmalarda Hamas hükümetinin Gazze hâkimiyeti "kanun dışı milislerin" hâkimiyeti olarak ifade ediyordu.¹⁸⁰ Buradaki temel amaç İsrail-Filistin barış görüşmelerinde hem hükümeti saf dışı bırakmak aynı zamanda Filistin Yönetimi ve O'nun atadığı olağanüstü hal hükümetinin meşruiyetini kuvvetlendirmektir.

Annapolis Barış Konferansı Kasım 2007

Hamas İsmail Haniye hükümetinin fiili olarak Gazze'yi hâkimiyetine almasından bir ay sonra dönemin Amerikan Başkanı George Bush tarafından 16 Temmuz 2007 tarihinde sonbaharda bölge devlet ve Uluslararası Örgütlerin katılımıyla iki devletli bir çözüm adı altında bir konferans daveti yaptı. Esas itibarıyla dönemin Amerikan Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice ılımlı olarak tanımladıkları Arap Yönetimlerine, bölgede İran'ın artan etkisini azaltma desteğine karşı İsrail-Arap

¹⁷⁶ Velid Avaz, "Enba'i an Kanun kaddem liabu Mazin yanassu ala halli teşri' ve ihlal meclisi merkezi bedelen minhu", El Kuds'ül Arabî, 5 Kasım 2007, Erişim Tarihi 27 Mart 2010, <http://81.144.208.20:9090/pdf/2007/11/11-05/>, s.5.

¹⁷⁷ Aytani ve Salih, Sıra'a Selahiyat beyne Fetih ve Hamas, s. 100

¹⁷⁸ Fethi Sabbah, "Kaddem karar meşru duveliyen yeteber'ül-hareketü Milişiya haricü ala'l-kanun Hamas ve teşri yehmilan bianf ala'l-mendubü'l-filistini", El Hayat, 9 Kasım 2007, Erişim Tarihi 27 Mart 2010, <http://international.daralhayat.com/archivearticle/150895>

¹⁷⁹ El Eyyam, Ramallah, 6.5.2006

¹⁸⁰ Salih, Sıra'ül- İradat Sulük'ül-Emni lifetih ve Hamas ve'l-etraf'ül-manietetü, s. 47

sorunlarına daha çok eğilecekleri sözünü vermişti.¹⁸¹ Bunun üzerine 27 Kasım 2007 tarihinde ise Amerikan Başkanı G. Bush tarafından çok sayıda Uluslararası Örgüt ve Devletin katılımıyla Annapolis Barış Konferansı açıldı. Filistin Yönetimi Mahmut Abbas ile İsrail Başbakanı Ehud Olmert 28 Kasım 2007 tarihinde barış görüşmelerinin başlaması için anlaşmaya vardı. İsrail yönetimi daha önceki geleneğinden ayrılmayarak görüşmelere herhangi şart ya da çerçeve konmasına izin vermedi. Amerikan Yönetimi Hamas hükümetinin etkisini ve desteğini azaltmak için bir önce İsrail ve Filistin Yönetimi arasında barış anlaşması imzalanmasını sağlamaya çalışıyordu. Görüşmeler Filistin Özgürleştirme Örgütü (FKÖ) adına Ahmet Kurey ve İsrail Dış İşleri Bakanı Livni arasında yürütülmekteydi. Belirlenen Yol Haritası çerçevesinin ilk safhası gereği İsrail Yönetimi işgal altındaki bölgelerde yeni yerleşim bölgesi inşa etmeyecek, Filistin Yönetimi ise terörist gruplarla savaşp onların alt yapısını yok edecekti. Bu çerçevede Amerikan ve İsrail Yönetimi için Hamas bir terör örgütü olarak kabul edilmekteydi.¹⁸²

İsrail hükümeti Filistin Yönetiminin içinde bulunduğu meşruiyet sorunundan istifade ederek birçok konuda Mahmut Abbas'ı zorluyordu. Özellikle İsrail Yönetimi yeni yerleşim bölgelerinden geri adım atmayarak, Filistin Yönetiminin terör gruplarıyla yeterince mücadele etmediğini iddia ediyordu. İsmail Haniye hükümeti ve Filistin Yasama Meclisi ise Annapolis Barış Konferansının "gereksiz" olduğunu ve Mahmut Abbas'dan görüşmeleri kesmesini istemişti.¹⁸³ Hükümet sözcüsü ise yaptığı bir başka açıklamada bu konferans'ın büyük bir siyasi utanç olduğunu söylüyordu.¹⁸⁴ Filistin Yönetimi ise buna Batı Şeria'da çok sayıda Hamas yanlısını tutuklayarak vermişti.¹⁸⁵ Hamas'ın Siyasi Şubesi Başkanvekili Musa Ebu Marzuk ise Annapolis Konferans'ın iki ana hedefi olduğunu belirtiyordu. Birincisi, Lübnan saldırılarından sonra zayıflayan Olmert hükümetine destek olmak, ikincisi ise İran'a karşı yapılacak bir savaş planına zemin hazırlamaktı.¹⁸⁶ Bunun üzerine Hamas hükümeti ve milletvekilleri bir toplantı yaparak 1948 yılında Filistinden göç edenler topraklarına dönmeden ve Kudüs dâhil tüm işgal edilmiş Filistin toprakları özgürleştirilmeden Filistin halkının hakkından hiç bir taviz vermeyeceklerine dair yemin ettiler.¹⁸⁷ İslami Cihad ve Hamas, Siyonist Varlığın hiç bir şekilde tanınmayacağını ve meşru direniş haklarından hiç bir şekilde vazgeçmeyeceklerini içeren ortak bir bildiri yayımladılar.¹⁸⁸ İslami Cihad Hareketi Genel Sekreteri Ramazan Abdullah Şellah ise Annapolis Konferansını Balfour Deklarasyonu'ndan daha kötü kabul etmekteydi.

Mısır Dışişleri Bakanı ise tüm Filistinli grupların Mahmut Abbas'ın atadığı hükümetin arkasında durmalarını istiyordu.¹⁸⁹ Hemen ardından daha önce Gazze'de

¹⁸¹ Carol Migdalovitz, CRS Report for Congress "Israel-Palestine Peace Process: The Annapolis Conference", Erişim Tarihi 18 Mart 2010, <http://fpc.state.gov/documents/organization/98093.pdf>, s.1.

¹⁸² a.g.e. , s. 2.

¹⁸³ Basım Kasım et al. Merkez'ül-Zeytun Lidıraaat ve'l-stratejiye, Mesar'ül-Mufavadat Elfilistineyet'ül-İsrailiye ma beyne Annapolis ve'l-Kimme'l-arabiyetü'l fi'd-dımışk, Beyrut, 2008, s. 25.

¹⁸⁴ a.g.e. , s. 25.

¹⁸⁵ Salih, Sıra'ül- İradat Suluk'ül-Emni lifetih ve Hamas ve'l-etraf'ül-maniyetü, s.157.

¹⁸⁶ Basım Kasım et al., Mesar'ül-Mufavadat Elfilistineyet'ül-İsrailiye ma beyne Annapolis ve'l-Kimme'l-arabiyetü'l fi'd-dımışk, s. 26.

¹⁸⁷ El Eyyam, 27 Kasım 2007, Erişim Tarihi 18 Mart 2010, <http://www.al-ayyam.ps/znews/site/template/article.aspx?did=71580&date=11/27/2007>

¹⁸⁸ El Hayat'ül Cedid, 27 Kasım 2007, <http://www.alhayat-j.com/details.php?opt=2&id=55694&cid=990> (Erişim Tarihi 18 Mart 2010)

¹⁸⁹ "Terhib-i Arabî ve'd-duveli biteşkili Hukümet'ül-Filistinieyet'ül-Cedid", El Eyyam, 18 Haziran 2007, Erişim Tarihi 19 Mart 2010, <http://www.al-ayyam.ps/znews/site/template/article.aspx?did=58823&date=6/18/2007>

bulunna Mısır Büyükelçiliğini ve diplomatlarını Ramallah'a taşıdı. 15 Haziran 2007 tarihinde ise İsrail yönetimi Gazze'ye tüm giriş çıkışları kapatarak abluka uygulamaya başladı. Gazze'ye tıbbi malzemeler de dâhil en temel gereksinimlerin de abluka sebebiyle girişi engellenmiştir. Bunun üzerine İsmail Haniye hükümeti Arap Birliğinden Mısır yönetimine sınır kapısını açması için baskı yapılmasını istemiştir. Fakat Arap devletleri arasındaki bölünme ve Mısır için Gazze'nin jeopolitik önemi bilindiği için Arap devletleri Filistin içerisindeki bölünmüşlük durumuna doğrudan müdahale etmek istememişlerdi. Fakat 23 Mart 2008 tarihinde Yemen hükümeti, El Fetih ve Hamas'ı 2005 Kahire anlaşması çerçevesinde masaya oturmaya davet etmiştir. Bu süreçte Mısır hükümeti ise kendi ev sahipliğinde daha geniş çaplı bir görüşme çağrısında bulunmuştur. Bunun da etkisiyle Yemen girişiminden bir sonuç elde edilememiştir. Hamas ve diğer direniş hareketleri ise Gazze ablukasına karşı İsrail'e Katyuşa füzeleri ile cevap vermiştir. Mısır hükümeti ise Gazze'den yapılan bu füze saldırılarının İsrail'in Gazze'ye saldırı için fırsat oluşturduğunu düşünmektedir. Bu çerçevede Mısır hükümeti, Hamas ile İsrail hükümeti arasında ateşkes sağlamak istemişti. İsrail yönetimi sağlanacak ateşkes anlaşması ile direnişin siyasi ve askeri olarak faaliyetlerini durdurmasını istemekteydi. Hamas hükümeti ve İslami direniş hareketleri ise karşılıklı olarak tüm askeri faaliyetlerin durdurulmasını istemişti. Bunun üzerine İsrail ve Hamas hükümeti ve direniş hareketleri arasında 19 Haziran 2008 tarihinden başlamak üzere 6 aylık Sessizlik¹⁹⁰ anlaşması imzalandı. Bu anlaşmaya göre karşılıklı olarak her türlü saldırıların durdurulması, ablukanın kaldırılması ve tüm Gazze giriş-çıkış kapılarının açılması olacaktı.¹⁹¹ Fakat İsrail yönetimi Gazze giriş-çıkış kapılarını açmakta sorun çıkartıyordu. Mısır ve Gazze arasında hayati öneme sahip Refah sınır kapısı 180 günlük ateşkes sürecinde sadece 20 gün o da kısmi olarak açılmış, İsrail saldırılarında Gazze'de 22 şehit verilmişti.¹⁹² Nitekim bu konuda hazırlanan çok tafsili raporlarda bile bu ateşkes anlaşmasının şartlarından bahsedilmemektedir.¹⁹³ Esas itibarıyla Hamas hükümeti Refah sınır kapısını Mısır ile Filistin arasında görmekte bu bağlamda sorumluluğunda Mısır hükümetinde olduğunu savunmaktaydı.¹⁹⁴ Nitekim İsrail ile Hamas arasında ateşkes anlaşması imzalanmadan Hamas Siyasi Sözcüsü Halid Meş'al Mısır'ın teşvik ve arabulucuğu ile gerçekleşecek ateşkes şartlarının uygulanmasında Mısır'ın sorumluluğu olduğu vurgulanmıştır.¹⁹⁵

Mısır hükümetinin Refah sınır kapısını açmayarak İsrail ablukasına destek vermesi de İsrail yönetimi tarafından yeterli görülüyordu. Hamas hükümeti ve direniş birlikleri Mısır ve Gazze arasındaki tünellerden gerekli lojistik ihtiyaçlarını temin etmekteydi. Amerikan ve İsrail yönetimleri Mısır hükümetine Gazze ablukasına destek

¹⁹⁰ Burada önemle vurgulanması gereken Hamas'ın ateşkes Hudne ile bi nevi silahların susması Tehdiye anlamına gelen kavramlar arasında ayrım yapmasıdır. Hamas'a göre ortada resmi olarak bir Filistin devleti olmadığı için ve resmen muhatap alınmadıkları için ateşkes ifadesi yerine anlaşmalarda Tehdiye ifadesi kullanılmaktadır. Fakat bazı yerlerde okuyucu tarafından daha iyi anlaşması için ateşkes ifadesini de kullanmayı tercih ettik.

¹⁹¹ Muhsin Salih et al, Meabarı Kıt'a Gazze Şeryanı Hayat em Edatü'l-Hisar, Tahrir Malumat 2, Merkez'ül-Zeytun Lidirasaat ve'l-istişarat, Beyrut, 2009, s. 12

¹⁹² a.g.e. , s. 12

¹⁹³ Paul Scham ve Osama Abu-Irshaid, "Hamas Ideological Rigidity and Political Flexibility", United States Institute of Peace, Special Report, www.usip.org/files/resources/Special%20Report%20224_Hamas.pdf, (Erişim Tarihi 5 Nisan 2010), s. 3.

¹⁹⁴ a.g.e. , s. 32

¹⁹⁵ "Meş'al: Mazelna Nentazır Redan Resmienen min İsrail biş'a'mü't-tehdiye", El Şark'ül Evsat, 27 Nisan 2008, Erişim Tarihi 5 Nisan 2010,

<http://www.aawsat.com/details.asp?section=4&article=468509&issueno=10743>

vermesi için baskı yapmışlardı. Bu baskılar üzerine Mısır yönetimi 12 Ağustos 2008 tarihinde, Gazze'nin hayati lojistik ihtiyaçlarının karşılandığı tünellere karşı operasyonlar düzenlemeye başlamıştır. Hamas milisleri bu tüneller sayesinde tüm silah ve gereçlerini temin etmekteydiler. Aynı zamanda Gazze halkı İsrail ablukasından sonra birçok hayati ihtiyaçlarını teminde zorlanmışlar ve bu tüneller sayesinde bunlar temin edilmekteydi. Mısır'ın bu tünellere karşı çok sert tutumu Gazze halkının Mısır hükümetine karşı kızgınlığının artmasına sebep olmuştur. Aynı şekilde Mısır içerisinde binlerce kişi abluka ve tünellere karşı yapılan çalışmalara karşı yürüşler yaptığı için tutuklanmıştı. Hamas hükümeti ve direniş birlikleri 18 Aralık 2008 tarihinde İsrail'in ateşkes şartlarını hiç bir şekilde yerine getirmedeğini bu sebeple ateşkesin uzatılmayacağını ve bittiğini ilan etmiştir.¹⁹⁶

Mısır hükümeti ise oluşturulacak bir Milli Misak zemininde El Fetih ve Hamas arasında anlaşma sağlamaya çalışmaktaydı. Fakat son tünel saldırıları ardından Hamas, Mısır hükümetinin kendisine karşı olduğu ve El Fetih yanlısı bir tutum izlediğini açıktan ilan etmeye başlamıştı. Mısır hükümeti ise kendilerinin herkese eşit mesafede olduğunu bildirmiş ve 9 Kasım 2008 tarihinde Kahire'de tüm Filistinli hareketler ile beraber görüşülmek üzere Filistin için 15 maddelik bir nevi Milli Misak belgesi hazırlanmıştı. Bu anlaşma taslağına göre;

- 1- Filistin Milli Menfaati her tür parti ve örgüt menfaati üstünde tutulacak,
- 2- Hiç bir şart altında Filistin topraklarının siyasi ve coğrafi bütünlüğünün ayrılmasına izin verilmeyecek,
- 3- Diyalog iç sorunları bitirmenin tek çözüm aracı kabul edilecek,
- 4- Filistinli kanı aziz kabul edilip, tutuklama ve şiddet'e bir an önce son verilecek,
- 5- Demokrasi, Yönetimin meşruiyeti ve devamı için tek seçenek olarak kabul edilecek,
- 6- İşgal devam ettiği sürece Filistin halkının direniş hakkı meşrudur.
- 7- Mart 2005 Kahire, Şubat 2007 Mekke anlaşmaları, Mahmut Abbas'ın diyalog girişimleri ve Arab Birliğinin Filistin'deki bölünmeye karşı kararlarına itimat edilecek,
- 8- Vazifesi Ablukayı kaldırmak, Meclis ve Başkanlık seçimlerinin yapılması olacak Milli Hükümet kurulacak,
- 9- Hizipleşmeden ziyade Milli esasa dayalı olarak Kolluk Kuvvetleri yeniden yapılandırılacak,
- 10- Üzerinde anlaşılacak bir tarihte ve Milli Maslahat çerçevesinde seçim kanunuyla Meclis ve Başkanlık seçimleri aynı anda icra edilecek,
- 11- Mart 2005 Kahire anlaşmasında vurgulandığı gibi Filistin'i Özgürleştirme Örgütü (FKÖ) tüm hareketleri kapsayacak şekilde yeniden yapılandırılarak Filistin Halkının tek meşru temsilcisi olacaktır.
- 12- 29-30 Nisan 2008 tarihinde tüm Filistinli hareketlerin üzerinde anlaşıldığı şekilde ateşkesin korunması sağlanacaktır,
- 13- Filistin Özgürleştirme Örgütü (FKÖ) ve Filistin Yönetimi Başkanının Barış Görüşmelerini yürütmeye yetkili olduğu tüm Filistinli hareketler tarafından kabul edilecektir,

¹⁹⁶ Zehir Andarus ve Eşref'ül-Hur "Gazze teste'al ve Hamas te'alun Resmîyen İntiha'ül-tehdiye El yevm ve Tesribat İsrail an Tahrid Arabî Ala İgtiyal Kadetiha" El Kuds'ül Arabî, 19 Aralık 2008, Erişim Tarihi 5 Nisan 2010, <http://81.144.208.20:9090/pdf/2008.12.12-18/>, s. 1.

14- Görüşmeler başladıktan sonra bu sürece zarar verecek faaliyetlerden vazgeçilecek,

15- Bu anlaşmanın uygulanması için ortak komisyonlar kurulacak.¹⁹⁷

Hamas hükümeti bu anlaşma metninin bir başlangıç kabul ettikleri için olumlu karşılamışlardı. Fakat Hamas yönetiminin temel isteğinin anlaşma uygulanırken Batı Şeria ve Gazze’de aynı anda başlanmasını istemekteydi.¹⁹⁸ Buradaki temel sorun fiili olarak İsrail işgali altında bulunun Batı Şeria’da bu yeniden yapılanmanın nasıl gerçekleştirileceği idi. Buna ek olarak Hamas görüşmelerin başlamasından bir gün önce Batı Şeria’daki Hamas mensubu siyasi tutukluların serbest bırakılmadığından dolayı görüşmelere katılmayacağını duyurdu. Hamas hükümeti Gazze’nin abluka altında olması fakat Batı Şeria’da böyle bir sıkıntı olmadığı için görüşmeler ile geçen zamanın kendi aleyhine olduğunu bilmekteydi. Bu sebeple masaya oturmadan somut kazanımlar elde etmek istemekteydi. Aynı zamanda Hamas yönetimi Mısır’ın görüşmelerde de El Fetih ve Mahmut Abbas’dan yana tavır koyduğu için kendilerinin uzlaşmaz taraf konumuna düştüklerini düşünüyorlardı. Buna ek olarak üst düzey El Fetih üyeleri anlaşmanın imzalanması gerektiğini çünkü bölünme sebebiyle İsrail ile Barış anlaşmasının imzalanmadığını ifade etmekteydi.¹⁹⁹

27 Aralık 2009 Gazze Saldırısı

İsrail ordusu 27 Aralık 2009 tarihinde Gazze’ye 22 gün sürecek ve sivil yerleşim merkezlerinin de hedef alındığı geniş çaplı bir askeri saldırı başlattı. Hamas hükümetine bağlı tüm resmi bina ve kurumlar saldırıda ağır hasar görmüştü. Saldırı günü bakanlık binalarında ve diğer resmi kurum binalarında memur ve kolluk görevleri görev yaptığı için ilk gün çok kayıp vermişlerdi. İsrail Dış İşleri Bakanı’nı saldırıdan iki gün önce 25 Aralık günü Kahire’yi ziyaret etmiş ve Hüsnü Mübarek ile görüşmüştü. Bu görüşmenin bir gün sonrası 26 Aralık gecesi Mısır hükümet yetkilileri Hamas üst düzey temsilcilerine saldırı olmayacak teminatı vermişti. Nitekim saldırının hemen ardından Hamas’ın sözcüsü Feyzi Burham bu saldırıdan Mısır yönetiminin haberi olduğunu ve buna izin verdiğini açıklamıştır. Burham, Mısır hükümeti yetkililerinin Hamas üst düzey yöneticilerini 26 Aralık gecesi arayarak Gazze’nin bugün sakin olacağını söylediklerini ifade etmişti.²⁰⁰ Esas itibarıyla İsrail içerisinde siyasi tahminler de bile seçim sürecine girmiş bir geçiş hükümetinin böyle önemli bir saldırı başlatacağı beklenmiyordu.²⁰¹

İsrail yönetimi küresel ve bölgesel hesaplar sonucu bu saldırıyı gerçekleştirmiştir. Hatta siyasi güçler bu saldırının Uluslar arası alanda A.B.D. ve Avrupa Birliği gibi aktörler tarafından terörist kabul edilen Hamas’a karşı yapıldığı için

¹⁹⁷ “El Nass’ül-Kamil Limüsveddetü’l-İttifak’üllezi ve zatuhu Mısır ala’l-fesail” El Hayat’ül Cedid, 21 Ekim 2008, <http://www.alhayat-j.com/details.php?opt=2&id=75638&cid=1309>, (Erişim Tarihi 5 Nisan 2010), s.1.

¹⁹⁸ Hüseyin Cebir, “ Hamas teteşekke fi İmkaniyetü Necah Hivarü’l-kahire ve tevasul tescil’ül-iltihfazat ala’l-verakatü’l-mısri”, El Eyyam, 2 Kasım 2008, Erişim Tarihi 5 Nisan 2010, <http://www.al-ayyam.ps/znews/site/template/article.aspx?did=97023&date=11/2/2008>

¹⁹⁹ Zehir Enderus, “ Ebu Marzuk: Ma lem yetemekkenu min’el-husul aleyhi fi’l-harb ve’l-hisar ve’l-kıtıl ve’l-igtiyal iradu en yehsalu aleyhi abrı hıvarü’l-kahire”, El Kudüs’l Arabi, 11 Kasım 2008, Erişim Tarihi 5 Nisan 2010, <http://81.144.208.20:9090/pdf/2008/11/11-10/>, s.6.

²⁰⁰ Muhsin Salih et al., Mısır ve Hamas, s. 64.

²⁰¹ Yehuda Ben Meir, “Operation Cast Lead: Political Dimensions and Public Opinion”, Strategic Assessment, The Institute For National Security Studies, Tel Aviv University, Volume 11, No.4, February 2009, s.29

anlayışlı olunacağını hesap etmekteydi.²⁰² İsrail yönetimi için Gazze'ye saldırının temel amacı ise Hamas'ın askeri gücünü yok etmek ve Hamas hükümetinin devrilmesiydi.²⁰³ Saldırının sonlarına doğru ise amacın Hamas'ın tekrar silahlanmasını önlemek ve Gilad Şalit'in İsrail'e geri getirilmesi haline gelmişti.²⁰⁴ Hamas'ın elinde iki yıldır esir tutulan İsrail askeri Gilad Şalit'in ülkeye geri getirilmesi hükümet ortakları için seçim öncesi büyük bir başarı olacaktı. Fakat saldırı sonrası Hamas hükümeti devrilmemiş ve Gilad Şalit'de geri alınamamıştı. Hamas siyasi sözcüsü Halid Meş'al ise El Cezire'ye yaptığı ilk açıklamada "kendilerine kimsenin ablukanın kalkması ve saldırının durdurulmasından başka hiçbir talep ile gelmemelerini" belirtiyordu.²⁰⁵ Hamas yaptığı diğer açıklamada Mahmut Abbas'ın bu saldırıyı önceden bildiğini hatta Gazze'deki bazı El Fetih unsurlarının Hamas merkezleri hakkında sağladığı bilgileri İsrail'e vermekle itham ediyordu.²⁰⁶ Mısır yönetimi ise ablukadan dolayı doğrudan ve saldırı için ise dolaylı olarak Hamas yönetimini suçluyordu. Saldırı devam ederken bile Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek Hamas hareketini suçlayan açıklamalar yapıyordu. Hatta Mısır ile Filistin arasında bulunan Refah sınır kapısının kapalı olmasından Hamas'ı sorumlu tutuyordu.²⁰⁷ Mısır'da ise Hamas'ın itikadi/ideolojik açıdan bir parçası olduğu Müslüman Kardeşler hareketi Mısır hükümeti de dâhil olmak üzere Arap hükümetlerini Filistin'de direnişi kırmak için İsrail ile işbirliği yaptıklarından dolayı suçluyordu.²⁰⁸ Bu itham Mısır rejimi ve meşruiyeti için hayati bir tehdit oluşturmaktadır.

Mısır yönetimi ise İsrail Gazze arasına Uluslar arası bir güç konuşlanmasıyla Hamas'ın direniş faaliyetlerini ve İsrail'e karşı askeri saldırılarını engellemeye çalışıyordu. Çünkü 1967 öncesi Mısır hâkimiyetinde kabul edilen Gazze'ye İsrail'in her saldırısı Mısır hükümetinin meşruiyetini zayıflatan bir unsur meydana getiriyordu. Hamas yönetimi İsrail-Gazze arasına uluslar arası bir gücün konuşlanmasına ise bunun İsrail'i korumak ve direnişi engellemek olacağı savıyla şiddetle ret etmişti.²⁰⁹ Hamas hiçbir şekilde direniş hakkından vazgeçmeyeceğini ilan ediyor ve ablukanın kaldırılması isteğinden vazgeçmiyordu. İsrail yönetimi başlattığı bu saldırıyla Hamas hükümetini deviremediği gibi aynı sene içerisinde yapılacak olan Filistin Yönetimi Başkanlık seçimlerinin yapılmasını da fiilen ortadan kaldırmıştır. Bu durum Hamas hükümetinin Filistin Yönetimi Başkanı Mahmut Abbas'ın yasal süresinin bittiğini bu çerçevede artık meşruiyetinin tartışmalı olduğu ilan etmesiyle sonuçlanmıştır.

SONUÇ

Filistin'i Özgürleştirme(kurtuluş) Örgütü'nün kuruluşunun temel amacı Filistinlilerin, işgal ve sürgün sebebiyle dünyanın her yerindeki Filistinliler de dâhil, temsil edildiği bir kurum meydana getirmektir. Fakat zaman içerisinde Yaser Arafat

²⁰² Eran Oded, "Operation Cast Lead: The Diplomatic Dimension", Strategic Assessment, Volume 11, No. 4, February 2009, s. 14.

²⁰³ Eiland Giora, "Operation Cast Lead: Civil-Military Process and Results of the Campaign", Strategic Assessment, Volume 11, No.4, February 2009, s. 8

²⁰⁴ a.g.e. , s.9.

²⁰⁵ Sabri Sümeire, "Eledaü'l-siyasi lihareketi Hamas ve Fesailü'l-Mukavemetü Hilalü'l-advan", Abdulhamid Keyani et al. Dırasatü fi'l-advan-ül'israiliye al'a kıt'a Gazze, Merkez'ül-Zeytun Lidırasat ve'l-istişarat, Beyrut, 2009, s. 81.

²⁰⁶ a.g.e. , s. 82

²⁰⁷ Muhsin Salih et al. Mısır ve Hamas, s.67.

²⁰⁸ a.g.e. , s.66-67

²⁰⁹ Sabri Sümeire, s.84

önderliğindeki El Fetih hareketi tüm Filistin'i Özgürleştirme Örgütü'nün yürütme ve temsil organlarını ele geçirmiştir. Bu durum diğer Filistinli direniş hareketlerinin bu örgütten ayrılıp bağımsız faaliyet yürütmelerine sebep olmuştur. Buna rağmen 1993 Oslo barış görüşmelerine kadar Yaser Arafat'ın İsrail'e karşı direniş ve mücadelenin parçalanmaması için destek verilmiştir. Yaser Arafat 1993 yılında Oslo Uyum anlaşmalarını tüm Filistinliler adına imzalamış ama Filistin direniş hareketlerinin birçoğu bu anlaşmaları tanımadığını ilan etmiştir. Bu hareketlerin başında Hamas gelmektedir. Bu çerçevede Hamas Oslo Barış Görüşmeleri sonucunda oluşturulan Filistin Yönetimini tanımadığı için 2006 yılına kadar seçimlere katılmamıştır. Bu El Fetih hareketinin Filistin Yönetimi Parlamentosunu, hükümeti ve buna bağlı tüm resmi kurum ve kuruluşlarına hakim olma imkanı sağlamıştır. Bu durum aynı zaman El Fetih örgütüne Batı Şeria ve Gazze'de resmi olarak polis kuvveti oluşturma ve silahlanma imkânı sağlamıştır. Bu durum Hamas gibi silahlı direniş örgütlerinin zamanla aleyhine taktiksel bir üstünlük meydana getirmiştir. Aynı zamanda bu durum El Fetih'in tüm Filistin Yönetimi kurumlarına hâkim olması gerek İsrail ve gerek Uluslar arası tüm görüşmeleri Filistinliler adına yürütmesi sonucu doğuruyordu. Hamas bu durumu kendi lehine çevirmek için ani bir kararla Yasama seçimlerine katılma kararı aldı. Bu taktik değişiklik El Fetih yönetimini seçim sonrası büyük sıkıntıya sokacaktı. Hamas'ın Yasama Konseyinde çoğunluğu elde etmesi ise Hükümeti ve El Fetih unsurları tarafından yönetilen kurumlarda değişim anlamına geliyordu. Filistin Yönetimi başkanı ise kendi yetkisini Filistin Anayasasına da aykırı olarak genişletmeye başladı. Bu durum sonunda Hamas hükümete bağlı güçlerle Filistin Yönetimi başkanı Mahmut Abbas'a bağlı güçlerin çatışmasına döndü. Bunun sonucunda zaten İsrail işgali nedeniyle coğrafi olarak ayrı olan Batı Şeria ve Gazze otorite olarak da birbirinden ayrılmış oldu.

Bu sürecin temel sebebi Filistin Özgürleştirme (Kurtuluş) Örgütü'nün ve yürütme organlarının artık Filistinlileri temsil etmekten uzak olmasıdır. El Fetih'in hâkim olduğu süreçte kurulan Filistin Yönetimi de artık seçimler yapılamamasından dolayı meşruiyetini kaybetmektedir. Filistin Yönetimi Başkanlığı ve yasama meclisinin yasal görev süresi dolmuş fakat hukuki ve fiili bölünmüşlükten dolayı seçimler yapılamamaktadır. Mısır ve Ürdün yönetimlerinin yanı sıra Amerikan ve İsrail yönetimleri de Hamas'ın Filistin yönetiminde bulunmasını kabul etmemektedir. Mahmut Abbas ise Filistin yönetimi başkanı olarak değil tüm görüşmelerini Filistini Özgürleştirme Örgütü başkanı olarak yürütmektedir. Bu kurucu örgüt ise hukuki sorunlar ve işgal sebebiyle seçim yapamamaktadır. Filistinlileri temsil etmesi için kurulan Filistini Özgürleştirme (kurtuluş) Örgütü'nün yeniden yapılanmasıyla bu hukuki ve siyasi çıkmaz ortadan kaldırılabilir. Aksi halde Filistinlileri temsil meşruiyetini kaybetmiş Filistin Yönetimi'nin de barış görüşmelerini yürütmesinin hukuki ve siyasi olarak bir anlamı olmayacaktır.

KAYNAKÇA

Abbas ve Haniye Yebhasan İmkaniyeti Hükümet-i İtila'fiye ve Hamas Tettehuz Kararen bitecil teşkiliha", El Şark'ül Evsat, 16 Ağustos 2006, Erişim Tarihi 24 Mart 2010

[http://www.aawsat.com/details.asp?section=4&article=378224&issueno=10123,](http://www.aawsat.com/details.asp?section=4&article=378224&issueno=10123)

Abbas yufeccir Ezme ve yelga kararar-ı Hamas biteşkil-i kuvvetü cedide ve tayin ahadı zuama'il-mukaveme", El Şark'ül Evsat, 22 Nisan 2006, <http://www.aawsat.com/details.asp?section=4&issueno=10007&article=359506&feature=>

Aisling, Byrne "Businessmen Posing as Revolutionaries":General Dayton and the "New Palestinian Breed" November 2009, Erişim Tarihi 26 Mart 2010, http://amec.org.za/index.php?option=com_content&view=article&id=90:businessmen-posing-as-revolutionaries-general-dayton-and-the-new-palestinian-breed&catid=62:palestine-israel&Itemid=75

Andarus, Zehir,Eşref'ül-Hur "Gazze teşte'al ve Hamas te'alun Resmiyen İntiha'ül-tehdiye El yevm ve Tesribat İsrail an Tahrid Arabî Ala İgtiyal Kadetiha" El Kuds'ül Arabî, 19 Aralık 2008, Erişim Tarihi 5 Nisan 2010, <http://81.144.208.20:9090/pdf/2008.12.12-18/>,

Avaz, Velid, "Edet limuktil Selasetü ve İsabe 11 fi Han Yunis ve İndila'Harik Bi'l-meclis Teşri biramallah" El Kuds'ül Arabî, 9 Mayıs 2006, Erişim Tarihi 24 Mart 2006, <http://81.144.208.20:9090/pdf/2006/05May/09MayTue/>

Avaz, Velid "Hamas tenşir kuvvetü emniye cecidetü ve Abbas ye'emmir şurta bivakfiha", El Kuds'ül Arabi, 18 Mayıs 2006, Erişim Tarihi 24 Mart 2010, <http://81.144.208.20:9090/pdf/2006/05May/18MayThu/>

Avaz, Velid, Eşref'ül-Hur, "Hamas teraha "zıddı şerriyetü ve Meş'al yenfi niyyeti hareketihi el-istila ala'l-sulta" El Kuds'ül Arabî, 16 Haziran 2007, Erişim Tarihi 26 Mart 2010, <http://81.144.208.20:9090/pdf/2007/06/16JunSat/>,

Avaz, Velid, " Enba'i an Kanun kaddem liabu Mazin yanassu ala halli teşri' ve ihlal meclisi merkezi bedelen minhu", El Kuds'ül Arabî, 5 Kasım 2007, Erişim Tarihi 27 Mart 2010, <http://81.144.208.20:9090/pdf/2007/11/11-05/>,

Aytani, Meryem, Muhammed Salih, Muhsin, Sıra'ül- Selahiyat beyne Fetih ve Hamas, Merkez'ül-Zeytun Lidırasat-ı ve'l-iştışarat, Beyrut, 2008

"Ba'd Celese Asıfa Li'l-Meclis'ül-teşri'i ilgat kararar meneha Reis Sultat Evsa", El Kuds'ül Arabî, 7 Mart 2006, Erişim Tarihi 24 Mart 2010, <http://81.144.208.20:9090/pdf/2006/03Mar/07MarTue/>

Bedarin, Bessam, "Kadetü Hamas hazzaru min İnşikaka'tu Beynehum tentehi bitefrih cemaatü'l-usuliye lisalih'ül-kaide ve'l-kahire bedellet taktikiha fi'l-lahzat'ül-ahira biitticahu intikad kadatü feth'Ül-meydaniyin", El Kuds'ül Arabî, 18.6.2007, Erişim Tarihi 27 Mart 2010, <http://81.144.208.20:9090/pdf/2007/06/18JunMon/>,

Ben Meir, Yehuda "Operation Cast Lead: Political Dimensions and Public Opinion", Strategic Assesment, The Institute For National Security Studies, Tel Aviv University, Volume 11, No.4, February 2009

Cebir, Hüseyin " Hamas teteşekke fi İmkaniyetü Necah Hivarü'l-kahire ve tevasul tescil'ül-iltihfazat ala'l-verakatü'l-mısıri", El Eyyam, 2 Kasım 2008, Erişim Tarihi 5 Nisan 2010,

<http://www.al-ayyam.ps/znews/site/template/article.aspx?did=97023&date=11/2/2008>

El Eyyam, 27 Kasım 2007, Erişim Tarihi 18 Mart 2010,<http://www.al-ayyam.ps/znews/site/template/article.aspx?did=71580&date=11/27/2007>

El Hayat'ül Cedid, 27 Kasım 2007, Erişim Tarihi 18 Mart 2010, <http://www.alhayat-j.com/details.php?opt=2&id=55694&cid=990>

“El Nass’ül-Kamil Limüsveddetü’l-İttifak’üllezi ve zatuhu Mısır ala’l-fesail” El Hayat’ül Cedid, 21 Ekim 2008, Erişim Tarihi 5 Nisan 2010 <http://www.alhayat-j.com/details.php?opt=2&id=75638&cid=1309>

Enderus, Zehir, “ Ebu Marzuk: Ma lem yetemekkenu min’el-husul aleyhi fi’l-harb ve’l-hisar ve’l-kıtal ve’l-igtiyal iradu en yehsalu aleyhi abrı hıvarü’l-kahire”, El Kudsü’l Arabî, 11 Kasım 2008, Erişim Tarihi 5 Nisan 2010, <http://81.144.208.20:9090/pdf/2008/11/11-10/>

Erkanger, Steven, February 14, 2006, “U.S. and Israelis Are Said to Talk of Hamas Ouster” Erişim Tarihi 26 Mart 2010 <http://www.nytimes.com/2006/02/14/international/middleeast/14mideast.html>

Farsoun, Samih K., Aruri, Naseer H., Palestine And The Palestinians, A Social and Political History, Westview Press, U.S.A., 2006

Fighel, Jonathan, “Islamization or Secularization of the Palestine Cause”, Erişim Tarihi 26 Mart 2010, <http://www.ict.org.il/Articles/tabid/66/Articlsid/639/currentpage/1/Default.aspx>

Giora, Eiland, “Operation Cast Lead: Civil-Military Process and Results of the Campaign”, Strategic Assesment, Volume 11, No.4, February 2009

Hamas’ın Seçim Programı Giriş Bölümü 1.14.2006, Erişim Tarihi 18 Mart 2010 <http://www.islamonline.net/arabic/news/2006-01/14article10b.shtml##1>

Hammami, Velid Halil, “Ahadis-i Gazze ve Tenazu’as-selahiyat’s-Desturi”, El Kuds’ül Arabi, Erişim Tarihi 26 Mart 2010

10 Temmuz 2007, <http://81.144.208.20:9090/pdf/2007/07/10JulTue/>

Erişim Tarihi 24 Mart 2010, <http://www.al-ayyam.ps/znews/site/default.aspx?Date=4/21/2006> Nisan 2006

“İmma Demmic El Kuuvetü’l-tenfiziyetü Fi’l-echizetü imma Halluha” El Eyyam, 11 Ocak 2006, Erişim Tarihi 24 Mart 2010, <http://81.144.208.20:9090/pdf/2007/01/11JanThu/>

“İ’tikal Naşit min Hamas bi’t-tuhme katli Zabiti’t-şurta”, El Kuds’ül Arabi, 13 Şubat 2006, Erişim Tarihi 24 Mart 2010, <http://81.144.208.20:9090/pdf/2006/02Feb/13FebMon/>

“ İstişadü Şabeyn ve Muktil Cundiyeyn İsrailiyeyn ve İhtitaf Salis fi’l-amaliyatü al’a Mevki’a Askeriya Cenubu Gazze”, El Hayat’ül Cedid, 26 Haziran 2006, Erişim Tarihi 24 Mart 2010, <http://www.arab2.com/f/f.html?http://www.alhayat-j.com/>

“İsrail terfuz tahrir 1000 esir-i Filistini ve tehdeddü biictiyah’ül-mıntıkatü’l-şimaliyetü min Kıt’a Gazze”, El Şark’ül Evsat , 2 Temmuz 2006, Erişim Tarihi 24 Mart 2010, <http://www.aawsat.com/details.asp?section=4&article=371141&issueno=10078>

Kasım, Basim, et al., Merkez’ül-Zeytun Lidirasaat ve’l-stratejiye, Mesar’ül-Mufavadat Elfilistineyet’ül-İsrailiye ma beyne Annapolis ve’l-Kimme’l-arabiyetü’l fi’d-dımışk, Beyrut, 2008

Kasım, Basim et al., Melef’ül-Emni beyne’l-Sulta ve’l-İsrail, Merkez’ül-Zeytun Lidirasaat ve’l-İştıarat, Beyrut, 2009

Keith Dayton Konuşma Deşifreleri, Soref Symposium, May 7 2009, Erişim Tarihi 26 Mart 2010, <http://www.washingtoninstitute.org/html/pdf/Daytonkeynote.pdf>

“Kımmetü’l- Selasiye teakida El Yevm Vasati Tatiym İlami ve Hafid Sekafe’l-tevekkuat bihudus İnfirac” El Hayatü’l-Cedid, 19 Şubat 2007, Erişim Tarihi 25 Mart 2010, <http://www.arab2.com/f/f.html?http://www.alhayat-j.com/>

“Kuvveti Vezirü’l-dahiliyetü’l-filistini tebaşir amaliha fi Gazze”, El Şark’ül Evsat, 18 Mayıs 2006, Erişim Tarihi 24 Mart 2010, <http://www.aawsat.com/details.asp?section=4&issueno=10033&article=363778&feature=>

Oded, Eran, “Operation Cast Lead: The Diplomatic Dimension”, Strategic Assessment, Volume 11, No. 4, February 2009

“Meş’al: Mazelna Nentazır Redan Resmiden min İsrail biş’a’ınü’t-tehdiye”, El Şark’ül Evsat, 27 Nisan 2008, Erişim Tarihi 5 Nisan 2010, <http://www.aawsat.com/details.asp?section=4&article=468509&issueno=10743>

Migdalovitz, Carol CRS Report for Congress “Israel-Palestine Peace Process: The Annapolis Conference”, Erişim Tarihi 18 Mart 2010, <http://fpc.state.gov/documents/organization/98093.pdf>

“Musa Ebu Marzuk: El Hareketü terhibü bi’ey Mubadaratü tesa’ li’inha El Ezmetü’l-dahiliye ala Kaidetü’l-hivar”, El Kuds’ül Arabi, 11 Temmuz 2006, Erişim Tarihi 24 Mart 2010, <http://81.144.208.20:9090/pdf/2007/07/11JulWed/>

“Mustafa El Fıkhi: Mısır la yumkin en tetehammadel kıyam imaratü’l-islamiyetü ala’l-hududuha”, El Şark’ül Evsat, 4 Aralık 2008, Erişim Tarihi 27 Mart 2010, <http://www.aawsat.com/details.asp?section=4&issueno=10964&article=497511&feature=>

Ne’ami, Salih “Hilaf ala’l-selahiyat yedfea vezirü’l-dahiliyetü’l-filistiniye liistikaletü” El Şark’ül Evsat, 24 Nisan 2007, Erişim Tarihi 25 Mart 2010, <http://www.aawsat.com/details.asp?section=4&article=416367&issueno=10374>

Ramallah, Ali Salih “ Ebu Mazin yukbil İstikale Feyyad ve Yükelifihi teşkili hukümetü kable tehvilil’ül-haliyetü litasrif’ül-ummal” El Şark’ül Evsat, 14 Temmuz 2007, Erişim Tarihi 27 Mart 2010, <http://www.aawsat.com/details.asp?section=4&article=428091&issueno=10455>

Rose, David, April 2008, “The Gaza Bombshell”, Erişim Tarihi 26 Mart 2010, <http://www.vanityfair.com/politics/features/2008/04/gaza200804>

Sabbah, Fethi, “Kaddem karar meşru duveliyen yeteber’ül-hareketü Milişiya haricü ala’l-kanun Hamas ve teşri yehmilan bianf ala’l-mendubü’l-filistini”, El Hayat, 9 Kasım 2007, Erişim Tarihi 27 Mart 2010, <http://international.daralhayat.com/archivearticle/150895>

Salih, Muhsin et al, Meabarı Kıt’a Gazze Şeryanı Hayat em Edatü’l-Hisar, Takrir Malumat 2, Merkez’ül-Zeytun Lidırasaat ve’l-istişarat, Beyrut, 2009

Salih, M. Muhsin et al., Merkez’ül Zeytun Lidarast ve’l-İştışarat, El Takrir’ül-strateji El Filistin lisene 2008, Beyrut, 2009

Salih, M. Muhsin et al., Mısır ve Hamas, Merkez’ül-Zeytun Lidırasat-ı ve’l-İştışarat, Beyrut, 2009

Salih, M. Muhsin et al., Sıra’ül-İradaat Sulük’ül-Emni lifetih ve Hamas ve’l-etraf’ül-maniyetü, Merkez’ül-Zeytun Lidırasat-ı ve’l-İştışarat, Beyrut, 2008

Scham, Paul, Osama Abu-Irshaid, “Hamas Ideological Rigidity and Political Flexibility”, United States Institute of Peace, Special Report, Erişim Tarihi 5 Nisan 2010, www.usip.org/files/resources/Special%20Report%20224_Hamas.pdf

Sümeire, Sabri, “Eledaü’l-siyasi lihareketi Hamas ve Fesailü’l-Mukavemetü Hilalü’l-advan”, Abdulhamid Keyani et al., Dırasatü fi’l-advan-ül’israiliye al’a kıt’a Gazze, Merkez’ül-Zeytun Lidırasat ve’l-istişarat, Beyrut, 2009

“Terhib Arabi ve duveli biteşkil hükümetü’l-filistiniyetü’l-cedid” El Eyyam, 6/18/2007, Erişim Tarihi 2010, <http://www.al-ayyam.ps/znews/site/template/article.aspx?did=58823&date=6/18/2007>, /

“Tayin’ül Kaid’ül Lecan’ül-mukaveme Şabiye Murakiben A’mmen li’l-Veziratü’l-dahiliye teşekkül kuvve min rical’ül-emin ve’l-fesail limuvaciheti inkilbal’ül-emni”, El Eyyam, , 21 21 Nisan 2006, Erişim Tarihi 24 Mart 2010, <http://www.al-ayyam.ps/znews/site/default.aspx?Date=4/21/2006>

“Vadau Eddestur’ül-filistini: La Selahiyat liabbas litayin Hukümetü Tevari”, El Şark’ül Evsat, 9 Temmuz 2007, Erişim Tarihi 27 Mart 2010, <http://www.aawsat.com/details.asp?section=4&issueno=10450&article=427202&feature=>

(17)

İLKEL TOPLUMLARDA YASA VE DÜZEN

İLKEL TOPLUM - Bronislaw Malinowski

KİTAP ÖZETİ

Dr. Mehmet Emin KILIÇ

ÖZET

İlkel insan, kendi topluluğunun yasalarına tam saygı duyan ve her zaman bunlara uymaya hazır olan örnek bir vatandaştır. Aynı şekilde kabilenin koyduğu tüm kurallarla ve engellere uyması bir aksiyom olarak kabul edilmiştir. İlkel insan kendi töre ve geleneklerine büyük bir saygı duyar, buyruklara kendiliğinden boyun eğder. Her şey doğaüstü görüşlerin ve cezaların korkusuna bağlıdır ve ayrıca “grup duygusuna” derinden bağlılıktan yanadır.

Ancak diğer yazar; bir insanın – ister uygar olsun, ister ilkel – arzu edilmeyen, can sıkıcı kurallara tabulara zorlanmadan uyduğu hiç görülüş müdür? Ama yine de ilkel düzen ve ilkel yasa üzerine yapılan araştırmalarda bu anlayış egemendir. Yazar bu görüşün bazı savunucularından alıntılar yapıyor. Mesela Dr. Lowie şöyle der: “Töresel niteliğe sahip olan yasalara, genelde bizim yazılı yasalarımıza göre daha bir özenle uyuluyor veya daha doğrusu kendiliğinden boyun eğiliyor. İlkel bir Avusturalyalının yasalara “özenle” boyun eğmesini, Newyork’lu birininkiyle karşılaştırmak, tehlikeli bir yöntemdir. Gerçek olan şey; bir toplum kendi üyelerinin yasalara “özenle” uymasına güvenmedikçe, yani bireyler yasalara “kendiliğinden boyun eğmedikçe, o toplum etkin bir işleyiş kazanamaz. Ayrıca her uygarlıkta kimi yasa, tabu ve zorunluluklar vardır. Biraz bunlara ahlâksal, duygusal veya pratik nedenlerle boyun eğder, ama ortada bir “kendiliğindeki” yoktur.

İşte yazar bu ve benzer yaklaşımların eksikliğine işaret ediyor. Bunun en büyük sebebi de ilkel yasayı oluşturan güçlerin karmaşık ve belirsiz niteliğe sahip olmasıdır diyor. Şöyle ki; bizler yasama ve yürütmenin kesin düzeneğine alışmış olarak, ilkel toplumda da aynısını arıyoruz ve bulamayınca ilkel insanın kendi yasalarına ilkel eğilimi sayesinde boyun eğdiği sonucuna varıyoruz. Başka bir ifadeyle ilkel topluluklar tüm bu kurumlardan yoksun olduğuna göre, bunlara yasa uygulamaya gerek kalmıyor ve kendiliğinden boyun eğiliyor. Yazar buna karşı olarak, bizzat kendisinin tecrübesiyle Melanezya örneğini sunuyor.

ABSTRACT

(PRIMITIVE SOCIETY - Bronislaw Malinowski, Book Summary) LAW AND ORDER IN PRIMITIVE SOCIETIES

Primitive human is an exemplary citizen who completely respects the rules of his/her own community and who is ready to obey them at any time. In the same way, following all the rules and restrictions determined by the tribe are accepted as axiom. Primitive human greatly respects own customs and traditions, automatically submits to orders. Everything is based on the fear of supernatural ideas and punishments, in addition to deep loyalty to “group feeling”. However, has there ever been any person - whether civilized or primitive - who followed the undesired, boring rules and taboos without having difficulties? Nevertheless, this understanding is dominant in the studies about primitive order and primitive rules.

Keywords: Primitive, Society, Laws, Order.

1- İlkel İnsan Töreye Kendiliğinden Boyun Eğer:

İlkel insan, kendi topluluğunun yasalarına tam saygı duyan ve her zaman bunlara uymaya hazır olan örnek bir vatandaşdır. Aynı şekilde kabilenin koyduğu tüm kurallarla ve engellere uyması bir aksiyom olarak kabul edilmiştir. İlkel insan kendi töre ve geleneklerine büyük bir saygı duyar, buyruklara kendiliğinden boyun eğer. Her şey doğaüstü görüşlerin ve cezaların korkusuna bağlıdır ve ayrıca “grup duygusuna” derinden bağlılıktan yanadır.

Ancak diğer yazar; bir insanın – ister uygar olsun, ister ilkel – arzu edilmeyen, can sıkıcı kurallara tabulara zorlanmadan uyduğu hiç görülümüş müdür? Ama yine de ilkel düzen ve ilkel yasa üzerine yapılan araştırmalarda bu anlayış egemendir. Yazar bu görüşün bazı savunucularından alıntılar yapıyor. Mesela Dr. Lowie şöyle der: “Töresel niteliğe sahip olan yasalara, genelde bizim yazılı yasalarımıza göre daha bir özenle uyuluyor veya daha doğrusu kendiliğinden boyun eğiliyor. İlkel bir Avusturalyalının yasalara “özenle” boyun eğmesini, Newyork’lu birininkiyle karşılaştırmak, tehlikeli bir yöntemdir. Gerçek olan şey; bir toplum kendi üyelerinin yasalara “özenle” uymasına güvenmedikçe, yani bireyler yasalara “kendiliğinden boyun eğmedikçe, o toplum etkin bir işleyiş kazanamaz. Ayrıca her uygarlıkta kimi yasa, tabu ve zorunluluklar vardır. Biraz bunlara ahlâksal, duygusal veya pratik nedenlerle boyun eğer, ama ortada bir “kendiliğindeki” yoktur.

İşte yazar bu ve benzer yaklaşımların eksikliğine işaret ediyor. Bunun en büyük sebebi de ilkel yasayı oluşturan güçlerin karmaşık ve belirsiz niteliğe sahip olmasıdır diyor. Şöyle ki; bizler yasama ve yürütmenin kesin düzeneğine alışmış olarak, ilkel toplumda da aynısını arıyoruz ve bulamayınca ilkel insanın kendi yasalarına ilkel eğilimi sayesinde boyun eğdiği sonucuna varıyoruz. Başka bir ifadeyle ilkel topluluklar tüm bu kurumlardan yoksun olduğuna göre, bunlara yasa uygulamaya gerek kalmıyor ve kendiliğinden boyun eğiliyor. Yazar buna karşı olarak, bizzat kendisinin tecrübesiyle Melanezya örneğini sunuyor.

2- Melanezya Ekonomisi ve İlkel Komünizm Kuramı:

Yazar önce Melanezyayı tanıtıyor. Buna göre Melanezya Yine Gine yakınlarında bir grup mecran adasından oluşan bir bölgedir. Başlıca uğraş tarım ve balıkçılıktır. Ayrıca çeşitli zanaat ve meslekler gelişmiştir.

Balık kayıklarına ilk göz atıldığında bir karmaşa, yöntem ve sistem yokluğu varmış gibi bir izlenim gelişir. Ancak dikkatlice bakıldığında bazı teknik sistemlerin, ekonomik örgütlenmelerin, iş ve işçi bölüklerinin ve bir örgütlenmenin olduğu görülür.

Kayıktaki kişiler hem birbirlerine, hem de köyün diğer sakinlerine karşı sorumludur. Topluluk balığa çıktığında kayık sahibi kayığı vermek zorundadır. Balıkçıların da kayık sahibine karşı görevleri vardır. Her insan kendi hizmetinin karşılığını alır.

İşte tüm bunları bilmeyen, dıştan bakan bir gözlemci bunlardan hareketle yanlış olarak ilkel bir komünizmin varlığı sonucuna ulaşabilir. Çünkü o kayığı tüm grubun malı olduğunu düşünür. Mesela buradan hareketle Dr. Rivers Melanezya kültürünün komünist yaklaşımın ağır bastığı bir mülkiyet anlayışına sahip olduğunu söyler.

Yazara göre bu genelleme çok yanlıştır. Çünkü bu toplumda bireyin haklarını net ve açıkça birbirinden ayıran bir ayırım vardır.

Yazara göre bu yanıltan kurtulmanın tek yolu , hukuk durumunu gönümüz, kapitalist, komünist gibi kavramlarla değil, somut olguların terimleriyle tanımlamaktır. Mesela Melanezya halkında bir balıkçı kayığı üzerindeki mülkiyet hakkı, bunu üreten ve sahipliğinden yararlanan insan grubunun, onu üretme ve kullanma tarzıyla tanımlanıyor. Kayığın sahibi aynı zamanda ekibin şefi ve balıkçılığın büyücüsüdür, kayığın bakımını yapmakla sorumludur. Bunu ekibin yardımıyla yapar. Herkesin yeri ve görevi belirtmiştir. Herkese görevine uygun bir ad verilmiştir. Ayrıca her kayığın filodaki yeri ve görevi de bellidir. Kısaca ortada bir işbölümü ve görev anlayışı vardır.

3- Ekonomik Görevleri Buyurucu Niteliği:

Melanezya halkında kıyı köyleri ile tarım köyleri arasında sıkı bir ekonomik işbirliği vardır. İçerdeki köylüler, balıkçılara sebze verirler, balıkçılar da bunu balıkla öderler. Bu bir ekonomik uzlaşma olmanın yanında törensel bir özelliğe de sahiptir. Değiş tokuş yapan hiç kimse reddetme, pazarlık etme hakkına sahip değildir.

Bu görevleri böylesine buyurucu yapan şeyi; iki tarafında birbirine bağımlı olmasıdır. Kıyı köyleri hiçbir zaman yeterince sebze bulamaz, içerdekiler ise balığa sürekli gereksinim duyarlar. Ayrıca kıyı köylerdeki törenlerde yiyecek dağıtmak bir adettir. Bu yiyecekler ise balık değil ova köylerde yetişen sebzelerdir. Böylece sebzenin değeri artmış olur. Kısaca biri diğerinden vazgeçemeyeceği bir ilişki mevcuttur.

4- Karşılıklı Olma İlkesi ve İkili Örgütlenme:

Karşılıklı olma ilişkisine göre iki topluluk arasındaki değiş-tokuş rastgele yapılmıyor. Tersine her insanın belli bir ünvanı bulunan bir arkadaşı var. Bu iki insan genelde evlilik yoluyla akrabadır veya yeminli dosttur.

Karşılıklı olma ilişkisinde her fiil sosyolojik bir ikilemi kapsar. Her iki bölümde bulunanlar hizmet ve görev değişimi yapıyor. Tüm diğer ekonomik etkinliklerde olduğu gibi, yerlilerin toplumsal olan bu söylem herkesin kafasında vardır. Bu ilkeyi göz önüne almadan bir görevi yerine getirmek söz konusu değildir.

5 – Yasa, Kişisel Kazanç ve Toplumsal Tutku:

Balıkçıları görevlerini yerine getirmeye iten baskı ve zorunluluklardan ayrı olarak başka nedenler de var: mesleğin yararlı oluşu, taze yiyecek bulma arzusu, bir spor gibi olan balıkçılığın çekiciliği gibi.

Bir başka faktör de törensel özellikle alakalı: besin armağanları bir övünmeyi de içerir. Armağanlar ve fazla yiyeceklerin dağıtımında kişiliğin yüceltilmesi ve bir gücün dışa vurumu görülür. Melanezyalılar yiyeceklerini oturdukları evlerden daha süslü ve daha iyi evlerde saklarlar. Cömertlik onlar için en büyük zenginliktir. Bu kişiler için göze çarkpma arzusu, eli açık görünme tutkusu önemlidir.

Bununla beraber yerliler bu zorunda olmaklık ilkesini zaman zaman gevşetmek isterler. Görevinden kaçma arzusu olmakla beraber görevi yerine getirdiğinde bununla övünür.

Yazar bu tespitlerle, ilkel insanın yasalara kendiliğinden tabi olduğu görüşüne dayanan antropologların kanaatlerini karşılaştırır. Bunlar arasında bir benzerlik yoktur. Yasa buyrukları kesinlikle zorunlu bir niteliğe sahiptir. Ayrıca bu hukuksal kurallar, dinsel kurallara da benzemez.

6- Dinsel Edimlerde Yasal Düzenlemeler:

Tıpkı bizde olduğu gibi ilkelerde de sivil yasaların başlıca amacı mülkiyet ve malvarlığıdır. Ancak bunun dışında törensel ve dinsel yaşamda da yasaların önemi mevcuttur.

Mesela; ölüm nedeniyle yas ve üzüntü bunu iyi bir şekilde anlatır. Bu olayda temel karakteristik dinsel niteliktedir ve yazara göre bu dinsel işlemler de yasal bir yöne sahiptir. Örnek toplulukta gömme töreni yaşayanlar açısından bir zorunluluk, bir görevdir. Dul kadın ağlar, sızlanır, yas tutar. Bunu yaparken bir karşılık da bekler. Çünkü kocanın ölümünden 3 gün sonra kadın kocanın akrabalarından gözyaşına karşılık yiyecek alır daha uzun yaslarda farklı şeyler de alır.

7- Evliliğe İlişkin Yasalar:

Evlilik sadece iki eş arasında bağ kurmuyor, koca ile aile ve özellikle de kadının kardeşi ile arasında çok özel bir ilişki kuruyor. Kadın her zaman bir erkeğin koruması altındadır. Bu adam kadının kardeşlerinden birisidir. Kadın ona boyun eğmeli ve ona karşı kimi görevleri yerine getirmelidir.

Erkek kardeş, kız kardeşinin çocuklarının doğal vasisidir. Çocukların gözünde ailenin yasal şefi baba değil, dayıdır. Dayı yiyeceğinden önemli bir bölümü onlara ayırmalıdır. En zor yükümlülük de budur. Çünkü evlilik kocanın köyünde olur.

Hasat zamanı bahçedeki başlıca pay, kız kardeşin köyüne gider. Burada karşılıklı ilişki ilkesinin fonksiyonu ortaya çıkar. Çocuklar da büyüyünce dayının otoritesi altına girer. Dayının borçlarının ödenmesinde ona katkıda bulunurlar.

Yazara göre; tüm bunları “karşılıklı ilişki” çerçevesinde değerlendirmek gerekir. Eğer bu kendi çerçevesinden çıkarılır ve tek başına göz önüne alınırsa, sonuç bize anlamsız gelir ve sosyolojik bir anlam taşımaz. O zaman da buna yanlış olarak komünist bir anlayış olarak bakılır.

Do Ut Des İlkesi (Veresin diye veriyorum):

Önceki bölümlerde görüldü ki insanı kendi görevlerini yerine getirmeye zorlayan yasa ile toplumsal ve psikolojik bir baskı söz konusudur.

Tek tek örneklerden şu sonuca ulaşılabilir ki; aynı düzenek tüm toplumsal ilişkilerde vardır. Ve bu düzenekten dolayı buyurucu görevler kendi başına bir kategori oluşturur.

Görevlerin titizce yerine getirilmesinin sebebi, insanın bunları yerine getirmediği takdirde toplumda hoş görülmez, toplumun dışına itilir.

Yerlilerin kafasındaki sistem çok karmaşık bir “veresin diye veriyorum” ilkesine dayanır.

Bu din veya büyü törenlerinde de görülür. Dini edim yalnızca kendi amacına ve ilk sonuçlarına göre yerine getirilmez, ayrıca bireylerle gruplar arasında bir ödülle veya karşı bir hizmetle sonuçlanır. Mesela büyücü toplumun tüm büyü edimlerini yerine getirmek zorundadır, bunun karşılığında yiyecek alır. Kısaca dinsel görev niteliğine toplumsal görevi katmayan bir tek dinsel edim yoktur.

“Karşılık İlkesi” ve “Yasal Statü”

Trobriyand toplumunun tüm yapısı “yasal statü”ye dayanır. Bu şu demektir. Bireysel ve toplumsal statü ve haklar keyfi ve tek yanlı değildir, tanımı kesin buyruklara uygun olarak gerçekleştirilir.

Şef bile birçok önemli hakka ve statüye bağlı olmasına rağmen sıkı ölçülere uymak zorundadır ve yasal sınırlamalara bağlıdır.

Aile ve akrabalık ilişkileri de kısaca “her şey karşılıklıdır” ilkesine dayanır. Kısaca yasa, yerlilerin tüm kabile kültürüne ve tüm yapısına girmiştir. (burada yazar “ileklerin yasalara kendiliğinden boyun eğdiği” şeklindeki tezin yanlışlığını tekrar vurguluyor).

Töre Kurallarının Tanımı ve Sınıflandırılması:

İlkel insan törenin kurallarına uyuyorsa, bunun tek nedeni, kuralları çiğneyecek yetenekte olmamasıdır. Çünkü yasayı buyruklarıyla ahlâk kuralları, adetler arasındaki sınır silinmiştir. Dolayısıyla yasa kesin hatlarıyla tanımlanamaz.

Alışkanlık gücü, geleneksel buyruklara saygı, kamunun görüşünü yerine getirme arzusu ve geleneğe duygusal bağlılık ve törenin kendisi tümüyle insanı töreye boyun eğmeye götürüyor.

Mesela iş ve meslek hayatı ile ilgili kurallara uymanın yararlarını akıl ve deneyimler göstermiştir.

Aynı şekilde dost, akraba ve üstlerle ilişkilerde uyulması zorunlu bazı nezaket kuralları vardır. Bunlara uyulmazsa diğerlerinin gözünde gülünç, kaba ve garip olarak görünür. Aynı şey spor, eğlence, bayram törenlerinde de görülür. Buradaki kurallar bunların canı ve özüdür.

Kısaca yasa buyruğunun yanında birçok norm ve geleneksel buyruklar kişiyi zorunlu kılar.

Yasanın Antropolojik Tanımı:

Yaptırım, gücünü basit psikolojik nedenlerden değil, baskı gücüne sahi kesin toplumsal bir düzenden alır ve karşılıklı bağımlılık ilkesine dayanır.

Yazara göre; töreye bağlılığı güvence altına alan şey “grup duygusu” veya “ortaklaşa sorumluluk” değildir. Dayanışma ve dayanışma anlayışı elbette Melanezya’da vardır. Çünkü hangi kültürel düzeyde olursa olsun bunlar olmazsa toplumsal düzen tutunamaz. Ancak modern antropologlar bu dürüst gruptan ilkel uygarlığın tüm toplumsal düzenin köşe taşı oluşturuyor.

İlkel insan ne aşırı “ortaklaşmacı” ne de taviz vermez bir “bireyci”dir. Ama onlar tüm insanlar gibi her ikisinin de karışımını temsil ediyor.

Sonuç ve Öndüşünceler:

Modern antropolojide ilkel insan için tüm törenin bir yasa olduğu ve törede başka yasanın olmadığı kabul edilmiştir. Aynı şekilde ilkel insan töreye kendiliğinden ve takı bir şekilde uymaktadır. Ancak fırsat çıkınca töre çiğnenir, bu da meydan okumayı ve suçu oluşturur. İlkel toplumlar başka düzeneklere sahip değildirler. Anlaşılan, modern antropoloji, insanın toplumsal kurallara uyması konusunda onun kişisel özel yatınlığını ve psikolojik nedenlerin varlığını bilmiyor veya bilmezden geliyor. Hartland ve diğerlerine göre dinsel cezalar, doğaüstü cezalar, grup sorumluluğu ve dayanışması, büyü ve tabular, ilkel insanın hukuk sisteminin başlıca öğeleridir.

Yazara göre tüm bunlar ya kısmen doğrudur, ya da tümüyle yanlıştır;

Çünkü ister vahşi olsun, ister ilkel olsun, insanın kendi güdülerine karşı güdüsel olarak hareket etmek veya haberi olmadan bir kurala boyun eğmesi mümkün değildir.

Yine insanın tüm kendi isteklerine ve eğilimlerine karşı çıkacak tarzda kendiliğinden hareket etmesi de mümkün değildir.

Yasanın temel görevi doğal eğilimleri dizginlemek ve güdülerini belli bir sınıra içine kapatmaktır. Bundan amaç, güdü ve eğilimleri denetlemek ve insanı kendiliğinden olmayan bir davranışı izlemeye zorlamaktır.

Yasanın işlevi ortak bir amaç içinde karşılıklı taviz vermeye ve özveriye dayalı bir işbirliğine yönelmektir.

Melanezya bölgesi kabile içine geçerlikte olan tüm buyrukları zorunlu olarak sayıyor ve saygıyla kabul ediyor. Bunun yanında törenin gücü, arzuların uyarısına, açgözlülüğe tek başına karşı çıkmaya yetmeyebiliyor. Ortak yaşamın düzenini yerleştirmek, fiil ve girişimlerde düzeni sağlamak için geleneksel ceza çoğu zaman başarılı oluyor.

Basit geleneksel saygıdan başka özel cezaları gerektiren kural ve buyruklar var.

Modern antropologlar yaşamının önemini oldukça abartmışlardır. Çünkü onlar yaşamayı diğer yasal buyrukların oluşturduğu bağlamdan kopararak “hükümet” ve “merkezi otorite” sorununa bağlama yanlısına düşmüşlerdir.

İşte en önemli fark yazara göre burada ortaya çıkar; Melanezya topluluğunda yürürlükte olan aile, akraba ve kabile içi, ekonomik vb. ilişkiler ve buyruklar kategorisi, bizdeki sivil yasaları, kendi zorunlu niteliğini birbirine bağlı zorunluluktan alır ve karşılıklı hizmet ağını oluşturur. Bu sisten “her şey karşılıklıdır” ilkesine dayanır.

İnsanlar övünmeye, kendilerini memnun edecek şeylere, prestij kazandıracak şeylere elverişli ne varsa tüm bunlara güçlü bir neden buluyorlar. Demek ki; bu buyrukların zorunlu niteliği bencillik, övülme isteği ve tutku gibi doğal eğilimlerin bir sonucudur.

İLKEL TOPLUMLARDA SUÇ VE CEZA

Yasanın Çiğnenmesi ve Düzenin Sağlanması:

Modern antropolojinin temel kanaatlerinde birçok yanlışlık mevcuttur. O düzeyi yalnız bireysel ve heyecan verici durumlarda, örneğin cinayet, zina, evlilik dışı ilişkilerde, karabüyü de vb. durumlarda inceliyor. Burada antropoloji ilgi çekici ve dramatik öğeleri arıyor, aynı zamanda da ilkel tüzenin beklenmedik ve şaşırtıcı özelliklerin de ortaya koymaya çalışıyor. Mesela; akraba grubu dayanışması, tüzel ve ekonomik komünizm, kabile yasalarına kendiliğinden boyun eğme gibi.

Yazara göre ise sivil yasama çok gelişmiştir ve toplumsal hayatın her alanını yönetir. Onların yasaları katı olmaktan, Tanrı adına buyrulmaktan uzaktır, bunun yerine akla uygun, gerekli ve esnek, uyuma elverişli bir özelliğe sahiptir. Yani birey görevlerini yerine getirmenin kendisi için bir zorunluluk olduğunu anlamaktadır.

İlkel insan da uygar insan gibi sadece yasadan kaçmayı bilmekle kalmaz, ara sıra onu çiğner de. Yine yazara göre yasayı çiğneme “fırsat düştükçe” olmuyor, buna ek olarak yasayı çiğnemeyi elverişli hale getiren bazı yasal yöntemler demevcut. (Egzogami örneği). Dolayısıyla yasalara “kendiliğinden” bir boyun eğme söz konusu olamaz. Aynı şekilde geleneğe kölece bir bağlılık da yoktur. Zira gelenek insan en güçlü buyruklardan (egzogami gibi) kaçmaya izin verecek boş inançlar üretiyor. Mesela kabile içi zinanın sonuçları başka bir büyüyle etkisiz kılınarak, yasadan yönetsel olarak kaçılıyor.

Büyü ve Büyücülüğün Önemi, İşlevi:

Bizim ahlâkımızın, yasalarımızın ve törelerimizin kabaca ve bilime aykırı bir şekilde yerlilerin toplumuna ve neredeyse yasal olan düzene uygulanması, anarşiye ve ahlâki körelmeye yol açıyor; kültürü ve soyu zayıflatıyor.

İlkel toplumlarda yasanın “suça ilişkin” yönü, “sivil” görünümüne göre çok daha belirsizdir. Bizim anladığımız anlamda “adalet” onlara pek uygulanamaz. Sabit yönetime uygun olarak “adalet yönetiminin” bir yöntem gibi düşünülebileceği hiçbir düzenleme ve adet yoktur.

Suçlu belirleyen ve cezalandıran ilkeler çok belirsizdir, ödüllendirici yöntemler değişkendir, rastlantı ve kişisel tutkular belirlemede etkindir. En önemli yöntemler, hiçbir yasal niteliğe sahip olmayan kurumların en önemli yöntemler, hiçbir yasal niteliğe sahip olmayan kurumların törelerin ve düzenlemelerin ikincil bir ürünüdür.

Çeşitli Yasa Sistemleri Arasında Çatışma:

İlkel hukuk tutarlı bir sistem içinde gelişmiş bir ilkeye dayalı ve çok iyi bir araya gelmiş türdeş kuralları temsil etmiyor. Bu ilkel toplulukta yasama, birbirinden az çok bağımsız ve birbirine az çok uyum sağlamış birkaç sistemden oluşuyor. Bu sistemlerden her biri (ana hukuku, baba sevgisi, evlilik yasası, şefin ayrıcalığı vb.) sınırları iyi belirlenmiş alanlarda uygulanıyor ama kimi kez çatışma da olabiliyor.

Önemli bir nokta da ideal yasayla, onun gerçekte uygulanması arasında çatışma olmak zorunda olabiliyor (ana hukuku ile baba sevgisi arasında olan gibi) bunun için çoğu zaman yasa esnekliğe bürünüyor veya uyarlanıyor.

Antropolojinin indirgemeci sonuçlara varmasının temel sebebi kendi yerinde çalışmasıdır.

Doğru olan doğruyu doğru inceleme metoduna başvurmanın zorunluluğudur.

SONUÇ

Kavganın temeli dar anlamdaki yasayla, yasallaşmış adet arasındaki çatışmadır. İlki gücünü kesin bir gelenekten alır; ikincisi ise kişisel eğilimler ve iktidardan alır.

Trobriyand toplumunda esnek ve olumlu zorunluluklar var ama yeterince sıkı; bunlar uygar toplumlardaki sivil yasamaya tekabül ediyor. Bu zorunluluklar, karşılıklı olma ilkesini ve sistemli olasılıkları içeriyorlar ve dış zorlamaların yerini tutuyorlar.

Yasama töresel buyrukların özel bir kategorisidir ve kendi içinde alt bölümlere ayrılıyor. Ayrıca birkaç tane birbirinden ayrı sistem var, bunların bütün kabile tüzesinin iskeletini oluşturuyor ve bu sistemler zaman zaman çatışma içine giriyorlar.

Yöntem sorunu açısından önemli olan salt ve sade buyrukların sıralanmasında değil, bunların uygulandığı yolların ve imkanların araştırılmasıdır. Yani gerçek yaşamda işlediği şekliyle töre kurallarının doğrudan gözlemlenmesine dayalı bir yöntemin izlenmesi gerekir. Bu inceleme yapıldığında yasa ve töre buyruklarının, birbirinden ayrı, yalıtılmış değil, organik bir bütün oluşturduğu görülür.

İLCEL PSİKOLOJİ MİT

Mit, ilkel biçimiyle yalnızca anlatılacak bir öykü değil, aynı zamana bir gerçekliktir. Roman tarzında bir kurgu değil, yaşanan bir gerçekliktir. Çünkü mitin altında yatan olayların uzak bir geçmişte ortaya çıktığına, dünyanın ve insanın kaderi üzerinde etkisini sürdürüşüne inanılır. Bir Hristiyan için ilk günah, İsa'nın çarmıha

gerilmesi neyse ilkel insan için mit odur. Tıpkı bizim kutsal öykülerimiz gibi, ilkellerin mitleri de onların ayinlerinde, ahlâklarında yaşaya gelir, inançlarına egemen olur.

Hala yaşayan bir mit incelenirken, ilkel mitolojiye değin gerilere gitmek gerekir. Yani yorumcuların, bilgin din adamlarının ve ilâhiyatçıların değişikliklerine uğramasından önceki döneme gitmek gerekir.

Mit, simgesel bir ürün değil, üzerine dayandığı kanunun doğrudan bir anlatımı gibi görünmektedir. Mit asla bilimsel bir ilgiyi doyuran bir açıklama değil, toplumsal istek ve ihtiyaçlara dayalı, pratik ihtiyaçlara yardım eden eski bir gerçekliğin yeniden anlatılmasıdır. İlkelerde mit kaçınılmaz bir işlevi yerine getiriyor: inancı yükseltiyor, düzene koyuyor, dile getiriyor. Ayinini etkinliğini güvence altına alıyor. Demek ki; mit insan uygarlığı için hayati bir katkı sağlıyor. Akla uygun bir açıklama veya sanatsal bir düşgücü olmaktan uzak ama inancın ve ilkel ahlâksal bilgeliliğin pragmatik bir şartını temsil ediyor.

Melanezya’da yazara göre üç türlü öykü var:

- a) Dinleyenleri eğlendirmek için anlatılan halk masalları
- b) Efsaneler grubundakiler, bunlar daha ciddi bir yapıda ve belli bir toplumsal tutkuyu doyurmayı amaçlıyor.
- c) Mitler, bunlarda sadece gerçek olarak kabul edilmiyor, ayrıca saygın ve kutsal kabul ediliyor.

Mitin İnançla İlişkisi:

Bir inancın eşlik etmediği büyü, tören, ayin bulunmuyor. İnanç somut olayların temeline sahip anlatılarda açık bulunur, inançla somut olaylar arasında yakın bir bağ var. Çünkü mit sadece kimi verilerin bir yorumu değil, aynı zamanda verilerin bir güvencesi v çoğu zaman mitin bağlı bulunduğu etkinliklerin pratik bir kılavuzu sayılıyor.

Öte yandan törenler, törelerde mit çoğu zaman doğrudan bir kaynak oluşturuyor ve mitsel olayların etkisi gibi sayılıyor. Kültürel olgu, mitin içine girdiği bir yapıdır. Ayrıca mitin içinde gerçek neden görülüyor. Buna göre bu öyküler kültürü bütünleyen parçalardır. Mitler aynı zamanda kültürün birden çok alanını yönetir ve denetirler, ilkel uygarlığın dogmatik çatısını oluştururlar. Kısaca yerliler için mit sadece basit bir merakı doyurmaya yaramıyor, aynı zamanda yaşamı belirleyenden daha önemli ilkel bir gerçekliğin yansımasını, insanlığın kaderini görüyorlar.

Modern Antropolojinin Mit Anlayışının Eleştirisi:

Yazara göre mitler, iddia edildiği gibi. Olgu ve olayları “açıklama” ve “anlaşılır kılma” amacı taşımazlar. Aynı şekilde mitler, soyut bir kavramı açıklama ve anlaşılır kılmaya da çalışmıyorlar.

Modern antropoloji miti: “Bir açıklama arzusuna denk düşen ve varlığına bizim karşı çıktığımız mitler” şeklinde tanımlaması entelektüel bir çabayı dile getiriyor ve var olmayan, düşsel bir anlatılar ulamını içeriyor. Bu tanım yanlıştır çünkü mitlerde ilgisiz insanın gerçekleştirdiği saf ve basit bir entelektüel çalışmayı görüyor, onları yaşayan bağlarından koparıyor, mitleri gerçek yaşamdaki işlevine göre değil, kağıt üstündeki biçimiyle inceliyor. Ayrıca gözlemciler, anlatıları olduğu gibi yazıya geçirmekle yetiniyor, böylece mitlerin işlevsel, kültürel ve pragmatik yanı gözardı ediliyor. Sonuçta elimizde bir yığın metne sahibiz ama metnin gerçek niteliğine ilişkin çok az şey biliyoruz.

Büyüye İlişkin Mitler:

Büyü, ilkel insanın gerçeklik karşısındaki pragmatik davranışını en önemli ve en gizemli yanını oluşturur.

Hiçbir yerli oraya büyüü koymadan bahçesine bir şey ekmez. Ama muz ekimi, hindistancevizi toplanması büyüüz yapılır. Aynı şekilde tehlikeli olan köpekbalığı avcılığında büyü yapılır, buna karşın kolay balık avında büyü yoktur. Yani şansla kaza arasında veya umutla korku arasında duygusal bir çatışma varsa orada büyü vardır. Bir güven duygusu içinde, akla uygun yöntemlerin denetimine ve teknik yöntemlere açık işlerde büyü yoktur. Ayrıca tehlikenin olduğu yerde büyü vardır. Aynı şekilde büyüün sosyolojik bir önemi var. İşin örgütlenmesinde ve sistemli bir şekilde düzenlenmesinde büyü etkili oluyor. Büyü ilkel insana başarı için sıkı bir inanç aşıyor. Büyü insana güven veriyor. Büyünün yardımı olmadan insanın kendini moralsız, umutsuz, korku içinde hissedeceği durumlarda onun zihnini açarak yol gösteriyor.

Büyünün üç temel ögesi var: Formül (sözlü veya şarkılı ifade), Rit (törensel eylem) ve ayin yöneticisinin işlevi. Yazara göre bunların en önemlisi ilk olan dua okumadır. Büyüsel sözler söylem, geleneksel bilgiyle yani mitle yakın ilişki içindedir.

Büyünün “kökeni” yoktur, o ne yaratılmış ne de uydurulmuştur. O dünyanın başlangıcından beri her zaman vardı. Büyünün özü, onun geleneksel bütünlüğüne bağlıdır. Bu noktada büyüye mit yardımcı olur.

SONUÇ

Mit her şeyden önce kültürel bir güçtür. Ayrıca mit edebi bir içerik de taşır.

Mitin kökenine ve doğasına ilişkin modern tezler dayanaksızdır. Yani :

a) Mit, doğal olayların rapsodik bir betimlemesidir.

b) Mit, ilkel bir bilimsel açıklama türüdür. Bunlardan ne biri ne de diğeri insanların ve onların mitlerinin sosyolojik bağlamını ve kültürel işlevini verebilir.

İlkel bir gerçeği ilke olarak ileri süren mit, günümüze kadar sürüp gelirken ahlâksal değerlerin, sosyolojik düzenin ve büyüsel inancın geriye dönük bir modelini veriyor, daha önce yaşanılanları haklı çıkarıyor. Buna göre mit, ne basit bir anlatı, ne ilkel bir bilimsel açıklamadır, o kendine özgü bir işleme sahiptir: geleneği daha güçlü kılmak, ona saygınlık ve değer vermek ayrıca onu daha doğaüstü bir niteliğe sahip bir düzeye çıkartıyor. Demek ki; mit tüm uygarlıklar için kaçınılmaz bir harçtır.

Miti ritüelden, sosyolojiden ve maddi kültürden ayırmak imkansızdır. Halk masalları, efsaneler ve mitler, yaşamın üç boyutlu gerçeğiyle bütünleşmek için kağıt üstünde sıradan bir varlık değillerdir.

(18)

TALIŞ HANLIĞI'NDAN GEÇEN TRANSİT TİCARET YOLLARI ve PARA DEVİRİYESİ

Mayis CƏFƏROV Vəliməmməd oğlu²¹⁰

ÖZET

Araştırmaya konu olan dönemde, Azerbaycan'ın diğer önemli ticaret bölgelerinden olduğu gibi, Lenkeran'dan da uluslararası tranzit ticaret yolu geçmekteydi. Yol üzerinde yerleştiğinden Talış Hanlığı da bu uluslararası ticarete yer almaktaydı. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Güney-Doğu bölgesinde, rastlantı veya kazılar sonucu bulunan sikkeler, bölge insanının etnografik kaynak gibi koruduğu İran'ın altın tümenleri, gümüş riyalleri, Semerkant paraları, Rusya'nın, Polonya'nın, İsveç'in, Hollanda'nın, Avusturya'nın, Fransa'nın altın sikkeleri Talış Hanlığı'nın uluslararası ticaretteki rolünü göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Han, define, sikke, tümen, riyal, fels, taller, ticaret, ıslahat.

ABSTRACT

(TRADE TIES AND MONEY TURNOVER IN TALYSH KHANATE)

In the period that was investigated as other important trade centres of Azerbaijan highway international trade ways passing through Lenkaran the Talish khanate took part in the international trade. The coin treasures found in the south-east region of the Azerbaijan Republic, accidental findings, Iran's golden tumans, silver reals, Samargand money, golden coins of Russia, Poland, Sweden, Holland, Austria, France that the population of the region saved as an ethnographic material confirms the participation of the Talish khanate in foreign and transit trade.

Keywords: Khan, treasure, coins, tuman, real, fels, taller, trade, reform.

XÜLASƏ

(TALIŞ XANLIĞINDA TİCARƏT ƏLAQƏLƏRİ VƏ PUL DÖVRİYYƏSİ)

XVIII-XIX əsrin əvvəllərində Cənub-şərqi Qafqazın başqa mühüm ticarət mərkəzlərində olduğu kimi tranzit ticarət yolları hazırkı Azərbaycan Respublikasının cənub-şərq regionundan keçirdi. Bu səbəbdən Talış xanlığı da beynəlxalq ticarətdə iştirak edirdi. Azərbaycan Respublikasının cənub-şərq regionunda aşkarlanan sikkə dəfinələri təsadüfi tapıntılar və bölgə əhalisində etnografik material kimi qorunub saxlanılan İranın qızıl tümənləri, gümüş realları, Səmərqənd pulları Rusiyanın, Polşanın, İsveçin, Hollandiyanın, Avstriyanın, Fransanın qızıl sikkələri Talış xanlığının beynəlxalq ticarətdə iştirakını təsdiqləyir.

Açar Sözlər: Xan, dəfinə, sikkə, tümen, rial, fels, taller, ticarət, islahat.

1747-ci ildə may ayının 9-da Nadir şah öldürüldükdən sonra tarixi Azərbaycan ərazisində bir çox kiçik feodal dövlətləri - xanlıqlar yarandı. Bu dövrdə yaranan

²¹⁰ Lənkəran Dövlət Universitetinin müəllimi, Lənkəran Dövlət Universiteti, Tarix və fəlsəfə kafedrası; Lənkəran/AZƏRBAYCAN.

xanlıqlardan biri də Talış xanlığı idi. Xanlığın ərazisi Azərbaycan Respublikasının Astara, Lənkəran, Lerik, Yardımlı, Masallı, Cəlilabad, Biləsuvar rayonlarının ərazilərini və indiki İranın Gilan vilayətinin Astara və Həştəpər (hazırda Taleş adlanır) bölgələrini əhatə edirdi. Talış xanlığı şimal-şərqdə Quba xanlığına tabe olan Salyan sultanlığı ilə, şimalda ərazisi sonradan Şamaxı xanlığı ilə Qarabağ xanlığı arasında bölüşdürülmüş Cavad xanlığı, şimali-qərbdə Qaradağ xanlığı, qərbdə Ərdəbil xanlığı, cənubda isə Gilan xanlığı ilə həmsərhəd idi. Talış xanlığının mərkəzi əvvəlcə Astara şəhəri olmuşdur [7, s.38]. Karvan yolu ilə ən intensiv ticarət şimal istiqamətində Lənkəran – Şamaxı – Cavad – Bakı – Dərbənd – Tərki – Qızılyar – Həştərxan; Cənub istiqamətində isə Lənkəran – Astara – Rəşt və s. marşrutu ilə aparılırdı. Lənkəran şəhəri Avropadan Asiyaya gedən ticarət yolunun üstündə yerləşən strateji bir məntəqəyə – əhəmiyyətli, bir liman şəhərinə çevrildiyinə, Azərbaycanın həm daxili, həm də xarici ticarətində mühüm rol oynadığına görə Qara xan 1747-ci ildə paytaxtı Astaradan Lənkərana köçürdü.

Xanlığda Astara, Lənkəran, Muranqul, Ərkivan, Dəştəvənd, Ucarud, Dırıq, Sırıq, Zuvand, Pirand, Orand mahalları mövcud idi [7, s.20]. Şəhər ticarətinin özəyi: Yuxarı (mərkəzi) və Aşağı bazarda (xalq arasında böyük və kiçik bazar adlanır) tacirlər və sənətkarların dükənləri cəmləşirdi. Bazar yaxınlığında məhlələrdə 9 karvansaradan 7-si qamışdan, 1-i taxtadan digəri isə kərpicdən tikilmişdi.

Lənkəranın Avropadan Asiyaya gedən ticarət yolunun üstündə yerləşməsi haqqında mülahizələrə xanlığın ərazisindən keçmiş Avropalı səyyahların əsərlərində rast gəlinir. XVIII əsrin 40-cı illərində Azərbaycanın bir sıra şəhərlərini gəzmiş İ.Lerxin yol qeydlərində yuxarıda göstərilən karvan yolları haqqında məlumatlar təsdiqlənir [6, s.85].

Mənbələrin verdiyi məlumata görə Volqa-Xəzər ticarət yolunda Xəzər boyunca yerləşən Lənkəran limanı gəmilərin yan alması üçün əlverişli olmaqla yanaşı [4, s.94], Həştərxan, Bakı və digər limanlar kimi qış mövsümündə donmurdu. Bu isə öz növbəsində il boyu Lənkəran tacirlərinə yerli məhsullarla yanaşı (düyü, müxtəlif xəzlik dəri malları, bəzi dərman bitkiləri, balıq mal-qara, taxta-şalban-ağac, un, düyü uzunburun balığı, nərə balığı, qızılbalıq) İran və Hindistan mallarını rus gəmilərindən istifadə etməklə Avropa bazarlarına aparmağa imkan verirdi. Eyni zamanda Qara dəniz vasitəsi ilə Azərbaycana mal gətirən tacirlər Gürcüstanı keçərək Balakən – Şəki – Şamaxı – Bakı və yaxud Gəncə – Şuşa – Lənkəran – Ənzəli istiqamətində hərəkət edirdilər [1, s.455].

Xanlığın tacirləri su yolundan başqa quru yolla da ticarətli məşğul olurdular. Tədqiqatçılar yazırlar ki, Cavad ilə Lənkəran arasında karvan yolu 164 verst (1 verst = 1066,8 m yəni 1 km-dən bir qədər artıq idi), Lənkəranla Rəşt arasında isə 222 verst olub. Şamaxı xanlığından Talış xanlığına gedən yol Kür çayı üzərindən Salyan və Muğanlıdan, Lənkərandan İrana yol Xəzər dənizi sahili boyunca Astaranın içərisindən keçirdi. Lənkərandan Astaraya məsafə 40 verst olmuşdur. Ərdəbildən Astaraya karvanla 2 sutkalıq üç yol var idi. Bundan başqa Ərdəbilə 2 dağ keçidi yolu da olmuşdur. Bu yollardan taşır və çarvadarlar əsasən yay aylarında istifadə edirdilər. Bunlardan biri, daha rahatı Qumbaşı burnundan və boğazından keçməklə Ərkivandan; ikincisi 17 ağac (hər ağac 6 km) məsafəsi olan Muğan düzündən, Talış dağlarının aşağı ətəklərindən; üçüncü ən yaxın və çətin yol Driğ və Zuvand mahallarından keçirdi. Məsafəsi 10 ağac olan sonuncu yolla Lənkərandan Ərdəbilə 1 günə gedilirdi [7, s.68].

Lənkərandan Ənzəliyə olan məsafə 28 ağac olub (hər ağac 6 km hesabında olanda məsafə 168 km-ə bərabər olur). Yük daşınması üçün ən rahat yol Astaradan

keçib. Ənzəli şəhərində isə yüklər qayıqlar vasitəsi ilə dənizlə Pəribazır çayının mənsəbinə gətirilib. Lənkəranda Təbrizə 10 günlük və ya 60 ağac məsafə olub (360 km). Bu yol Ərdəbil şəhərinin içindən və kənarlarından keçirdi. Yerli hakimlər, xüsusəndə xan nəslindən olanlar ticarətdən böyük gəlir əldə edirdilər [2, s.256]. Xanlıqda “rəhdari” gömrük haqqı xanın ən böyük gəlirlərindən idi. Rəhdari gömrüyünün miqdarı hər şeydən əvvəl aparılıb-gətirilən malların dəyərindən asılı idi. Tacir və sənətkarların üzərinə düşən vergilərdən biri də darğalıq olub. Bazarda satılan bütün mallardan darğalıq vergisi alınır [6, s.111-112]. Rəhdaridən başqa tacirlər xan tərəfindən müəyyən edilmiş xüsusi divan, məmuri-mizanlara da (mizan-yəni tərəzi, qapan) pul verməli idilər [2, s.256].

Lənkəranın limanının İranın 40 verstliyində ən yaxşı şəhər-limanı olması, İran əyalətlərinin ticarət məhsullarının həm quru, həm də su yolu ilə çox rahat gəlib çatma bilməsi, Rusiya-İran ticarətinin əhəmiyyətini artırır. Artıq XVIII əsrdən başlayaraq Lənkəran şəhəri Avropadan Asiyaya gedən ticarət yolunun üstündə yerləşən strateji bir məntəqəyə çevrilmişdi. Qafqaz uğrunda gedən Rusiya-İran rəqabətinin nəticəsi olaraq XVIII-XIX əsrin əvvəllərindən bu iki imperiyanın gümüş sikkələri yerli xanlıqlarda, o cümlədən Talış xanlığında da pul dövriyyəsində hakim mövqə tutmuşdur. Son nəticədə birincilər ikinciləri üstələyərək, sıxışdırır və nəinki Azərbaycanda, eləcə də Qafqazda əsas «ticarət sikkələri» rolunu oynamışdır.

Azərbaycan Respublikasının cənub-şərq regionunda XVIII-XIX əsrin əvvəllərinə aid yazılı mənbələrlə yanaşı [5], region əhalisində də etnoqrafik material kimi qorunub saxlanılan sikkələr Talış xanlığında pul dövriyyəsi haqqında aydın təsəvvür yaradır. Belə ki tədqiq olunan dövrə aid tapılmış sikkə dəfənləri, təsadüfi tapıntılar [2, s.120-122] (İranın qızıl tümənləri və gümüş realları, Rusiyanın, Polşanın, İsveçin, Hollandiyanın, Avstriyanın, Fransanın qızıl, gümüş sikkələri) (Cədvəl №1) xanlığın mühüm ticarət mərkəzi kimi beynəlxalq ticarətdə iştirakını təsdiqləyir və əmtəə-pul mübadiləsinin tələbini hansı sikkələrlə ödənildiyini sərgiləyir.

Beləliklə, regionda tapılmış XVIII-XIX əsrin əvvəllərinə aid çoxsaylı numizmatik materialların tədqiqi, xanlığın ərazisindən keçən beynəlxalq ticarət yollarını nişanlamaqla yanaşı, bölgənin iri ticarət mərkəzləri ilə əlaqələrinin intensivliyini sübut edir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan tarixi: 7 cildən III c., Bakı: Elm, 1999, 584 s.
2. Ağamalı F.R. XVIII əsrin II yarısında – XIX əsrin əvvəllərində Quzey Azərbaycan xanlıqlarının sosial-iqtisadi vəziyyəti. Bakı, 1999, s. 256.
3. Cəfərov M.V. XVIII-əsr və XIX əsrin birinci yarısında Azərbaycan Respublikasının cənub-şərq bölgəsində tapılmış sikkələr / H.Əliyevin anadan olmasının 87-ci ildönümünə həsr olunmuş «Müasir elmin aktual problemləri» mövzusunda respublika elmi konfransının materialları, Lənkəran: 2010, s. 119-122.
4. Dəlili H.Ə. Azərbaycanın Cənub xanlıqları XVIII əsrin II yarısında. Bakı: Elm, 1979, s. 94.
5. Əxbərnəmə. Mirzə Əhməd Mirzə Xudaverdi oğlu (fars dilindən tərcümə Əli Hüseynzadəninidir). Bakı: Elm, 2000, s. 235.
6. Əliyev F.M. Şimalı Azərbaycan şəhərləri. Bakı: Elm, 1960, s. 280
7. Məmmədova İ.M. Lənkəran xanlığı birinci Rus-İran müharibəsi dövründə. Bakı: Elm, 2007, s. 420.

Cədvəl № 1

Fətəli Şah	Lənkəran rayonu, Bala Şürük kəndi	1951	32	1862	MATM
Səmərqənd mis pulu XVII-XVIII	Lənkəran rayonu, Kərbalai Fərzullah	1903	158	I, 207	GTM
Şamaxı mis sikkələri rus II qəpiyi, XVIII-XIX əsr	Lənkəran rayonu, Sara adası	1823	2	239	MATM
Şamaxı abbasisi, Fətəli şahın sahibkəranı, rus- gürcü 2 abbasısı	Lerik rayonu, Orand kəndi (Qızıyurdu)	1930	168	2149	MATM
XVI-XVII əsr Avropa talerləri	Lerik rayonu Bibiyonu kəndi	2009-cü ilin may	17 ədəd	A- 11805	MATM
Şirvan və Gəncə xanlarının gümüş sikkələri	Lənkəran rayonu, Səpnəkəran kəndi	2008-ci il oktyabr	187 ədəd	A- 11751	MATM
Şamaxı xanlığının gümüş abbasisi	Astara rayonunun Ərçivan kəndi	1966-cı ilin qışı	14 ədəd	A-9012	MATM
Şamaxı xanlığının fəlsə	Astara rayonu	1972-ci il	1 ədəd	A-9332	MATM
Şamaxı xanlığı Gümüş abbasi	Lənkəran rayonu Daştətük kəndi	2005-ci il 26 oktyabr	22 ədəd	-	Şəxsi kolleksiyaya
Şamaxı xanlığının 2 fəlsə, 4 abbasisi	Lənkəran rayonu Vel kəndi	2006-cı il 13 iyul	6 ədəd	-	Şəxsi kolleksiyaya
İmami, fəlsə (qəlp Nadiri)	Astara rayonu Lovayn kəndi	2007-ci il 30 sentyabr	1 ədəd	-	Şəxsi kolleksiyaya
Qacarlar, gümüş sikkə	Astara rayonunun Kijəoba qəsəbəsi Tüləküvan kəndi	2008-ci ilin 24 oktyabrı	24 ədəd	-	Şəxsi kolleksiyaya
Qacarlar, gümüş sikkə	Lənkəran şəhəri	2006-cı il 25 mart	1 ədəd	-	Şəxsi kolleksiyaya
Qacarlar, gümüş sikkə	Lənkəran rayonunun Nərimanabad qəsəbəsi	2007-cü ilin 19 avqustu	103 ədəd	-	Şəxsi kolleksiyaya

1. Azərbaycan Respublikasının cənub-çərq regionunda XVIII-XIX əsrin əvvəllərinə aid aşkarlanan sikkə dəfinələri, təsadüfi tapıntılar.

Tablo № 2			
			
Şəkil 1. Av.	Rev.	Şəkil 2. Av.	Rev.
			
Şəkil 3. Av.	Rev.	Şəkil 4. Av.	Rev.
			
Şəkil 5. Av.	Rev.	Şəkil 6. Av.	Rev.
			
Şəkil 7. Av.	Rev.	Şəkil 8. Av.	Rev.
			

2– Lerik rayonu Bibiyonu kəndi, –Şvabiya, Bohemiya, Bavariya, Friziya, Saksoniya, Köln, Drezden, Nürnberg və Hamburqda, habelə Avstriya, İsveçrə (Sürix) və Belçikada (Lyej) zərb olunmuş talerlər, şəkil 1-17; (AMEA MTM A-11805)

(19)

İMÂM GAZZÂLÎ İLE KOHLBERG'İN AHLÂK TEORİLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI Dr. Mehmet Emin KILIÇ

A. GİRİŞ

Ahlâk dediğimiz zaman, akla gelen şey sadece insan davranışlarıdır. İnsanın dışındaki canlıların hareketleri ahlâkî davranış sayılmaz. Hayvanların ahlâkı yoktur, onlar sadece iyi hareketleri yapmaya ve kötü hareketleri yapmamaya şartlandırılabilirler. Ancak insanlar kendilerine öğretilen ahlâk kaideleri üzerinde düşünmek, bunları benimsemek, veya yanlış bulmak yeteneğine sahiptirler. İnsanlar ahlâk kaidelerini kendi iradelerine göre değiştirir veya ortadan kaldırabilirler.²¹¹

Ahlâkın söz konusu olduğu yerde mutlaka, iyi ile kötüyü ayırt edebilecek zihin olgunluğuna erişmiş bir insan vardır. Ama ahlâkî davranışın bir de sosyal yönü bulunuyor. İnsanlar bir arada, yan yana yaşamasalardı ahlâktan da söz edemezdik; çünkü ahlâk insanlar arasındaki ilişkileri düzenlemek için konmuş kaidelerin bir bütünüdür.²¹²

Biz bir insanın davranışlarına bakarak, onlardan genel bir hüküm çıkarıyoruz ve o insan hakkında vardığımız bu genel hükme “şahsiyet” diyoruz. Günlük hayatta sık sık kullandığımız “şahsiyetsiz adam”, “kuvvetli bir şahsiyet sahibi” veya “şahsiyeti bozuk” gibi deyimler aslında hep o kişinin ahlâkî davranışları hakkında verdiğimiz hükümlerdir. Gerçekten bizim ahlâki davranışlarımız, şahsiyetimizin büyük bir kısmını meydana getirmektedir.²¹³

İnsanı bedenî, ruhî ve zihnî yönlerden diğer insanlardan ayıran ve her insanda ayrı ayrı tezâhür eden özelliklerine kişilik, önceki kullanımıyla şahsiyet denilmektedir. Kişiliğin çok yönlü özelliklerinden “ahlâkî” yönüne ise, karakter denilmektedir. Dürüstlük, fedakarlık, cimrilik, hasedlik, diğergamlık vs. gibi karakter örnekleri aynı zamanda ahlâkî davranışların birer göstergeleridir. Her insanın ayrı bir kişiliği olmasına rağmen insanlar; cömertler, cimriler, dürüstler vs. gibi belli-başlı karakteristik özelliklere göre gruplandırılabilirler. Ayrıca karakter kavramı ile karıştırılan huy ve mizaç kavramlarından da bahsedilmesi gerekir. Huy ve mizaç karakterden farklıdır. “karaktersiz insan” denildiği zaman, “ahlâksız insan” akla gelir. Ama; “huysuz insan” denildiğinde ise, daha ziyade “geçimsiz insan” hatırlanır. Çünkü huy ve mizaç kişiliğin duygu ve heyecan yönünü ifade ederler. Meselâ; çabuk kızmak, hareketli veya durgun olmak, inatçılık... vb. durumlar, insanların kişiliklerine göre tezahür eden mizaç özellikleri veya huylarıdır.²¹⁴

Ahlâki özellikleri yansıması açısından “benlik” kavramından bahsetmeyiliz. Kendi şahsımız hakkındaki bilgi ve tutumlarımız “benlik” veya “ben” dediğimiz kavramı meydana getirir. İnsanı öbür canlı organizmalardan üstün kılan en önemli noktalardan biri de, işte budur. Biz zekâmızın verdiği kabiliyet ve dilimiz sayesinde kendi şahsımızı objektif bir şekilde, yani dışarıdaki varlıklardan biri imiş gibi görebiliyor ve ona karşı da bazı tutumlara sahip oluyoruz.²¹⁵

²¹¹ Güngör, Erol, Değerler Psikoloji Üzerinde Araştırmalar, Ötüken Yay., İstanbul. 1998, sh. 11,

²¹² Güngör, Erol, a.g.e., sh. 12,

²¹³ Güngör, Erol, a.g.e., sh. 12,

²¹⁴ Öcal, Mustafa, “Din Eğitiminde ve Öğretiminde Metodlar” TDV, yay. Ankara 1991. sh. 50-52,

²¹⁵ Güngör, Erol, a.g.e., sh. 25,

Benliğin büyük ölçüde sosyal bir kaynağı olduğu, yani etrafımızdaki başka insanlarla olan münasebetlerimiz sonucunda doğduğunu kolaylıkla söyleyebiliriz. Toplumun ferdi dizginlediği, onu keyfine göre hareket etmekten alıkoyduğu muhakkaktır. Başka türlü olsaydı, dünyada kültür ve medeniyete rastlayamaz, sadece kendi zevki peşinde koşan bencil, hattâ canavar insanlar görürdük. Gerçekte insan ne melektir ne de şeytan; sadece iyi ve kötü tarafları bulunan ve bunlar arasında şu veya bu seviyede denge kurmaya çalışan varlıktır. Peygamberler, veliler, aziz dediğimiz insanlar benliklerini çok sıkı bir disiplin altına sokmuş kimselerdir. Bunlarda üstben'in temsil ettiği değerler bütün hayata hâkim olur. Suç işlemeyi günlük hayatın bir parçası haline getirmiş insanlarda ise, insan tabiatının canavar tarafı ağır basmaktadır.

Neticede insanın canlı organizma olarak hiçbir ahlâkî özelliğe sahip bulunmadığı, ahlâkın ona cemiyet tarafından empoze edildiği kabul edilmektedir. Ahlâk kâideleri toplumun bizden beklediği davranış prensiplerinden ibarettir. Fakat insanın bu kâideleri olduğu gibi almadığını, kendi düşünce süzgecinden geçirdiğini de unutmamalıyız.²¹⁶

B. GAZZÂLÎ VE AHLÂKÎ GELİŞME

Gazzâlî nassa dayanan gelenekçi ahlâk ile felsefî ve tasavvufî ahlâkı, kendisine kadar az çok birbirinden kopuk olan bu üç ahlâk anlayışını birbirine yaklaştıran, hatta birleştiren bir ahlâkçıdır ve pek çok araştırmacıya göre bu konudaki teşebbüsler içinde en başarılı olanı Gazzâlî'ninkidir.²¹⁷

Gazzâlî'nin ahlâkta temel kaynağı Kur'an ve sünnettir. Bilhassa İhyâ'nın her bölümünde önce konu ile ilgili âyet ve hadisler verilir; daha sonra da Ehl-i sünnet akîdesine bağlı mutasavvıflardan ve yerine göre diğer İslâm bilginlerinden nakiller yapılır. Gazzâlî ayrıca tasavvuf ahlâkına da "nur üstüne nur" dediği din ve akıl ilkeleri ölçüsünde büyük değer verir. Ahlâkta aslolan, şeriatın öğretilerini sadece şeklen icra etmek değil, en yüksek ahlâkî ideal olan "ma'rifetullah"a ulaşmaktır ki, o da ancak arınmış kalplerde yer bulur.²¹⁸

Dînî ve ahlâkî yükümlülüğün önemine kesinkes inanan düşünürümüz, aklın yükümlü kılma ve değerleri tespit etme yetkisinin bulunup bulunmadığı konusunda Mutezile ile Ehl-i Sünnet arasında süregelen tartışmada Ehl-i Sünnet'in görüşünü savunmuştur. Onun konu ile ilgili eserleri dikkatle incelenecek olursa aklın yükümlülük kaynağı olamayacağı görüşünü şu iki sebebe bağladığı anlaşılır:

a) **Değerleri mutlaklaştırma zorunluluğu:** Eğer ahlâkî değerler insanüstü bir otoriteye bağlanmazsa mutlak olma niteliğini kaybederler. Zira genellikle egoist tabiata sahip olan insanlar, kendilerinin ve başkalarının eylemlerini öncelikle kendi yararları açısından değerlendirirler. Bu durumda yararlar izafî ve subjektif olduğundan değerler de izâfileşir.

b) **Otorite zorunluluğu:** Yükümlülüklerin arkasında insan-üstü bir otoritenin (malik) kabul edilmemesi durumunda bir otorite boşluğu ve hüküm anarşisinin doğması kaçınılmazdır. Gazzâlî'ye göre eğer hüküm yetkisi aşkın bir otoritede görülmezse ilke olarak "insanların biri ötekinden daha üstün olmadığından, her insan bir başkasına, onun da kendisine tevcih edebileceği görevler yüklemeye kalkar." Şu halde "hükmü geçerli kılma yetkisi, halk ve emir kendisine ait olan Allah'a

²¹⁶ Güngör, Erol, a.g.e., sh. 28,

²¹⁷ Çağrı, Mustafa, İslâm Düşüncesinde Ahlâk, M.Ü.İ.F. Vakfı Yay, İst. 1989, sh. 137,

²¹⁸ Çağrı, Mustafa, a.g.e., sh. 138,

özgüdür.” Peygamber, devlet (sultan), ebeveyn gibi öteki otoriteler de görev yüklerlerse de bunlara, daha üst otorite olan Allah buyurduğu için itaat edilir.

Görüldüğü gibi düşünürümüz aklın ahlâkî yükümlülüklerin kaynağı olabileceği görüşüne katılmamıştır. Çünkü ona göre ahlâk formel buyruklara dayanır. “Buyruk (hitap) bulunmazsa görevin (vacip) ne anlamı kalır?” Gazzâlî, şüphesiz aklın bir görev ve yükümlülük bilincine sahip olmakla birlikte bu bilince kendiliğinden değil, dışarıdan yani vahiy yoluyla uyarılarak vardığı görüşündedir. Şu halde “biri, görevi tanıma melekesi olan akla ‘görev yükleyici (mucib)’ derse bunu mecazen söylemiş olur. Fakat mecaz olmayan gerçek şu ki, Allah vazife koyucu, yani fiilin yapılmasını terk edilmesine tercih eden, peygamber haberci, akıl ise tanıma melekesidir.”²¹⁹

Gazzâlî ilke olarak dinin yanında akla da gereken önemin verilmesi düşüncesindedir. Çünkü “her şeyden önce şunu biliyoruz ki din(şer’), beşeriyetin efendisinin tebliğine dayanır. Akılî burhan ise onun, haber verdiği konularda doğruluğunu kanıtlar. Şu halde yalnız akla uyan ve onunla yetinen, ya da aksine, dinin ışıyla aydınlanmak isterken aklın basiretine ilgi göstermeyen kişi doğruya nasıl ulaşabilir? Gerçek şu ki, din ve akıl, ikisi birden nur üstüne nurdur.” Zira insanın bir yığın duygusal istek ve tutkular karşısında ahlâkî görevlerini bularak bunlara yönelmesi (kasd) ve yerine getirmesi (imtisal) aklın irşadına bağlıdır ve genel olarak mecnunlarla mümeyyiz olmayan çocukların yükümlü tutulmamalarının sebebi de böyle bir irşaddan yoksun olmalarıdır.

Tabiatla fizik bakımından insandan daha güçlü, daha iri-yarı, daha cesur, gerek iştah, gerekse cinsî bakımdan daha baskın canlılar vardır. Fakat insanın mahiyet farkı, onun akıllı ve bilen bir ruh varlığı olmasındandır. İnsanın bu cephesi, ona hayatın zevklerinden vazgeçme ve arzularını baskı altına alma imkânı sağlar. Böylece Gazzâlî, bütün arzu ve ihtiraslarının akıntısına kapılmış hayvana mukabil insanı, biyolojik isteklere “hayır” diyebilen bir fitrata sahip olarak kabul eder.²²⁰

Gazzâlî’nin düşüncesinde, fitratı itibariyle ne sırf iyi, ne de sırf kötü olan, fakat iyiliği ve kötülüğü kuvve halinde kendisinde bulunduran insanın hayır veya şer yoluna girmesi, kendi çaba ve tercihinin bağlanmıştır ki, işte ahlâkî hayat da bu çaba ve tercihten doğar.²²¹

İmam Gazzâlî’ye göre âlemde her şey, karşıt çiftler halinde yaratılmıştır. Hayır ve şer, karşıt ahlâkî kavramlar olduğu gibi, melek ve şeytan da, hayır ve şerre iten motiflerin (hâtırların) sebepleri, prensipleridirler. İnsan kalbi, aslında, meleğin ve şeytanın tesirlerini kabule, eşit derecede müsaittir. Eğer insan, gazab, şehvet, hırs, tama’ gibi hevâ’dan doğan duygularına uygun davranışlarda bulunursa, kendisini şeytanın hâkimiyetine terk etmiş olur. Zira şeytan, ancak bu duygular vasıtası ile tasarrufta bulunabilir. Buna mukabil, bu tür duygulara karşı koyma cehdi (mücadele) gösteren insanın kalbi, meleklerin karar yeri olur.²²²

Gazzâlî, insanın hayvanla melek arasında orta bir mertebede yaratılmış olduğu düşüncesindedir. Hatta insan, beslenmesi ve üremesi bakımından bitkiyi, his ve hareket etmesi bakımından hayvanı andırır. Fakat insanın asıl hususiyeti ve yaratılış sebebi olan akıllı ve hakikatleri idrak gücüdür. Bu kabiliyetlerini bilgi ve amel için kullanan insan, meleklerle yaraşır bir ruhî ve ahlâkî yüceliğe ulaşır. Buna mukabil gayretini bedeni lezzetlere yönelten ve hayvanlar gibi yiyip içmenin ötesinde bir endişesi olmayan insan

²¹⁹ Çağrı, Mustafa, a.g.e., sh. 150-151,

²²⁰ Çağrı, Mustafa, Gazzâlî’ye Göre İslâm Ahlâkı, Ensar Neşriyat, İst. 1982, sh. 74,

²²¹ Çağrı, Mustafa, a.g.e., sh. 73,

²²² Çağrı, Mustafa, a.g.e., sh. 100,

da hayvanlar seviyesine düşer; kendisinde sadece hayvanî kabiliyetler ve rezîletler gelişir. Hatta insanda bu kötü vasıflara zekânın birleşmesi onu şeytanlaştırır.²²³

Gazzâlî’de tıbbın beden sağlığı ilmi olduğu gibi, ahlâk ilmi de, en geniş ifâdesiyle bir ruh sağlığı ilmidir. Buna göre insan için, nasıl ki beden sağlığını korumak bir görev ise, ruh sağlığını korumak da aynı şekilde, hatta daha da önemli bir görevdir. Çünkü bedenî rahatsızlık nihayet ölümle son bulur. Halbuki ruhun (kalbin) hastalığı ölüm ötesinde de devam eder.²²⁴

Gazzâlî’ye göre bir “emr-i rabbânî” olan ruh, Allah’tan gelmiştir ve yine O’na dönecektir. Beden ise bu yolculukta ruhun taşıyıcısı, binitidir. Bu yüzden yalnız ruh hayatına meyledip bedeni ve onun ihtiyaçlarını ihmal etmek doğru değildir.²²⁵

“Allah Teâlâ ruhu (nefsi), insanoğlunu imtihan etmek için yaratmıştır. Fakat, eğer ruh, madde (beden)den mücerred olarak yaratılmış olsaydı, nefisten isyan sâdır olmazdı. “Görelim, nasıl amel edeceksiniz.”²²⁶ Âyetinden de anlaşılacağı üzere, Allah nefsi maddede tecelli ettirmiştir. Nitekim melekler, maddede var olanın isyan edebileceğini bildikleri için, “Dünyada, orayı fesada verecek ve kan akıtacak (birini) mi yaratmak istiyorsun?”²²⁷ sorusuyla hayretlerini belirtmişlerdir.²²⁸

Görüldüğü gibi Gazzâlî ahlâkî hayatı, insanın ruh-beden kompleksinde bir ahenk ve disiplinin kurulmasında görüyor. Şüphesiz bu disiplinin gerçekleşmesi, bedenî varlığımızın işleyişini ve bu varlığın ihtiyaçlarının teminini aklın kontrolüne vermekle mümkündür.²²⁹

Gazzâlî’nin ahlâkî hayatı, aklın duygular üzerinde hakimiyet kurduğu bir hayattır. İnsan, duygusal bir varlık olarak hususiyet arz etmez. Zira bu bakımdan hayvanlarla ortak yaratılıştadır. Ancak insan, duygularını kontrol edecek yeteneğe sahiptir ve bu yetenek akıldır. Ne var ki, bu üstün yetenek yaratılış gayesine uygun olarak kullanılmalıdır. Yoksa sırf akıllı olması, insanın diğer canlılara göre değerini yüceltmek şöyle dursun, şayet bu imkanı gerektiğince değerlendirmezse onlardan daha aşağı seviyeye düşürür. Çünkü hayvanlar böyle bir imkana sahip olamazken insan, ondan yararlanmak istememiştir. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de bu durumdaki insanlar, hayvanlardan daha düşük seviyede²³⁰ olarak nitelenmiştir.²³¹

Gazzâlî, akıldan ayrı olarak irâdenin de varlığını benimsemiş ve akli, faaliyetlerimizin kalitesi hakkında bilgi ve hüküm vasıtası, irâdeyi de, aklın verdiği bu hüküm yönünde aksiyon âmili kabul ederek ahlâkî faaliyetin, böylece, akıl-irâde uyuşması ile gerçekleşeceğini tesbit etmiştir. Böylece insana özgü hareketler, aklın hükümlerine uygun olarak gerçekleşen davranışlardır ki bu davranışlara ancak, irâde gücünün (amelî aklın) bilgi gücü (nazarî akıl) emrinde olması ile sağlanan bir uyum ile ulaşılır. Ancak böyle bir ahengin, yani akıl-irâde uyuşmasının temini sonunda gerçek anlamda insanî olan hareketler, başka bir deyişle sırf insana has olan ahlâkî hayat gerçekleşir.²³²

²²³ Çağrııcı, Mustafa, a.g.e., sh. 73,

²²⁴ Çağrııcı, Mustafa, a.g.e., sh. 74,

²²⁵ Çağrııcı, Mustafa, a.g.e., sh. 80,

²²⁶ Yûnus; 10/14,

²²⁷ el-Bakara; 2/30,

²²⁸ Çağrııcı, Mustafa, a.g.e., sh. 79,

²²⁹ Çağrııcı, Mustafa, a.g.e., sh. 81,

²³⁰ el-A’râf: 7/179,

²³¹ Çağrııcı, Mustafa, a.g.e., sh. 84,

²³² Çağrııcı, Mustafa, a.g.e., sh. 99,

Ahlâkî yetkinliğe ulaşmak için sıkı bir irade eğitime ihtiyac vardır ve diğer mutasavvıflar gibi Gazzâlî'ye göre de bu eğitimin adı “riyâzet ve mücâhede”dir. Gazzâlî riyâzet ve mücâhedenin yöntemini şöyle açıklıyor: “Riyâzet ve mücâhede ile, kazanılmak istenen ahlâkî yatkınlığın (hulk) gerektirdiği davranışlara nefsi zorlamayı kastediyorum. Mesela bir kimse cömertlik erdemini kazanmak istiyorsa, bunun metodu, mal harcamak demek olan bu erdeme nefsi zorlamaktır. Bu kimsenin, kendi kendisi ile savaşıarak nefsine bu baskıyı sürdürmesi sonunda cömertlik bir tabiat halini alacaktır.”²³³

Gazzâlî'nin düşüncesinde şehvet, gazap, hırs, tama' gibi beşeri istek ve tutkular, irâdeyi zayıflatan, fıtratında bulunan akla rağmen insanı kötülüğe iten âmillerdir. Bu âmillerin baskısından kurtulmanın yolu ise riyâzet ve mücâhede, yani insanın kendi kendisini eğitmesi, ahlâk yolunda çaba göstermesidir. Sözüünü ettiğimiz olumsuz âmillere teslim olmak yerine bu duygulara hâkim olmak için gösterilen çaba, iradeyi güçlendirir. İşte ahlâkî hürriyet bu güçten doğar ve insanın asıl hürlüğü buradadır. Gazzâlî, aklın karşısına koyduğu beşeri istek ve tutkuların tümüne birden hevâ adını veriyor ve insanların hevâyâ karşı koymak ve gerçek hürriyete ulaşmak bakımından üç mertebede olduklarını ifade ediyor.

a) Hevânın insanı yenmesi hali, en aşağı mertebeyi teşkil eder. Gazzâlî'ye göre insanların çoğu bu mertebededirler. İşte Allah'ın “Hevâsını ilah edineni gördün mü?”²³⁴ âyet-i kerîmesinde kastedtiği, bu durumdaki kimselerdir. Zira “ilah” sözünde ma'bud olmak anlamı vardır. Ma'bud ise, “buyruklarına uyulan” demektir. Bu durumda, bütün tavırlarıyla bedenî garazlarının peşine takılan kimse, hevâsını ilah edinmiş demektir.

b) İkinci mertebedeki insanların akıl ve irâdeleri ile hevâları arasında sürekli bir mücâdele vardır ki, bu durumda hâkimiyet, kâh insanın, onun akıl ve iradesinin lehine kâh aleyhine sürer. Gazzâlî'ye göre, peygamber ve velîler dışındaki üstün insanlar bu mertebededirler.

c) Son mertebe, insanın hevâsına galebe çalması, kesinlikle karşı koymayacak şekilde onu baskı altına almasıdır ki, üstün iktidar, tam hürriyet ve kölelikten kurtuluş budur.²³⁵

Şu halde Gazzâlî, ahlâkî hayatı, beşeri duygularımızla akıl ve irademiz arasında savaşta görüyor. Esasen ona göre bir anlamda amel, insana yaraşmayandan kurtulmak için verilen mücâdeledir.²³⁶

Böylece, bir bakıma ahlâkî hayat, insanın kendi nefsine karşı bir mücadeleden ibarettir ve Gazzâlî'ye göre, güzel ahlâka va'dedilen sevaba ulaşmak için bu mücâdelenin belli bir zaman içinde olup bitmesi yetmez. Aksine, iyiliğe duyulan sevgi ve kötülüğe duyulan nefret sürekli olmalıdır. Fazîlet, statik değildir. Hayat uzadıkça, fazîlet de daha çok gelişir ve mükemmelleşir. Şu halde hayat, daha geniş ve daha mükemmel fazîlete ulaşmanın mücâdele alanıdır.²³⁷

Netice itibarıyla, Gazzâlî'nin düşüncesine göre ahlâk güzelliğine ulaşmak için güçlü bir iradeye ihtiyac vardır. Ancak aşağı arzu ve ihtiraslarına karşı, riyâzet ve

²³³ Çağrı, Mustafa, İslâm Düşüncesinde Ahlâk, sh. 145,

²³⁴ el-Furkân, 25/43; Câsiye 45/23,

²³⁵ Çağrı, Mustafa, a.g.e., sh. 146-147,

²³⁶ Çağrı, Mustafa, a.g.e., sh. 145,

²³⁷ Çağrı, Mustafa, Gazzâlî'ye Göre İslâm Ahlâkı, sh. 102,

mücadele ile güçlendirilmiş bir irade sayesinde ki insan, şeytanın ve her türlü aşağı arzuların etkisinden kurtularak üstün ahlâkî hayata ulaşabilir.²³⁸

Fert, ahlâkını düzeltme ve bozulmasını önleme görevini fazîletleri kazanma ve rezîletlerden kurtulma çabası (amel) ile yerine getirir. Gazzâlî eserlerinde fazîletler olarak; Hikmet, şecaat, iffet, adâlet, sabır, az yemek, cömertlik ve diğergamlık, tevazu', dürüstlük; Rezîletler olarak ise, öfke, hased, kibir riyâ, mevki ihtirası, mal hırsı, cimrilik ve sözlü rezîletler başlıkları altında genişçe anlatmış ve bunlardan arınmanın yöntemlerini açıklamıştır.²³⁹

C. KOHLBERG VE AHLÂKÎ GELİŞİM EVRELERİ

Kohlberg'in ahlâkî yargı gelişim teorisi, Piaget'in çalışmalarından kaynaklanmış ve onun görüşlerini geliştirmiştir. Kohlberg yaptığı araştırmalarda ahlâkî davranışı incelemiş ve ahlâkî yargının gelişimine ilişkin olarak çocukluk, ergenlik ve yetişkinliği de içine alan üç düzeyde, altı ahlâkî yargı gelişim evresi belirlemiştir.²⁴⁰

Kohlberg de Piaget gibi ahlâkî gelişim düzeylerini belirlerken, ahlâkî değerlendirmeler yapılması gereken öykülerden yararlanmıştır. Değişik yaş grupları ve sosyo-ekonomik düzeylerdeki bireylere öyküler verildikten sonra, öyküde anlatılan duruma ilişkin bir karar vermeleri istenmiştir. Kararın doğru ya da yanlış olması üzerinde durulmamaktadır. Önemli olan, bireyin öyküde anlatılan soruna çözüm bulurken kullandığı dayanak noktaları ve yaptığı değerlendirmedir.²⁴¹

Kohlberg'in kişinin içinde bulunduğu düzeyi saptamak için, bir sorunla karşılaşıldığında bulunan çözüm ile değil, çözüme varırken gözlenen akıl yürütme süreci ile ilgilenildiği görülmektedir. Örneğin bir öğrencinin kopya çekmesinden çok, kopya çekmesine ilişkin gösterdiği neden, ya da bir çocuğun yalan söylemeyi neden kötü bir davranış olarak kabul ettiği, onun hangi ahlâk gelişimi döneminde bulunduğunu göstermektedir.²⁴²

Kohlberg'in ahlâkî yargının kültürel ve etik evrenselliğine olan ilgisi, onu bütün bireylerin kendi özel amaçlarının farklılığına rağmen birleşebilecekleri, asgari müşterek değer arayışına götürmüştür. Ahlâkın evrensel bir karakteri olduğu tezini, en iyi kanıtlayabilecek olan, ahlâkın adalet odaklı olarak tanımlanmasıdır. Ahlâkın adalet boyutuna yapılan vurgunun en önemli nedeni, adaletin ahlâkî yargının yapısal açıdan en güçlü ve belirgin özelliği olmasındandır. Eğer ahlâkî yargının gelişiminin adalet yerine kişilerarası ilişkilerde söz konusu olan bağlılık, sadakat, dürüstlük gibi değerlere ve erdemlere, normlara bağlı olduğu düşünülse idi, o zaman genel bir adalet faktörü değil, belirli normların gelişimini açıklayan faktörler bulunurdu.²⁴³

Kohlberg'e göre ahlâk, hak-haksızlık, doğru-yanlış, iyi-kötü konularında bilinçli yargılama ve karar vermeyi ve bu karar doğrultusunda davranışta bulunmayı kapsayan bilişsel bir yetenek olan ahlâk, bireyin kendisinin belirlediği ve aynı zamanda evrensel ilkelerle örtüşebilecek düzeydeki ilkelere göre yargıda bulunması, kararlar alması ve bu doğrultuda da davranabilmesi yeteneğidir. Zihnin bir fonksiyonu olarak ahlâk ve ahlâkî yargılama yeteneği birbirini izleyen hiyerarşik basamaklardan geçerek evrensel adalet

²³⁸ Çağrı, Mustafa, İslâm Düşüncesinde Ahlâk, sh. 146,

²³⁹ Çağrı, Mustafa, Gazzâlî'ye Göre İslâm Ahlâkı, sh. 177-210,

²⁴⁰ Kaya, Mevlüt, "Kişilik Özelliklerinin Ahlâkî Yargı Üzerindeki Etkisi", Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, İst. 1997, sayı.4, sh. 189,

²⁴¹ Ertürk, Selahattin, , sh. 107,

²⁴² Ertürk, Selahattin, a.g.e., sh. 108,

²⁴³ Çiftçi, Nermin, "Kohlberg'in Bilişsel Ahlâk Gelişimi Teorisi: Ahlâk ve Demokrasi Eğitimi" Değerler Eğitimi Dergisi, Ensar Neşriyat. İst. 2003, cilt. 1, sayı. 1, sh. 59,

prensipleriyle uyumlu biçime ulaşarak tamamlanır. Basamaklar silsilesinin sırası değişmez ve kültürlerüstüdür. Bireyin gelişim sürecinde sırasıyla geçtiği basamakların her biri farklı felsefi yaklaşımlarla örtüşmektedir. Toplumsal koşullar, yargı yeteneğinin gelişmesini hızlandırabilir, yavaşlatabilir ya da durdurabilir ancak, gelişim sırasını değiştiremez.²⁴⁴

Kohlberg ahlâk gelişimini, değişik yaş grupları ve sosyo – ekonomik düzeylerdeki bireylerin yaptıkları değerlendirmelere bağlı olarak, üç düzey içinde yer alan altı dönemlik bir süreç içinde ele almıştır:

1. Gelenek Öncesi Düzey

Ahlâkî olay ve durumların, cezâ ve ödül gibi fiziksel sonuçlarına göre değerlendirildiği ahlâkî gelişim basamağıdır. Dokuz yaşından küçük çocukların çoğu gelenek öncesi düzeydedir. Düşünceleri işlem öncesi ve somut işlem evresinde olan okul öncesi ve ilkökul öğrencilerinin ahlâkî yargıları, genellikle gelenek öncesi düzeyde bulunur. Bu düzeydeki ahlâkî yargının temeli, dış kontrol; yargının nedeni cezâ tehdidi ya da ödül almadır. Ahlâkî yargılar dış otoritenin görüşlerine dayanır.

Gelenek öncesi düzey iki alt evrede incelenir:

a) İtaat ve Cezâ Eğilimi (Bağımlı Ahlâk)

Dışa bağlı ve “Ben-merkezci bakış açısı”nın hakim olduğu dört-beş yaş çocuklarının temel ahlâk özelliğinin görüldüğü bu evrede birey, başkalarının duygu ve isteklerinin farkına varamaz ve fiziksel sonuçlara bağlı bir bakış açısıyla olayları değerlendirir.²⁴⁵ Sonuçtaki cezâdan ve maddî zarardan kurtulmak için kurallara riâyet edilir. Davranışın sonuçları, o davranışın iyi ya da kötü olduğunu belirler. Cezâlandırılan davranış kötü, ödüllendirilen davranış iyidir. Davranışlar niyete göre değil, maddî sonuçlarına göre değerlendirilir.

b) Saf Çıkarıcı Eğilim (Bireysellik ve Karşılıklık)

Bu evrede birey birinci düzeyden farklı olarak başkalarının duygu ve isteklerinin farkına varır, fakat bu isteklerin çıkarına uygun olması gerekmektedir.²⁴⁶ Bireysellik ve çıkara dayalı alış-veriş ön plandadır. “Sen bana iyilik et, ben sana iyilik edeyim. Senin için bir şey yaparsam, karşılığında bir şey beklerim” düşüncesi ağırlık taşır. Vermek için almak esastır ve her şey karşılıklıdır.²⁴⁷

2. Geleneksel Düzey

Zihinsel somut işlem düşüncesini başarabilen çocuklar, geleneksel düzeyde ahlâkî yargıda bulunurlar. Bu düzey, toplumun ahlâk kurallarının ve değerlerinin olduğu gibi kabul edildiği ve benimsendiği ahlâkî gelişim düzeyidir. Yalnız toplumsal düzene uymak yeterli değil, bu düzeni desteklemek, savunmak, yaşatmak, korumak ve sürdürmek de önemlidir.

Geleneksel düzey iki alt evrede incelenir:

²⁴⁴ Çiftçi, Nermin, a.g.m., sh. 51,

²⁴⁵ Ertürk, Selahattin, a.g.e., sh. 113,

²⁴⁶ Ertürk, Selahattin, a.g.e., sh. 113,

²⁴⁷ Kaya, Mevlüt, a.g.m., sh. 189,

a) İyi Çocuk Eğilimi

Bu evrede birey içinde bulunduğu gruptaki kişilerin duyguları ve isteklerinin farkına vararak, içinde bulunduğu gruba uygun bir bakış açısıyla olayları irdeler.²⁴⁸ Bu evrede karşılıklı kişilerarası beklentiler, bağlılık ve kişilerarası uyum esastır. 10-15 yaş çocuklarında ahlâkî yasalar, insanları hoşnut etme, eleştiri almama, başkalarına zarar vermeme temeline dayanır. Çocuklar bu evrede ideal kabul edilen kurallara uymaya çalışırlar. Yetişkinlerin ve arkadaşlarının onay ve kabûlünü kazanmak isterler. Kurallara başkalarının onaylaması veya onaylamamasından kaçınmak için uyulur. İyi davranış, başkalarını memnun eden, onlara yardımcı olan ya da onlar tarafından takdir edilen davranıştır. Bu evrede davranış ilk kez niyete göre değerlendirilmeye başlanmıştır. İyi niyetli olmak önem kazanır.

b) Yasa ve Düzen Eğilimi

Bu evrede birey, içinde bulunduğu grubun beklentileri ile toplumun beklentilerini ayırt eder ve sisteme uygun toplumsal bir bakış açısı geliştirir.²⁴⁹ Ahlâkî yargılar, kanunlara ve toplumun kurallarına uyma temeline dayanır. Temel amaç otoriteye uymak ve kurulu düzeni koruyup sürdürmektir. Yasalar toplumun iyiliği için vardır. İnsanların barış içinde yaşamalarına yardımcı olurlar. Bu nedenle toplumun yasa ve kuralları saygı görmeli ve bunlara uyulmalıdır. Herkes görevini yapmalı ve toplumsal düzeni korumayı kabul etmelidir. Toplumda yetişkinlerin büyük bir bölümünün içinde bulunduğu ve genellikle 15-18 yaşlarındaki ergenlerin bulunduğu bu evre, kişisel ahlâkî tercihten çok, toplumsal düzenin korunduğu bir evredir.²⁵⁰

3. Gelenek Ötesi Düzey

Toplumun ahlâk kuralları ve değer yargıları kabul edilmekle beraber, gerektiğinde bunların değişebilirliğinin ve düzeltilebilirliğinin değerlendirilebildiği ahlâkî gelişim düzeyidir. Bu düzeyde kişinin davranışlarını kendi vicdânı kontrol etmeye başlar. Daha çok 20 yaşından sonra ulaşılabilen bu düzeyde, toplumda çok az sayıda kişi bulunur.

Bu düzeyde de iki evre vardır:

a) Sosyal Anlaşmalara ve Yasaklara Uyma Eğilimi

Bu evrede yasa ve kuralların görelî olabileceğinin farkına varılır. Bu görelî kurallara, sosyal anlaşma olduğu için uyulur. Fakat yaşam ve özgürlük gibi görelî olmayan bazı değer ve haklar, her toplumda, çoğunluk görüşü ne olursa olsun, geçerli olmalıdır. En büyük iyi, en fazla kişi için iyi olandır.

Bu evredeki ahlâkî yargılar, insan haklarına ve bütün toplum tarafından üzerinde anlaşmaya varılmış olan normlara dayanarak verilir. Yasalar, uyulmak üzere değil, kişilerin haklarını korumak ve toplum düzenini sağlamak için vardır. Yasalar kabul edilmekle beraber, topluma daha fazla yarar sağlayabilmek için yasalar değişebilir.

b) Evrensel Ahlâk İlkeleri Eğilimi

Bu evrede kişinin ahlâkî yargısını, temel evrensel ahlâk ilkeleri belirler. Bu ahlâk ilkeleri adâlet, insana saygı, tüm insanların eşitliği gibi soyut ilkelerdir. Evrensel ahlâk ilkeleri ile yasalar arasında çoğu kez bir çelişki olmadığı için, ahlâk ilkelerine

²⁴⁸ Ertürk, Selahattin, a.g.e., sh. 113,

²⁴⁹ Ertürk, Selahattin, a.g.e., sh. 113,

²⁵⁰ Kaya, Mevlüt, a.g.m., sh. 190,

uyan kişi yasaya da uygun davranmış olur. Ancak, yasa ve ahlâk ilkeleri arasında bir çelişki olduğunda, bu evredeki kişinin ahlâk ilkelerine uyması beklenir.

Kohlberg'in ahlâkî yargı gelişim evreleri, hiyerarşik sıra izlemektedir. Evrelerin her biri bir önceki evrelerin özelliklerini içerir. Evrelerden herhangi birini atlayarak daha üst evrelere ulaşmak mümkün değildir.²⁵¹

Erol Güngör ise, Kohlberg'in ahlâk gelişimini üç ahlâkî düşünce ve 6 gelişme merhalesi olarak yaş sınırı koymaksızın daha farklı bir yaklaşımla şu şekilde yorumlamıştır:

“Ahlâk Öncesi Çağ” düzeyinin birinci merhalesi “Maddi Kuvvet Safhası”nde; üstün kuvvet ve itibara kayıtsız şartsız boyun eğilir, kötü denilen hareketlerden kaçılır, iyilik ve kötülüğü davranışının sonundaki müeyyide tayin eder. İkinci merhale “İlkel Hazcılık Safhası” de ise; doğru hareket insanın kendi ihtiyaçlarını ve bazen da başkalarının ihtiyaçlarını tatmin eden harekettir.²⁵²

“Kurulu-düzen Ahlâkı” düzeyinin üçüncü merhalesi “İyi Çocuk-İyi Kız Ahlâkı Safhası” nde, başkalarını memnun etmek ve onların tasvibini kazanmak ön plânda gelir. Dördüncü merhale “Kanûn ve Nizâm Safhası” sinde, vazifesini yapmak, otoriteye saygı göstermek ve mevcut sosyal düzeni korumaktır. Faziletin mükâfatlandırılacağına inanılır.

“Aşışlagelmişin Üstünde Bir Ahlâk Anlayışı” düzeyinin beşinci merhalesi “Sosyal Sözleşme” nde meşrûluk ve faydacılık önem kazanır, temel hak ve hürriyetler şuuruna varılmıştır. Doğru hareket ferdî haklara göre tarif edilir ve bu haklar bütün toplumun üzerinde ittifa ettiği şeylerdir. Altıncı merhale “Evrensel Ahlâk Safhası” de artık doğru hareket mantikî tutarlılık, evrensellik ifade eden prensiplerdir. Adalet, insan haklarının karşılıklı ve eşitlik ilkesine dayanır, insanlara saygı gibi unsurlar bu prensiplerin temelini oluşturur.²⁵³

Farklı ahlâkî düzey ve basamaktaki insanlar, ahlâkî çatışma durumlarında hangi davranış biçiminin doğru davranış biçimi olduğu ve neden doğru olduğu konusunda farklı bakış açılarına sahiptirler. Gelenek öncesi düzeyde ahlâkî gerekçelendirmelerin merkezinde pragmatik değerlendirmeler, ihtiyaç ve çıkarların tatmini, kişiye yönelik somut zararlardan kaçınma ya da kurallara ve otorite kişilerine karşı itaat yer almaktadır. Basamak 1'deki zayıf ahlâkî gerçeklikte, bir eylemin iyi ya da kötü olup olmadığının sözde açık olduğunu ve onun haklılaştırılması için kurallara dayamak ve bir etiket altında ifade etmekten başka bir olguya ihtiyaç olmadığı anlayışı hüküm sürer. Basamak 2'de, eylemlerin ahlâkî doğruluğu genellikle göreceli biçimde yargılanır. İnsanın kendi çıkarını koruma peşinde olduğu ve ahlâkî sözleşmelerin evrensel ahlâk değerleri ve beklentilerden ziyade pratik muhakemelere dayandığı düşüncesi çıkış noktasıdır.²⁵⁴

Ahlâkî yargının geleneksel düzeyinde insan, genel normlar gibi, iyi bir insan olmanın ne demek olduğunu, ahlâkî ya da dînî yasaların ve kurumsal hakların ve ödevlerin öngördüğünü, kendisi nasıl tasavvur ediyorsa ona göre yaşamayı dener.

Gelenek sonrası ya da prensipler düzeyindeki insan, özgürlüğe, eşitliğe, birlikteliğe, bireyin esenliğine ve birey onuruna saygıya yönelik soyut ahlâkî prensipleri geliştirir. Prensipler spesifik ahlâkî kurallardan bir çok açıdan ayrılırlar. Prensipler, somut formüle edilmiş kuralların üstünde yer alan geniş kapsamlı ahlâkî

²⁵¹ Kaya, Mevlüt, a.g.m., sh. 190,

²⁵² Güngör, Erol, a.g.e., sh. 53,

²⁵³ Güngör, Erol, a.g.e., sh. 54,

²⁵⁴ Çiftçi, Nermin, a.g.m., sh. 65,

muhakemeleri/mülahazaları içerirler. Birçok ahlâkî kural çalmamalı, öldürmemelisin, yalan söylememelisin, dolandırmamalı gibi negatif formülasyona sahipken prensipler, genellikle yaşam, özgürlük, insan onuru gibi pozitif değerler içerirler. Prensipler spesifik ahlâkî kuralları ya da rol anlayışlarını kapsarlar ve onlara daha derin ahlâkî bir anlam verirler.²⁵⁵

D. GAZZÂLÎ İLE KOHLBERG'İN AHLÂK ANLAYIŞLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Gazzâlî'nin ahlâkî anlayışının temeli Kur'ân ve sünnete dayanmaktadır. O eserlerinde öncelikle konu ile ilgili âyet ve hadisleri verir; daha sonra da Ehl-i sünnet akîdesine bağlı mutasavvıflardan ve yerine göre diğer İslâm bilginlerinden nakiller yapar. Yukarıda görüldüğü gibi Gazzâlî aklın ahlâkî yükümlülüklerin kaynağı olamayacağını delilleriyle anlatmış ve aklın bir görev ve yükümlülük bilincine sahip olmakla birlikte bu bilince kendiliğinden değil, dışarıdan yani vahiy yoluyla uyarılarak varlığını kabul görmüştür.

Kohlberg'e göre ise, ahlâk, hak-haksızlık, doğru-yanlış, iyi-kötü konularında bilinçli yargılama ve karar vermeyi ve bu karar doğrultusunda davranışta bulunmayı kapsayan bilişsel bir yetenektir. Yani ahlâk, bireyin kendisinin belirlediği ve aynı zamanda evrensel ilkelerle örtüşebilecek düzeydeki ilkelere göre yargıda bulunması, kararlar alması ve bu doğrultuda da davranabilmesi yeteneğidir.

Bu anlamda Gazzâlî ile Kohlberg arasında ilk bakışta bir dînî anlayış farkı görebilmekteyiz. Gazzâlî İslâmî gelenek anlayışını yansıtırken; Kohlberg'in Yahûdilik ve Hristiyanlık dünya anlayışını yansıttığını görebilmekteyiz.

Gazzâlî ahlâkî hayatı, insanın ruh-beden kompleksinde bir ahenk ve disiplinin kurulmasında görmüştür. Ahlâkî yetkinliğe ulaşmak için sıkı bir irade eğitime ihtiyaç vardır ve ahlâkî hayat, insanın kendi nefesine karşı bir mücadeleden ibarettir. Ancak güzel ahlâka ve va'dedilen sevaba ulaşmak için bu mücadelenin yani iyiliğe duyulan sevgi ile kötülüğe duyulan nefretin sürekli olması gerekmektedir. Gazzâlî'de ahlâkî gelişim sıkı bir irâde eğitime ve kişisel bir mücadeleye bağlanırken; Kohlberg'de ahlâkî gelişim yaş düzeylerine göre ve toplumsal koşullara bağlanmıştır.

Gazzâlî, aklın karşısına koyduğu beşeri istek ve tutkuların tümüne birden hevâ adını vermiş ve insanların hevâyâ karşı koymak ve gerçek hürriyete ulaşmak bakımından üç mertebede olduklarını ifade etmiştir. Kohlberg'in üçlü tasnifi Gazzâlî'nin bu üçlü tasnifine benzemektedir. Kohlberg'de olduğu gibi Gazzâlî'de de gelişim sırası değişmemektedir ve neticede her iki tasnifte de en düşük ahlâkî seviyeden en yükseğine doğru bir hiyerarşik basamak takip edilmektedir.

Gazzâlî gözlemini nakil merkezli yaklaşımdan yola çıkarak yapmakta ve insanın en düşük ahlâkî seviyeden en yüksek ahlâkî seviyeye ulaşabilmesi için uyması gerekli faziletleri ve terk etmesi gerekli reziletleri metotlarıyla birlikte geniş bir şekilde izah etmektedir. Kohlberg ise; gözlemini insanları test ederek yapmakta ve elde ettiği neticelerden asgari ve müşterek bir evrensel ahlâk anlayışına ulaşmaya çalışmaktadır. Ancak Kohlberg gözlemlerinin neticesinde uygulanabilir herhangi bir pratik metot ortaya koymamaktadır. Sadece gözlemlerinin neticelerini anlatmaktadır.

²⁵⁵ Çiftçi, Nermin, a.g.m., sh. 66

E. SONUÇ

Ahlâkî değerlerin evrensel ve kültürlerüstü olabilmesi için insanüstü bir otoriteye bağlanması zorunludur. Eğer hüküm yetkisi aşkın bir otoritede görülmezse otorite boşluğu ve hüküm anarşisinin doğması kaçınılmazdır. Çünkü genellikle bencil bir tabiata sahip olan insanlar, kendilerinin ve başkalarının eylemlerini öncelikle kendi yararları açısından değerlendirirler.

Çocukluk devresi için ahlâkî yargının haz devresi olması, iyilik ve kötülüğün fiziki müeyyideye bağlılığı bu dönemde ahlâkî hürriyetten bahsetmemizi zorlaştırmaktadır.

Bu irâde eğitimde hiyerarşik basamak zorunluluğu olmasının yanında yaş sınırının herkes ve her kültür için evrensel olması düşünülemez. Kur'ân-ı Kerîm'de kişilerin ahlâkî gelişim düzeylerine baktığımız zaman bunu daha açık bir şekilde görebilmekteyiz:

”Bir kervan geldi ve sucularını (kuyuya) gönderdiler, o da (gidip) kovasını saldı, (Yusuf'u görünce) “Müjde! İşte bir oğlan!” dedi. Onu bir ticaret malı olarak sakladılar. Allah onların yaptıklarını çok iyi bilir. (Kâfile Mısır'a vardığında) onu değersiz bir pahaya, sayılı birkaç dirheme sattılar. Onlar zaten O'na değer vermemişlerdi.”²⁵⁶

Yusuf (as) Mısır'ın uzak bir ili olan Kenan'da hayvancılıkla geçimini sürdüren bir ailenin çocuğudur. Kardeşleri onu kuyuya attıktan sonra, O'nu kuyudan çıkaran insanlar, kültür bakımından ticaretle uğraşmaları açısından Yusuf (as)'ın çevresinden daha kültürlü olmaları ve yaşları da büyük olmasına rağmen Kohlberg'e göre gelenek öncesi düzeyde davranış göstermişler, kendi çıkarlarını ön plana çıkarmışlar ve kuvvetli olan kazanır düşüncesine sahip olmuşlardır. Gazzâlî'ye göre ise hevâsına yenilen ve en aşağı mertebede olan insan grubundadırlar.

”Evinde bulunduğu kadın, onun nefsinden murat almak istedi, kapıları iyice kapattı ve “Haydi gel!” dedi. O'da (Hâşâ), Allah'a sığınırım! Zîrâ kocanız benim velinimetimdir, bana güzel davrandı. Gerçek şu ki, zalimler iflah olmaz!” dedi.”²⁵⁷

”İkisi de kapıya doğru koşular. Kadın onun gömleğini arkadan yırttı. Kapının yanında onun kocasına rastladılar. Kadın dedi ki: Senin ailene kötülük etmek isteyenin cezası, zindana atılmaktan veya elem verici bir işkenceden başka ne olabilir!”²⁵⁸

Yusuf (as)'u satın alan aile Mısır'ın en üst düzey ailelerindendi. Kadın şerefli ve kültürlü bir kişi olmasına rağmen yine Kohlberg'e göre; gelenek öncesi düzeyde davranmış ve Gazzâlî'ye göre ise hevasını ilâh edinmiştir. Ama Yusuf (as) yaşının küçük olmasına ve kültür çevresinin düşük olmasına rağmen Kohlberg'e göre gelenek sonrası en üst düzeyde davranış göstermiş kendi özerk ahlâk ilkelerine göre davranmıştır. Gazzâlî'ye göre ise, hevasını kesinlikle karşı koymayacak şekilde baskı altına alan ve üstün iktidar ve tam hürriyetini kazanmış bir mertebede bulunmaktadır.

Netice olarak; kişinin en yüksek ahlâkî seviyeye ulaşabilmesi için yapması gereken; şehvet, gazap, hırs, tama' gibi, irâdeyi zayıflatan, fitratında bulunan akla rağmen insanı kötülüğe iten beşeri istek ve tutkuların baskısından riyâzet ve mücâhede ile, yani insanın kendi kendisini eğiterek ve ahlâk yolunda çaba göstererek kurtulmasıdır.

²⁵⁶ Yusuf, 12/19-20,

²⁵⁷ Yusuf, 12/23,

²⁵⁸ Yusuf, 12/25,

(20)

РОЛЬ ЧЕЛОВЕКА КАК ЛИЧНОСТЬ В СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКОМ ОБЩЕСТВЕ

К. Г. МОМИНОВ²⁵⁹

ABSTRACT

These kinds of question are related to the political and social ethics in the process of formation. It finds its roots in the deep of bipolar factors as a person and society. And as it clear that this issue in the sociological science put its position that society is not be without individual and the individual without society. (Patterns of individuals behavior in society). We are also in this article try to be at the center of these two reasons, and will open a meaning of this question with centrality of worldviews of process philosophy as Whitehead, Iqbal and other philosophers like Sayyid Naqib Al Attas, Al-Ghazali.

Because the opinions of these thinkers will help us clearly define the deep-rooted of formation social and political ethics. Here, in this context that we'll try to learn the value of the existence of society, and the relationship between society personalities. We will give our attention to the philosophical significance of the roles of man and society in formation of social and political ethics.

АННАТАЦИЯ

Такая рода вопрос связанно с социальном и политическом образовании этика, оно находит свои корни в глубоком корнях в двухполюсным факторах как человек и общества. На сколько ясна что в социальных науках этот вопрос ставить свою позицию что общество не существует без индивида и индивид без общества не сможет приобрести свою личность (характера поведения в общество). Мы также в этой статье стараемся быть в центре этих двух причин и будем пытаться открыть смысла этого вопроса в центре понимания процесса философии как Вайтхеда и Икбал а так же других мыслителей как Саййид Накиб Ал Аттас, Аль-Газали.

Потому что именно мнения этих мыслителей поможет нам чётко определить глубокие корни образования социально политической этики.

В этом контексте, что мы в этой статье, полученными информацией попытаемся изучить ценности существования общества, и связи между обществом личностей, и стараемся дать философские значения ролям человека и общества в образовании социальной и политической этики.

Ключевые слова: Общества, Личность, Политическая Этика, Уверенность в себе, Отношения

ВВЕДЕНИЕ

Понятие «индивид» впервые использовал в своих сочинениях древнеримский ученый и политик Цицерон. Так он перевел с греческого слово «атом», что означало неделимый и относилось к мельчайшим и неделимым, по

²⁵⁹ Ассистент Профессора. Доктор. Касим Моминов; Адрес: Университет Муш Алпарслан Факультет Знания и Литературы kasimmominov@gmail.com k.mominov@alparslan.edu.tr

мнению древних философов, слагаемым окружающего мира. Термин «индивид» характеризует человека как одного из людей. Этот термин означает и то, насколько типичными являются признаки определенной общности для разных ее представителей. Оба значения термина «индивид» взаимосвязаны и описывают человека с точки зрения его самобытности, особенности. При этом имеется в виду, что особенности зависят от общества, от условий, в которых формировался тот или иной представитель рода человеческого.²⁶⁰

Термин «индивидуальность» дает возможность характеризовать отличия человека от других людей, подразумевая не только внешний облик, но и всю совокупность социально значимых качеств. Индивидуален каждый человек, хотя степень этой самобытности может быть различной. Вспомните живописца, скульптора, архитектора, ученого, инженера Леонардо да Винчи, живописца, гравера, скульптора, архитектора Альбрехта Дюрера, государственного деятеля, историка, поэта, военного теоретика Никколо Макиавелли и др.²⁶¹

Общество состоит из огромного количества составляющих его элементов и подсистем, которые обновляются и находятся в изменяющихся связях и взаимодействиях. Попытаемся выделить некоторые из этих частей и проследить связи между ними. К числу подсистем можно отнести в первую очередь сферы общественной жизни.

Сфер жизни выделяют несколько:

- экономическая (отношения в процессе материального производства),
- социальная (взаимодействие классов, социальных слоев и групп),
- политическая (деятельность государственных организаций, политических партий),
- духовная (мораль, религия, искусство, философия, деятельность научных, религиозных, образовательных организаций и учреждений).

Каждая сфера общественной жизни тоже представляет сложное образование: составляющие ее элементы дают представление и об обществе в целом. Насколько как индивид общество человек будет активной то общество будет существовать и жить.²⁶²

Социальная жизнь достойна имя человеческих сообществ. Общество учит нас, как действовать, проблемы с потребностями общественной жизни это хороший баланс между созданием свободы личности. Для решения морального проблемы, общества в целях обеспечения равенства между группами людей, пытается давать определенной моральной дисциплины всем членам. В то же время, регулирующие его отношения с общинами друг к другу, так что есть политическая структура. Эта политическая структура поддерживает себя в отношениях, в какой степени моральных ценностей? Только ради собственного общества и к ценностям жевать ценностей других обществ на столько оно воспринимает степень отношения?.²⁶³

²⁶⁰ Binkley Susan Carpenter, *The Concept of the Individual in Eighteenth-Century French Thought from the Enlightenment to the French Revolution*, Edwin Mellen Press 2007, с. 55

²⁶¹ Гринин Л. Е. 2010. Личность в истории: эволюция взглядов. История и современность, № 2, с. 13-15

²⁶² Johnson A. H, *Whitehead's Philosophy of Civilization*, Dover Publication, INC. New York, 1962.стр. 19

²⁶³ Wang Shik Jang, "A Philosophical Evaluation of Western and Eastern Civilization from a Whiteheadian Perspective", *Process Study* V. 33, 1, Spring- Summer, 2004.

Все члены общества, растёт в общей моральной дисциплины в тылу. В результате, общие ценностные суждения индивидов путь цивилизации. Период цивилизации также позволит обществам и цивилизациям людей, чтобы смягчить, доброту, соблюдению и закона, позволит расти общественной морали и нравов. Вайтехед в решении этого вопроса, говорит так как цивилизация и люди развиваться, рождается, растёт и умирает, для того что бы оживлять ценности цивилизации необходимо доставить нашему обществу оживляющую условие свои ценности и традиции.²⁶⁴ Путь к этому является здоровая обрзования.

С другой стороны, на этот вопрос исламские мыслители дают более разумный значения. Что самое главное для человека и обществу котрой живёт, семья и окружающая среда имеет важное значения. Потому что в хадис-я, "Каждый ребенок рождается над исламских фытрат, тоист чистой. После чего отцы и матери из них делают еврейями, христианпми и буддистами ».²⁶⁵

Газали тут даёт такой пример в области самачувствие сердце таго опыта что имеет важную роль во внутреннем чувстве. Просесс самаконтроля имеет важную роль в жизни человека. Человек котрый сумель контролировать себя в воем деле получает знания и становится значительном личностью. Газали и Икбал в этом области говорит о наиболее важных точек на соискание ученой степени этики для личности человека, они тут дают особое значения на опыт в жизни религиозном опыте они представляют собой наиболее важный моменты. Икбал даёт значения на опыту которой приобразовывается путём в проживание культа и религиозных обычь²⁶⁶. Саййид Накиб Ал Атас говорит что без этих опитов культа каторой формирован от откровении Божей и каторой оно передавался со стороны его пророков²⁶⁷ не возможна создавать настоящую социальную и общественную этику. Процесс философии в этой связи мнение даёт ответы на социального дарвинизма и диалектического материализма. Моральные ценности в диалектический материализме и в дарвинизме относительно, то есть, справедливости и добра, варьируется от сообщества к сообществу или индивидуума к индивидууму, и таким образом в соответствии с универсальностью теряется.

А. Мир и Справедливость

Эта тема как предметом озабоченности также очень близко к мыслителям процесса философии. Одна из заданиями человека является проследования справедливости. В обществе нужна сознательная личность для того чтобы обрзовать спрведливость в обшетсве.²⁶⁸ Здесь, сознание человека является важной стадии развития.

Здесь, эпистемологические проблемы в философии морали выходят на первый план. Больше на эту тему просесс философии основаны на взглядам К. Барта. Согласно этой точке зрения, сознательный человек с нравственным идеалом, это человек которой понимает и живёт реальности Бога. Моральные

²⁶⁴ Johnson, Whitehead's Philosophy of Civilization, стр. 165.

²⁶⁵ H. Cenâiz, 80, 30.

²⁶⁶ Muhmmmed İkbâl " Benlik ve Toplum" перевод. A. Yüksel. Birleşik Yayınevi 1996

²⁶⁷ Syed Muhammed Naquib al-Attas, Prolegomena To The Metaphysics of Islam, Kuala Lumpur 1995, pp.15-25

²⁶⁸ Hartshorne Ch, Freedom as Universal, Process Studies, V. 25, 1996, 1-9. Morris, Randall C, Freedom and Causality in Hartshorne's Process Philosophy; In Process Philosophy and Political Ideology, Albany: State University of New York Press, 1991, стр. 47-64.

истины и реалии знает только тех, кто имеет эти качества. Откровение слов Барта, сознания (ум) без Божьих мудрости, поскольку не сможет знать реалы моральных фактов.²⁶⁹ Взгляд Икбала на тему формируется вокруг понятия видом "Я". По его словам, "я" это личность к развитию личности с потребностью общества, а также лица имеющие личность как «Я», нуждаются в обществе.²⁷⁰ Опять же, Икбал для развитие общества утверждает, что динамическая природа общества всегда нуждается миру и обеспечить спокойствие, расы, не обращая внимания, национальности, пола и культуры, обществу нужна понятия общественной морали.²⁷¹ Это также приносит индивидам свои обязанности в личности и общества.

Когда говорим о социальной справедливости, прав человека, концепция демократия приходит в повестку дня. Демократия это демокрасия людям, руководящим для людей со стороны народа. В демократии наиболее видимая сторона это выбор свободы. Соответственно, все люди относятся одинаково и у каждого есть право выбора. Демократические режимы, использование права гражданина на выборе, это свобода его моральной ответственности. Этот процесс, с учетом собственного достоинства, обрабатывается около фраз самореализации. И она играет важную роль в создании солидарной отношении общества и в том числе государств в области экономической отношениях.

Б. Солидарность в экономической этики

В процесс философии мышления о морали, солидарности и экономического контекста, который может выступать в качестве базовых моделей играет важную роль в социальных науках. Философия процесса в особом уходе работатет над соответствующих модели экономических, как Хомо экономикус. Хомо, это личность котрой не имеет внутренние отношения с другими людьми и является индивидом котрой имеет самодостаточность²⁷².

Человеческого общества, на самом деле, больше, чем отношения, основанные на соглашениях. Те кто на экономическом основе мышления в области отношения, которые препятствуют их экономического роста, чувствует себя связаны с негативным восприятием. О ситуации. Первые десятилетия после Второй мировой войны, лидеров "развитие" в основном давали внимания на рационализации образ мышления и культуры традиционных лиц.²⁷³

На самом деле, экономисти такого рода вопросов называет, дискуссией о "религии науки», и это для них унижительное слова. С другой стороны, я думаю как богослов что это для богословов, нужна и даже необходимо. В этом порядке мышлениях на пример Гандий приводить свою пример очень откровенна что без религиозного опыта и жизний не вазможна приобрести надёжных личностей и общества каторой управляется без религиозных ценностей, и политика без религии тоже как личност без моральных активов.

²⁶⁹ Barth, K., The Knowledge of God and the Service of God, London: Hodder and Stoughton, 1938, стр. 147.

²⁷⁰ Saiyidain K.G., İkbalin Eğitimi Felsefesi, (Çeviren Prof. Necmettin Tozlu) Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2003, стр.116.

²⁷¹ Saiyidain, a. g. e, стр. 117.

²⁷² Johnson, Whitehead's Philosophy of Civilization, стр. 165.

²⁷³ Johnson, Whitehead's Philosophy of Civilization, стр. 45.

«Для меня, политика приделанный от религии это политика как грязный рынок которой нужно стоять далеко от него. Политика связанный с народами: А те вещь которой связанно с процветаниями народов,... это вещь того лица которой склонный к религии и интересы его которой ищет правду и Бога..... по этому в политике мы должны установить царствованию Божий».²⁷⁴

Особое значение эта проблема имеет в диалектико-материалистической философии. В ней была обозначена цель общества: обеспечение свободного развития каждого человека, его всестороннего развития. Важность решения проблемы человека связана с тем, что человек это творец истории общества, субъект всего многообразия видов деятельности и без понимания сущности человека невозможно понять исторический процесс. В современных условиях при обострении глобальных проблем повысилась ответственность человека за свою деятельность и прежде всего его ответственность за сохранение природы и сохранение жизни на Земле.

Конечно, нельзя игнорировать в человеке его физическую, генетическую, природную основу. Своим биологическим уровнем человек включен в природную связь явлений, он подчиняется законам природы. Другая крайность при рассмотрении проблемы человека - это признание в нем только социального начала и игнорирование при этом биологической стороны его природы. В понимании всех идеологических философии и религии особенно представителей философии и религии как Агустинус, Абелардус, Берклей, Хегел, Ал Фараби, Газали и др. Этой точки зрения передают очень открытыми мышлениями. Человек всегда живет в определенную эпоху, он отражает ее и руководствуется определенными правилами поведения.

Индивид уникален, единичен. В мире нельзя найти двух абсолютно одинаковых индивидов, но при всей присущей ему неповторимости его нельзя превращать в простой синоним философской категории "единичное". В этом случае понятие "индивид" становится бессмысленным. По мысли древних греческих философии, "индивид" - это общественное существо которой общества дает человеку своё индивидуальность в обществе. Гегель рассматривал индивида в контексте социально-исторического целого как продукт деятельного взаимодействия, в котором происходит опредмечивание человеческой сущности. Неповторимость характерна для каждой отдельной личности, она настолько органична, что если ее исключить, то исчезает и сама личность. Гегель назвал ее словом "дурная", причем не осуждая, а имея в виду исключительную неповторимость человеческой индивидуальности, невозможность предвидеть точно ее состояние и поведение в определенных обстоятельствах.²⁷⁵

Формирование личности - это процесс социализации индивида, преобразовании человеком в деятельности и общении целого комплекса социальных качеств. Деятельность личности осуществляется в конкретной общественной среде, которая определяет и формы этой деятельности, и ее характер. Факторы, определяющие сущность личности, многочисленны и

²⁷⁴ Mohandas Karamachand Gandhi, The Selected Works of Mahatma Gandhi, Shriman Naryam 6 tom, Ahmedabad 1968 стр.96 (в книге сама передает о своём жизнь и опыте)

²⁷⁵ Hegel G.W.F., (2008) Kim Soyut Düşünüyor?. Baykuş: Felsefe Yazıları Dergisi, Sayı II, 43–50. Çev.: Hakkı Hünler

разнообразны. В целом они могут быть разделены на материальные и духовные.²⁷⁶

Развитие личности в современных условиях тесно взаимосвязано с обществом, с методами политического управления, с развитием демократии и построением правового государства, с обеспечением личности определенной роли в обществе. Современная жизнь очень сложна и разнообразна для того, чтобы выразить ее в типах и уровнях развития личности. И все-таки некоторые психологи и философы довольно условно, с учетом теории и практики, выделяют пять уровней развития личности.²⁷⁷

Важнейшим свойством личности является мировоззрение. Благодаря определенному выработанному ею мировоззрению личность может осознанно и целенаправленно реализовывать свои сущностные силы в социальном и политическом сфере. Как правомерно подчеркивали этого мнения Газали, Вайтехеад, Икбал и Накиб ал Аттас.

Личность - это социальный феномен, субъект, носитель социальной человеческой деятельности. Творческие потребности личности это и природный дар, и результат длительного исторического развития. Личность и проявляется тогда, когда индивид может самостоятельно как субъект осуществлять свою деятельность на основе тех норм и потребностей, которые заданы ему обществом, уровнем развития его культуры. Если же человеческая деятельность только направлена на него, то он всего лишь ее объект.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- А.А.Милтс, **Гармония и дисгармония личности**, М.,1990
- Barth. K, **The Knowledge of God and the Service of God**, London: Hodder and Stoughton, 1938,
- Binkley Susan Carpenter, **The Concept of the Individual in Eighteenth-Century French Thought from the Enlightenment to the French Revolution**, Edwin Mellen Press 2007
- Hartshorne Ch, Freedom as Universal, **Process Studies**, V. 25, 1996, 1-9.
- Morris, Randall C, **Freedom and Causality in Hartshorne's Process Philosophy; In Process Philosophy and Political Ideology**, Albany: State University of New York Press, 1991,
- Hegel G.W.F., (2008) Kim Soyut Düşünüyor?. **Baykuş: Felsefe Yazıları Dergisi**, Sayı II, 43-50. Çev.: Hakkı Hünler
- Гринин Л. Е. 2010. Личность в истории: эволюция взглядов. **История и современность**, № 2, с. 13-15
- Н.Гармон цит.по книге **Краткая философская энциклопедия**.М.,199,с.244
- Muhmmmed İkbāl “ Benlik ve Toplum” перевод. А. Yüksel. Birleşik Yayınevi 1996
- Mohandas Karamachand Gandhi, **The Selected Works of Mahatma Gandhi**, Shriman Naryam 6 tom, Ahmedabad 1968
- Saiyidain K.G., **İkbalin Eğitim Felsefesi**, (Çeviren Prof. Necmettin Tozlu) Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2003, s.116.

²⁷⁶ Н.Гармон цит.по книге Краткая философская энциклопедия.М.,199,с.244

²⁷⁷ А.А.Милтс, Гармония и дисгармония личности, М.,1990,с.216-218

Syed Muhammed Naquib al-Attas, Prolegomena To The Metaphysics of Islam, Kuala Lumpur 1995

Johnson A. H, **Whitehead's Philosophy of Civilization**, Dover Publication , INC. New York, 1962.

Wang Shik Jang, “A Philosophical Evaluation of Western and Eastern Civilization from a Whiteheadian Perspective”, **Process Study** V. 33, 1, Spring-Summer, 2004.

(21)

KUR'ÂN-I KERÎM'DE SEMİTİK KÖKENLİ ÖZEL İSİMLER

Yrd. Doç. Dr. İbrahim USTA²⁷⁸

ÖZET

İnsana verilen içgüdü, merak ve öğrenme yetisi sayesinde seslerin oluşumuyla başlayan dil serüveni, sırasıyla harflerin icadı ve alfabelerin gelişimine kadar devam etmiştir. Gerek coğrafi ve gerekse fiziki bir takım sebeplerden dolayı değişik isimler alan diller, tarih boyunca birbirlerinden etkilenmişlerdir. Bu etkileşimin başında birbirlerinden alınan ödünç kelimeler gelmektedir. Bu alışveriş neticesinde ödünç alınan kelimenin kökü bazen tamamen değişirken, çoğu zaman köklerini bir şekilde belli etmektedirler. Bu çalışmada Kur'an-ı Kerim'de bulunan yabancı kökenli özel isimler incelenmiş, bu sayede Sâmî dilleri arasındaki iletişim gözlemlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Sami dilleri, Arapça, Özel isimler.

ABSTRACT

(SEMITIC ORIGINNED PROPER NOUNS IN THE QUR'AN)

Thanks to the human instinct, curiosity and ability to learn language, the language adventure begins with the formation of sounds, letters respectively, and continued until the invention and development of alphabets. Languages that take some different names due to a number of physical reasons, both geographically and physically influenced each other throughout history. At the beginning of this interaction words borrowed from each other come firstly. While sometimes the root of these words borrowed completely changed as a result of this shopping, they often have their roots in a certain way. This study examined proper nouns of foreign origin in the Quran, so communication was observed between the Semitic Languages.

Keywords: Semitic languages, Arabic, Proper nouns.

GİRİŞ

İnsanoğlunun dünya serüveni ortak atası olan Hz. Âdem'le birlikte başlamış, o günden bu güne kadar hayatını kolaylaştıracak birçok buluşa imza atmıştır. Karnını doyurabilmek için tarım, ziraat, hayvancılık gibi alanları öğrenip geliştirirken, yön bulmak için pusulayı, zamanı belirlemek için takvim ve saati, alışverişini rahat sağlayabilmek için parayı, eşyalarını taşımak için tekerleği ve sonra arabayı, kendisini ifade edebilmesi ve insanlarla anlaşabilmesi ise için yazıyı, yazdıklarını ölümsüzleştirmek ve diğerlerine ulaştırmak için ise kâğıt ve matbaayı icat edip geliştirmişlerdir. İnsanoğlunun icatları arasındaki en önemlisi hangisidir sorusunun cevabı elbette ki yazı olacaktır. Zamanla dünyanın farklı bölgelerine yerleşen insan gurupları gerek coğrafi etkilere bağlı olarak, gerekse bilim, kültür ve medeniyet seviyelerine göre bir takım diller icat edip geliştirmişlerdir. İnsanlar arası en önemli iletişim aracı olan dil kaynak ve yapı bakımından olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Dilleri kaynak bakımından incelediğimizde karşımıza bu dil guruplarının ses, yapı ve söz dizimi açısından birbirleri ile olan akrabalıkları ortaya çıkmaktadır. Buna göre Hint-Avrupa, Sâmî, Çin-Tibet, Bantu ve Ural-Altay dil aileleri gibi temel dil gurupları oluşturulmuştur. Dilleri yapı bakımından incelediğimizde ise; tek heceli, eklemeli,

²⁷⁸ - Yard. Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı öğretim üyesi.

bükümlü ve kaynaşık dil aileleri şeklinde bulmak mümkündür. Konu dışına çıkılacağı için diğer dil guruplarını incelemeyen, sadece Sâmî dilleri hakkında bilgi verilmesi düşünülmüştür.

Arapça	İbranice	Arapça	İbranice	Süryanice	Habeşçe	Asurca
Lubb/kalp	lēḅ	lebbā	leb	libbu	---	jēb
Lisān/dil	lāšōn	leššāne	lesān	lišānu	ilēs	lēs
Mi'etun/yüz	mē'ā	mā	me't	mē	---	---
İtnān/iki	šenayim	tren	---	šina	sin	sinē
Mā'/su	may	mayyā	mayyā	mu	aman	māw
yesma' u /duyuyor	yišma'	yašma'	yesma'	išmē	---	---

Adını Nuh'un oğulları olan Ham ve Sam'dan almış olan Sâmî dilleri, Güney-batı Asya'dan Kuzey-doğuya kadar uzanan coğrafi alanlarda konuşulan dillerdir. Başka bir ifade ile Samî dilleri Arap yarımadasının kuzeydoğusundaki Bâbil'den güneybatısındaki Etiyopya'ya, batıdan Cezayir ve Tunus, kuzeyden ise Anadolu'ya kadar uzanan bir coğrafyaya ait dil grubu olup, içerisinde Arapça, İbranice, Süryanice, Aramice, Amharikçe, Berberice, Etiyopyaca (ge'ez) ve ismini saymakta zorlandığımız 46 ayrı dili ve yaklaşık 270 milyon tarafından konuşulan dil ailesine verilen isimdir. Müslüman Arap fetihleri sonucunda, Kuzey Afrika'da ve geçici olarak İspanya'da ve Güney Avrupa'nın diğer kısımlarında Sâmî bir dil olan Arapça konuşma dili olmuştur.²⁷⁹

Sami dillerinin ortak özelliklerine bakacak olursak, öncelikli olarak bu dillerdeki kelimelerin üç sessiz harften oluştuğunu görmekteyiz. Bunun dışında Fiil çekimleri, ses sistemi, ismin halleri, kök morfolojisi, şahıs zamirleri ve sayılar gibi birçok temel konuda birliktelik mevcuttur. Aşağıdaki tablolarda bunu açık bir şekilde görmek mümkündür²⁸⁰:

Bunun dışında aile fert isimleri, vücut organları, Hayvan isimleri, Dünya ile ilgili terimler, önemli sıfatlar, renkler, dini ve mitolojik terimlerin çoğu Sâmî dillerinde ortak kök ve kullanıma sahiptirler. Aşağıdaki tabloya bakacak olursak:

Arapça	Akadça	İbranice	Habeşçe	Süryanice	Ârâmice
'Umm/Anne	umm-um	'em	'emm	'emmā	'em
'Eb/Baba	---	'āḅ	'eb	'ebbe	'ebā
'Uḏn/Kulak	uḏn-um	'ōzen	'ezn	'eḏnā	'ūḏnā
Ra's/kafa	rēš-um	rōš	re's	rīšā	rīšā
Kelb/Köpek	kalb-um	keleḅ	kalb	kalbā	kalbā
Yevm/gün	ūm-um	yōm	yām	yavmā	---

Bu girişten sonra asıl konumuz olan Kur'an-ı Kerim'deki yabancı kökenli kelimelere geçebiliriz. Sâmî dillerin en eski ve en değerli dillerinden birisi olan Arapça ve bu dili konuşan Arap milleti, savaş, kuraklık ve diğer iklim koşulları gibi

²⁷⁹ - geniş bilgi için bkz: Eduard Yechezkel Kutscher, A History of the Hebrew Language, The Magnes Press, The Hebrew University, Jerusalem 1984, s. 3.

²⁸⁰ - konu ile ilgili zengin örnek ve açıklamalar için bkz: Hazim Ali Kemaleddin, Mu'cem Müfredat el-Müşterek es-Sâmî fi'Lugati'l-Arabiyye, Mektebetu'l-Âdâb, Kahire 2008, s.33 vs.

zorunlu durumlarda bir yerden başka bir yere göç etmeleri sebebiyle, bir takım kavim ve kabilelerle karşılaşmışlar ve bunun sonucunda dillerin alışverişi başlamıştır. Fasih Mudar ve Yemen lehçesini konuşan Araplar, bir müddet sonra dillerine değişik kelimeler almışlar ve zamanla bu kelimeler Arapçanın ayrılmaz parçaları olmuştur. Her ne kadar elimizde yazılı kaynaklar bulunmasa da, sözlü gelenekten -Müsteşriklerin görüşlerinin aksine- Kur'an'ın indiği dönemde Arapçanın gelişimini tamamlamış ve mükemmel bir dil olduğunu anlamaktayız. Arapçanın olgunlaşma ve gelişim sürecini tamamlama aşamasında Arapça özellikle Farsça, Süryanice ve Ârâmiceden çok fazla etkilenmiştir. Bunu Kur'an'daki kelime köklerinden anlamak hiçte zor olmasa gerek. Günümüz Arapça grameri, Süryanicenin ve İbranicenin gramer terminolojisinden izler taşımaktadır. Çünkü Cahiliye döneminde Araplar Arapça yazıyı bilinmemekle birlikte, yazımla ilgili ihtiyaçlarını (Süryani)Hristiyan yazıcıları kullanarak gideriyorlardı. Yine İslam öncesi dönemde Hristiyan olan Araplar ve Mekkeli tacirler Süryanice yazı sistemini bilmekteydiler. Kuranın indirilip kitap haline getirilmesi ve Arapça gramerinin şekillenip tekâmül devresini yaşadıkdan sonra bu iki dil ailesi morfoloji ve sentaks olarak kendi yollarına gitmişlerdir. Bu süre zarfında Süryanice Yunan geleneğini, Arapça ise Kuran sayesinde kendi teorisini geliştirmiştir.²⁸¹

DİLLERİN GELİŞİM VE DEĞİŞİMİ

Şüphesiz her dilde olduğu gibi Arap dilinde de yabancı dillerden gelen kelimeler, bu dilin temel özelliklerine göre bir takım değişikliklere uğramış ve ancak bundan sonra bu dilin unsurlarından biri haline gelmiştir. Arapçada kullanılan bir kelimede lââm-ı ta'rif veya tenvîn gibi dil kaideleri tatbik edilemiyor veya bu dildeki harf ve kalıba uymuyorsa bu tür kelimelere “mu'arrab” kelimelere denilmektedir. Başka bir ifadeyle “mu'arrab” Arapçanın Fâsîh bir dille konuşulan dönemlerinden birinde, sözleri hüccet olabilecek Araplar tarafından Arapçalaştırılan yabancı kelimelere denmektedir. Eğer ki bu dile giren kelime son dönemlerde girmişse bu kelimeye “müvelled” ismi verilmektedir. Sözlük manası “yabancı, misafir, sığıntı” gibi anlamlara gelen bu terim olarak, ıstılahta Arapların bilmediği ve Arapça'da bulunmayan kavramları karşılamak için başka dillerden alınan kelimeler için kullanılır. “Daḥîl” olarak bilinen en eski kelimeler Sümerce olup Sâmi milletlerin ecdadı kabul edilen Akad'lar aracılığıyla Arapçaya girmişlerdir. Özet olarak söylemek gerekirse: Arapça köklerden türemiş olan kelimelere “müvelled”, Arapçanın gramer ve ses yapısına uyum sağlayarak Arapçalaştırılmış kelimelere “mu'arrab”, Arapçaya girdikten sonra uzun süre asıl hallerini koruduktan sonra Arapçalaştığı halde kendisinde yabancılik eseri kalan kelimelere ise “daḥîl” denmektedir.²⁸² Tüm bu giriş ve özet açıklamalardan sonra Kur'an-ı Kerim’de bulunan ve çoğunlukla Sâmi kökenli kabul edilen 54 adet özel isim menşei ve köken olarak alfabetik sırayla incelenecektir.

Âdem: Kur'ân-ı Kerîm’de 25 defa zikredilen “Âdem” kelimesi, Bazı filolog ve müfessirlere göre arapça “udme”den türemiş olup, ef'al vezninde arapça asıllı bir kelimedir. Udme, beyaz renk ya da siyah-beyaz arası buğday renkli demektir. Bazıları “edîmü'l-arz”dan dan (yeryüzü) yaratıldığı için kendisine Âdem denildiği

²⁸¹ - geniş bilgi için bkz; Mutlu Türkmen, Kur'an-ı Kerîm ve Kitab-ı Mukaddes'te 'brk', 'sbh' ve 'kds' köklerinin semantik incelemesi, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2007 s.111-115.

²⁸² - geniş bilgi için bkz; Selahattin Bulut, Ta'rib ve el-Cevaliki'nin el-Mu'arrab'ı, basılmamış Yüksek Lisans tezi, Konya 2007, s.24. v.s.

görüştüğüdür²⁸³. Mezkûr isim İncil’de de geçmekte olup, (Ahd-i Kadim-Ahd-i Cedid) İbranice “‘adamah’, toz-kızıl toprak”, Süryanice “sessiz-sakin”, Asurca “döllenmek, üretmek, ekilebilir arazi” manalarına gelmektedir. Kabul edilen görüş bu kelimenin İbranice kökenli olduğudur²⁸⁴.

Āzer: Kur’ân-ı Kerîm’de sadece bir defa zikredilen “Āzer” kelimesi, geleneğimizde Hz.İbrahim’in babası olarak bilinmekle beraber, bir diğer görüşe göre onun amcasıdır. Diğer bir görüşe göre, mezkûr isim aslında bir sıfattan ibaret olup, asıl ismi “Tāreh-Tārah” tır. Asur dilinde “tarāhu” keçi demek olup, Hz. İbrahim babası ile konuşmak istediğinde “Āzer” ismi, diğer durumlarda ise “Tārah” ismini kullandığı iddia edilmiştir. Kelime “Āzer” değilse “Yāzer” olarak kullanıldığında ise manası, tersine çeviren, çalıştıran ve sapık anlamına gelmektedir.²⁸⁵ Bu kelimenin Süryanice veya Farsçadan geldiği iddia edilmekle beraber, kabul edilen görüşe göre kökeni İbranice olan özel bir isimdir. İhtiyar, kınamak, hatalı kişi, bir put ismi, eğri, virajlı gibi manaları vardır.²⁸⁶

Cālūd: Kur’ân-ı Kerîm’de 3 defa zikredilen “Calūt” kelimesi, Amālika krallarından birisinin ismi olup, Tālūt’la girdiği savaşta, Dâvūd Peygamber tarafından öldürülmüştür. Mısır ile Filistin arasında kalan topraklarda yaşamış olan bu kavim, bir rivayete göre Berber ırkının atasıdır.²⁸⁷ İbranice “Golyath’-Goliath-Golyat”, Aramice “Goloūto” asıllı olan bu kelime, köken olarak İbranice olarak kabul edilmiştir.²⁸⁸

Cibrîl: Kur’ân-ı Kerîm’de 3 defa zikredilmiş olan “Cibrîl” lafzı Peygamberlerle Allah arasında elçilik yapan meleğe verilen isimdir. Arapçada “Cibrîl”, “Cebreîl”, “Cebraîn” ve “Cebrâil” gibi varyantları bulunmaktadır.²⁸⁹ Asurcada “İlu-Gabri” Süryani ve Aramicede ise “Gabriël”, Allah’ın kulu anlamına gelen “Gabri” ve “ēl” kelimelerinin birleşmesinden oluşmuştur. İbranice “Gavri - ell” şeklinde kullanılan bu kelime Allah’ın adamı, dostu, gücü, kahramanı gibi anlamlara gelmektedir.²⁹⁰

Dâvūd: Kur’ân-ı Kerîm’de 17 defa zikredilmekte olan “Dâvud” lafzı “Dâvid- Dâwid” şeklinde İbranice kökenli bir kelime olup, sevimli, sevgili ve Tanrının favorisi anlamlarına gelmektedir. Milattan önce 1000-962 yılları arasında yaşamış olan Davud Peygamber Kudüs kentinin kurucusu ve Süleyman Peygamber’inde babasıdır.²⁹¹

Elyesa‘: Kur’ân-ı Kerîm’de 2 defa zikredilmekte olup, Kur’ân’da adı geçen Yahudi asıllı peygamberlerdendir. Uhtüb b. el-‘Acūz’un oğlu olduğu iddia edilmiştir. Arapça

²⁸³ - Fazlullah el-Muhibbî, Kasdu’s-Sebîl fîmâ fi’l-Lugati’l-Arabiyyeti mine’d-Dahîl, Mektebetü’t-Tevbe, Riyad 1994, c.1 s.112, 137; Ebu Mansur el-Cevâlikî, el-Mu’arrab min Kelamil’l-A’cemi ‘ala Hurufi’l-Mu’cem, Daru’l- Kalem, Dimeşk 1990. s.102.

²⁸⁴ - Samuel Sycz, Ursprung und Wiedergabe der biblischen Eigennamen im Koran, J. Kauffmann, Frankfurt 1903, s.17-18; Arthur Jeffery, The foreign vocabulary of the Qur’an, Baroda 1938, s.51.

²⁸⁵ - S. Sycz, Ursprung und Wiedergabe, s.36; A. Jeffery, The foreign vocabulary, s.53; el-Muhibbî, Kasdu’s-Sebîl, c.1 s.141.

²⁸⁶ - Muhammed Bilasî, El- Mu’arrab fi’l- Kur’ani’l Kerim, Daru’l Kütübi’l- Vataniyye, Bingazi 2001, s.156; el-Cevâlikî, s.134; A. Jeffery, The Foreign Vocabulary, s.54.

²⁸⁷ - Rafael Nahle, Garaibü’l-Luga’l-Arabiyye, Dar el-Meşrik, Beyrut 1986, s.177; Bilasî, El- Mu’arrab, s.194; A. Jeffery, The foreign vocabulary, s.97.

²⁸⁸ - el-Muhibbî, Kasdu’s-Sebîl, c.1 s.364; el-Cevâlikî, el-Mu’arrab, s.245.

²⁸⁹ - S. Sycz, Ursprung und Wiedergabe, s.13; A. Jeffery, The foreign vocabulary, s.100.

²⁹⁰ - Christoph Luxenberg, Die syro-aramäische Lesart des Koran: Ein Beitrag zur Entschlüsselung der Koransprache, Das Arabische Buch, Berlin 2000, s.39; el-Muhibbî, Kasdu’s-Sebîl, c.1 s.181; el-Cevâlikî, el-Mu’arrab, s.258; Bilasî, El- Mu’arrab fi’l-Kur’an, s.192.

²⁹¹ - S. Sycz, Ursprung und Wiedergabe, s.44-45; Bilasî, El- Mu’arrab fi’l-Kur’an, s.204; el-Cevâlikî, el-Mu’arrab, s.309.

“ve-si-a” kökünden türeyip; genişlemek, büyümek anlamına gelmekte olduğu iddia edilmekle birlikte, İbranice aslı “Eliša- el-Yešā” şeklinde olup manası, Allahın yardımcı ve destekçi, kurtarıcı Tanrı veya Tanrının kurtardığı anlamları taşımaktadır. İlyas Peygamber tarafından İsrailoğullarına önce halife olarak atanmış, daha sonra kendisine peygamberlik verilmiştir.²⁹²

‘Eyyüb: Kur’ân-ı Kerîm’de 4 defa zikredilmiş olan “Eyyub” lafzının “âba-yeûbu” asıllı arapça kökenli bbr kelime olduğunu ifade edilmiştir. Buna göre manası, ‘tüm hallerde hakka dönen demektir. Eyyub Peygamberin İsrailoğullarından olmayıp, Rum asıllı ve isminin “Eyyüb bin Amos” olduğu ifade edilmiştir. Modern İbranicede “Job” şeklinde okunmakta olup, eski İbranicede “İjob” Âb: dönmek, başvurmak, İll: Tanrı, Tanrıya dönen demektir. İncil’de “Hiob” şeklinde zikredilen ve “Tanrı tarafından sınav edilmiş, metanet ve sabrını koruyan anlamına gelmekte olan “Eyyüb” ismi Batılı filologlardan Robinson’a göre İbranice kökenli olmasına rağmen anlamı kesin olarak bilinmemekte, fakat “Muttaki, dindar, kendisine (Şeytan tarafından) baskı uygulanan” anlamına gelebileceği de eklemiştir.²⁹³

Fir’avn: Kur’ân-ı Kerîm’de 74 defa zikredilmiş olan Firavun lafzı, Amalika krallarına verilen bir lakap olup Eski Mısırca “Perā-Peraa” mısırca büyük ev, Kıpti dilinde ise timsah demektir. Klasik tefsir kitaplarında Firavun’un asıl isminin Velid b. Mus’ab, Mûs’ab b. Reyyan veya Kantus olabileceği de ifade edilmiştir. Aramice “Fer’oûn” kökünden Arapçaya girmiş olan bu kelime, İbranicede “ Par’ō - Kral”, Aramicede halen “Ber-ru’yā - Mülk sahibi, Hâkim” manasında kullanılmaktadır.²⁹⁴

Hâmân: Kur’ân-ı Kerîm’de 6 defa zikredilmiş olan “Hâmân” lafzı, Firavun’un isteği üzerine Nil nehrinin batısında bulunan Aynu’ş-Şems kentinde (Melle-Meselle) isimli kuleler yaptıran kişidir. “He-ve-me” veya “Hā-me” asıllı arapça kökenli bir kelime olduğu iddia edilmiştir. Müsteşrikler Kur’an’daki Haman’ın aslında İsa’dan önce beşinci yüzyılda hüküm sürmüş olan Pers Kralı Ahaşveroş’un veziri olan Haman b. Hamdesa ile karıştırıldığını, başka bir ifade ile Kur’an’daki bilginin yanlış olduğunu iddia etmektedirler. Gerek tarihi gerçekler, gerekse bilimsel bulguları bu iddiayı çürütmektedir. İddianın aksine Hâmân ismi “Die Ägyptischen Personennamen” adlı Mısır isimleri sözlüğünde hiyeroglif transliterasyon listesinden Hâmân’ın, taş ocakları işçilerinin şefi olduğu ispatlanmıştır.²⁹⁵

Hārūn: Kur’ân-ı Kerîm’de 20 defa zikredilmiş olan bu lafız, Musa peygamberin kardeşi ve halefidir. Harun ismi kesin olan hangi dilde olduğu bilinmemesine rağmen, baskın olan görüşe göre Kıptice asıllı olup, manası tanrının hediyesi demektir. İbranicede “Ahārōn, Aaron, Eharon, Aron “gibi lehçeleri bulunmaktadır. İbraniceden Arapçaya geçmiştir.²⁹⁶

²⁹² - el-Cevâlikî, el-Mu’arrab, s.563; A. Jeffery, The foreign vocabulary, s.68; S. Sycz, Ursprung und Wiedergabe, s.46.

²⁹³ - J. Dammen McAuliffe, Encyclopaedia of the Qur’ân, Brill, Leiden-Boston 2003, c.3 s.50; el-Muhibbî, Kasdu’s-Sebil, c.1 s.232; Bilasî, El- Mu’arrab fi’l-Kur’an, s.178; S. Sycz, Ursprung und Wiedergabe, s.49; A. Jeffery, The foreign vocabulary, s.74.

²⁹⁴ - Rafael Nahle, Garaibü’l-Luga, s.198; S. Sycz, Ursprung und Wiedergabe, s.40; A. Jeffery, The foreign vocabulary, s.225; el-Muhibbî, Kasdu’s-Sebil, c.2 s.333; el-Cevâlikî, el-Mu’arrab, s.478.

²⁹⁵ - Hermann Ranke, Die Ägyptischen Personennamen, Verzeichnis der Namen, Verlag Von J. J. Augustin, Glückstadt 1935-1952; A. Jeffery, The foreign vocabulary, s.284; S. Sycz, Ursprung und Wiedergabe, s.42; el-Muhibbî, Kasdu’s-Sebil, c.2 s.308; el-Cevâlikî, el-Mu’arrab, s.637.

²⁹⁶ - Bilasî, El- Mu’arrab fi’l-Kur’an, s.322; el-Cevâlikî, el-Mu’arrab, s.629; S. Sycz, Ursprung und Wiedergabe, s.43; A. Jeffery, The foreign vocabulary, s.284.

Hārūt ve Mārūt: Kur'ân-ı Kerîm'de birer defa zikredilmiş olan bu lafızlarda kıraate bağlı olarak ihtilaf sözkonusudur. Mezkûr ayetteki “melekeyn” lafzı esre olarak “melikeyn” okunduğu takdirde, Harût ve Marût Babil'de yaşamış iki kralın ismi olmaktadır. Yine başka bir görüşe göre ise; bu iki isim aslında iki insanın ismidir. Üçüncü görüşe göre Hārūt ve Mārūt ismi ilk defa Zerdüştlüğün dini metinlerinden birisi olan Avesta'daki Haurvatât ve Ameretât'tır. Avesta'da dişî varlık olan Haurvatât suyun, Ameretât ise bitkilerin koruyucusudur. Bu iki isim önelikle Farsçaya ve daha sonra ise Arapçaya girmiştir. Her ne kadar “He-re-te” yırtmak, parçalamak ve “Me-re-te” kurak, ot yetişmeyen yer anlamında arapça kökeknli kelimeler olduğu iddia edilsede, köken olarak Süryanice “Marūthā” otorite ve efendilik, “Hertā” ise hasım anlamında Arapçaya girmiştir.²⁹⁷

Havārî: Kur'ân-ı Kerîm'de 5 defa zikredilmiş olan bu lafız; Arapça'da Rasul ve gönderilmiş elçi anlamında kullanılan bu kelime Nabatça “hewārî” kökünde olup, Yıkayıcı, yıkayan anlamına gelmektedir. Habeşçe aynı kökten gelen “awārayā” veya kelimesi ise, beyazlatıcı, yıkayıcı demektir. Alman Filolog Bergsträsser bu kelimenin Habeşçe asıllı “hawwāreyā” kelimesinden türeyip, manasının Arapçada kullanılan rasul, elçi ile aynı anlamda olduğunu söylemektedir.²⁹⁸

Hūd: Kur'ân-ı Kerîm'de 7 defa zikredilmiş olan bu lafız, mana itibariyle arapça kökenli tövbe eden manasına gelen “hāid” kelimesinin çoğulu olduğu ifade edilmiştir. Fakat Medine Yahudileri tarafından “Yahūd” ismi genelde “ya” harfi hazfedilerek söylenirdi. Bu durumda “Hūd” isminin İbranice kökenli olma ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Veya Araplar “y” harfini hazfederek bu kelimeyi Arapçaya sokmuş olma ihtimalide mevcuttur.²⁹⁹

Hūrî: Kur'ân-ı Kerîm'de 4 defa zikredilmiş olan Huri lafzı, Süryanice “hwar/hewāra” beyazlamak, beyaz olmak, beyaz üzüm, demektir. İbranicede “h-w-r, hiwer” beyaz ve soluk anlamına gelmektedir. C. Luxenberg'e göre doğu kültüründeki cennet tasvirlerinde sürekli meyve çeşitleri ve figürlerinden bahsedilir. Ona göre Huri kelimesi Süryanice asıllı olup manası kristal gibi şeffaf ve beyaz üzüm demektir. Başka bir ifade ile Müfessirler “Huri” kelimesini yanlış anlamlandırılmıştır. Çünkü bahis konusu olan mevzu kadın değil meyve çeşitleridir.³⁰⁰

İbrāhîm: Kur'ân-ı Kerîm'de 69 defa zikredilmiş olan bu lafız, İbranice kökenli olduğu ifade edilmiştir. Bu kelimenin aslının “Ebin Rahîmun” olup “İbrāham, İbrahūm, İbraham, İbrahum, Ebrehem, İbruhum” gibi değişik varyantlara sahiptir, baba, yüksek ve yüce anlamına gelmekte olan bu kelime köken itibariyle İbranice değil Aramiceye çok daha yakındır. Süryanice “Abram-Abraham”, İbranice “Avrām”, semitik dillerin ortak özelliği olan künye “Abū Ruhm/Rahm/Ram” bu kelimeye kendisini göstermektedir. Bir diğer görüşe göre ise İbrahim kelimesi Süryanice asıllıdır. Bu dilde “ib” baba “rahm-ruhm” ise merhametli demek olup, manası merhametli baba demektir.³⁰¹

²⁹⁷ - Josef Horovitz, Koranische Untersuchungen, De Gruyter, Berlin 1926, c.4 s.146-148; el-Cevâlikî, el-Mu'arrab, s.629; Bilasî, El- Mu'arrab fi'l-Kur'an, s.321; A. Jeffery, The foreign vocabulary, s.283.

²⁹⁸ - G. Bergstrasser, Tatavvuru'n-nahvi Li'l-Lugati'l-Arabiyye, Mektebetü'l-Hanci, Kahire 1994, s.217; Bilasî, El- Mu'arrab fi'l-Kur'an, s.200. A. Jeffery, The Foreign Vocabulary, s.115-116.

²⁹⁹ - S. Sycz, Ursprung und Wiedergabe, s.35; el-Cevâlikî, el-Mu'arrab, s.638.

³⁰⁰ -Christoph Luxenberg: Die syro-aramäische Lesart des Koran, ein Beitrag zur Entschlüsselung der Koransprache. Das Arabische Buch, Verlag Hans Schiler Berlin 2004, s.247.

³⁰¹ - el-Muhibbî, Kasdu's-Sebil, c.1 s.146; el-Cevâlikî, el-Mu'arrab, s.102-104; Bilasî, El- Mu'arrab fi'l-Kur'an, s.147; P. Weimar: Abraham, in: Neues Bibellexikon, Zürich 1991, c.1 s.18-19; S. Sycz,

İdrīs: Kur'an-ı Kerim'de 2 defa zikredilmiş olan bu lafız, Süryanicede “Aḥnūḥ- Ḥānūḥ- Uḥnūḥ” şeklinde ifade edilmekte olup, manası suda ıslatılmış, yumuşatılmış ve uzman manalarına gelmektedir. Bazıları okumak manasına gelen “d-r-s” kökünden türetildiğini söylemekle birlikte, bu görüş kabul görmemiştir.³⁰²

İlyās: Kur'an-ı Kerim'de 2 defa zikredilmiş olan bu lafız, Harun Peygamber'in torunlarından birisi olup, Balebekkeye gönderilmiş bir peygamber ismidir. İbranicede “Elijahu” Tanrım Yahova'dır manasında ifade edilip İncil'de Elias ismiyle zikredilmiştir. İlyas ismi “el-Elsu” kökünden türemiş olup, “fī'āl” vezninde Arapça bir kökenli bir kelime olduğu belirtilmiş ve manası sahtekârlık, kandırmak, akli karışık şeklinde ifade edilmiştir. Ayrıca “if'āl” vezninde olduğunda “elyese raculun” cesur, kaçmayan, korkusuz anlamına gelmektedir.³⁰³

İmrān: Kur'an-ı Kerim'de 2 defa zikredilmiş olan bu lafız Hz. Meryem'in babasının adıdır. İncil'de “Amram” şeklinde ifade edilen bu lafız, Hem Hz. Meryem'in, hemde Musa ve Harun Peygamberlerin babaları olarak zikredilmiş olup, Kur'an'daki kullanım olarak “Joachim-Yoyakim” ismi ile örtüşmektedir.³⁰⁴

İsā/Mesīḥ: Kur'an-ı Kerim'de 25 defa zikredilmiş olan bu lafız, Mesih kelimesi iel birlikte kullanılmaktadır. Eski Süryanice”İšō'- İšū” simdiki Süryanicede “İšē- İšē “İbranicede “Ēsaw” şeklinde kullanımları mevcuttur. Bazı dilbilimciler İsa isminin Arapça kökenli “āyes” türemiş olup manasının beyaz tenli kişi olduğunu söylerken, bazıları da Arapça “a-v-s” kökünden türeyip manasının siyaset olduğunu söylemektedirler. İttifak edilen görüşe göre bu kelimenin aslı Süryanice olup, mübarek manasına gelmektedir. Bu kelime ile birlikte kullanılan Mesih sıfatı ise Kur'an-ı Kerim'de 11 defa zikredilmiş olup, manası zetin yağı ile yağlanmış demektir. Ayrıca kurtarıcı manasına da gelmektedir.³⁰⁵

İshāk: Kur'an-ı Kerim'de 17 defa zikredilmiş olan bu lafız, İbranicede “gülengülümseyen” anlamına gelmektedir. Bunun sebebi ise İbrahim Peygamber'e uzun bir aradan sonra evlat ihsan edilmesinden dolayı gülümsemesidir. “İshak” kelimesinin Arapça “s-h-k” kökünden türemiş olup uzaklaşma manasında kullanıldığı söylenmiştir. İbranice “Yishāk/Yishōk”, Latince “İsaac” Yunancada “İsaak” şeklinde telaffuz edileb bu kelime, asıl olarak Süryanice bir kelimedir.³⁰⁶

İsmā'īl: Kur'an-ı Kerim'de 12 defa zikredilmiş olan bu kelime, köken olarak İbranice olup “Allahı dinleyen” demektir. Arapçada “Eşmū'īl” ve “İsmā'īn” şeklinde de okunur. Himyer lehçesinde bu kelimeye yakın olan “İsme'īl” lafzına bakılarak, bu kelimenin arapça kökenli olabileceği iddia edilmiş veya “İsmail” kelimesinin Arapça asıllı bir kelime olup “se-mi-'a” kökünden müştak olduğu ifade edilmiştir. İbranice

Ursprung und Wiedergabe, s.21; C. Luxenberg, Die syro-aramäische Lesart des Koran, s.52, 90; A. Jeffery, The foreign vocabulary, s.45.

³⁰² - A. Jeffery, The foreign vocabulary, s.51; el-Muhibbî, Kasdu's-Sebîl, c.1 s.161; el-Cevâlîkî, el-Mu'arrab, s.102; S. Sycz, Ursprung und Wiedergabe, s.32-33.

³⁰³ - el-Muhibbî, Kasdu's-Sebîl, c.1 s.121; el-Cevâlîkî, el-Mu'arrab, s.102; A. Jeffery, The foreign vocabulary, s.67.

³⁰⁴ - Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon (BBKL). Band 3, Herzberg 1992, Sp. 117–119; A. Jeffery, The foreign vocabulary, s.217.

³⁰⁵ - Rafael Nahle, Garaibü'l-Luga, s.206; A. Jeffery, The foreign vocabulary, s.218; S. Sycz, Ursprung und Wiedergabe, s.62; C. Luxenberg, Die syro-aramäische Lesart des Koran, s.41-43; el-Cevâlîkî, el-Mu'arrab, s.452; Bilasî, El- Mu'arrab fi'l-Kur'an, s.262.

³⁰⁶ - Bilasî, El- Mu'arrab fi'l-Kur'an, s.160; el-Muhibbî, Kasdu's-Sebîl, c.1 s.123; el-Cevâlîkî, el-Mu'arrab, s.106; A. Jeffery, The foreign vocabulary, s.60; S. Sycz, Ursprung und Wiedergabe, s.24.

“İşmael/Yişma'el /Yişmā'el / Yişma'el” Yunancada “İsmaēl” ve Latince de ise “İsmael” şeklinde okunmaktadır.³⁰⁷

İsrā'îl: Kur'ân-ı Kerîm'de 43 defa zikredilmiş olan bu lafız, “el-Sreitet” tanrı savaşçısı, mücahid anlamına gelir.“îl” kelimesi İbranice asıllı olmayıp, Süryanicede “Tanrı-Allah” demektir. Aynı zamanda Yakup Peygamberin lakabı olan bu lafız, “Yisrâel” ve “İsrâîn” şeklinde ifade edilmektedir.³⁰⁸

Kārûn: Kur'ân-ı Kerîm'de 4 defa zikredilmiş olan bu lafız, İbranice asıllı olup, bu dilde “Korah or Kōrach / Kōrah” şeklinde İncil'de de zikredilmektedir. Kelime olarak “kel kafa” anlamına gelmekle birlikte, buz, dolu ve don manaları da vardır.³⁰⁹

Lât: Kur'ân-ı Kerîm'de 1 defa zikredilmiş olan bu lafız, İslam öncesi dönem Araplar tarafından bereket Tanrıçası olarak tapılan üç büyük puttan birisidir. Mezkûr put Sakif kabilesine ait olup Taif'te bulunmaktaydı. Yunan mitolojisindeki gökbilim ve astrolojinin ilham perilerinden birisi olarak inanılan Urania ile arasında etkileşim söz konusudur. “İlât” “und” “Lât” “Alilat” şeklinde de ifade edilmektedir.³¹⁰

Luqmân: Kur'ân-ı Kerîm'de 2 defa zikredilmiş olan bu lafız, ortadoğuda birçok kıssada ismi geçmekte olup, “Hakîm-Hekîm” sıfatıyla meşhur olmuş bir şahsiyettir. İsminin Lokmân b. Bâ'ûr olup, Eyyub Peygamberin kız kardeşinin oğlu ve Davut Peygamber zamanında yaşadığı belirtilmiştir. Arapça “l-k-m” fiilinden türediği ifade edilmiştir.³¹¹

Lût: Kur'ân-ı Kerîm'de 27 defa zikredilmiş olan bu lafız, Bugünkü İsrail ile Ürdün sınırı arasındaki topraklarda yaşayan bir kavim olan Sodom ve Gomora kentine gönderilmiş bir peygamberin ismidir. İbranice asıllı “Lot-Lōt” kelimesinde Arapçaya girmiş olup, kılıf, örtü, kabuk anlamlarına gelir. Arapçada “lāṭa” çamurlamak, çamurla sıvamak demek olup, gönderildiği kavim taşlaştığından dolayı böyle bir isim verilmiş olması muhtemeldir.³¹²

Mecûs: Kur'ân-ı Kerîm'de 1 defa zikredilmiş olan Mecus lafzı, Güneş, Ay ve ateşe tapan kavimlere verilen isimdir. Farsça kökenli “magu” kelimesinden türemiş olup manası, “ ateşe tapan demektir. Mecus isminin bu dini ilk olarak benimseyip insanları da ona çağıran küçük kulaklı bir şahıs ismi olduğu da ifade edilmiştir. Kelimenin kökeni Pehlevice olup “Magōšiyā-Meckūš-Magūš- Mogh” şeklinde kullanımları bulunmaktadır.³¹³

Menât: Kur'ân-ı Kerîm'de 1 defa zikredilmiş olan bu lafız, İslam öncesi Arapların üç büyük putundan birisinin adıdır. Sakif, Evs ve Hazrec, Hüzeyl ve Hüzââ kabilelerine ait olup, “kesti” anlamına gelen “mena” fiilinden türemiştir. Bu put için kurbanlar adanıp

³⁰⁷ - S. Sycz, Ursprung und Wiedergabe, s.22; A. Jeffery, The foreign vocabulary, s.63; el-Cevâlikî, el-Mu'arrab, s.95; el-Muhibbî, Kasdu's-Sebil, c.1 s.122,191; Bilasî, El- Mu'arrab fi'l-Kur'an, s.162.

³⁰⁸ - Rafael Nahle, Garaibü'l-Luga, s.211; S. Sycz, Ursprung und Wiedergabe, s.28; A. Jeffery, The foreign vocabulary, s.60; el-Cevâlikî, el-Mu'arrab, s.106; Bilasî, El- Mu'arrab fi'l-Kur'an, s.160; el-Muhibbî, Kasdu's-Sebil, c.1 s.178.

³⁰⁹ - S. Sycz, Ursprung und Wiedergabe, s.42; Jane Dammen McAuliffe, Encyclopaedia of the Qur'ân, Brill, Leiden – Boston 2003, c.3 s.104.

³¹⁰ - J. Wellhausen: Reste arabischen Heidentums, s.29-34; Jane Dammen McAuliffe, Encyclopaedia of the Qur'ân, Brill, Leiden – Boston 2003, c.3 s.104; S. Sycz, Ursprung und Wiedergabe, s.42; A. Jeffery, The foreign vocabulary, s.231; A. Jeffery, The foreign vocabulary, s.252.

³¹¹ - el-Muhibbî, Kasdu's-Sebil, c.2 s.424.

³¹² - A. Jeffery, The foreign vocabulary, s.254.

³¹³ - Zaehner, Robert Charles, The Dawn and Twilight of Zoroastrianism, MacMillan, New York 1961. s.163; Bilasî, El- Mu'arrab fi'l-Kur'an, s.296; G. Bergstrasser, Tatavvuru'n-nahv, s.214; A. Jeffery, The foreign vocabulary, s.259.

kesildiği için bu ismi almıştır. Kudayd şehrine ait özel bir put olduğu da ifade edilmiştir.³¹⁴

Meryem: Kur'ân-ı Kerîm'de 34 defa zikredilmiş olan Meryem lafzı Aramice-İbranice asıllı bir kelime olup, "Miriam-Marjam-Maria-Mirjam" gibi varyantlara sahiptir. Kıptice "m-r-y" kökünde türeyip, sevilen, sevgili anlamına geldiği belirtilmiştir.³¹⁵

Mikâ'ıl: Kur'ân-ı Kerîm'de 1 defa zikredilmiş olan Mikail lafzı, İslam inancında dört büyük melekten birisi olup, "Mikâl-Mikâil-Mikaîl" şeklinde yaygın olarak okunmaktadır. Mikail kelimesi 3 kelimedenden oluşmaktadır: "mî-kim", "kē/ā, gibi" teşbih edatı/, "eyl/İll" Allah; kim Allah'a benzer ki/ kim Allah gibi olabilir ki?³¹⁶

Mūsā: Kur'ân-ı Kerîm'de 136 defa zikredilmiş olan bu lafız, İbranice "çekmek, çıkarmak, sökmek" anlamına gelir. Ayrıca Mısır dilinde "Mes-Mess" oğul, çocuk manasına gelmektedir. Mısırcada "Thut-Mosis, Ra-Mosis/Ramses" gibi kelimeler bulunduğu göz önüne alındığında "Musa" kelimesinin İbranice değilde mısırcı olması daha kuvvetli ihtimaldir. Bölge ve dillerle göre "Moşeh-Mō(y)sēs-Moses-Moşe-Mōşēh-Mōūsēs" şeklinde varyantları mevcuttur. Musa kelimesinin ibranice su anlamındaki "mū" ve ağaç anlamındaki "šā" kelimelerinin birleşiminden oluştuğu belirtilmiştir. Çünkü Musa tahta bir tabutla Firavun sarayına ulaşmıştır.³¹⁷

Nesr: Kur'ân-ı Kerîm'de 1 defa zikredilmiş olan bu lafız, Nuh kavminin tapmış olduğu akbaba şeklindeki putun ismidir. Daha sonra bu put Himyer veya Belha bölgesinde Sebe veya Beni Küllā kabilesi tarafından tapılmaya başlanmış, bu şekilde arap yarımadasına girmiştir. Aslında "Nesr" kelimesi "en-Nesru't-tāir" ve "en-Nesru'l-vāki" şeklinde iki ayrı yıldız verilen isim olup, dişilik ve annelik timsali olan iki puttur.³¹⁸

Nūh: Kur'ân-ı Kerîm'de 43 defa zikredilmiş olan bu lafız, İdris Peygamber'den sonra gönderilen ve insanlığın ikinci atası olarak kabul edilen Peygamber'in ismidir. Asıl adının "Abdüşşekur" veya "Abdülgafor" olduğu, çok inlediği ve agladığı için kendisine Nuh lakabının verildiği söylenmiştir. Arapça "n-v-h" kökünden türemiş olup, çok ağlayan manasına geldiği söylenmekle birlikte, "sakin" manasında Süryanice kökenli olduğuda ifade edilmiştir. Kabul edilen görüşe göre aslı İbranice olup, sakın ve teselli eden manasına gelmektedir.³¹⁹

Şâlih: Kur'ân-ı Kerîm'de 11 defa zikredilmiş olan bu lafız Sâlih lafzı, Semud kavmine gönderilmiş ittifakla Arapça kökene sahip bir Peygamber ismidir.³²⁰

Sāmīrī: Kur'ân-ı Kerîm'de 3 defa zikredilmiş olan bu lafız, Musa Peygamber Tur Dağı'na çıktığında İsrailoğullarının tekrar buzağıya tapmaya başlamasına neden olan Kıpti veya Samire kabilesine mensub şahsın ismidir.

³¹⁴ - Julius Wellhausen: Reste arabischen Heidentums, Georg Reimer Verlag, Berlin 1897, s.25-29.

³¹⁵ - S. Sycz, Ursprung und Wiedergabe, s.61; A. Jeffery, The foreign vocabulary, s.262; el-Cevâlîkî, el-Mu'arrab, s.576; Bilasî, El- Mu'arrab fî'l-Kur'an, s.300.

³¹⁶ - el-Cevâlîkî, el-Mu'arrab, s.600; S. Sycz, Ursprung und Wiedergabe, s.18; Bilasî, El- Mu'arrab fî'l-Kur'an, s.314.

³¹⁷ - A. Jeffery, The foreign vocabulary, s.274; S. Sycz, Ursprung und Wiedergabe, s.30; el-Cevâlîkî, el-Mu'arrab, s.567; Jane Dammen McAuliffe, Encyclopaedia of the Qur'an, Brill, Leiden – Boston 2003, c.3 s.419.

³¹⁸ - Hasan Zaza, es-Samiyyun ve Lugatuhum, s.118; J. Wellhausen: Reste arabischen Heidentums, s.23.

³¹⁹ - el-Cevâlîkî, el-Mu'arrab, s.603. Bilasî, El- Mu'arrab fî'l-Kur'an, s.317. S. Sycz, Ursprung und Wiedergabe, s.19; A. Jeffery, The foreign vocabulary, s.282.

³²⁰ - el-Cevâlîkî, el-Mu'arrab, s.100.

Suvā': Nuh kavminin taptığı putlardan birinin ismi olup, arap yarım adasında ilk olarak Medine limanı yakınlarındaki Ruhat bölgesinde görülmüş olup Hüzeyl kabilesi tarafından tapılmaya başlanmıştır. Kelime olarak semitik ortak kök olan “şeyye'a” kelimesinden türemiş olup manası, kollayıp gözeten, himaye eden manasına gelir. “Yesū' - Yūṣā' - İṣ'iyā” bunların hepsi aynı manaya gelmektedir. Fransız dilbilimci René Dussaud Suriye ve Kuzey necid bölgelerinde bulmuş olduğu tabletlerde, “Şey'u'l-kavm” şeklinde yazılı ilah isimleri bulmuş ve bundan yola çıkarak; Yemen lisanındaki (Suva') ve Suriye çevresinde “şuya' ” köken olarak aynı olan “ilşah” ismi olabileceği ihtimalini zikretmiştir.³²¹

Süleymân: Kur'ân-ı Kerîm'de 17 defa zikredilmiş olan Süleymân lafzı, İsrailoğullarına gönderilmiş peygamberlerinden olup Davud Peygamberin oğludur. Köken olarak Arapça kökenli Selman kelimesinin ismi tasgiri veya Arapçadaki selamet kökünden türediğini söylene de, İbranicede “Şlomo- Şelomo- Şelomoh” Avrupa dillerinde “Salomone-Solomon, Salomon- Salomo” şeklinde ifade edilmektedirler. Şlomo kelimesi, barış yapan demek olup, Arapçadaki selim, selamet ve islam sözcükleriyle kökdeştir.³²²

Şeytân: Kur'ân-ı Kerîm'de 88 defa zikredilmiş olan Şeytân lafzının, Arapça kökenli olup, uzaklaşmak manasına gelen “şa-ta-na” veya helak olmak manasında “şāta” türediği belirtilmiştir. Aramice “Şatana”, İbranice şikâyet edilen, düşman anlamında “Satan-Şātân”, Süryanice “stā” sapmak, yoldan çıkmak manasına gelmekte olup, “Sātānā-Satān” şeklinde, iğrenç olan, iğrençlik yakışan anlamlarına gelmektedir. Konuyu toparlamak gerekirse; Şeytan kelimesi Süryanice asıllı olup, buradan Habeşçeye “Şaytân” şeklinde girip, buradan Arapçaya girmiştir. Ayrıca Araplarda Cinlerin bir çeşidi olan görülen Şeytan ismi cins bir isim olmakla birlikte daha sonraki yıllarda yerini “İblīs” şeklinde özel bir isimle değişime uğramıştır.³²³

Şu'ayb: Kur'ân-ı Kerîm'de 11 defa zikredilmekte olan Şuayb lafzı bazı dilbilimcilere göre Arapça kökenli “şa'b” kelimesinin ism-i tasgiri olup, bir dağa verilen isimdir. Bazılarına göre ise mezkûr kelime “şi'b” kelimesinin ismi tasgiri olup dağ geçidi anlamına gelmektedir. Diğer bir görüşe göre ismi Yetrub b. Safyûn'dur. İncil'de “Yitro-Jethro” şeklinde geçen bu kelime; doğru yolu gösteren, imam ve mükemmel insan anlamlarına gelmektedir.³²⁴

Tālūt: Kur'ân-ı Kerîm'de 2 defa zikredilmiş olan Talût Filistin Kralı olup, “Şaul-Şā'ul” kökenli İbranice asıllı bir isimdir. Asıl ismi Şaul ben Kiş olan bu kişi İncilde “Saul” şeklinde zikredilmiş olup manası dua eden kişi demektir. Arapça “tā-le” kökünden türeyip, uzun olan, uzun boylu manasına geldiğinde söylenmiştir.³²⁵

'Uzza: İslam önceki dönemde Gatafan, Kureyş ve Kinane'ye ait olan putun ismi olup, Allah'ın “Azîz” isminden türemiş, “e'az” kelimesinin müennes ismi tafdil sigasında kullanılmaktadır. Kos adasında bulunan Nabat ve Yunan yazıtlarında Yunan Tanrıçası

³²¹ - Hasan Zaza, es-Samiyyun ve Lugatuhum, s.117; J. Wellhausen, Reste arabischen Heidentums, s.18.

³²² - Bilasî, El- Mu'arrab fi'l-Kur'an, s.235; el-Cevâlîkî, el-Mu'arrab, s.381.

³²³ - G. Bergsträsser, Tatavvuru'n-nahv, s.226; Bilasî, El- Mu'arrab fi'l-Kur'an, s.243; Rafael Nahle, Garaibü'l-Luga, s.212; C. Luxenberg, Die syro-aramäische Lesart des Koran, s.101-102; A. Jeffery, The foreign vocabulary, s.187.

³²⁴ - el-Muhibbî, Kasdu's-Sebil, c.2 s.200; S. Sycz, Ursprung und Wiedergabe, s.39; el-Cevâlîkî, el-Mu'arrab, s.100.

³²⁵ - Bilasî, El- Mu'arrab fi'l-Kur'an, s.257; el-Cevâlîkî, el-Mu'arrab, s.447; S. Sycz, Ursprung und Wiedergabe, s.44; A. Jeffery, The foreign vocabulary, s.204.

Afrodite benzetildiği tespit edilmiştir. İlk olarak Nahle bölgesindeki Hurat vadisi yakınlarındaki Sukam isimli yerleşkede bulunmuştur.³²⁶

‘Uzeyr: Kur’ân-ı Kerîm’de 1 defa zikredilmiş olan Üzeyir isminin Arapça asıllı olup, “a-ze-re” fiilinden ism-i tasgir sigasında kullanıldığı ifade edilmiştir. Keldani Kralı II. Nebukadnezar (Buhtunnasir) zamanında (m.ö 630-561) yaşadığı bildirilmiştir. İncil’de “Ezra-Esra” Tevrat’ta “‘Āzūrā” isimli bir din adamı olarak belirtilmiş, fakat peygamberliği hususunda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.³²⁷

Vedd: Kur’ân-ı Kerîm’de 1 defa zikredilmiş olan bu lafız, hem Nuh kavmi hemde Cahiliye Araplarına tapınılan erkek suretinde bir put ismidir. Vadi’l- Kurâ ve Dummetu’l Cendel’e ait olan bu puta, hem Beni Kilâb hemde Sâbiîler tarafından tapılmaktadır. Anlam olarak “Vadd-Vudd” sevgi, arkadaşça sevgi manasında kullanılmakta olup, bununla cinsellik manası (Eros) çıkarılmamaktadır.³²⁸

Yahūdî: Kur’ân-ı Kerîm’de 9 defa zikredilmiş olan “Yahūdî” lafzı, İsrailoğulları veya İbranilerden Mûsa Peygambere tabi olan topluluğuna bağlı topluluğa verilen isimdir. Bir başka tabirle Yahûza b. Ya’kûb soyundan gelip, onun bağlılarına verilen ortak bir isimdir. İbranicede “Yehûdi/Yehûdim”, Latince “Djudio /Djudios” (Jude) şeklinde ifade edilmektedir.³²⁹

Yahyâ: Kur’ân-ı Kerîm’de 5 defa zikredilmiş olan Yahya lafzı, İsrailoğullarına gönderilmiş peygamberlerinden olup, Zekeriya Peygamber’in oğludur. Yahya Peygamber Ansara-Nasara kentinde dünyaya gelmiş olup, Hristiyan kültüründe kuzeni İsa Peygamberi su ile vaftiz ettiğinden dolayı “Vaftizci Yuhanna” olarak isimlendirilmiştir. Arapça “Yûḥannā el-Ma‘madān” İbranice “Yoḥanan hammatbil”, Aramice “Yoḥanan” Latince “Ioannes Baptista” şeklinde ifade edilmektedir. Yahudi kültüründe ise kendisi Hz. Meryem’in yeğeni olmasına rağmen, onu Peygamber olarak kabul etmemişlerdir.³³⁰

Ya’kûb: Kur’ân-ı Kerîm’de 16 defa zikredilmiş olan Yakup lafzı, İbranicede topuk tutan demektir. Bunun sebebi ise ikizi olan “Esau” nun topuğunu tutar halde doğmasıdır. İkinci bir mana ise ikinci doğan bebek olduğu için birincinin “halefi” manasına gelmektedir. Arapçada “Rebḥān” manasına gelen bu kelime, “zû-‘akib” manasına geldiği için, bu kelimenin arapça kökenli bir kelime olduğu iddia edilmiştir. Muhtelif dillerde “Ya’akov”, “Ya’aqōb”, “Iakōb” şeklinde ifadeleri mevcuttur.³³¹

Ye’ûk: Kur’ân-ı Kerîm’de 1 defa zikredilmiş olan bu lafız Nûh kavminden Araplara miras kalmış olup, Yemen/Arhab bölgesinde mevcut bulunan Hamdan ve Ğayelân kabilelerine ait at şeklindeki putunun ismidir. Başka bir görüşe göre “Ye’ûk” isminde salih bir insan olup, ölümünden sonra saygı ve hatırlama amaçlı olarak yapılan heykeline de zamanla tapılır olmuştur. Bazıları bu ismi “‘Ayyûk” ile karıştırıp, ikisinin

³²⁶ - J. Wellhausen, Reste arabischen Heidentums, s.34-45.

³²⁷ - S. Sycz, Ursprung und Wiedergabe, s.51; el-Cevâlîkî, el-Mu’arrab, s.452; el-Muhibbî, Kasdu’s-Sebil, c.2 s.291.

³²⁸ - J. Wellhausen, Reste arabischen Heidentums, s.17.

³²⁹ - Rafael Nahle, Garaibü’l-Luga, s.213; el-Cevâlîkî, el-Mu’arrab, s.650; Bilasî, El- Mu’arrab fi’l-Kur’an, s.336; A. Jeffery, The foreign vocabulary, s.293.

³³⁰ - Martin Ebner: Jesus von Nazaret, Was wir von ihm wissen können, Katholisches Bibelwerk, Stuttgart, 2007, S. 73–85; A. Jeffery, The foreign vocabulary, s.290; S. Sycz, Ursprung und Wiedergabe, s.64; el-Muhibbî, Kasdu’s-Sebil, c.2 s.303; el-Cevâlîkî, el-Mu’arrab, s.102.

³³¹ - Bilasî, El- Mu’arrab fi’l-Kur’an, s.331; S. Sycz, Ursprung und Wiedergabe, s.26; A. Jeffery, The foreign vocabulary, s.291; el-Cevâlîkî, el-Mu’arrab, s.645.

aynı şey olduğunu söylemektedirler. Buna göre “‘Ayyūk” Süreyya yıldızının bir ismi olup, mezkûr putla hiçbir bağlantısı bulunmamaktadır.³³²

Yûnus: Kur’ân-ı Kerîm’de 4 defa zikredilmiş olan Yunus lafzı “ā-ne-se” fiilinden türemiş arapça kökenli bir kelime olduğunu söylemişlerdir. Yunus b. Matta isimli bu Peygamber bu günkü Musul topraklarında bulunan Ninova kentinden olup, bir rivayete göre Süryanidir. İbranice kökenli bir kelime olan “Yunus” güvercin manasına gelmektedir. İncil’deki ismi “Jonas” olan bu kişi İbranicede “Jōnāh” , Yunanca ise “Jona” ve “Jonas” şeklinde ifade edilmektedir.³³³

Yûsuf: Kur’ân-ı Kerîm’de 27 defa zikredilmiş olan “Yusuf” lafzı İsrailoğullarına gönderilmiş bir Peygaöber olup, Yakup Peygamberin oğludur. Yusuf kelimesi, “Yûsuf,-Yusef -Yusîf” olarak okunmaktadır. Bazıları Arapça bir kelime olup “el-esef”ten türediğini söylese de, kökeni İbranice bir kelime olup, toplamak, devşirmek ve çoğaltmak manasına gelmektedir. Aynı zamanda falcı ve kâhin anlamları da çıkarılmaktadır.³³⁴

Zebāniye: Bu lafız Süryanice “Zabnā-Zabnāyā” kökeninden Arapçaya geçmiş olup, manası olup geçici, fani, sonsuz olmayan demektir.³³⁵

Zekeriyyā: Kur’ân-ı Kerîm’de 7 defa zikredilmiş olan bu lafız İbranice kökenli “Zecharjahu” kökeninden türemiştir. Manası Allahı hatırlayan anlamında, “zakar-hatırlamak” ve “Jahve- Allah” kelimelerinden müteşekkildir.³³⁶

Zü’l -Karnayn: Kur’an-ı Kerim’de 6 defa zikredilmiş olan bu lafız, iki boynuzlu manasında “zu- el-karn” iki kelimedenden müteşekkildir. Bununla kast edilen mana müfessirler arasında ihtilaf konusu olup, kafasında iki boynuzlu miğferi bulunan kişi veya Büyük İskender olması muhtemeldir. Kur’ân’da onun hakkında doğu ve batının sahibi ifadesi geçmekte olduğu için, kudretli bir hükümdar olduğu açıktır.³³⁷

Zü’l -Kifl: Kur’ân-ı Kerim’de 2 defa zikredilmiş olan bu lafız “zū- sahip” ve “kifl- pay, denk” manasına gelmektedir. Sudan Arapçasına ait bir kelime olan “kifl” çift, ikiz manasına geldiği gibi, katlanmış kumaşa aynı şekilde bu isim verilmiştir. İncil’deki İbranice ismi “Ezekiel” olup, vaiz ve nasihatçı olarak geçmektedir.³³⁸

KAYNAKÇA

1. Arthur Jeffery, The foreign vocabulary of the Qur'an, Baroda 1938.
2. Eduard Yechezkel Kutscher, A History of the Hebrew Language, The Magnes Press, The Hebrew University, Jerusalem 1984.
3. Christoph Luxenberg, Die syro-aramäische Lesart des Koran: Ein Beitrag zur Entschlüsselung der Koransprache, Das Arabische Buch, Berlin 2000.
4. Ebu Mansur el-Cevâlikî, el-Mu’arrab min Kelamil’l-A’cemi ‘ala Hurufi’l-Mu’cem, Daru’l- Kalem, Dimeşk 1990.
5. Fazlullah el-Muhibbî, Kasdu’s-Sebil fîmâ fi’l-Lugati’l-Arabiyyeti mine’d-Dahîl, Mektebetü’t-Tevbe, Riyad 1994.

³³² - Hasan Zaza, es-Samiyyun ve Lugatuhum, s.117-118; J. Wellhausen, Reste arabischen Heidentums, s.22.

³³³ - el-Muhibbî, Kasdu’s-Sebil, c.2 s.440; el-Cevâlikî, el-Mu’arrab, s.644; Bilasî, El- Mu’arrab fi’l-Kur’an, s.333; S. Sycz, Ursprung und Wiedergabe, s.48; A. Jeffery, The foreign vocabulary, s.295.

³³⁴ - S. Sycz, Ursprung und Wiedergabe, s.27; A. Jeffery, The foreign vocabulary, s.295; el-Cevâlikî, el-Mu’arrab, s.644; Bilasî, El- Mu’arrab fi’l-Kur’an, s.338.

³³⁵ - C. Luxenberg, Die syro-aramäische Lesart des Koran, s.319.

³³⁶ - el-Muhibbî, Kasdu’s-Sebil, c.2 s.91; S. Sycz, Ursprung und Wiedergabe, s.63.

³³⁷ - William Montgomery Watt: al-Iskandar, in: Encyclopaedia of Islam, 2nd ed., Vol. IV, 1997, p. 127

³³⁸ - J. Horowitz, Koranische Untersuchungen, 113

6. Friedrich Wilhelm Bautz, Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon (BBKL), Herzberg 1992.
7. Gotthelf Bergsträsser, Tatavvuru'n-nahvi Li'l-Lugati'l-Arabiyye, Mektebetü'l-Hanci, Kahire 1994.
8. Hasan Zaza, es-Samiyyun ve Lugatuhum, Dar el- Kalem, Dimeşk 1990.
9. Hazim Ali Kemaleddin, Mu'cem Müfredat el-Müşterek es-Sâmî fi'Lugati'l-Arabiyye, Mektebetü'l-Âdâb, Kahire 2008.
10. Hermann Ranke, Die Ägyptischen Personennamen, Verzeichnis der Namen, Verlag Von J. J. Augustin, Glückstadt 1935-1952.
11. Jane Dammen McAuliffe, Encyclopaedia of the Qur'ân, Brill, Leiden – Boston 2003.
12. Josef Horovitz, Koranische Untersuchungen, Walter De Gruyter & Co. Berlin - Leipzig 1926.
13. Julius Wellhausen: Reste arabischen Heidentums, Georg Reimer Verlag, Berlin 1897.
14. Manfred Görg, (Ed.), Neues Bibel-Lexikon (NBL), Zürich 1991-2001.
15. Martin Ebner: Jesus von Nazaret, Was wir von ihm wissen können, Katholisches Bibelwerk, Stuttgart 2007.
16. Muhammed Bilasî, El- Mu'arrab fi'l-Kur'ani'l Kerim, Darü'l Kütübi'l-Vataniyye, Bingazi 2001.
17. Mutlu Türkmen, Kur'an-ı Kerîm ve Kitab-ı Mukaddes'te 'brk', 'sbh' ve 'kds' köklerinin semantik incelemesi, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2007.
18. P. Bearman, C.E. Bosworth, W.P. Heinrichs, Encyclopaedia of Islam, Brill 1997.
19. Rafael Nahle, Garaibü'l-Luga'l-Arabiyye, Dar el-Meşrik, Beyrut 1986.
20. Robert Charles Zaehner, The Dawn and Twilight of Zoroastrianism, MacMillan, New York 1961.
21. Samuel Sycz, Ursprung und Wiedergabe der biblischen Eigennamen im Koran, J. Kauffmann, Frankfurt 1903.
22. Selahattin Bulut, Ta'rib ve el-Cevaliki'nin el-Mu'arrab'ı, basılmamış Yüksek Lisans tezi, Konya 2007.

(22)

AZERBAIJAN DIŞ İŞLERİ BAKANLIĞI/BAKANLARI
Dr. Elnur AĞAYEV³³⁹

ÖZET

Azerbaycan'ın kadim ve zengin diplomasi tarih vardır. Bu tarih Azerbaycan devletçiliği tarihi ile yaşittir. Burada kurulan çeşitli devletler bu devletçiliğin ve diplomasiinin gelişmesine farklı boyutlarda katkı yapmışlardır. Bu devletlerde günümüzdeki anlamda olmasa da her zaman dış ilişkileri yürütecek belli kurumlar, konumlar varlığını hissettirmiştir. İlk ve Ortaçağlarda bu görevi hükümdarların önderliğinde ve onların görevlendirdikleri vezirler, ordu komutanları üstlenmişlerdir. Yakınçağ'da ise, 28 Mayıs 1918 yılında Azerbaycan'da çağdaş anlamda Dışişleri Bakanlığı (Harici İşler Nazırlığı) kurulmuştur. Bu kurum klasik Avrupa standartlarına uygun gelen, milli merakların savunuculuğuna yönelen, monarşilerin ve hâkim sülalenin değil, halkın ve devletin meraklarını temsil eden bir diplomasi yürütmekteydi. Bu kurum, daha sonraki Sovyet-Sovyet sonrası dönemde dünya ve bölgedeki siyasi, ekonomik ve teknolojik gelişmeler doğrultusunda kendini geliştirmiş, konumunu güçlendirmiştir.

Azerbaycan'ın Dışişleri Bakanlığı ve Bakanlarının faaliyetlerini içeren kapsamlı bir eser Sovyetler Birliği döneminde rejimin yasaklarından dolayı yazılamamıştır. Musa Qasımlı ve Elmira Hüseynova'nın yayımladıkları "Azərbaycanın Xarici İşlər Nazirləri" çalışması bu alanda yapılan ilk kapsamlı çalışmadır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Dışişleri Bakanlığı, Dışişleri Bakanları, Elimerden Bey Topçibaşev, Neriman Nerimanov.

ABSTRACT

Azerbaijan boasts a centuries-long diplomatic history, which is of the same age as the statehood of Azerbaijan itself. Various states which appeared on this territory contributed to the development of statehood and diplomacy. They have always had institutions (though not in a modern sense), which were responsible for foreign relations. In the early to mid Middle Ages these functions rested upon shoulders of viziers and military commanders, that were subject to their rulers. In the contemporary history, the Ministry of Foreign Relations (Harici İşler Nazirliğı) in its modern sense was established in Azerbaijan on May 28, 1918. This institution, according to classic European standards, conducted a policy of protecting national interests, and representing interests of the peoples and the state, but not monarchies or ruling dynasties. In the following Soviet and post-Soviet eras this institution was developing in the framework of regional and global political, economic and technological changes.

Due to the restrictions of the Soviet regime a comprehensive work embracing a full spectrum of activities of the Ministry of Foreign Affairs and Foreign Ministers of Azerbaijan has never been written. The work by Musa Qasımlı and Elmira Hüseynova The Foreign Ministers of Azerbaijan (Azərbaycanın Xarici İşlər Nazirləri) is the first comprehensive publication in this area.

Keywords: Azerbaijan, Ministry of Foreign Affairs, Foreign Ministers, Elimerden Bey Topçibaşev, Neriman Nerimanov.

³³⁹ Lefke Avrupa Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü/KKTC.

GİRİŞ

Azerbaycan'ın kadim ve zengin diplomasi tarih vardır. Bu tarih Azerbaycan devletçiliği tarihi ile yaşıttır. Tarihi ve günümüz Azerbaycan coğrafyasında çeşitli dönemlerde kurulan ve uzun dönem bölgede hâkim rol oynayan Manna, Midiya, Atropatena, Albaniya, Azerbaycan Atabeyleri, Safeviler Devleti ve Hanlıklar dönemi dış politika/diplomasi tarihlerine bakıldığında bu kadimliği ve zenginliği görmek mümkündür. Bu sıralanan devletlerde, her ne kadar günümüzdeki anlamda bir dışişleri kurumu bulunmasa da, bu mekanizmayı yürütmek için özel konumlar belirlenmiştir. Bu konumun başında da hükümdar gelmekteydi. Bu devletlerde dönemin doğal şartları içinde olayların gelişimi doğrultusunda dışişler politikasını belirleyen hükümdar, yanında bulunan vezir ve komutanlarıyla bu süreci devam ettirmiştir. Örneğin, “Manna Devleti'nin dış politikasını hükümdar kendisi belirliyor, istediği zaman da değiştirebiliyordu.”³⁴⁰ Bu şartlar dönemin diğer devletleri için de geçerliydi. Benzer durumu Azerbaycan tarihinde çok daha sonraki dönem olan 18-19 yüzyıllardaki Hanlıklar Dönemi'nde de görmek mümkündür. Burada da dış ilişkilerin yürütülmesinde, “ülkenin karşı karşıya kaldığı tehlikelerin berteraf edilmesinde hanın olurunun almak şartıyla vezirler geniş yetkilere sahipti.”³⁴¹ Dışilişkilerdeki bu yaklaşım XX. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir.

“Klasik Avrupa standartlarına uygun gelen, milli merakların savunuculuğuna yönelen, monarşilerin ve hâkim sülalenin değil, halkın ve devletin meraklarını temsil eden hakiki diplomasi 1918 yılında - Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin (AHC) kurulması ile ortaya çıkmıştır.”³⁴² 28 Mayıs 1918 yılında bağımsızlığını ilan eden AHC bu coğrafyada oluşan diplomasi geleneğini sürdürmek amacıyla çağdaş anlamda Dışişler Bakanlığı kurumunu şekillendirmiştir. Sonraki süreçte, her ne kadar dış politika tek merkezde-Moskova'da belirlense ve yine oradan yürütülse de, 70 yıllık Sovyetler Birliği dönemi de bu kurumun gelişmesine katkılar yapmıştır. Bugünkü Azerbaycan Devletçiliği ve diplomasisi kendi coğrafyasında kurulan devletlerin oluşturdukları devletçilik ve diplomasi geleneğinin çağdaş dünyamızın devletçilik ve diplomasi değerleriyle bir sentezinin ürünüdür.

Azerbaycan'ın İlk və Ortaçağ diplomasi tarihinin unutulmaz bir sıra dönemleri, olayları, diplomatları bulunmuştur. Azerbaycan diplomasi tarihine göz atılırken bu unutulmazlardan bahs etmek önemlidir. Azerbaycan diplomasi tarihinden bahsedilirken ilk olarak hatırlanan ve Azerbaycan tarih yazımında, tarih ders kitaplarında kendine önemli bir yer bulan bu değerli insanlardan biri Sara hatundur. Dolayısıyla Azerbaycan devletçiliğinden, diplomasısından, dış ilişkilerinden bahsedilirken bu ismi hatırlamamak mümkün değildir.

Sara hatun kimdir, diplomasi tarihindeki rolü nedir, neden hatırlanması önemlidir? Sara Hatun, başkenti eski Azerbaycan şehri Tebriz olan Akkoyunlu Devleti'nin lideri Uzun Hasan'ın annesidir. Ve bu Anne, diplomat Sara Hatun, oğlu Uzun Hasan'ın Osmanlı İmparatorluğu padişahı Fatih Sultan Mehmet'le (II. Mehmet)

³⁴⁰ **Azərbaycan Tarixi**, redaktor Süleyman Əliyərli, Azərbaycan nəşriyyatı, Bakı 1996, s. 65.

³⁴¹ Mehmet Ali Çakmak, “Azerbaycan'da Müstakil Hanlıklar Devrine Umumî Bir Bakış”, **Türkler**, 7. cilt, editör Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Araştırma ve Yayın Merkezi, Ankara 2002, s. 18.

³⁴² Vilayət Quliyev, “Giriş Sözü”, **Diplomatiya Aləmi**, Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin Jurnalı, sayı 1, Bakı 2002, s. 6.

savaşmasını istememektedir. Bu olayı Azerbaycan Tarih yazımından ve ders kitaplarından izlemek mümkündür:

“Uzun Hasan, qürub çağını yaşayan Karakoyunlu Devleti’ni ortadan kaldırıp Azerbaycan tahtını oturtmak istiyordu. Fakat bu dönemde Osmanlı sultanı Fatih Sultan Mehmet’in “dede-baba” toprakları olan Akkoyunlu toprağına yürüyüş yapacağını duyar.

Her zaman müdrik, iyiliksever yardımlarıyla oğlunun yanında bulunan Sara Hatun bu sefer de oğluna yardımda bulundu.

- Oğlum, doğru düşünmüşsün, sultan Mehmet’i yola getirmek için onunla konuşmak gerekir.

- Bunu ancak bir bayan yapabilir, anne.

- Doğru söylüyorsun, bu işi bana bırak. Sultan Mehmet beni dinler. Ne dersin, ne zaman yola çıkayım?

Uzun Hasan bu müdrik bayanın onun düşündüklerini anlamasına hayran kaldı, ellerini öptü.

- Sen benim düşündüklerimi nasıl anladın, müdrik annem?

- Oğlum, ben anne değil miyim? Bunun bir sırrı yoktur. Düşüncelerimiz aynıdır. Senin gelişinden amacını anlamıştım. Bu işi bir bayan yapabilir söylediğinde neyi kastettiğini anladım. Senin fikirlerinle benimkiler örtüşüyor. Tamamdır.

Birkaç gün sonra Sara Hatun değerli hediyelerle Sultan Mehmet’in yanına gitti. Sultan Mehmet onu iyi karşıladı. Elinden tutarak tahtının yanındaki tahtta ona yer gösterdi. Sultan Mehmet:

- Annem, Hasan beyle savaşmak istemiyorum. O da benim kardeşim. Biz birbirimize saldırmamak iyi olur-diğererek Sara Hatundan önce lafi açtı.

Sara Hatun da bu durumu değerlendirmek istedi:

- Tabi ki, sultan oğlum. Hasan beyle dininiz, diliniz birdir. Söylediğin gibi, kardeş kardeşe el kaldırır mı? Hasan bey uzun zamandır Trabzon İmparatoru ile ilişkiler içindedir, şimdi ise onun kızı Despina Hatun Hasan beyin helali olmuştur.

- Zor iştir, ama seni de kıramıyorum. Benim Hasan beyle işim yok. Trabzon İmparatorluğu’na gelince, tarih bu Hristiyan devletin ölüm hükmünü vermiştir.

Müdrik bayan, Sultanın fikrinden vazgeçmeyeceğini gördü ve Trabzon tahtına gelininin varislik konusunu dile getirerek Sultanla kendi aralarında Trabzon hazinesini paylaşmak karşılığında anlaştılar. Bu olay 1461 yılında Yassıçimen adlanan yerde yaşandı. Bu Azerbaycan diplomasisinin büyük başarısı idi.

Az sonra Uzun Hasan Karakoyunlu sülalesinin iktidarına son vererek başkenti Tebriz olan Akkoyunlu Devleti’i kurdu. Bu olay 1467 yılında yaşandı.”³⁴³

Yukarıda ifade edildiği gibi Sara Hatun’un Fatih Sultan Mehmet’le görüşü Azerbaycan diplomasisinde önemli başarı olarak görülmektedir.

* * *

Azerbaycan’ın Dışişleri Bakanlığı ve Bakanlarının faaliyetlerini içeren kapsamlı bir eser Sovyetler Birliği döneminde rejimin yasaklarından dolayı yazılamamıştır. Musa

³⁴³ **Azərbaycan Tarixi (Ən qədim zamanlardan XX əsrədək)**, Editör Z. M. Bünyadov, Y. B. Yusifov, Ali məktəplər üçün dərslik, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı 1994, s. 372-374, 405-409.

Qasımlı ve Elmira Hüseynova'nın hazırlayıp, 2003 yılında yayımladıkları “**Azərbaycanın Xarici İşlər Nazirləri**” çalışması bu alanda yapılan ilk kapsamlı çalışmadır.³⁴⁴ Bu çalışmada, Azərbaycan Dışişler Bakanlığı'nın çağdaş anlamda kurumsallaşma tarihi olan 28 Mayıs 1918 tarihinden 2003 yılına kadarki gelişim sürecini ve bu dönemlerde görev alan Dışişler Bakanlarının hal-tercümelerini, bu alandaki faaliyetlerini izlemek mümkündür.

Çalışmada Azərbaycan Dışişleri Bakanları'nın hal-tercümeleri, bu alandaki faaliyetleri üç dönem dahilinde incelenmektedir: 1. **28 Mayıs 1918 - 28 Nisan 1920 Dönemi**, 2. **28 Nisan 1920 - 1991 Dönemi** ve 3. **1991 ve sonrası**.

1. 28 Mayıs 1918 - 28 Nisan 1920 Dönemi

28 Mayıs 1918-28 Nisan 1920 dönemi, Azərbaycan'da, Doğu ve İslam aleminde kurulan ilk cumhuriyet olan Azərbaycan Halk Cumhuriyeti'nin faaliyet dönemidir. Tarihte Azərbaycan adını alan ilk devlet olan AHC, Azərbaycan diplomasisi tarihte önemli bir yer tutmaktadır. Azərbaycan'da bu dönemde ilk defa çağdaş anlamda diplomasi işlerini yürütecek bir kurum olan Dışişleri Bakanlığı (Harici İşler Nazırlığı) kurulmuştur. Bu bakanlığın altyapısı oluşturulmuş, dışişler bu kurum tarafından yürütölmeye başlanmıştır.

Bu dönemde Dışişleri Bakanlığı görevini farklı yıllarda 4 isim yürötmüştür: **Məmməd həsən Cəfər qulu oğlu Hacinski** (28 Mayıs-7 Aralık 1918), **Əlimərdan bəy Ələkbər oğlu Topçubaşov** (6 Ekim-26 Aralık 1918), **Fətəli han İsgəndər oğlu Hoyski** (26 Aralık 1918-14 Mart 1919; 24 Aralık 1919-1 Nisan 1920), **Məmmədyusif Hacibala oğlu Cəfərov** (14 Mart-22 Aralık 1919).

Bu diplomatların, devlet ve vatan karşısında görevlerini başarıyla yerine getirmeleri AHC'nin dünya devletleri tarafından tanınmasını sağlamıştır. Bu anlamda 21 Ocak 1920 tarihinde AHC'nin dünya devletleri tarafından tanınması Azərbaycan diplomasisinin önemli başarısı olarak görölmelidir. Bu başarının kazanılması sürecinde farklı dönemlerde Azərbaycanlı diplomatların Osmanlı diplomatlarıyla yapılan Trabzon, Batum, İstanbul görüşmeleri³⁴⁵ önem taşımıştır. Osmanlı ile ilişkilere önem verilmiştir. Azərbaycan diplomasisi bu dönemde Osmanlı'nın diplomatik yakınlığını her zaman yanında hisetmiştir.

28 Nisan 1920 yılında AHC hükümetinin, uzun baskılar sonucu iktidarı Bolşeviklere devretmesi, bu başarılı diplomasi çalışmalarını da yarıda bırakmıştır. Bu dönemde görev alan diplomatların bundan sonraki yaşamları de acılı olmuştur. Bu diplomatlardan sadece **Məmmədyusif Hacibala oğlu Cəfərov** daha sonra Sovyetler Birliği'nde yaşamına devam etmiş ve 1938 yılında vefat etmiştir. **Məmməd həsən Cəfər qulu oğlu Hacinski** 9 Şubat 1931 tarihinde Sovyetler Birliği'nde hapis hanede “kendini asarak” yaşamına son vermiştir. Yurt dışına çıkmak zorunda kalan **Əlimərdan bəy Ələkbər oğlu Topçubaşov** 8 Kasım 1934 tarihinde Paris'te vefat etmiştir. **Fətəli han İsgəndər oğlu Hoyski** ise, 19 Haziran 1920 tarihinde Tiflis'te bir Ermeni tarafından öldürölmüştür.

³⁴⁴ Musa Qasımlı, Elmira Hüseynova, **Azərbaycanın Xarici İşlər Nazirləri**, Adiloğlu Nəşriyatı, Bakı 2003, 112 sayfa.

³⁴⁵ İstanbul görüşmeleri için bkz.: Vügar İmanov, **Azərbaycan-Osmanlı İlişkileri (1918)**, Azərbaycan Belgelerine Göre, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006.

2. 28 Nisan 1920 - 1991 Dönemi

Bu dönem tarih yazımında esasında Sovyet Dönemi olarak bilinmektedir. 28 Nisan 1920 yılında AHC'nin, yönetimi Rus Bolşeviklerinin askeri ve siyasi baskıları sonucu Azerbaycan Bolşeviklerine devr etmesiyle başlayan bu dönem 25 Aralık 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin ortadan kalkması ve Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla son bulmuştur.

Bu 71 yıllık dönemde Azerbaycan diplomasisinin/Dış İşleri Bakanlığı'nın tek düze bir faaliyet içinde olmadığı, farklı dönemde değişik tepkiler gösterdiği, faaliyetler yürüttüğü görülmektedir.

Her ne kadar 28 Nisan 1920 yılında kurulan Azerbaycan Bolşevik devleti Rus Bolşeviklerinin güdümünde olsa da dış politikasında sonraki dönemle kıyasta daha bağımsız politika yürütmüştür. AHC döneminde faaliyet gösteren Dışişleri Bakanlığı kaldırılrsa da yerine Azerbaycan Halk Harici İşler Komiserliği kurulmuştur. Çok geniş yetkileri olmamasına rağmen bu kurum var olduğu 1920-1922 yılları arasında, yani Azerbaycan'ın Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne katıldığı döneme kadar yabancı ülkelerle alt düzeyde de olsa faaliyetler yürütmüştür. Dış ülkelere elçiler gönderilmiş ve yabancı ülkelerin Azerbaycan'daki elçilikleri faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.³⁴⁶ Bu dönemde Azerbaycan Halk Harici İşler Komiserliği görevine farklı yıl aralıklarıyla **Nəriman Kərbəlayi Nəcəf oğlu Nərimanov** (28 Nisan 1920-2 Mayıs 1920) ve **Mirzədavud Bağır oğlu Hüseynov** (2 Mayıs 1920-Aralık 1921) başkanlık etmişlerdir.

Bu dönem Azerbaycan diplomasisi ve yöneticileri, her ne kadar bağımsız bir Azerbaycan devleti kurmak amalını gerçekleştirmek istemişlerse de buna muvaffak olamamışlardır. Dış politikada Rusya yönlü politikaya ağırlık vermişlerdir. Buna rağmen Türkiye ile ilişkilerini de ihmal etmemiş, Türkiye ile siyasi, ekonomik, kültürel ilişkilerini sürdürmüşlerdir. Azerbaycan, diplomat İbrahim Ebilov'u Ankara'ya elçi olarak gönderirken,³⁴⁷ Türkiye de Memduh Şevket Esendal'ı Bakü'ye elçi olarak atamıştır. Belki bunlardan daha da önemlisi, Azerbaycan ve Türkiye birbirlerine "kardeş yardımı" yapabilmüşlerdir. Mart 1921 yılında Mustafa Kemal Paşa, Neriman Nerimanov'a mektup yazarak borç isterken, Neriman Nerimanov Paşaya, "Paşam, kardeş kardeşe borç vermez, el tutar" diyebilmiştir.³⁴⁸

Bu dönemde faaliyet gösteren iki önemli devlet görevlisinin de hayatı facie ile sonlanmıştır. **Neriman Nerimanov** Moskova'da bilinmeyen nedenlerden "aniden" vefat etmiş, **Mirzedavud Hüseynov** ise 1937 yılında Sovyet rejimi tarafından öldürülmüştür.

³⁴⁶ Bu dönemle ilgili daha geniş bilgi için bkz.: Musa Qasımov, **Xarici dövlətlər və Azərbaycan (Aprel işğalından SSRİ Yaradılana Qədərki Dövrə Diplomatik-Siyasi Münasibətlər)**, Bakı 1998, 300 sayfa.

³⁴⁷ İbrahim Ebilov'un Ankara'daki faaliyetleri için bkz.: Betül Aslan, **Türkiye-Azerbaycan İlişkileri ve İbrahim Ebilov (1920- 1923)**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2004; Əbülfəz Quliyev, Akif Axundov, **Qazi Mustafa Kamalın Dostu (bədi-publisistik qeydlər)**, AzAtaM, Bakı 2008.

³⁴⁸ Bu konuda bkz.: Şamil Qurbanov, **Nəriman Nərimanov, Ömrünün Son İlləri**, Azərbaycan nəşriyatı, Bakı 2003, s. 160. Bu dönem Türkiye-Azerbaycan ilişkileri konusunda ayrıca bkz.: Musa Qasımlı, **Azərbaycan-Türkiyə Diplomatik-Siyasi Münasibətləri (Aprel 1920-ci il-Dekabr 1922-ci il)**, Mütərcim nəşriyatı, Bakı 1998. Bu dönemle ilgili yayımlanan belgeler kitabı için bkz.: **Azərbaycan - Türkiyə Münasibətləri (1920-1922), Sənədlər və materiallar**, Tərtibçiləri Jalə Qurbanova-Musa Piriye, AzAtaM, Bakı 2002 (Bu çalışma 1920-1922 yıllar Türkiye-Azerbaycan ilişkileri ile ilgili belgeleri içermektedir.)

Azerbaycan Merkezi İcraiye Komitesi 15 Mayıs 1922 tarihinde aldığı kararla Halk Harici İşler Komiserliği'ni kaldırmış, Halk Komiserliği Sovyeti de 21 Haziran 1922 tarihinde bu kararı onaylamıştır.

Sovyetler Birliği'nin kurulduğu 1922 yılından itibaren birliğe bağlı cumhuriyetlerde olduğu gibi Azerbaycan'da da böylece Dışişleri Bakanlığı kurumu kaldırılmıştır. Bu kurumun yeniden kurulması için 1944 yılını beklemek gerekecektir. 28 Ocak-1 Şubat 1944 tarihinde çağrılan SSCB Yüksek Sovyeti'nin X Sesiyesinde, yabancı ülkelerle ilişkiler kurmak, uluslararası ilişkileri genişletmek, sıklaştırmak amacıyla Birliğe bağlı cumhuriyetlerde Halk Harici İşler Komiserliği'nin kurulması konusunda karar alındı.³⁴⁹ Aslında Sovyetler Birliği'ne bağlı Cumhuriyetlerde Dışişleri Bakanlığı görevini geri getirmekte amaç, ileride Birleşmiş Milletler'de Sovyetler Birliği'nin oy çoğunluğunu sağlamak idi. Fakat, Sovyetler Birliği birliğe bağlı cumhuriyetlerde Dışişleri Bakanlığı kurumunu geri getirmesine rağmen Birleşmiş Milletler'de amacın büyük şekliyle ulaşamamıştır. Zira Birleşmiş Milletlere üye oymak için Almanya'ya karşı verilen savaşa katkı yapmak kriteri aranmıştır.

1944 yılında yeniden kurulan Azerbaycan SSC Halk Harici İşler Komiserliği 1946 yılında isim değiştirerek Harici İşler Nazirliği'ne çevrilmiştir. Rejimin bu kurumu yeniden kurma beklentisi gerçekleşmediğinden, kurum uzun yıllar pek bir fonksiyon taşımamıştır.

Kruşçev Döneminde (1953-1964) dışarıya daha "liberal" görünmek amacıyla birlik cumhuriyetlerinde "özgür" ortamın olduğu süsü verilmeye çalışılmıştır. Bu görüntü altında Dışişleri Bakanlığı da bir hareketlilik yaşamıştır. Fakat bu hareketlilik kültürel ilişkiler ve araştırmalardan öte alanlara geçememiştir.³⁵⁰ Zira siyasi alandaki ilişkiler daha Moskova üzerinden yürütülmekteydi. Tüm zorluklarına, çelişkilerine rağmen bu dönem de Azerbaycan diplomasi tarihinde önemli bir dönem olmuştur. Her ne kadar yabancı ülkelerle ilişkiler Moskova üzerinden yürütülse de Azerbaycan yine de bu veya diğer yönleriyle dış ülkelerle ilişkilerde rol almıştır.

Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı'nın/Bakanlarının sistem içinde 1950'lere kadar devam eden etkisizlikleri bu yıllardan itibaren canlanmaya başlanmış ve 1970-80'li yıllarda ise uluslararası ilişkiler ağı genişlemiştir. Bu dönemde Azerbaycan Dışişleri Bakanları artık Sovyet Dışişleri delegasyonlarıyla yurt dışındaki ekonomik, teknik-bilimsel, kültürel toplantılara, uluslararası fuarlara, Birleşmiş Milletler toplantılarına katılmakta ve aynı zamanda bu toplantılarda dünya çapında sorunların tartışmalarında fikirlerini beyan etmekteydiler.³⁵¹

Bu yıllarda Dışişleri Bakanlığı'na aşağıdaki şahıslar başkanlık etmişlerdir: **Mahmud İsmayıl oğlu Əliyev** (Eylül 1944-24 Eylül 1958), **Tahirə Əkbər qızı Tahirova** (Nisan 1959-23 Kasım 1983), **Elmira Mikayıl qızı Qafarova** (1 Aralık 1983-22 Aralık 1987), **Hüseynağa Musa oğlu Sadıqov** (27 Ocak 1988-Mayıs 1992).

3. 1991 ve sonrası

Sovyetler Birliği'nin son günlerini yaşadığı ve uluslararası alanda uygun şartların olduğu bir dönemde, 18 Ekim 1991 tarihinde Azerbaycan bağımsızlığını ilan etti. Eski Sovyet kurumlarının yerini yeni anlayışta ve yapıda kurumlar almaktaydı. Bu değişimi Dışişleri Bakanlığı da yaşadı. Öncelikle yapısal olarak kurum yeniden

³⁴⁹ Qasımlı, Hüseynova, a. g. e., s. 69.

³⁵⁰ Bu dönemde kültürel alanda yapılan ilişkiler için bkz.: Musa Qasımlı, **Azerbaydjan v Mejdunarodnix Kulturnix Svyazyax (1940-1991)**, Artanudji, Tbilisi 2005.

³⁵¹ Qasımlı, Hüseynova, a. g. e., s. 73, 76.

kuruldu, yeni şubeler, ofisler açıldı. Esas olan ise düşüncede, zihniyette değişimin yaşanmasıydı. Zira yeni kurumu artık yeni görevler beklemekteydi:

1. Azerbaycan Devleti'nin bağımsızlığının dünya devletleri tarafından tanınmasını sağlamak,
2. Dış ülkelerde Azerbaycan'ın elçilik ve konsolosluklarını açmak ve yabancı ülkelerin de Azerbaycan'da elçilik ve konsoloslukların açmasını sağlamak,
3. Azerbaycan'ı uluslararası ve bölgesel kurumlara üye yapmak ve bu kurumların faaliyetlerinde aktifliğini sağlamak. Komşu ve Bölge devletlerle aktif ilişkiler kurmak,
4. Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgal edildiği gerçeğini dünya platformlarında dile getirmek ve uluslararası kurumlarda bu işgali durdurmaya yönelik kararların almasını sağlamak,
5. Azerbaycan ekononmisinin ağırlığını taşıyan Azerbaycan petrolünün dünya pazarına ulaşımını sağlamak.

Dışişleri kurmunun aktif faaliyeti sonucu daha Sovyetler Birliği devam ettiği dönemde Türkiye Cumhuriyeti 9 Kasım 1991 tarihinde Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk devlet olmuştur. Bu süreç dünyanın ABD, Fransa, İngiltere, Rusya ve benzeri devletlerin Azerbaycan'ın tanınması süreciyle devam etti.

Yoğun çabalar sonucu kısa sürede yurt dışında Azerbaycan elçiliklerinin açılması sağlandı. Haziran 1992 yılında Almanya, İsveçre, Holandiya, Lüksemburg sefirlikleri açıldı. Eski Dışişleri Bakanı Hüseynağa Musa oğlu Sadıqov Azerbaycan'ın Avrupa'ya atanan ilk elçisi oldu.

Azerbaycan Uluslararası ve Bölgesel kurumlara üye olmaya başladı. İslam Konferansı Örgütü, Birleşmiş Milletler bu kurumlarının başında gelmekteydi.

Birleşmiş Milletler'de, Ermenistan'dan Azerbaycanlıları evinden, yurttundan eden, Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarının %20'ni işgal eden Ermenistan'ın, işgalci devlet olduğu ve işgal ettiği Azerbaycan topraklarını boşaltması yönünde 822 ve 853 nolu kararlar çıkarıldı. Maleesef bu kararlar günümüzde daha uygulanmamış olarak kalmaktadır.

20 Eylül 1994 yılında "Asrın Anlaşması" imzalanarak Azerbaycan petrolünün dünya pazarına ulaşması için önemli adım atılmıştır.

Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı'nın bağımsızlık dönemindeki projelerinin altında aşağıdaki bakanların imzası bulunmaktadır: **Hüseynağa Musa oğlu Sadıqov** (27 Ocak 1988-Mayıs 1992),³⁵² **Tofiq Məsim oğlu Qasimov** (Mayıs 1992-26 Haziran 1993), **Həsən Əziz oğlu Həsənov** (2 Eylül 1993-17 Şubat 1998), **Tofiq Nadir oğlu Zülfüqarov** (5 Mart 1998-Ekim 1999), **Vilayət Muxtar oğlu Quliyev** (26 Ekim 1999-2 Nisan 2004), **Elmar Məhərrəm oğlu Məmmədیارov** (2 Nisan 2004-...)

* * *

Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı/Bakanlarından bahsederken, bu yapının kurumsallaşmasında, aktif faaliyet göstermesinde, dünyaya açılmasında rol oynayan 3 siyasetçiyi de özellikle vurgulamak gerekmektedir. Bunlar **Mehmet Emin Resülzade**, **Neriman Nerimanov** ve **Haydar Eliyev**'dir. AHC döneminde Milli Şuranın sedri olmuş Mehmet Emin Resülzade 1918-1920 yıllarında, Azerbaycan Halk Komserliği Başkanı Neriman Nerimanov özellikle 1920-1922 yıllarında, Azerbaycan SSC

³⁵² Hüseynağa Sadıqov Azerbaycan SSC'nin son Dışişleri Bakanı ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilk Dışişleri Bakanı'dır (sonuncu görevi 7 ay sürmüştür).

Komunist Partisi Başkanı Haydar Eliyev önce 1970-1980'li yıllarda, sonra da 1994-2003 yıllarında bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin cumhurbaşkanı olduğu dönemlerde dış politikanın oluşum ve gelişiminde destek vermişlerdir.³⁵³ Bu destek günümüzde de Azerbaycan Cumhuriyeti cumhurbaşkanı **İlham Eliyev** tarafından da devam etmektedir.

* * *

Azerbaycan Dışişler Bakanlığı'nın tarihi gelişiminin, sorunsal dönemlerinin, değişik dönemlerdeki amaçlarının ve bu kurumun başındaki insanların faaliyetlerinin, hal-tercümelerinin yer aldığı Musa Qasimov ve Elmira Hüseynova'nın ortaklaşa yazdıkları **Azərbaycanın Xarici İşlər Nazirləri** çalışması geniş arşiv kaynaklarına dayanmaktadır. Alanında yapılan ilk çalışma olduğundan, yazarlar arşiv çalışmalarını geniş tutmuşlardır. Konuyla ilgili Azerbaycan, Rusya, Gürcistan ve Büyük Britaniya devleti arşivlerinde incelemeler yapılmıştır. Ayrıca, çalışmada Azerbaycan arşivlerinden, burada yayımlanan kitap, gazete ve dergilerden resimler kullanılmıştır.

Bu çalışma, alanında ilk olması bakımından Azerbaycan diplomasi tarihi için önemli bir kaynak rolünü oynamakta, bu alanda çalışan bilim adamları için yol gösterici vasfını taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Aslan, Betül, **Türkiye-Azerbaycan İlişkileri ve İbrahim Ebilov (1920-1923)**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2004.

Azərbaycan -Türkiyə Münasibətləri (1920-1922), Sənədlər və materiallar, Tərtibçiləri Jalə Qurbanova-Musa Piriye, AzAtaM, Bakı 2002.

Azərbaycan Tarixi (Ən qədim zamanlardan XX əsrədək), Editör Z. M. Bünyadov, Y. B. Yusifov, Ali məktəplər üçün dərslik, Azərbaycan Dövlət Nəşriyatı, Bakı 1994.

Azərbaycan Tarixi, redaktor Süleyman Əliyərli, Azərbaycan nəşriyatı, Bakı 1996.

Çakmak, Mehmet Ali, "Azerbaycan'da Müstakil Hanlıklar Devrine Umumî Bir Bakış", **Türkler**, 7. cilt, editör Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Araştırma ve Yayın Merkezi, Ankara 2002.

İmanov, Vügar, **Azerbaycan-Osmanlı İlişkileri (1918)**, Azərbaycan Belgelerine Göre, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006.

Qasımlı, Musa- Hüseynova, Elmira, **Azərbaycanın Xarici İşlər Nazirləri**, Adiloğlu Nəşriyatı, Bakı 2003.

Qasımlı, Musa, "1969-1982-ci illərdə Azərbaycanlı Diplomatlarnın Hazırlanması və Yerləşdirilməsi Məsələsi", **Heydər Əliyev və Azərbaycanda Diplomatik Kadrların Hazırlanmasının Aktual Problemləri**, ADU nəşriyyatı, Bakı 2004.

Qasımlı, Musa, **Azərbaycan-Türkiyə Diplomatik-Siyasi Münasibətləri (Aprel 1920-ci il-Dekabr 1922-ci il)**, Mütərcim nəşriyatı, Bakı 1998.

Qasımlı, Musa, **Azerbaydjan v Mejdunarodnıx Kulturnıx Svyazyax (1940-1991)**, Artanudji, Tbilisi 2005.

³⁵³ Bkz.: Musa Qasımlı, **Heydər Əliyev: İstiqlala Gedən Yol (1969-1987)**, Bakı Dövlət Universiteti nəşriyyatı, Bakı 2006; aynı yazar, "1969-1982-ci illərdə Azərbaycanlı Diplomatlarnın Hazırlanması və Yerləşdirilməsi Məsələsi", **Heydər Əliyev və Azərbaycanda Diplomatik Kadrların Hazırlanmasının Aktual Problemləri**, ADU nəşriyyatı, Bakı 2004, s.67-69.

Qasımlı, Musa, **Heydər Əliyev: İstiqlala Gedən Yol (1969-1987)**, Bakı Dövlət Universiteti nəşriyyatı, Bakı 2006.

Qasımov, Musa, **Xarici dövlətlər və Azərbaycan (Aprel İşğalından SSRİ Yaradılana Qədərki Dövrə Diplomatik-Siyasi Münasibətlər)**, Bakı 1998.

Quliyev, Əbülfəz-Axundov, Akif, **Qazi Mustafa Kamalın Dostu (bədi-publisistik qeydlər)**, AzAtaM, Bakı 2008.

Quliyev, Vilayət, “Giriş Sözü”, **Diplomatiya Aləmi**, Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin Jurnalı, sayı 1, Bakı 2002.

Qurbanov, Şamil, **Nəriman Nərimanov, Ömrünün Son illəri**, Azərbaycan nəşriyyatı, Bakı 2003.

(23)

GÜVENLİK KAVRAMININ REALİZM, NEOREALİZM ve KOPENHAG OKULU ÇERÇEVESİNDE TARTIŞILMASI

Dr. Övgü KALKAN KÜÇÜKSOLAK*

ÖZET

Uluslararası ilişkiler alanının en temel unsurlarından birini teşkil eden güvenlik, çok boyutlu yapısıyla farklı kuramsal değerlendirmelere konu olmuştur. Realizmin ve neo-realizmin kuramsal çerçevesinde güvenlik, askeri güç unsurları ve devletlerarası güç dağılımı kapsamında değerlendirilmiştir. Bu yaklaşımlara karşı eleştirel bir duruş sergileyen Kopenhag Okulu ise, geniş bir kapsamda ele aldığı güvenliğin politik, sosyal (toplumsal), ekonomik, askeri ve çevresel sektörlerine vurgu yapmıştır.

Anahtar Kelimeler: Realizm, Neorealizm, Kopenhag Okulu, Güvenlik

ABSTRACT

The issue of security, which has been one of the most prominent issues of the International Relations discipline, has been discussed under different theoretical approaches. Within the theoretical framework of realism and neorealism, security has been evaluated under the issues of military power and distribution of power among the states. As a critique of this approach, the Copenhagen School has widened the context of security by placing emphasis on political, societal, military, economic and environmental sectors.

Keywords: Realism, Neorealism, the Copenhagen School, Security

GİRİŞ

Güvenlik, Hans Günter Brauch'un da belirttiği üzere konulara, değişen tarihsel şartlara ve durumlara göre uyarlanan bir kavramdır.³⁵⁴ İdealizmin felsefi temelini teşkil ettiği Milletler Cemiyeti'nin Birinci Dünya Savaşı'nın ertesinde güvenlik ortamını sağlamakta yetersiz kalması ve ikinci bir savaşa engel olamamasıyla birlikte realist yaklaşımın güvenlik tanımlaması uluslararası ilişkilerde güç kazanmıştır. Soğuk Savaş'ın zirvesinde yani Büyük Güç rekabetinin varlığının inkâr edilemeyeceği veya tehlikelerinin göz ardı edilemeyeceği bir dönemde³⁵⁵ realizm hâkim güvenlik anlayışını teşkil etmiş, ancak özellikle de Soğuk Savaş sonrası dönemde ciddi eleştirilerle karşı karşıya kalmıştır. Eleştirel yaklaşımların başlıcaları arasında yer alan ve Soğuk Savaş sonrasının değişen koşullarında öne çıkan Kopenhag Okulu kapsamında güvenlik unsurlarının ve değerlerinin çeşitlendiği görülmektedir. Çift kutuplu sistemin son bulmasıyla girilen yeni dönemde güvenliğin içeriği askeri boyutunun yanı sıra siyasi, ekonomik, sosyal (toplumsal) ve çevresel dinamikleriyle tartışma konusu olmuştur.

Realist ve Neo-Realist Yaklaşımlarla Güvenlik

* Namık Kemal Üniversitesi, Dr. Uzman, E-posta: okalkan@nku.edu.tr

³⁵⁴ Hans Günter Brauch, "Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü", Uluslararası İlişkiler Dergisi, 2008, Cilt.5, No:18, s.2.

³⁵⁵ Chris Brown ve Kirsten Ainley, Uluslararası İlişkileri Anlamak, Yayın Odası, İstanbul, 2007, s.28.

Realizmin güvenlik anlayışında devlet temel aktör olarak yerini almakta ve devletin temel amacı bekâsının sağlanması, çıkarının yerine getirilmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Temel analiz birimi olan devletin bekâsının sağlanmasındaki araç ise güç unsurdur. Realizmin güvenlik anlayışı devletlerin sahip oldukları güç unsurları ve bu unsurların uluslararası ilişkileri “güç mücadelesi” üzerinden şekillendirmesine dayanmaktadır.

Devletlerin güç potansiyellerine etki eden önemli faktörler bulunmaktadır. Coğrafya, demografi, kaynaklar ve jeopolitik unsurlar bunlar arasında yer alırken³⁵⁶, güç unsuru temel olarak askeri güç üzerinden tanımlanmaktadır. Düzen kurucu merkezi bir otoritenin bulunmadığı anarşik uluslararası yapıda devletlerin çıkar odaklı davranışlarını sınırlandıran, sistem içerisindeki diğer devletlerin güç kapasiteleridir. Dolayısıyla güç faktörleri devletlerin güvenliğini sağlayacak temel unsur olarak öne çıkmaktadır. Devlet bekâsının güç faktörlerine bağımlı olduğu söz konusu sistemde güvenlik, askeri gücün maksimize edilmesi aracılığıyla sağlanmaktadır. Merkezi bir otoritenin bulunmadığı uluslararası sistemin işleyişi “kendi kendine yardım” prensibi çerçevesinde gerçekleşmektedir. Uluslararası normların, ilkelerin bulunmadığı bir ortamda devletlerin kendi güvenliklerini kendilerinin sağlamasıyla meşrulaşan maksimum güç geliştirme ve uygulama durumu, yapının “rekabetçi ve çatışmacı karakterini” ortaya koymaktadır. Bu yapıya uyum sağlayamayan, kendi kendine yardım mantığını uygulamakta başarısız olan devletlerin ise sistemden dışlanacağı öngörülmektedir.³⁵⁷

Realizmin rekabetçi ve çatışmacı sistemsel yaklaşımının temelinde insan doğasının durağan, değişmez olarak algılanışı yatmaktadır. Söz konusu “davranışsal” bakış açısı; rekabetçi, egoist ve çıkarıcı temellerde tanımlanan insan doğasının durağan veya kolaylıkla değişmez oluşundan hareket ederek uluslararası sistemin temel unsurları olan devletlerin bireylerinden çok da farklı bir anlayışta olamayacağı sonucuna varmaktadır.

1960’larda ve 1970’lerde realizme ciddi eleştiriler yöneltilmiş ve Kenneth Waltz’un “Uluslararası Siyaset Teorisi” adlı eseri Yeni Gerçekçilik (Neo-Realizm) teorisine öncülük etmiştir. Uluslararası ilişkileri sistemsel bir yaklaşımla değerlendiren Waltz, “hiyerarşik” ve “anarşik” olmak üzere iki tür sistemin bulunduğunu belirtmiştir.³⁵⁸ Hiyerarşik sisteme göre kurumların bir otorite altında organize olması, devletin kanunlar ve uygulama gücüyle bireylerini sınırlayıp güvenliklerini sağlarken, uluslararası sistemdeki otorite boşluğu rekabetin ve çatışmanın egemen olduğu bir güvenlik anlayışını doğurmaktadır. Bu görüşe göre, uluslararası sistemin anarşik yapısının kendi kendine yardım prensibi çerçevesinde dayattığı davranışlar devletlerin davranışlarını şekillendirmektedir. Devlet içi mekanizmaların analiz düzeyinde dışlanarak devletlerin “kara kutular” olarak ele alındığı bu yaklaşımda sistemsel unsurlar devletlerin benzer davranışlar göstermesine neden olmaktadır.³⁵⁹ Diğer taraftan, devlet davranışlarını homojen bir biçimde ele alan yaklaşıma, devletlerin kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan politik değişimleri açıklamada yetersiz kaldığı yönünde eleştiriler yöneltilmektedir. Neorealizmin sistemsel yaklaşımına göre, devletlerin benzer davranışlar gösterdiği sistem içerisinde yapısal ve sonuçsal

³⁵⁶ Terry Terriff vd., Security Studies Today, Blackwell Publishers, UK, 1999, s. 32.

³⁵⁷ Alexander Wendt, “Anarchy is What States Make Of It: The Social Construction Of Power Politics”, International Organization, 46: 2, 1992, s. 392.

³⁵⁸ Brown ve Ainley, a.g.e. s.37.

³⁵⁹ Tayyar Arı, Uluslararası İlişkiler Teorileri, Alfa Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 167.

farklılıklara neden olan temel unsuru devletlerin güç kapasiteleri oluşturmaktadır. Güç dağılımındaki farklılıklar sistemin yapısında değişikliklere neden olmaktadır.³⁶⁰ Söz konusu dağılımda devletlerin güvenliklerinin sağlanması ve herhangi bir unsurun sisteme egemen olmasının engellenmesi amacıyla devletlerin tehdit olarak gördükleri diğer devletlerin gücünü dengeleme çabasına girdiği görülmektedir. Kenneth Waltz'un uluslararası sistemin temel teorisi olarak belirttiği güçler dengesi³⁶¹ özellikle de Soğuk Savaş döneminin iki kutuplu sistemine işaret etmektedir. Waltz, iki kutuplu güç dengesinin şeffaflık ve öngörülebilirlik sağlaması açılarından istikrarın korunmasında daha olumlu olduğunu öne sürmüştür.³⁶²

Neorealist yaklaşımda devletlerarasında işbirliğinin gerçekleşebileceği ancak sınırlı olacağı kabul edilmektedir. İşbirliğinin sınırları ise, işbirliklerinin düzeyinden bağımsız olarak güvenlik meseleleri üzerinden şekillenecek ve hâkim güvenlik rekabeti mantığına dayanacaktır. Dolayısıyla uzun dönemli kalıcı bir barıştan veya güç mücadelelerinden arınmış bir dünyadan söz etmek mümkün değildir.³⁶³

Realist ve neorealist anlayışların uluslararası ilişkilere bakışı güç ve güvenlik konuları üzerinden şekillenmektedir.³⁶⁴ Temel aktör olan devletlerin ilişkileri anarşik sistemin güvenlik boşluğu, bu boşluğu dolduracak olan davranışlar ve güç dağılımı çerçevesinde incelenmektedir. Devletler, realist / neorealistlerin durağan güvenlik anlayışı neticesinde sistem içerisinde aynı işlevleri sergileyen verili üniteler olarak konumlandırılır, kendi içlerindeki yapısal farklılıkların göz ardı edilmesinden kurtulamazlar. Bu bakış açısı, devletlerin yapısal farklılıklarının güvenlik anlayışına olan etkisini en aza indirgeyerek sistemsel dayatmaların hâkim güvenlik anlayışı haline gelmesine yol açmaktadır. Söz konusu yaklaşım ise, sistem içerisindeki güçlü devletlerin güvenlik yaklaşımlarının hâkim söylem haline gelmesine ve bu anlayışın türevleri olan unsurların diğer devletlere dayatılmasına sebebiyet vermektedir.

Realist yaklaşımda, güvensizliğin sistemin temel karakterini³⁶⁵ teşkil etmesi güvenlik boşluğunu büyüten ve diğer konuları da kendi içine çekerek "güvenlikleştirilen" bir etki yaratmaktadır. Güvenlik yaklaşımını askeri güvenlik üzerine inşa eden ve güvenlik anlayışını devletlerarasındaki güç dağılımına bağımlı kılan realist / neorealist yaklaşıma eleştiri getiren Kopenhag Okulu güvenliğin daha geniş kapsamlı irdelenmesi gerektiğini öne sürmüştür.

Kopenhag Okulu'nun Güvenlik Anlayışı

Kopenhag Okulu'nun önde gelen teorisyenlerinden Barry Buzan 1983 yılında yayınladığı "Halklar, Devletler ve Korku" isimli kitabında klasik askeri odaklı güvenlik anlayışına eleştiriler yöneltmiştir. 1990'larda da Ole Waever ve Jaap de Wilde Soğuk Savaş sonrası değişen koşullarda güvenliğin temel birimlerini ve değerlerini çeşitlendiren çoğulcu ve yapısalcı bir yaklaşım ortaya koymuşlardır.

Gelenekçiler ile Kopenhag Okulu arasındaki güvenlik tartışmalarının odak noktasını güvenliğin kapsamı oluşturmaktadır. Kopenhag Okulu bir güvenlik tanımı ortaya koymaktan ziyade güvenliğin içeriği ve içeriğin oluşum süreciyle

³⁶⁰ Arı, a.g.e., s. 35.

³⁶¹ Michael Sheehan, Balance of Power, Routledge, UK, 1996, s. 192-193.

³⁶² Thomas W. Smith, History and International Relations, Routledge, UK, 1999, s. 100.

³⁶³ John Baylis, "Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı", Uluslararası İlişkiler Dergisi, Yaz 2008, Cilt 5, Sayı 18, s.72.

³⁶⁴ Baylis, a.g.e. s. 38.

³⁶⁵ Terry Terriff vd., a.g.e., s. 38.

ilgilenmektedir. İçeriğe ilişkin olarak, Barry Buzan “Halklar, Devletler ve Korku” başlıklı çalışmasında güvenliğin “çok dar anlamda tanımlandığı”³⁶⁶ eleştirisinde bulunmuş ve güvenliği daha geniş bir çerçevede değerlendirmiştir. Güvenlik çalışmalarını savaş kavramı, tehdit ve askeri gücün kullanımı çerçevesinde değerlendiren³⁶⁷ Gelenekçiler karşısında Buzan “genişletilmiş güvenlik” kavramını ortaya koymuştur. Genişletilmiş güvenlik ile güvenlik kavramının içeriği devletlerin askeri güç kullanımı tekelinde şekillenen anlayıştan öteye götürülerek halkın yaşantısını etkileyen ve daha önce güvenlik ajandasının dışında tutulan alanları kapsayacak şekilde geniş anlamda tartışmaya açılmıştır.

Buzan güvenliği askeri, siyasi, ekonomik, sosyal (toplumsal) ve çevresel olmak üzere beş ayrı sektörde incelemektedir.³⁶⁸ Sektörlerin belirlenmesinde ilgili birimler ve bu birimler arasındaki ilişki önem kazanmaktadır. Askeri güvenlik devletlerin savunma ve saldırı kabiliyetleri ile bu alanlarda karşılıklı etkileşimlerini ve diğer devletleri algılayışını içermektedir. Siyasi güvenlik devletlerin örgütsel istikrarını, yönetim sistemlerini ve yönetime meşruiyet veren ideolojileri ilgilendirmektedir. İktisadi güvenlik, devletin gücünü ve refah seviyesini kabul edilebilir düzeyde tutmak üzere gerekli kaynaklara, finans ve pazarlara ulaşımı ifade etmektedir. Sosyal güvenlik, geleneksel dil, kültür, dini ve ulusal kimlik ile geleneklerin gelişimi için gerekli koşulların sürdürülebilirliğini kapsamaktadır. Çevresel güvenlik ise, tüm insani faaliyetlerin bağımlı olduğu yerel ve evrensel biyosferin korunmasını ilgilendirmektedir. Buzan’ın ortaya koyduğu beş sektörde temel birimi devlet oluşturmakta ve sektörler devletlerin çıkarlarına göre şekil almaktadır.³⁶⁹ Dolayısıyla Buzan’ın genişletilmiş güvenlik kavramı bir taraftan güvenlik ajandasının içeriğinin genişletilmesine katkıda bulunmakla beraber diğer taraftan eleştiri yönelttiği realizmin devlet odaklı yapısından kaçamamıştır.

Soğuk Savaş sonrasının değişen koşullarında öne çıkan Kopenhag Okulu’nda güvenlik göndergesinin ve değerlerin çeşitlendiği görülmektedir. Kopenhag Okulu’na göre söz konusu beş sektör, ilgili aktörler arasındaki farklı türde ilişkilerin gelişimine ve farklı tanımda güvenlik göndergelerine dikkat çekmektedir.³⁷⁰ Nitekim Soğuk Savaş sonrası dönemde Buzan da bu görüşü benimsemiş ve Kopenhag Okulu’nun önde gelen teorisyenleri ile birlikte yayınladığı eserde çok boyutlu bir yaklaşım için devlet dışındaki güvenlik göndergelerinin elzem olduğunu belirtmiştir.³⁷¹

Kopenhag Okulu’nun önde gelen isimlerinden Ole Wæver, Okulun üç temel konu üzerinde şekillendiğini belirtmektedir. Bunlar; sektörler, güvenlikleştirme ve bölgesel güvenlik yapılanmalarıdır.³⁷² Güvenlik, önceki paragraflarda da belirtildiği üzere, realizmin devlet odaklı askeri güç potansiyeline bağımlı anlayışının ötesine taşınarak çok boyutlu bir yaklaşımla sektörler bazında incelenmektedir.

³⁶⁶ Barry Buzan, *People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*, Harvester Wheatsheaf, 2nd Edition, London, 1991, s. 8.

³⁶⁷ Barry Buzan vd., *Security A New Framework for Analysis*, Lynne Rienner Publishers, London, 1998, s.3.

³⁶⁸ Barry Buzan, *People, States and Fear...*, s. 19-20.

³⁶⁹ Ken Booth, *Theory of World Security*, Cambridge University Press, UK, 2007, s. 162.

³⁷⁰ Matt McDonald, “Constructivism”, Paul Williams (ed.), *Security Studies: An Introduction*, Routledge, 2008, s.68.

³⁷¹ Barry Buzan vd., *Security A New...*, s.8.

³⁷² Ole Wæver, “Aberystwyth, Paris, Copenhagen New ‘Schools’ in Security Theory and their Origins between Core and Periphery”, Konferans Bildirisi, International Studies Association, Montreal, Mart 17-20, 2004, s. 8.

Güvenlikleştirme konusunda önemli çalışmalar yapan Waever, yapılandırmacı bir yaklaşımla güvenlikleştirmenin bir “konuşma eylemi” olduğunu belirtmiştir. Waever, güvenliğe yönelik tehditlerin “yaşamsal tehditler” şeklinde sunularak “söylem yoluyla yapılandırılmasına” dikkat çekmiştir. Waever’a göre güvenlikleştirme sürecinde üzerinde durulması gereken nokta bir konunun tehdit olarak nitelendirilmesi ve kolektif cevap verilmesi konularında ortak bilincin nasıl yapılandırıldığıdır.³⁷³ Kopenhag Okulu güvenlikleştirme sürecinde önemli rol oynayan, güvenlik kavramının iki önemli niteliği üzerinde durmaktadır. Güvenliğin bir özelliği “göndergesel” olmasıdır. Kimin/neyin güvenliği sorusu ile belirlenmesi ve göndermelerde bulunularak güvenlik meselesi haline getirilmesi söz konusudur.³⁷⁴ Güvenlik, “öz-göndergesel” bir pratik ortaya koymaktadır. Nitekim konunun “gerçekten” yaşamsal bir tehdit olmasından ziyade kendi pratiği içinde (tehdit olarak sunulduğu ve olağanüstü önlemlerin alınması gerekliliğinin vurgulanması gibi) yaşamsal bir tehdit olarak sunulması - konumlandırılması ile güvenlik konusu haline gelmesi söz konusudur.³⁷⁵ Diğer bir özellik ise, güvenliğin “karşılıklı öznel” olmasıdır. Aktörün ortaya koyduğu öznel değerlendirmelerin karşı taraftan kabul görmesi, seyircilerin karşılıklı olarak güvenlik meselesi üzerinde mutabık olması gerekmektedir. Kısaca ifade etmek gerekirse Kopenhag Okulu güvenlik kavramının ilişkiselliğine, karşılıklı etkileşim sonucu oluştuğuna ve sosyal bir şekilde yapılandırıldığına vurgu yapmaktadır.³⁷⁶

Bir meselenin güvenlikleştirilmesine ilişkin ilk adım, meselenin aktörler tarafından güvenlik göndergesine yönelik bir “yaşamsal tehdit” olarak sunulması ile başlamaktadır. Konuşma eylemiyle sosyal olarak yapılandırılan tehdidin sunulan izleyiciler / halk tarafından kabul görmesi gerekmektedir. Nitekim mesele ancak halk tarafından belirtilen şekilde kabul görürse veya kabul edildiği zaman güvenlik meselesi haline gelecektir.³⁷⁷ Aktörler tarafından tehdit olarak algılanan şey söylem yoluyla yapılandırılacak, karşılıklı öznel olarak güvenlik meselesi haline getirilecek ve toplumsal kabul görmesiyle konu güvenlikleştirilecektir. Sosyal olarak kurgulanmış ve toplumsal kabul görmüş tehdide karşı olağanüstü tedbirler alınabilecek ve böylelikle söz konusu olağanüstü uygulamalar meşruluk kazanabilecektir. Kopenhag Okulu’na göre güvenlik, liberal demokrat devletlerde açıkça yapılan politik tartışmalar ve hukukun üstünlüğü prensibi çerçevesinde şekillenen “politizasyon” veya “normal politika” kavramsallaştırmalarının tersi yönünde tanımlanmaktadır.³⁷⁸ Kopenhag Okulu, konuların normal politika alanlarının dışına taşınarak³⁷⁹ anti-demokratik uygulamalara neden olduğu gerekçesiyle güvenliği negatif bir anlamda da yorumlamaktadır. Nitekim Okula göre, konuların normal politika çerçevesinde değerlendirilip, olağanüstü uygulamalara gerek kalmadan çözümlenmesi gerekmektedir.³⁸⁰ Siyasi liderlerin ele aldıkları konuları devletin egemenliğine yönelik yaşamsal tehditler üzerinden şekillendirmeleri dikkat çekicidir. Örneğin, göçmenler konusu klasik güvenlik

³⁷³ Ibid.

³⁷⁴ Barry Buzan vd., Security A New..., s.24.

³⁷⁵ Ibid.

³⁷⁶ Münevver Cebeci, “Tehdit Algılamasında Yapısal ve Konjonktürel Nitelikler/İthal Tehditler”, Türkiye’ye Yönelik Dış Kaynaklı Tehditler Sempozyumu, Sempozyum Bildirileri, Harp Akademileri Komutanlığı, İstanbul, 2007.

³⁷⁷ Barry Buzan vd., Security A New..., s.25.

³⁷⁸ Matt McDonald, a.g.e., s. 69-70.

³⁷⁹ Ole Waever, “Identity, Integration and Security: Solving the Sovereignty Puzzle in E.U. Studies”, Journal of International Affairs, 1995, 48: 2, s.405.

³⁸⁰ Ole Waever, “Aberystwyth, Paris, Copenhagen..”, s. 8.

çalışmalarında genellikle fazlaca ilişkilendirilmezken, özellikle de batılı devletlerdeki tartışmalarda göçmenlerin tasvirinin (dil kullanımı – konuşma eylemi) ve göçmenlere yönelik davranışların bir güvenlik tehdidine benzer şekilde yapılandırıldığı görülmektedir.³⁸¹

Kopenhag Okulu'nun üzerinde durduğu diğer bir önemli konu bölgesel güvenlik yapılarıdır. Bölgesel güvenlik yapıları anarşik uluslararası sistem içerisinde, uluslararası güvenliğin ilişkiselliğinden ve güvenliğin karşılıklı bağımlılığından hareketle incelenmektedir. Barry Buzan bölgesel güvenlik yapılarını bir grup ülkenin temel güvenlik kaygılarının, gerçekçi bir şekilde birbirinden ayrı düşünülmemeyecek kadar birbirine bağlanması şeklinde tarif etmektedir.³⁸² Okul 1980'ler ve 1990'ların özelliklerinden biri olarak “olgun anarşi” kavramını ortaya atmıştır. Buzan, devletlerin kendi ulusal güvenlik çıkarlarına odaklanma eğilimini kabul etmekle beraber sistemdeki daha “olgun” devletlerin politika yapımında komşularının çıkarlarını da dikkate alma yönünde artan bir farkındalık içinde bulunduğunu belirtmiştir.³⁸³ Güvenlik toplumuna doğru “olgunlaşma süreci”nden geçen İskandinav ülkelerini örnek gösteren Buzan'a göre uluslararası güvenliğin daha fazla vurgulandığı bir değişim mümkündür.³⁸⁴ Bu değişimin en önemli örneklerinden biri olarak da Avrupa Birliği gösterilmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada güvenlik konusu realizm, neo-realizm ve Kopenhag Okulu yaklaşımlarıyla irdelenmiştir. Soğuk Savaş döneminde realist yaklaşımın askeri güç odaklı değerlendirmeleri ana akım halini alırken, Soğuk Savaş sonrası dönemde Kopenhag Okulu'nun genişleyen ve çeşitlenen çerçevesi öne çıkmıştır. Bu durum ise, güvenlik kavramının içeriğinin bir taraftan ne kadar farklı açılardan ele alınabildiğini, diğer taraftan da sistemsal ve tarihsel konjonktüre paralel yönde şekillenebildiğini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Arı, Tayyar (2006). Uluslararası İlişkiler Teorileri, Alfa Yayınevi, İstanbul.
- Baylis, John (2008). “Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı”, Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 5, Sayı 18.
- Booth, Ken (2007). Theory of World Security, Cambridge University Press, UK.
- Brauch, Hans Günter (2008). “Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü”, Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt.5, No:18.
- Brown, Chris ve Ainley, Kirsten (2007). Uluslararası İlişkileri Anlamak, Yayın Odası, İstanbul.
- Buzan, Barry (1991). People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era, Harvester Wheatsheaf, 2nd Edition, London.
- Buzan Barry, Waever Ole, Wilde Jaap de (1998). Security A New Framework for Analysis, Lynne Rienner Publishers, London.

³⁸¹ Matt McDonald, a.g.e., s. 69-70.

³⁸² Barry Buzan, People, States and ..., s. 190.

³⁸³ Baylis, a.g.e. s. 77.

³⁸⁴ Ibid.

Cebeci, Münevver (2007). “Tehdit Algılamasında Yapısal ve Konjonktürel Nitelikler/İthal Tehditler”, Türkiye'ye Yönelik Dış Kaynaklı Tehditler Sempozyumu, Sempozyum Bildirileri, Harp Akademileri Komutanlığı, İstanbul.

McDonald, Matt (2008). “Constructivism”, Paul Williams (ed.), Security Studies: An Introduction, Routledge, UK.

Sheehan, Michael (1996). Balance of Power, Routledge, UK.

Smith, Thomas W. (1999). History and International Relations, Routledge, UK.

Terriff Terry, Croft Stuart, James Lucy, Morgan Patrick (1999). Security Studies Today, Blackwell Publishers, UK.

Wæver, Ole (1995). “Identity, Integration and Security: Solving the Sovereignty Puzzle in E.U. Studies”, Journal of International Affairs, 48: 2.

Weaver, Ole (2004). “Aberystwyth, Paris, Copenhagen New ‘Schools’ in Security Theory and their Origins between Core and Periphery”, Konferans Bildirisi, International Studies Association, Montreal.

Wendt, Alexander (1992). “Anarchy is What States Make Of It: The Social Construction Of Power Politics”, International Organization, 46: 2.

KİTAP TANITIMLARI ve REKLAMLAR

"TÜRK BİRLİĞİ PROJESİ"

Türk demek, dil demektir. Milliyetin çok bariz vasıflarından birisi dildir. Türk milliyetindenim diyen insanlar, her şeyden önce mutlaka Türkçe konuşmalıdırlar. Türkçe konuşmayan bir insan Türk harsına, camiasına mensubiyetini iddia ederse buna inanmak doğru olmaz. M.Kemal Atatürk Mustafa Kemal Atatürk Diyor ki: “ Bugün Sovyetler birliği dostumuzdur, müttefikimizdir. Bu dostluğa ihtiyacımız vardır. Fakat yarın ne olacağına kimse bugünden kestiremez. Tıpkı Osmanlı gibi, tıpkı Avusturya – Macaristan parçalanabilir, ufalanabilir. Bugün elinde sınıksız tuttuğu milletler avuçlarından kaçabilirler. Dünya yeni bir dengeye ulaşabilir. İşte o zaman Türkiye ne yapacağını bilmelidir. Bizim dostumuz idaresinde dili bir, inancı bir, özü bir, kardeşlerimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız. Hazır olmak yalnız o günü susup beklemek değildir. Hazırlanmak lazımdır. Milletler buna nasıl hazırlanır? Manevi köprüleri sağlam tutarak Dil bir köprüdür... inanç bir köprüdür... Tarih bir köprüdür... Köklerimize inmeli ve olayların böldüğü tarihimiz içinde bütünleşmeliyiz. Onların (soydaş Türk kardeşlerimizin) bize yaklaşmasını beklememeliyiz. Bizim onlara yaklaşmamız gerekli.”

“ Türk birliği'nin bir gün hakikat olacağına inancım vardır. Ben görmesem bile gözlerime dünyaya onun rüyaları içinde kapayacağım. TÜRK Birliği'ne inanıyorum. Onu görüyorum. Yarının tarihi yeni fasıllarına TÜRK birliği ile açacak. Dünya sükununu bu fasıllar içinde bulacaktır. Türklüğün varlığı bu köhne aleme yeni ufuklar açacak. Güneş ne demek, ufuk ne demek o zaman görülecek. Hayatta yegane varlığım ve servetim Türk olarak doğmamdır.

Kitap isteme: Yrd. Doç. Dr. Elnur Hasan MİKAIL, e-posta: emikail@turansam.org